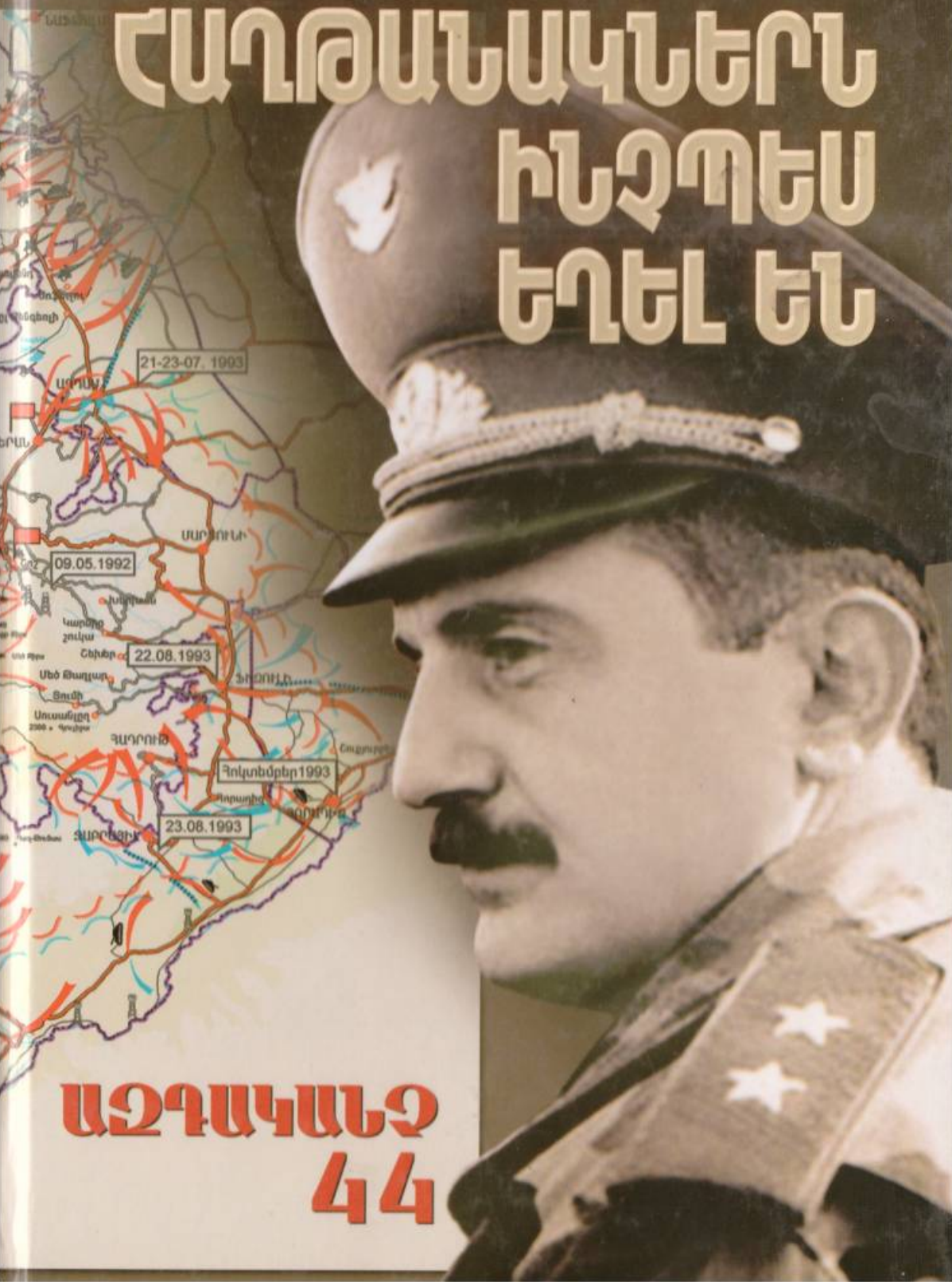

ՀԱՂԹԱՆԱԿՆԵՐՆ ԻՆՉՊԵՍ ԵՂԵԼ ԵՆ

ԱԶԳԱԿԱՆՉ
44

Ես խոնարհվում եմ այն 6 հազար զոհված
ազատամարտիկների դայծառ հիշատակի առջև, ովքեր
իրենց արյունով վերագծեցին 12 հազար ֆառակուսի
կիլոմետր սարածով մեր սահմանները: Մենք բոլորս
չհասուցած դարձf ունենf նրանց Տայու:

Մանվել Բաբայան

47.925)
74-28

ՀԵՆՐԻԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ԳԱՐԵԳԻՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ
ՍԻՐՎԱՐԴ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

4535

ՀԱՂԹԱՆԱԿՆԵՐՆ ԻՆՉՊԵՍ ԵՂԵԼ ԵՆ

ԱԶԴԱԿԱՆՉ
44

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱԳԻՏԱՐԱՆ. ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ - 2008

Խաչատրյան Հենրիկ և ուրիշներ

283 «ՀԱՂԹԱՆԱԿՆԵՐՆ՝ ԻՆՉՊԵՍ ԵՂԵԼ ԵՆ. ԱԶԴԱԿԱՆՉ 44»
/Հ. Խաչատրյան, Գ. Ղազարյան, Ս. Մարգարյան, - Եր., «Հայկական
հանրագիտարան. հրապարակություն», 2008թ., 384 էջ/:

Գիրքը նվիրված է հայոց նորագույն պատմության անհաղթանակություններից
մեկի՝ ռազմական, պետական և քաղաքական գործիչ Սամվել Անդրանիկի Բաբայանի
բարդ ու բազմաթիվ ճանապարհի լուսաբանմանը:

«Հաղթանակներն՝ ինչպես եղել են, ազդական է 44» գրքի ծանրության կենտրոն
հանդիսացող առաջին գլխում («Օմարից մինչև Արաքս») փաստավավերագրական
նյութերի հիման վրա արտացոլված է Պաշտպանության բանակի և նրա հրամանա-
րարի մարտական ուղին (1991–1994թթ.):

Երկրորդ գլուխը («Պետականաշինության բավիղներում») պատմում է զինադա-
դարից հետո կայացման ու զարգացման նոր փուլ թևակոխած ԼՂՀ պետականաշինու-
թյան անդաստանում Սամվել Բաբայանի դերակատարության մասին:

Երրորդ գլուխը («Հարցազրույցների ընթրանի») ամբողջական է դարձնում Սամ-
վել Բաբայան ազգային հերոսի կերպարը:

ԳՄԴ 66.3(2Հ)

ISBN 978–5–89700–034–0

© Հայկական հանրագիտարան.
հրապարակություն, 2008 թ.

ԱՆԱՎԱՐՏ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Պատմությունը մույժ, չբացահայտված էջեր չի հանդուրժում: Վաղ թե ուշ սերունդների պարմական գիտակցության և հիշողության մեջ դրանք ճշմարտացի լուծում են սրանում, արժանանում արդարացի գնահատականի: Բազում արքաներ, իշխաններ, զորավարներ և այլ նշանավոր պարմական այրեր պահել են փարեզիորների, վարձել պարմիչների, հոգուր իրենց կեղծել իրականությունը: Բայց ապարդյուն. պատմությունը, անողոր ժամանակի հրամայականով, սովորաբար յուրաքանչյուրին դնում է իր իսկական փեղը: Ավելորդ և անիմաստ հավակնությունները դառնում են անցյալ, նեպոլում պատմության գգրոցը: Սերունդներին հասնում է նորին մեծություն ճշմարտությունը՝ մերկ ու փեսանելի, վեհ ու զեղեցիկ: Եվ որ կարևոր է՝ օգտակար ուղեցույց ապրողների համար: Փառք այն երկրին և ժողովրդին, որոնք առաջնորդվում են նշված ճշմարտությամբ: Դա հենց այն է, ինչն այնքան փայլուն սահմանել է XIX դարի իրավացի մեծ ազապամարտիկ և իմաստասեր Զուգեպե Մաձինին (1805–1872)՝ **ազգը պեարք է ապրի համընդհանուր ճշմարտության միասնական սկզբունքով:**

Ահա մի այդպիսի համընդհանուր ճշմարտության մասին է պարմում ընթերցողին առաջարկվող այս յուրահատուկ գիրքը: Յուրահատուկ, քանզի գրքի գլխավոր գործող անձինք շարունակում են ապրել, կերպել մեր օրերի այնպես հակասական, որոգայթներով լի պատմությունը: Անշուշտ՝ բաղձալի ճշմարտությունը հենց այդ պարճատով մինչև վերջ չի բացահայտված: Մենք ազգովին դրան հասու դառնալու համար դեռ ճանապարհ ունենք անցնելու:

Այս երկասիրության հեղինակները (Հենրիկ Խաչատրյան՝ առաջին գլուխ, Գարեգին Ղազարյան՝ երկրորդ գլուխ), մեր խորին համոզմամբ, պարմական ներկա պահի համար շարժիչ են ընտրել իրենց հերոսին՝ **Սամվել Բաբայանին:**

Ընդհանրապես, առաջին հայացքից պարզ թվացող **ազգային հերոս երեւոյթն** ինքնին բարդ է և դժվար բացատրելի: Հին հույների պարկերացմամբ՝ հերոսը նա է, ով իր բարոյական պարպքը հասարակության առջև կատարում է մինչև վերջ: Հեթազա ընկալումները քիչ են փոխվել: Հասկանալի է, որ բարոյական պարպքը, նրա ընդգրկման սահմանները որոշվում են փոխալ դարաշրջանի հասարակության կողմից ընդունված չափանիշերով:

Անցյալի պարմական փորձը ցույց է տալիս, որ հերոսները սովորաբար ունենում են ողբերգական ճակատագիր: Եթե մենք փորձենք բանաձևել համընդհանուր պարճառը, ապա հանգում ենք բազմիցս արտահայտված մտքին. **հերոսը (կամ զինվորը) հայրենիքն ավելի է սիրում, քան հայրենիքը՝ հերոսին:** Իսկ դրա գլխավոր պարճառը, ինչպես արդեն նշեցինք, մեկն է՝ հերոսը գնում է մինչև վերջ: Իսկական հերոսը չի կարող կեսճանապարհին կանգ առնել և ասել՝

բավական է. ես հոգնեցի, հիմա էլ թող ուրիշներն անեն: Հերոսին միշտ անհասկանալի է մնում, թե ինչու ուրիշներն էլ իր նման մինչև վերջ չեն գնում: Այսպես դից էլ նրա դրամապիկ հակադրությունները շարքերին և նույնիսկ հասարակական առանձին խմբերի: Շարքերը չեն հանդուրժում հերոսի ուղղամտությունը, շիտակությունը, վճռականությունը, անշահախնդրությունը, անձնագոհությունը, որովհետև իրենք այդպիսին չեն: Հենց այս պարճառով է, որ չի ներվում հերոսի նույնիսկ չնչին վրիպումը, էլ չենք ասում՝ սխալը: Իսկ եթե ազգը կարիք ունի ոչ միայն ազապագրվելու օտարի փորապետությունից, այլև՝ հասարակական կյանքի նորացման, ապա վրիպելու կամ սխալվելու հավանականությունը մեծանում է: Կա մի այսպիսի չարդարացված համոզում, ըստ որի՝ պատերազմի հերոսի առաքելությունը ռազմադաշտն է. նա գործ չունի հասարակության չլուծված հիմնախնդիրների, առավել ևս՝ քաղաքականության հետ: Այդպես մտածողները մոռանում են, որ թշնամու դեմ յուրաքանչյուր ազապագրական պատերազմ անխուսափելիորեն իր հետ բերում է ազգային համընդհանուր վերածնունդ՝ վերակառուցում և բարեփոխում: Եվ դրանք բոլորը փոխկապակցված գործընթացներ են, որոնցից մեկին հերոսը կարող է մասնակցել, մյուսին՝ ոչ: Եվ որ հերոսը չի կարող հանդուրժել, որ ազապագրված (առավել ևս այդ գործընթացում գրավոր) փարածքում հասարակությունը պառակտվում է անձնական շահերով առաջնորդվող «իմ թիմի» և «նրանց թիմի»: Հերոսն անկարող է անտարբեր նայել, թե ինչպես են Կոնենում համընդհանուր բարոյագրվում, հուսալքում և բարձր արժեքների անկում: Ազգի համախմբումը ամեն մի հերոսի մեծ երազանքն է, քանզի առանց դրա հնարավոր չէ ազապագրումը: Այդպիսի իրավիճակում հերոսը սրիպված է լինում բացելու «երկրորդ ճակարը», պայքարելու ներքին հակառակորդների դեմ՝ շարքավելի բազմադեմ, հաճախ՝ անպեսսանելի:

Եթե փորձենք «ազգային հերոս» երևույթի այս բանաձևումները կիրառել Սամվել Բաբայանի նկատմամբ, ապա կստանանք հույժ հեղափոխական և օգտակար արդյունքներ: Եվ այդ գործում մեզ կօգնեն ոչ միայն նրա մասին նախկինում ասված բազմաթիվ կարծիքներն ու փրված գնահատականները, այլև՝ նախ և առաջ այս գիրքը: Եվ եթե մենք նկարի չունենանք Վահրամ Աղաջանյանի և Ալբերտ Արզումանյանի՝ շարքավելի զգացմունքային դիրքերից ստեղծված գրքերը¹, ապա ներկա աշխարհությունն իր տեսակի մեջ բավական առանձնահատուկ է: Քանզի ունի բացառիկ սկզբնաղբյուրային նշանակություն: Ըստ էության, հաջողվել է ստեղծել փաստավավերագրական հավաստի մի հերոսապատում, որտեղ շրջանառության մեջ դրված նյութը շարք առումներով նորովի է լույս սփռում մեզ հայրենի և անհայտ իրադարձությունների վրա: Համոզված ենք, որ հեղինակներին հաջողվել է հիմնականում վերականգնել մեր օրերի հե-

րոսի մասին ճշմարտությունը: Եվ բոլորը կհամոզվեն դրանում, եթե գիրքը կարդան շահագրգիռ հեղափոխությամբ, առանց ավելորդ զգացումների և կանխակալ դիրքորոշման: Մենք կցանկանայինք այս հանգամանքն առանձնապես շեշտել, քանզի Սամվել Բաբայանի առանց այն էլ բարդ կերպարը մեր հասարակությանը մշտապես փորձել են ներկայացնել ծուռ հայելու դիֆանկյունից: Դրդապարճառները, որոնց ստորև դեռ կանդրադառնանք, ոչ միայն ենթակայական են, հիմնադուրկ, այլև՝ բարոյականությանն անհամարելի:

Եվ այսպես՝ ինչի՞ մասին են մեզ պատմում գրքում բերված արժանահավաք փաստերն ու իրադարձությունները:

Գիրքը բաղկացած է երեք գլխից, որը պայմանավորված է Սամվել Բաբայանի անցած համեմատաբար կարճ, բայց անչափ հագեցած արգասավոր ուղիով, ինչպես նաև հավաստող փաստաթղթային նյութերով:

Առաջին գլխում («Օմարից մինչև Արաքս») փրված է Սամվել Բաբայանի և ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի մարտական ուղու պատմությունը: Ծանոթանալով դրան՝ կրկին համոզվում ես, որ մեծ հերոսների կայացումը ազգի ճգնաժամային, օրհասական իրադրության արդյունք է: Արցախյան շարժման 1988 թվականի սկիզբը շարք-շարքերի համար պարուրված էր չգիտակցված ռոմանտիկ շղարշով: Դեռևս մեծ էր հավաքը «ժողովուրդների մեծ ընտանիքը» մարմնավորող արժեքների, ինչպես նաև ԽՍՀՄ-ի նորընծա ղեկավարության նկատմամբ: Ինչպիսի՞ ոգևորություն էր փրում հանրահավաքներում: Մինչդեռ Սամվել Բաբայանն այդ ժամանակ արդեն «իրեն զգում էր՝ ոչ թե հանրաժողովական, այլ՝ գործող ազապամարտիկ»: Քանզի ազգի ազապագրական հիմնախնդիրները չեն լուծվում ոչ հանրագրեթով, ոչ էլ ճառերով, այլ՝ ականավոր գերմանացի Օտտո ֆոն Բիսմարկի (1815–1898) խոսքով՝ «երկաթով և արյամբ»: Ահա դասազրքային այս պարզ ճշմարտությունն առաջիններից մեկը սկսեց կյանքի կոչել Սամվել Բաբայանը: Եվ դարձավ զինված պայքարի ընդհատակյա ղեկավարներից, ընդհատակյա կենտրոնական շրաքի անդամ, Սյունիականի կամավորական 2-րդ վաշտի հիմնադիր հրամանատար, Ինքնապաշտպանության ուժերի ընդհանուր հրամանատարի տեղակալ: Այսպիսին էր նրա մուրքն ազապագրական շարժում:

Այնուհետև սկսվում են Սամվել Բաբայանի և նրա համախոհների օրհասական կռիվները դեռևս չփուլզված հսկա տերության պարժից գործողությունների դեմ: Նրա անկտրում կամքը դիմացավ Շուշիի և ապա Բաքվի բանտերում անցկացրած ավելի քան վեց ամիսների առաջին դաժան փորձությանը: ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո առավել քան երբևէ համոզվեց՝ ուժն է ծնում իրավունք: Եվ նա դառնում է այդ իրավունքի մարմնավորողը: Գրքում բերված նյութը վկայում է, որ օրավոր հերոսացող ազապամարտիկը որպես գորահրամանատար կայացավ ռազմաճակարի առաջավոր գծում: Մշտապես գրավում էր թեժ կետերում, մշտապես խաղում էր գլխավոր դեր: Եվ դրա լավագույն օրինակը Շուշիի ազապագրման հերոսամարտին, ինչպես ցույց է փրված գրքում, Սամվել Բաբայանի մասնակցությունն էր: Այդ մասին, ինչպես հայրենի է, շարք է խոսվել ու գրվել, փրվել են փարապետակ գնահատականներ: Սակայն անկասկած է, որ այս գրքում կարարված վերլուծությունն է առաջին հավակնում լինելու ճշմարիտն ու անպառը: Տեղի ունեցածի լիակատար պարկերացմանը շարք են օգնում մեծարժեք և փափավորիք քարտեզները: Իսկ թե ո՞ր ռազմարվեստն է բերել հաղթա-

1 Վահրամ Աղաջանյան, «Ազգային հերոս Սամվել Բաբայան»: Հարկ ենք համարում ընդգծել, որ այս գրքում նշված չեն ոչ հրապարակիչը, ոչ էլ հրապարակման տեղն ու թվականը: Պարճառն այն է, որ այդ ժամանակ Սամվել Բաբայանը գրվում էր բանտում, և վրանգավոր էր նրա մասին ճշմարտությունը բարձրաձայնել: Չնայած նրան՝ հեղինակը հանդես է բերել արիություն, շրջանառության մեջ է դրել բավական արժեքավոր նյութեր, որոնցից օգտվել են ներկա աշխարհության հեղինակները հարկապես հեղափոխական գործընթացները լուսաբանելիս: Տե՛ս նաև Ալբերտ Արզումանյան, «Մեր հերոսը», Եր., 2006 թ.:

նակներ, վկայում է ինքը. «Մենք հնարավորինս խուսափել ենք դեմ հանդիման մարքեր մղելուց և դիմել ենք մեր փակփրկային. հարվածել այն ուղղություններով, որպեսզի հակառակորդը մեզ չի սպասում, մշտապես փորձել ենք զգացնել, որ եթե հակառակորդը ժամ առաջ չհեռանա իր դիրքերից, ընկնելու է շրջապատման մեջ: Դա է եղել իմ ռազմավարությունը և՛ Շուշիի, և՛ մնացած ազարազրական մարտերի ժամանակ: Արդյունքում մենք ունեցել ենք անհամեմատ նվազ կորուստներ»: Եվ որ պետք է «հակառակորդի ծոծրակին մշտապես զգալ փալ մեր ներկայությունը»:

Տեղի ունեցած ռազմական գործողությունների ընթացքը վկայում է, որ այս ռազմավարվեստը գործել է ամենուր: Սակայն այս ամենը փոքր հաջողություն կունենար, եթե Սամվել Բաբայանի ջանքերով արցախյան հերոսամարտերում չհաղթահարվեր մեկ այլ սխալ մտայնություն: Խոսքն այն մասին է, որ ազարամարքիկները գերադասում էին միայն պաշտպանել սեփական գյուղը, լավագույն դեպքերում՝ շրջանը: Այնինչ նա կարողացավ հասնել այն առավելագույնին, որ գյուղական, շրջանային և այլ կարգի բոլոր աշխարհագրայիններն ու կամավորական ջոկատները գործեն փոխհամաձայնեցված, մեկ կենտրոնից եկող հրամաններով: Հենց այս շրջադարձն էապես նպաստեց Արցախի Պաշտպանության կանոնավոր բանակի ստեղծմանը, որի հրամանատարը դարձավ Սամվել Բաբայանը:

Բավական փափավորիչ են նաև Արցախի շուրջ անվտանգության գոտու ստեղծման գործում Սամվել Բաբայանի դերակատարության մասին պարունոց նյութերը: Ծանոթանալով դրանց՝ նույնիսկ օտարազգի ընթերցողները կարող են համոզվել կարարվածի ռազմաքաղաքական անհրաժեշտության մեջ: Ինքը՝ Պաշտպանության բանակի հրամանատարն այդ մասին նկատում է. «Եվ Ադդա-մը, և՛ Քելբաջարը, և՛ մնացած հաղթանակները գաղափարի ու ճիշտ մարտավարության արդյունք էին. ի վերջո հաղթեցին մեր մարտավարությունը, մեր մշակած, ազարամարքիկների խելամարտայամբ ու անձնագոհությամբ կիրառված, համարձակ, իրենց պարզությամբ ու հստակությամբ առանձնացող օպերատիվ պլանները»: Օպերատիվ մարտական պլանների մշակման և դրանց իրականացման գործում հրամանատարի դերակատարումն անփոխարինելի էր: Նրա նպատակը, իր իսկ խոսքով՝ բնական սահմանների ստեղծումն է: Ռազմական առումով այդ հաղթանակներն ամրապնդեցին Արցախի և Հայաստանի անվտանգությունը, իսկ քաղաքական տեսակետից Ադրբեջանին ստիպեցին բանակցություններ սկսել: Արցախի հիմնախնդրի միջազգայնացումն աննախադեպ չափեր ընդունեց: Այդ ամենն ի վերջո հանգեցրեց Ադրբեջանի հրահրած արյունոտ պարերազմի (1988–1994 թթ.) զինադադարին:

Այսպես հայաշահ հանգրվանի հասավ ազարագրական պարերազմը: Հաղթանակը ձեռք բերվեց մեր ավելի քան վեց հազար ազարամարքիկ զավակների արյան գնով: Մեզ քիչ է միխթարում այն փաստը, որ թշնամին փվել է մութ հինգ անգամ ավելի գոհ: Իսկ ինչպե՞ս սրբացնել գոհված հերոսների հիշատակը: Միայն ճառերով, գրքեր գրելով, թե՛ հուշարձաններ կառուցելով:

Վաղուց հայրենի ճշմարտություն է՝ մի բան է օտարի լծից ազարագրել հայրենիքը, այլ բան է պահպանել այն, հզորացնել, բարգավաճել և ապրել ազար կյանքով: Քանզի թշնամին չի հաշվում պարության մարքին և շարունակում է

գործել: Մյուս կողմից՝ թվացյալ խաղաղությունը բերում է ավելորդ հանգստություն, գլուխ են բարձրացնում իշխանապետի բյուրոկրատիան և շահամոլությունը: Ասպարեզում հայրենիքն են կասկածելի անցյալ ունեցող մարդիկ, խաթարվում է ազգային նախնական միասնությունը: **«Հերկարա՛ պարերազմն ավարվել է, իսկ իրականում պարերազմը շարունակվում է:** Արդյո՞ք մենք ազգովին հասկացանք այս պարզ ճշմարտությունը: Ցավոք, զինադադարից անցած փասնորս փարվա ժամանակահատվածն այլ բան է վկայում: Դրանում ընթերցողը կարող է համոզվել, եթե համբերությամբ և ուշադիր կարդա այս գրքի երկրորդ գլուխը (**«Պերականաշինության բավիղներում»**):

Պարերազմից հետո Սամվել Բաբայանի գործունեությունը լիովին համապատասխանում է « հերոսը գնում է մինչև վերջ» բանաձևին: Նա մեծ ավելումով ձեռնամուխ է լինում պերական մարմինների կայացմանը, որպեսզի իրեն վերապահում է բանակի հետագա ամրապնդման գործը: Միանգամայն ճիշտ են նկատում գրքի հեղինակները, որ փարիններ շարունակ բռնապետ լինելու համար մեղադրվող մարդը գերագույն իշխանությունը կամովին զիջում է ուրիշների: Դրա գլխավոր պարճառը հերոսի ազնիվ մղումներն են: Նա համոզված էր, որ ինքը երկրին առավել օգուտներ կարող է փալ պաշտպանության կազմակերպման գործում: Եվ 1995 թ. դարձավ ԼՂՀ պաշտպանության առաջին նախարար: Նրա ջանքերով կառուցվեցին նոր գորանոցներ, ամրություններ, գորավարժարաններ: Անխափան դարձավ գորակոչը, ձևավորվեց բարձրագույն կարգավարժ հրամկազմ, ստեղծվեցին կադրերի պարաստման համակարգ, ռազմաբժշկական ծառայություն և զինվորական արդարադատություն, նոր գորամիավորում: Ամրապնդվեց կարգապահությունը, վերջ փրվեց «Ֆիդայական ինքնագործունեության» դրսևորումներին և այլն: Այլ խոսքով՝ Արցախում ստեղծվեց կարգապահ և մարտունակ բանակ: Հանրահայր գեներալ Ալեքսանդր Լեբեդը, այցելելով Արցախի գորամասեր, հայարարում է. «Ես առաջին անգամ շար փարիններ ի վեր փեսա մարտունակ գունդ, որին հաճելի է նայել»:

Բանակը հասարակության ամենազգայուն մասն է: Ուստի Սամվել Բաբայանը չէր կարող անփարբեր լինել Արցախի հասարակության ամբողջական նորացմանը: Նրա գործուն մասնակցությամբ իրականացվում էին կարևոր սոցիալ-փրկությանական բարեփոխումներ: Նրա պնդմամբ՝ 1996 թվականի նոյեմբերի 24-ին առաջին անգամ փեղի է ունենում ԼՂՀ նախագահի ուղղակի, համաժողովրդական ընտրություն, որը մեծ փափավորություն թողեց: Նախագահ ընտրվեց Ռոբերտ Քոչարյանը, ով 1997 թվականի հայրենի դեպքերի բերումով դարձավ ՀՀ վարչապետ: Մինչ Արցախը հզորանում էր, քաղաքական ասպարեզում Արցախի գլխին սև ամպեր էին կուրակվում, ինչն ավարտվեց ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պերրոսյանի հրաժարականով:

1997 թվականի սեպտեմբերի 1-ին Արցախում երկրորդ անգամ փեղի ունեցավ նախագահի համաժողովրդական ընտրություն: Սամվել Բաբայանի գործուն աշակցությամբ նախագահ ընտրվեց ԼՂՀ արագործնախարար Արկադի Ղուկասյանը: Նախնական պայմանավորվածությամբ՝ բարեփոխումները պետք է շարունակվեին, կյանքի կոչվեին բազում նոր, բախարորոշ նշանակության ծրագրեր: Սակայն հենց այդ պահից հետգհետքն ակնհայտ դարձավ, որ կառավարության գործունեության մեջ առկա են «խցանումներ»: Բարեփոխում-

ների նախկին ընթացքը դանդաղում է, ընդունված օրենքները մնում են անկատար: Առաջընթացի գրավականը՝ հասարակության ազատականացումը և բարենորոգչական շարժումը, խաթարվում էր: Բնականաբար, այդ փաստին Սամվել Բաբայանը, որպես կառավարության անդամ, հաշվել էր կարող: Հենց դա էլ դառնում է 1997–1998 թվականների կառավարական ճգնաժամի պատճառ:

Նման իրավիճակում շրջանառության մեջ է դրվում Սամվել Բաբայանի կողմից բռնապետություն հաստատելու փորձերի մասին առասպելը: Ոմանք փորձում էին, թե ինչու պաշտպանության նախարարն այդքան շահագրգիռ է կրթական կամ փնտրական խնդիրների նկատմամբ: Այդպես էլ ջնկավվեց, թե ինչու է Սամվել Բաբայանը ցանկանում Իսրայելի օրինակով համադրեղել վարչապետի և պաշտպանության նախարարի պաշտոնները: Երբ առում ենք «ջնկավվեց», նկարի չունենք ժողովրդին: Դրա վկայությունը Սամվել Բաբայանի գաղափարների պաշտպանության համար Ստեփանակերպում 1998 թվականին կայացած զանգվածային հանրահավաքն էր:

Ինչևէ: Ճգնաժամը ժամանակավորապես հաղթահարվում է: Նոր վարչապետ Ժիրայր Պողոսյանը, Սամվել Բաբայանի աջակցությամբ, 1998–1999 թվականներին ձեռնամուխ է լինում համակողմանի բարեփոխումների իրագործմանը: Ասում ենք «ժամանակավոր», որովհետև այն ուժերը, որոնք գործը հասցրին ճգնաժամի, չէին կարող համակերպվել բարեփոխումներին: Այդ ուժերին մեկ բառով կարելի է անվանել **բյուրոկրատիա**: Պարմական անցյալում բյուրոկրատիան նույնիսկ պետությունների կործանման պատճառ է դարձել: Բյուրոկրատիան թե՛ Հայաստանում և թե՛ նրա մարմնական մաս կազմող Արցախում այն բազմամարդ պաշտոնեությունն է, նրա հետ կապված հասարակական որոշ ուժերը, ովքեր չեն ստեղծում, բայց սպառում են: Նրանց համար պաշտոնը և դրա օգնությամբ արտադրեսական հարկադրանքը հարսության աղբյուր են: Մարդը նման իրավիճակում իրեն զգում է միայնակ, անօգնական և սովորաբար դառնում է կամայականության զոհ: Հասարակությունն էլ դառնում է բյուրոկրատիայի պարանոց, և ազատականացումը կաթվածահար է լինում: Այդ բազմագլուխ հրեշ՝ բյուրոկրատիայի, գործելակերպի գլխավոր մասն է կազմում իշխանության անընդմեջ վերադարձությունը: Բյուրոկրատիան առանձնապես վրանգավոր է դառնում, երբ արտաքին թշնամին պարտասպանում է նոր պարտերով: Այդպիսի իրավիճակում բյուրոկրատիան, որպես չգրված կանոն, հակվում է ապագային գործելակերպի, քանզի սեփական շահը գերակա է և անհամարեղելի ազգային ընդհանուր շահերին: Ավելորդ չենք համարում փաստել, որ այսօր էլ մենք ապրում ենք բյուրոկրատական հասարակությունում:

Գրքում բերված հավասարի փաստերը վկայում են, որ տեղի ունեցած մահափորձը, ինչին Սամվել Բաբայանը որևէ առնչություն չունի, իշխանությունները հմտորեն օգտագործեցին, որպեսզի նա կրկին հայտնվի բանտում: Այս անգամ՝ յուրայինների ձեռքով և շար ավելի քան 100 ժամանակով: Նա համարձակվել էր հերոսի իրավունքով պահանջել իշխանության ապակենտրոնացում, տեղական իշխանությունների ուժեղացում, պաշտոնյաների թվաքանակի նվազեցում, մակաբուծող կառավարման ապարատի պահպանման ծախսերի կրճատում, սովետային փնտրության վերացում և այլն: Հիրավի, բանական չէ, որ մի փոքրիկ երկրամասի կենտրոնում գործեն փաստյակ պետական մարմիններ՝

այն դեպքում, երբ գյուղերում և շրջաններում առկա է թույլ իշխանություն: Այնպեղ պակասում են մանկավարժներ, բժիշկներ, գյուղատնտեսներ, անասնաբույժներ և այլք: Իսկ ու՛մ խղճին է ծանրացած բնակչության և հարկապես ազատամարտիկների արտահոսքը: Բանական է արդյոք այն կառավարությունը, որը բնակչության մեջ սերմանում է համոզում, որ Արցախն ի վիճակի չէ հոգալու իր մասին և մեծ մասամբ զբաղված է դրսից միջոցներ բերելով: Չէ՞ որ այդպիսի քաղաքականության պատճառով է նաև մեր հասարակության մեջ տիրում մուրացկանի հոգեբանությունը:

Սամվել Բաբայանի անկախ բնավորությունը և համարձակ գործելակերպը չէին բավարարում նաև Հայաստանի իշխանություններին: Այս խորապատկերին Սամվել Բաբայանը մի անհարականություն էր և է, ով դեռ Արցախում նախաձեռնել է «Մեր տունը Հայաստանն է» կուսակցության ստեղծումը, իսկ այնուհետև Հայաստանի Հանրապետությունում հիմնել «Խաչմերուկ» տեղեկատվական և «Միասնական հայրենիք» հասարակական կազմակերպությունները, «Դաշինք» կուսակցությունը: Ներկայումս նա, ի շահ ներառադաշական կյանքի բարեփոխման և կուսակցությունների խոշորացման, անձնական օրինակով դրական նախադեպ ստեղծելով, գաղափարակից քաղաքական ուժերի հետ միավորվել է Հայաստանի Ռամկավար Ազատական Կուսակցությանը: Ընդ որում՝ այս ամենը շարունակական բնույթ է կրելու, քանի որ Սամվել Բաբայանը որդեգրել է գաղափարակից կուսակցությունների և անհատների միավորման սկզբունքը, ինչն ի վերջո նպաստելու է քաղաքական դաշտի առողջացմանը:

Ցանկանում ենք առանձնակի արժևորել այս աշխատության երրորդ գլուխը՝ **Սամվել Բաբայանի հարցազրույցների ընթերցան** (կազմող՝ Սիրվարդ Մարգարյան):

Այդպեղ բերված հարցազրույցները ոչ միայն օգնում են մեզ ավելի լավ հասկանալ Սամվել Բաբայան անհարականությանը, այլև՝ այն արտաբավոր միջավայրը, որում ծավալվել են իրադարձությունները, և որում մենք ապրում ենք:

Դարձյալ հիշենք հայտնի իրողությունը, ժամանակը, ավելի ստույգ՝ պարմությունը յուրաքանչյուրին դնում է իր իսկական տեղը: Գոնե անցած երկու տասնամյակների պարմաշրջանում Սամվել Բաբայանը միշտ գտնվել է ճիշտ իր դիրքում, հայրենիքի համար դժվարին տեղամասերում, միշտ առջևի գծում, միշտ նվիրյալ, միշտ պարտաստ փորձությանը, նույնիսկ՝ անարդար վերաբերմունքի, ինչպես վայել է իսկական հերոսին: Դա են վկայում փառափիր և էլեկտրոնային մամուլին տրված նրա արժեքավոր հարցազրույցները 1993–2007 թվականների ընթացքում: Ընթերցողի առջև ողջ հասկանալի մեկ վեր է հառնում նրա անկաշառ մարդկային կերպարը, որը երբեք չի տարանվում, չի խուսանվում, մշտապես գիտի իր ասելիքն ու անելիքը՝ մի դեպքում որպես զինվոր, մի այլ դեպքում՝ գործավար կամ հասարակական-քաղաքական, պետական գործիչ: Նույնիսկ այն տարիներին, երբ յուրայինները նրան ստիպել են լռել, և դա հստակ երևում է հարցազրույցների ժամանակագրությունից, մեր հասարակությունը մշտապես զգացել է նրա շահեկան ներկայությունը: Հարցազրույցների նյութերը, որոնք յուրովի լույս են սփռում մեր անցյալի դեպքերին, դեռևս կարիք ունեն վերլուծությունների և նորովի խմաստավորման:

Թվում է, թե հիշյալ արժևորման առաջին լուրջ քայլն արդեն իսկ կատարվել է: Մենք նկատի ունենք Սամվել Բաբայանի և նրա կուսակիցների ջանքերով ստեղծված ծրագրային այն փաստաթուղթը, որը նույնպես տեղ է գտել գրքում՝ հիմնականում ամբողջացնելով գրքի ասելիքը: Ընթերցողի ուշադրությանը ներկայացված այս նյութը, որը կուսակցական ավելի մեծ ծրագրի մաս է կազմում, գիտականորեն հիմնավորված հստակ պատասխաններ է տալիս այն հարցերին, որոնք վաղուց հուզում են մեր հասարակությանը: Որտե՞ղ է ի վերջո մեր տեղն աշխարհում, ի՞նչ ընտրության առջև ենք մենք կանգնած բոլորս, որո՞նք են մեր անվտանգության երաշխիքը և լինելության, զարգացման ռազմավարությունը: Եվ ամենակարևորը՝ ո՞րն է Արցախի ազատության ամրապնդման՝ ներկա իրողություններից բխող ճշմարիտ ուղին: Լուծումները, որ առաջարկվում են մեր հասարակությանը, արդարացի խաղաղություն կբերեն բոլորին, այդ թվում՝ փարաժաշխանի երկրներին:

Երբ պետական մակարդակով ցանկանում են մարդուն հասարակության առջև վարկաբեկել կամ նվաստացնել, դիմում են ամենանողկալի հնարների: ԽՍՀՄ-ի գոյության փառիներին այդ բնագավառում կուրակվել էր հսկայական փորձ, որը, ցավոք, ժառանգել են իշխանությունները և որոշ քաղաքական ուժեր: Սամվել Բաբայանի պարագայում դրանք ի զորու չեղան նրան ընկճելու կամ հուսալքելու: Չորսուկես փարվա ազատագրվումից հետո նա բանափից դուրս եկավ բաց ճակատով, մաքուր խղճով, հպարտ և, ինչպես վայել է հերոսին, շարունակեց գնալ մինչև վերջ: Եվ նրա հետ են բոլոր կուսակիցներն ու համախոհները, բոլոր նրանք, ովքեր հավատում են հերոսի ազնիվ մղումներին: Նա դեռ անելիք ունի ժողովրդի, հայրենիքի ճակատագրի համար կենսական նշանակություն ունեցող՝ անավարտ մնացած գործերում: Ահա թե ինչու այս պարմությունը դեռ չի ավարտվել, և դրա շարունակությանը մասնակից ենք մենք բոլորս՝ ազգովի:

Վալերի Դլեջյան

*սրբաբանական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ*

ՕՍԱՐԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ԱՐԱՔՍ

«Հայաստանի սիրտը՝ Արագածի
դաշտը, չի կարելի տաշտարանել
ստանց փխրապեղելու Ղարաբաղին»

Սերգեյ Գորոդեցկի

(ոուս բանաստեղծ, 1884-1967)

1988 թվական, փետրվարի 20: Տարեթիվ և օր, երբ
Լեոնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի ներկայա-
ցուցական մարմինը պարմական որոշում կայաց-
րեց պարմական իսկ արդարությունը վերականգնե-
լու՝ «ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի կազմից Հայ-
կական ԽՍՀ կազմ հանձնելու հարցի դրական լուծ-
ման» համար:

1988 թվականի փետրվարի 20-22-ին, ինչպես վկա-
յում էին Ստեփանակերտի Վերածննդի հրապարակի
հանրաժողովականներից շարերը և նստաշրջանին
մասնակից պարգամավորները, այնքան փարված ու
ոգևորված էին Մայր Հայրենիքին վերամիավորվելու
որոշումով, որ ժամանակը պակասում էր խորհելու
այն մասին, թե ինչ է սպասում իրենց վաղը, մյուս օրը
և, ընդհանրապես, ապագայում...

Որոշման լուրը հասավ Երևան և փարածվեց
Սփյուռքի ամենափարքեր գաղթավայրերում, արթ-
նացրեց ողջ հայությանը՝ փոխելով նրա հոգեկերպ-
վածքը, փաստելով, որ «Ղարաբաղյան շարժումը մեկ

Հանրահավաք
Ստեփանակերտի
Վերածննդի
հրապարակում

Երևանի Անկախության հրապարակում (եղույթ է ունենում ՀԿԿ ԿԿ առաջին քարտուղար Սուրեն Հարությունյանը, հանրահավաքի հարթակում են՝ աջից ծախ Գևորգ Մանուկյանը, Վիկտոր Համբարձումյանը, Զորի Բալայանը)

չափում ունի. անցյալից դեպի ապագա: Դեպի ողջ Հայաստանի ապագա...»: Հայ անհարը և ազգային հավաքականությունը համոզվեցին, որ միասնական ավյունով կարող են դուրս գալ պայքարի և այդ դեպքում կոիմագրավեն անգամ ամենաբիրտ ուժին՝ ամբողջարհրական վարչակարգին: Վերամիավորման պարմական պահանջը հայ ժողովրդին հեղադա մաքառման ուժ հաղորդեց: Իսկ «ժամանակն իր համար սպասավոր էր պահանջում»:

Սյրեփանակերտի Եղիշե Չարենցի անվան հայկական միջնակարգ դպրոցի շրջանավարտ և նախկին Գերմանական Դեմոկրատական Հանրապետությունում քեղակայված՝ ԽՍՀՄ գորախմբում ծառայությունն անցկացրած Սամվել Բաբայանն անհրաժեշտություն չէր զգում երկմքելու՝ ընդունել կամ չընդունել ժողովրդական պարգամավորների մարգային խորհրդի նսրաշրջանի որոշումը:

Չգքելով նպարակները կյանքի կոչել՝ նա, այնուամենայնիվ, պարգորոշ պարկերացնում էր ցանկության ու իրականության անհամապարասխանությունը և գիարակցում, որ դարաբաղյան հիմնախնդիրն այս փուլում քաղաքական քննարկումներով չի լուծվելու:

Ո՛վ էր նա՝ քսաներեքամյա երիտասարդը, 1988 թվականին:

Հայկական միջնակարգ դպրոցն ավարտելուց հետո, ընտանիքի հոգսերը թեթևացնելու նպարակով սկսեց աշխատել Սյրեփանակերտի արարադրական ձեռնարկությունում և չկարողացավ ուսումը շարունակել որևէ բարձրագույն ուսումնական հասարարությունում: Խորհրդային գինված ուժերում ծառայելու արիները (1983–1985թթ.) նրա համար նշանավորվել են ռազմական գիարելիքների և հարկապես հրեարանային գործի իմացության հիմնավոր կուրակումներով: Նա, որպես արանկային գնդի հրեարանային դիվիզիոնի հեարախուգական վաշտի հեարախույզ, ռազմական պարապմունքների և գորավարժությունների ընթացքում հնարավորություն է ունեցել սովորելու և գարգացնելու հրեարանային գործի հմարությունները՝ սպառագինության, մարարական րեխնիկայի կառուցվածքի և շահագործման հարցերը, մարարական կիրառման եղանակները: Այս ամենը Սամվել Բաբայանը հեարագայում օգարագործեց ինքնապաշարպանական և ազարագրական բոլոր մարարների ընթացքում:

1988 թվականի փեարվարյան և հաջորդած իրադարձությունների ժամանակ Սամվելն իրեն զգում էր ոչ այնքան և նույնիսկ ոչ թե հանրաժողովական, այլ՝ գործող ազարամարտիկ: Նա շարժուն ու մեծ ներուժի րեր անհարականություն էր և ազգանպասար դրսևո-

Հանրահավաք Երևանի Անկախության հրապարակում

րումների ներքին այրող պահանջ ուներ: Հրապարակներում, դաիլիճներում Շարժման առաջամարտիկների ելույթները, կոչերը, Երևանից եկած լուրերը, Մոսկվա մեկնած ու վերադարձած գործիչների ասածները նրան չէին բավարարում: Սամվել Բաբայանն ավելի քան գործնապաշար էր: Նա հասկացավ, որ դիմումներով, նամակներով, հանրագրերով, գործադրություններով հարցը չի վճռվելու, և որևէ ուժ, բացի մարտնչող ազա-րամարտիկից, չի լուծելու հիմնախնդիրը:

Բազմաթիվ հայրենասեր գործիչների ջանքերով Հայաստանում ու Արցախում կազմավորվեցին հա-րյուրավոր կամավորական ջոկատներ և աշխարհա-գորային խմբեր: Միայն Ստեփանակերպում ստեղծ-վեցին մի քանի փասնյակ ջոկատներ ու վաշտեր՝ ներ-առելով հազարավոր կամավոր ազապամարտիկնե-րի: Սամվել Բաբայանի ճակարագիրը կանխորոշ-ված էր: Դա նրան փրկել էր ի վերուստ: Հիշելով այդ ժամանակները՝ ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի առանձին հրեփանային բրիգադի նախկին հրամա-նարար, գնդապետ (այժմ՝ Պաշտպանության բանա-կի հրամանարարի փեղակալ, գեներալ-մայոր) Լևոն Մնացականյանը պարմել է. «Վաղուց եմ ճանաչում Սամվել Բաբայանին: Հաճախ ենք առնչվել իրար հետ, բայց երբեք մտքովս չի անցել, որ մեր ծանոթու-թյունը կվերածվի մի մեծ պայքարի, և այդ միասնա-կան պայքարն ի վերջո կվճռի մեր ժողովրդի բախարը, նրա լինել-չլինելու հարցը: Ո՛ր մտքով կանցներ, որ ես Սամվել Բաբայան «Կոմանդոյուշու» (ռուս.

Սամվել Բաբայանը
ժառանգության
փարիներին
(1983–85թթ.)

«командующий»՝ գորահրամանարար) հետ շփվե-լու եմ որպես գումարակի հրամանարարի փեղա-կալ, ու, պարտադրված ճակարագրով, բոլորս դառ-նալու ենք Ազգի Զինվորը...»:

Սամվել Բաբայանը մուտք գործեց արցախյան գո-յապայքարի հորձանուտ հասարակամությամբ ու ինքնափառությամբ: Նա դարձավ զինված պայքարի բնդհափակյա ղեկավարներից, ընդհափակյա կենս-րոնական շարքի անդամ, Ստեփանակերպի կամա-վորական 2-րդ վաշտի հիմնադիր հրամանարար, Ար-ցախի ինքնապաշտպանական ջոկատների (ինքնան-վանումը՝ Արցախի ժողովրդական-ազափագրական բանակ) ընդհանուր հրամանարարի փեղակալ:

Սամվել Բաբայանը զավակն է Անդրանիկ Բաբայա-նի՝ ծնված ԼՂԻՄ-ի Մարտունու շրջանի Մամա գյու-ղում: Այժմ, նույն այն հերոսական Մամայում, որը 1918 թվականին թուրք հրոսակները դարձրել էին հարձակ-ման թիրախ՝ նպափակ ունենալով հիմնովին ավերելու գյուղը: Մամայի և շրջակա գյուղերի բնակիչները ելան ասպափակողների դեմ, ջարդեցին և հալածեցին նրանց: Այս կապակցությամբ Սամվելն ասել է. «Երբեք չեն կարող հաղթել այն ժողովրդին, ում զավակները հասկանում են, որ իրենք մարտնչում ու պայքարում են իրենց մայրերի, քույրերի, երեխաների և հայրենիքի համար»: Հայրենասիրական այս ձգփումը ինքնաբե-րափար փրվող շնորհի չէ: Դա պայքար է և մաքառում, որի ընթացքում յուրաքանչյուր ժողովուրդ հասփա-փում է գոյության ու հարափնելու իր իրավունքը:

Հայ ժողովրդի այս իրավունքին հակընդդեմ՝ 1988 թվականի փեփրվարի 27–29-ին, ԽՍՀՄ իշխանու-թյունների թողփվությամբ, փեղի ունեցավ Սուճայի-թի ցեղասպանությունը: «Ժողովուրդների ինփերնա-ցիոնալ բարեկամությունը» մի աղճափ խորհրդանիշ դուրս եկավ, և ի ցույց դրվեցին ամբողջափիրական հասարակության բոլոր արափները՝ ազգայնամոլու-թյան, բարբարոսության, անհափի ազափության ու մարդկային արժանապափության ոփնահարման և, ազգային պափկանելության հիմքով, մարդկանց ոչնչացման իրենց ողբերգական հեփկանքներով: Սամվել Բաբայանը հասկանում էր, որ այս հանցա-գործությունների նպափակն էր կանխել Արցախի

Լևոն
Մնացականյան

հիմնախնդրի հնարավոր լուծումը, արցախահայությանն ահաբեկել նոր արյունահեղ գործողությունների հեռանկարով և հարկադրել հրաժարվելու ազգային-ազատագրական պայքարից: Մոսկվայի, Բաքվի հակահայկական գործողություններն ավելի էին շիկացնում Երևանի և Սյրեփանակերտի մթնոլորտը: Շարժումն աստիճանաբար մղվում էր նոր փուլ:

«Լենին-պարտիա-Գորբաչով» կարգախոսն իմաստազորվել էր: Սյրեփանակերտում վիճում էին «Միացում», թե «Անջատում» խնդիրների շուրջ: Այս ամենի հետևում զգացվում էին վերահաս պատերազմի ուրվականն ու շնչառությունը: Կյանքը Սյրեփանակերտում փոխվել էր. պարտիային ժամ, սաֆոնովներ (խոսքը Արցախում խորհրդային բանակի գեներալ Սաֆոնովի և նրա զինակիցների մասին է), անհիմն ձերբակալություններ, «անձնագրային ռեժիմ», կրակոցներ... Այս հակադրությունների խճճված կծիկում արցախահայությունը գործում էր ներքին կարողությունների գերագույն լարումով:

Մամվելը ծավալվող Շարժումից դասեր էր առնում և հետևություններ անում: Նա համոզված էր, որ հայ ժողովրդին բաժին ընկած աղետների հիմնական պատճառն անմիաբանությունն է: Նա միշտ ասում էր. «Պետք է համախմբվել. ճառերի, հանրահավաքների նկատմամբ գործելու, պայքարելու առաջնայնության գիտակցում պիտի ունենանք բոլորս...»: Նա վստահ էր, որ արկածախնդրական գործելակերպը վնասում է պայքարի ընթացքին, սրբեղծում քառասյին իրավիճակ, անտեսում ազատագրական պայքարի ճշմարիտ ուղին: Արցախյան գոյապայքարի այդ փուլում ազգային գոյության ու հարստության խնդիրը, իր բարոյական և ֆիզիկական հիմունքներով, քննության առաջ կանգնեցրեց հայ ժողովրդի բոլոր խավերին, պատմական հեռանկարի փեսանկյունից ի հայտ բերեց նրանց հայրենասիրական և բարոյական վարքագիծը:

1990-91 թվականներին իրադարձությունները Ղաբաբաղի համար ծայրահեղ աննպաստ էին զարգանում: ԽՍՀՄ և Բաքվի իշխանությունների կողմից հայ ժողովրդի դեմ սանձազերծվեցին պարփչ-ահաբեկչական գործողություններ: 1991 թվականի ապրիլ-օգոստոսին իրականացվեց «Օղակ» («Կոլցո») պայ-

մանական անուղղվ գործողությունը, որի նպատակն էր Հայաստանին պարտադրել միանալ միութենական նոր պայմանագրին, իսկ հայ ժողովրդին ահաբեկելով՝ ստիպել հեք կանգնելու Արցախի անկախության համար մղվող պայքարից: Այդ ընթացքում ավերվեցին Հյուսիսային Արցախի Գեփաշեն և Մարտունաշեն գյուղերը, փեղահանվեցին Հաղրութի, Շուշիի, Շահումյանի շրջանների շուրջ 24 գյուղերի բնակիչները: Խորհրդային բանակի և ներքին գործերի նախարարության ներքին գործերի սպորաբաժանումները, Ադրբեջանի օմոնականները շարունակում էին լայնածավալ բռնություններ գործադրել ողջ մարզում: Կարարված դեպքերը մի անգամ ևս առիթ տվեցին Մամվելին ու նրա համախոհներին վերագնահատելու իրավիճակը, և ալեկոծված այս մթնոլորտում որոշվեց դիմել վճռական գործողությունների: Մամվելն իր և այլ ջոկաբանների հետ 1991 թվականի մայիսին ձեռնարկեց Հաղրութի շրջանի Խանձաձոր գյուղի ազատագրումը օմոնականներից: Մի քանի ժամ փրկած ընդհարումից հետո օմոնականները խուճապահար փախան գյուղի փարածքից: Այս մասին ահա թե ինչ է պատմում Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի նախկին հրամանատար Մամվել Կարապետյանը (այժմ՝ ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի հրամանատարի փեղակալ, գեներալ-մայոր). «Մամվել Բաբայանին ճանաչեցի 1991 թվականին: Իմ առաջին գործը «Կոմանդոյուշչու» հետ Խանձաձորի օպերացիան էր: Այդ գործողությանը 70-80 մարդ է մասնակցել Մարտու-

«Օղակ» գործողությունը, ադրբեջանցի օմոնականները Շահումյանի շրջանի Թոփալ գյուղում, 1991թ.

նուց, Մարտակերպից, Սպեփանակերպից, Հաղորութից: Մեզ ոչ ոք չէր հրամայել մեկնել Հաղորութ. պարզապես փրկեցանալով, որ այնպեղ դրությունը ծանրացել է, ամենքս մեր ջոկարներով մեկնել ենք Հաղորութ և փեղում ճշտել օպերացիայի հետ կապված բոլոր խնդիրները: Վիճակը բավական բարդ էր. օմոնականները մտել և 14 գյուղ էին բռնագավթել: Մարտական գործողության հրամանադարը «Կոմանդոյուշին» էր: Նա աչքի էր ընկնում իր կարողունակությամբ, և նրան վստահվեց միացյալ ջոկարների հրամանադարությունը: Մի խոսքով՝ օմոնականներին գյուղից քշեցինք առանց զոհերի և վիրավորների...»:

Այս գործողությունից հետո Սամվելի գործունեության հետագա ընթացքը շարունակական շղթա է դառնում՝ անակնկալ դիպվածներով, հանդիպումներով ու ընդհարակյա ակտիվ աշխատանքներով: Երկրամասում խորհրդային զինվորականության ղեկավարության և ադրբեջանական օմոնականների գործողությունները բանականության որևէ նշույլ չէին պարունակում: Դրանք մարդկային առողջ մղումներից օտարել էին խղճի ու առաքինության բոլոր գրգիռները և հանձնվել կույր կայսերապաշտությանն ու գոեհիկ նյութապաշտությանը: Տարբեր. պարզակներով («անձնագրային ռեժիմի» խախտում, «ֆիդայի» և այլն) ձերբակալում, պարանդում ու անմարդկային կտրանքների էին ենթարկում Շարժման ակտիվիստներին ու անմեղ մարդկանց:

Սամվելը, որպես էական դեր կատարող ընդհարակյա գործիչներից մեկը, մշտապես գտնվել է խորհրդային պարթիզ զինվորականության ուշադրության կենտրոնում: Եվ մի կարևոր ու խորհրդապահ հանդիպման ժամանակ, ոմանց ցուցմունքների հիման վրա, 1991 թվականի հունիսի 1-ին ձերբակալվել և վեց ու կես ամիս կալանվել է Շուշիի և Բաքվի բանտերում: Ի ծնե լինելով ուժեղ բնավորության փեր անհապականություն՝ անգամ բանտում նա թշնամուն հնարավորություն չտվեց իրենից կորզելու այլ գործիչների անուններ: Նրա ձերբակալությունից հետո ակնառու է մի հանգամանք՝ այլևս որևէ ընդհարակյա գործիչ չի ձերբակալվել: Ինչ բացառություն էլ փրվի այս երևույթին, համենայն դեպս՝ իրողությունը մնում է իրողություն և «միշտ ավելին արժե, քան ամեն բա-

ցաբրություն ու պարճառաբանություն»: Եվ այս ամենը հայրենի է եթե ոչ բոլորին, ապա՝ շար-շարերին ...

Ադրբեջանական բանդային դաժան փորձությունները չփոխեցին Սամվելին: Խորհրդային Միությունն արդեն փլուզվել էր, և որևէ իրավական պաշտպանվածության մասին խոսք լինել չէր կարող: Վեց ու կես ամիս շարունակ, յուրաքանչյուր օր նրա համար կարող էր լինել վերջինը: Թվում էր՝ բանարկությունից ազատվելու որևէ հույս չկար: Միևնույն ժամանակ, սակայն, բոլոր իրադարձություններ էին զարգանում Սպեփանակերում: Ադրբեջանի նորանկախ հանրապետության գլխավոր դատախազի փեղակալ Շուքրուր Աբասովն այդ օրերին այցելում է Սպեփանակեր: Օգտվելով առիթից՝ Սամվելի ավագ եղբայրը՝ Կարեն Բաբայանը, ընկերների հետ ներս է խուժում դատախազության շենք և պարանդում դատախազին: Փոխանակման մի բանի անհաջող փորձերից հետո, պարեպարան ղեկավարների հետ Ռոբերտ Զոչարյանի բանակցությունների շնորհիվ, ի վերջո, 1991 թվականի դեկտեմբերի 17-ին Սամվելը հայրենից ազատության մեջ: Նա այս փորձությունից դուրս եկավ ոչ թե իբրև հուսալքված մի բանավարկալ, այլ պայքարը շարունակելու վճռականությամբ փոքորված անհապականություն: Ավելին. բանարգելության շրջանում Ինքնապաշտպանության ուժերի (ԻՊՈՒ) հրամանադարությունը Սամվել Բաբայանին նշանակել է ԻՊՈՒ-ի ընդհանուր հրամանադարի փեղակալ: Մի առիթով Բաբայանը, զգուշավորության հորդորներին ի պարասխան, շեշտել է. «... ես անձամբ Շուշիի և Բաքվի բանտերից հետո ապրած իմ բոլոր օրերը համարում եմ իմ երկրորդ կյանքը և այլևս մտահոգվելու բան չունեմ»: Ազատվելուց կարճ ժամանակ անց՝ 1991 թվականի վերջին, Սամվել Բաբայանն արդեն մարտական դիրքերում էր:

Կրկնանի ազատագրումը

Այդ նույն ժամանակ հակառակորդը շրջափակել էր Սպեփանակեր-Կրկնան ճանապարհահարվածը և արվարձանից սկսել էր գնդակոծել Սպեփանակերը: Դեկտեմբերի 26-ի լույս 27-ի գիշերը ԻՊՈՒ-ի ազատամարտիկները գրոհեցին հակառակորդի դիրքերի վրա՝

հայկական թաղամասի, Մելիք-Փաշան փողոցի վերնամասի և այլ ուղղություններով: Բազմաթիվ գոհեր ու վիրավորներ փախուց հեքո ազաբամարտիկները նահանջեցին դեպի Սյունիքի մարտեր: Այդ մարտում վիրավորվեց Սամվելի եղբայրը: Սամվելը, Ինքապաշտպանության ուժերի հրամանատար Արկադի Տեր-Թադևոսյանի (այժմ՝ գեներալ-մայոր) համաձայնությամբ, 1992 թվականի հունվարի երկրորդ կեսին կազմակերպեց Կրկժանի կրակակետերի ճնշման գործողությունը: Նրա ծրագիրը հետևյալն էր. վերահսկողության փակ վերցնել Կրկժանին հարող բարձունքները, Կրկժան-Ղայբալի և Կրկժան-Քյոսալար ուղեհատվածները, անսպասելի հարձակումով անակնկալի բերել հակառակորդին և ոչնչացնել կրակակետերը: Դիրքային մարտավարական այս ծրագիրն իրագործվեց 1992 թվականի հունվարի 19-ի լույս 20-ի գիշերը. ճնշելով հակառակորդի կրակակետերը՝ վաղ առավոտյան ազաբամարտիկները գրոհով մտան արվարձան: Հակառակորդն առանց լուրջ դիմադրության նահանջեց դեպի Ղայբալի: Կրկժանի կրակակետերի վնասագերծումով կասեցվեցին դրանցից փոքրեր փրամաչափի գնդացիներով և զենքի այլ տեսակներով Սյունիքի մարտերի գնդակոծությունները:

Կրկժանի մարտական գործողությունից հետո Սամվել Բաբայանի կյանքում սկսվում է նոր շրջան: Ընդհատակյա պայքարին ու տեղային ռազմագործողություններին (Ղարադաղլու, Խոջալու և այլն) փոխարինելու են գալիս պարերազմական իրողություններն ու ազաբագրական լայնածավալ մարտերի ժամանակները:

Մինչ այդ, ԼՂՀ անվտանգության և պաշտպանության ապահովման նպատակով պահանջվող միջոցառումների մշակման ու իրագործման համար, մինչև պաշտպանության նախարարության կազմավորումը, ԼՂՀ Նախարարների խորհրդին առընթեր 1992 թվականի մարտի 26-ին ստեղծվեց Պաշտպանության (Ինքնապաշտպանության) կոմիտե: Կոմիտեի նախագահ նշանակվեց Սերժ Սարգսյանը (այժմ՝ 2008-ից, ՀՀ նախագահ), Սամվել Բաբայանը՝ կոմիտեի անդամ, 1992 թվականի օգոստոսի 14-ին՝ նախագահի առաջին տեղակալ: 1993 թվականի մայիսից կոմիտեի նախագահի պաշտոնակատարն էր:

Շուշիի ազաբագրումը

1992 թվականի գարնանն արցախյան գոյապայքարը թևակոխել էր նոր փուլ: Ցամաքային և օդային ճակատային շրջափակման, էլեկտրաէներգիայի, գազի, ջրի, հացի պակասի կամ բացակայության, Շուշիից պարբերաբար կատարվող հրթիռահրետակոծությունների պարճառով Սյունիքի մարտերում և հարակից բնակավայրերում կաթվածահար էին եղել տնտեսությունը, կյանքի բնականոն պայմանները, օր օրի սահագնում էր հումանիտար աղետը: 1991 թվականի նոյեմբերից մինչև 1992 թվականի մայիսի սկիզբը Շուշիից, Ջանհասանից և Քյոսալարից 11 անգամ Սյունիքի մարտերը ենթարկվել է հրթիռահրետակոծությունների: Դրանցից գոհվել են 111, վիրավորվել 268 խաղաղ բնակիչներ, քանդվել կամ վնասվել են հարյուրավոր բնակարաններ, սոցիալ-մշակութային, կենցաղային, վարչական շենքեր: Տագնապահարույց էր նաև այն, որ Շուշիում հակառակորդը կենտրոնացրել և կենտրոնացնում էր մեծաքանակ ծանր տեխնիկա, այդ թվում՝ «Գրադ» փայի հրթիռահրետանային կայանքներ, և 2500-ից ավելի զինվորի ու սպայի: Այս իրավիճակում Շուշիի ազաբագրումը դարձել էր պարտադրված անհրաժեշտություն:

Շուշիի ազաբագրման օպերատիվ պլանը, որի մասին տեղյակ էին Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի անդամները, մշակվել է Ինքնապաշտպանության ուժերի հրամանատար Արկադի Տեր-Թադևոսյանի գլխավորությամբ, հրամանատարի տեղակալ Սամվել Բաբայանի, Ինքնապաշտպանության կոմիտեի (ԻՊԿ) նախագահ Սերժ Սարգսյանի, Ռաֆայել (Ֆելիքս) Գոդոյանի (այժմ՝ գեներալ-մայոր), Լեոնիդ Մարտիրոսովի (այժմ՝ գեներալ-մայոր), հարձակման ուղղությունների հրամանատարների (Վալերի Չիթյան, Արկադի Կարապետյան, Մելիք Օհանյան), ԼՂՀ պետական, քաղաքական մի խումբ գործիչների մասնակցությամբ:

Ապրիլի վերջին, երբ արդեն վերջնականապես ճշգրտվում էր հարձակման հյուսիսային, Շուշի (արևելյան), Լաչինի (հարավային), Ջանհասան-Քյոսալարի

Արկադի
Տեր-Թադևոսյան

Ֆելիքս Գոդոյան

Լեոնիդ
Մարտիրոսով

ուղղությունների խնդիրը, Արկադի Տեր-Ռադնոսյանը և Վալերի Բալայանն առարկեցին Լաչինի ուղղությամբ հարձակման գործողությանը՝ պարճառաբանելով. «Չնայած այս ուղղությունը մյուսների համեմատ դուրին է, բայց այն պահանջում է ավելի փնական մարտեր ու ընդգրկելու է լայն փարածքներ, և հետո՝ քաղաքական ու այլ նկատառումներով պարզապես բացառվում է» (փես «Շուշի. ոգու քաղաքը», Եր., 2002թ.): Սամվել Բաբայանը հիմնավորեց, որ, ԻՊՈՒ-ի ունեցած մարդկային ուժի և սպառազինության ոչ բավարար քանակի, բարձրադիր փեղանքի, բնական ու պաշտպանական ամրությունների պարճառով, միայն Մարտիականների (հյուսիսային) և Շուշի ուղղություններից բերդաքաղաքի ազատագրումն անհնարին է:

Ցարական բանակի գեներալ-լեյտենանտ Բիշմիշևն իր «Նադիր Շահի արշավանքները Հերաթ, Ղանդահար, Հեղկաստան և իրադարձությունները Պարսկաստանում նրա մահից հետո» (ռուսերեն, Թիֆլիս, 1889 թ.) գրքում նշում է. «Շուշիի բերդը (1795 թ. պարսից Աղա Մահմեդ խանի արշավանքի ժամանակ, - ծանոթ, հեղինակների) անմարչելի էր... Միակ ճանապարհը, որով հնարավոր էր հասնել բերդապարսպին, անցնում էր հարավարևմտյան ուղղությամբ...» (իմա՝ Լաչինի ուղղությամբ): Պարսկաստանից հայրենի է նաև, որ դեռևս 1805 թվականին, Կովկասում ռուսական բանակի զլխավոր հրամանատար, գեներալ Պավել Ցիցիանովը, ռուս-պարսկական պատերազմի ժամանակ ղեկավարելով գահաժառանգ Աբբաս-Միրզայի զորախմբի դեմ հարձակողական մարտերը, Ալեքսանդր Առաջին կայսերն ուղղված զեկուցագրում շեշտել է. «Շուշին մի կողմից շրջապարված է քարե բարձր պարիսպներով, իսկ մյուս կողմից ամրացված է բնական դիրքով՝ ուղղաձիգ բարձրաբերդ ժայռերով, որոնց դեմ, պաշարման ժամանակ, ցանկացած ռազմարվեստ անգոր է»: Ցարական գեներալ-լեյտենանտ, ռազմական պարմաբան Վասիլի Պոպովն, իր «Շուշիի բերդի հերոսական պաշտպանությունը» (ռուսերեն, Ս.-Պետերբուրգ, 1903 թ., 2-րդ հրապ.) աշխատության մեջ, խոսելով պարսից թագաժառանգ Աբբաս-Միրզայի կողմից 1826 թ., ամիսներ շարունակ, շուրջ 40-հազարանոց զորքով Շուշիի պաշարման մասին, գրում է. «Բացառապես ուժով բերդի գրավումը գրեթե անհնար էր... Շուշին մարչելի էր միայն հյուսիսարևելյան՝ Եղիզավետարդի կողմից: Այդ միակ ճանապարհին էլ այնքան զալարապարույր էր, թեք ժայռերով ու վիհերով խճողված, որ ճանապարհին փեղակալված երկու թնդանոթն ու հրաձիգների փեղացրված վաշտը կարող էին մի ողջ բանակի առաջխաղացումը կասեցնել...»:

Սամվել Բաբայանը համոզված էր, որ հակառակորդի պաշտպանությունը ճեղքելու խնդիրը հնարավոր է լուծել միայն Լաչինի ուղղությունից: Սամվել

Բաբայանի հիմնավորումները պաշտպանեց նաև ՀՀ և ԼՂՀ Գե պարզամավոր, Պաշտպանության խորհրդի անդամ Ռոբերտ Քոչարյանը (ով, ի դեպ, նույն ուղղությունում մասնակցել է մարտական գործողություններին), և հարձակման Լաչինի ուղղությունը թողնվեց ուժի մեջ: Զորի Բալայանն իր «Էջեր ռազմական կարի օրագրից» (Շուշի, 1992 թվականի մայիսի 8-9, վերնագրված «Շուշին ավելին է, քան հաղթանակը») նյութում գրել է. «Մի քանի անգամ հրամանատարական կեդրոնի Ռոբերտ Քոչարյանը և Սամվել Բաբայանը: Ռոբերտին ես առաջին անգամ էի փեսնում զինվորական համագեցություն: Նրանք երկուսով մեքենայով շրջեցին, կարելի է ասել՝ հրահանգավորեցին բոլոր ուղղությունները: Նրանց խորհուրդներն ու առաջարկությունները, ինչպես Կոմանդոն էր ասում, անգնահատելի էին: Դեռևս քարտեզի վրա աշխատելիս Արկադին հաճախ էր նկատել, ինչպես ինքն էր արտահայտվում, Սամվելի շարքային ունակությունները: Վերջինս հաճախ էր վիճում և ապացույցներով համոզում իր դիրքորոշման ճշմարտացիությունը: Հեղափոխում նրան նման գնահատական էին տալիս խորհրդային բանակի բազմափորձ ռազմագետները՝ Քրիստափոր Իվանյանը և Անատոլի Զինկիչը»:

Հարկ է նշել, որ Շուշիի ազատագրման ռազմական գործողությունը մի քանի անգամ հետաձգվել է: Իսկ թե ինչու, պարզաբանում է Սամվել Բաբայանը. «Այն նախատեսված էր սկսել դեռ ապրիլի վերջին կամ մայիսի 4-ին, բայց կային մի շարք խնդիրներ, օրինակ՝

Ժորա
Գասպարյան

Ռազմիկ
Մելքումյան

Վալերի
Մարության

Արթուր Փափազյան

ԼՂՀ Ինքնապաշտպանության ուժերի, հայաստանյան կամավորական ջոկատների ազապամարտիկներից կազմված հարձակողական-գրոհային խմբերը ռեակտիվ հրեքանավորները (ընդհանուր հրամանադար՝ Ռազմիկ Մելքումյան), հրեքանավորները (հրամանադար՝ Ժորա Գասպարյան, այժմ՝ գեներալ-մայոր), Դ-30 հատիքիցների ու ականանեպների դիվիզիոնը (հրամանադար՝ Ալեքսանդր Դամպեր), կապի (պեպ՝ Արթուր Փափազյան, հեպազայում՝ գեներալ-մայոր), բժշկական (պեպ՝ Վալերի Մարության) ու այլ ծառայությունների մասնակցությամբ, **հյուսիսային, Շուշի (արևելյան), Լաչինի (հարավային-գլխավոր), Զանհասան-Քյոսալարի** ուղղություններով ձեռնամուխ եղան՝ մարդկային ուժով և սպառազինության միջոցներով մի քանի անգամ գերազանցող հակառակորդի ջախջախմանը Շուշիի անառիկ ամրոցի և

ՇՈՒՇԻԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄ (1992 թ. մայիսի 8-9)

Պ Ա Յ Մ Ս Ն Ա Գ Ն Ն Ը Մ Ն Ն Ե Բ

 Գրանցամատյանի կոդ
 Դաշնակցության բանկի արտոնահանման համարների խաղերը
 Կապիտալի արտոնահանման համարների խաղերը
 ԴՄԲ արտոնահանման համարների խաղերը
 Դաշնակցության բանկի վերջին հանձնարարի փոխարին

 Կանոնիկ փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը

 Կանոնիկ փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը

 Կանոնիկ փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը

 Կանոնիկ փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը
 Կապիտալի փողերի քանակը

շրջակա բնակավայրերի հենակետերում *(տե՛ս թիվ 1 թագսրկադր)*:

Հյուսիսային ուղղություն (ընդհանուր հրամանա-
րար՝ Վալերի Չիթյան):

Սրբեփանակերպ-Շուշի մայրուղիով, նրա աջ և ձախ եզրերով գրոհեցին 4-րդ վաշտի (հրամանապար՝ Յուրի Պողոսյան) չորս դասակները (85 հեղափոխական)՝ մեկ փանկի և հեղափոխական երկու մարտական մեքենաների աջակցությամբ: Շրջանի արտադրական միավորման փարաձևի և երաժշտական գործիքների գործա-
րանի բնագծով ձգվող բարձունքի հարվածներում մարտեր մղեց 6-րդ վաշտի առաջին գրոհային խումբը՝ Սերգեյ Թովմասյանի գլխավորությամբ: Հեղափոխական վաշտի գրոհային երկու խմբերը՝ Սեմյոն Աբրահամյանի և Վալերի Հայրիյանի ղեկավարությամբ, գրոհեցին ճանապարհամերձ երկու բարձունքների ուղղությամբ և կրակային միջոցներով աջակցեցին ձախ թևով գրոհող 4-րդ վաշտի դասակներին: Մակայն հակառակորդը լուրջ դիմադրություն ցույց տվեց ռա-
դիոաշտարակների («Երեք աշտարակներ») բարձունքում և բենզալցման կայանի մոտ: Գրոհներից մեկի ժամանակ խփվեց մեր զրահամեքենան, զոհվեցին մե-
խանիկ-վարորդը և զնդացրորդը («Շուշի» թերթ, 1994թ., օգոստոս, թիվ 6): 4-րդ վաշտի առաջխաղացու-
մը կասեցրին հակառակորդի ռազմական ուղղաթիռ-
ները և մայրուղու ոլորաններում մանևրող երկու փան-
կերը: Տանկային մեծամարտում խփվեց Գագիկ Ավշա-
րյանի, Աշոտ Ավանեսյանի և Շահեն Սարգսյանի փանկը, որի հեղափոխական զոհվեցին վերջին երկուսը: Մարտական փոխնիկայի՝ շարքից դուրս գալը և հա-
կառակորդի հակահարձակումն աստիճանաբար թու-
լացրին ազատամարտիկների հարձակման թափը, և նրանք, չկարողանալով շարունակել գրոհը, նահանջե-
ցին դեպի ելման դիրքերը: Ազատամարտիկների բա-
րոյամարտական վիճակը վերականգնելու, խուճապա-
յին փրամադրությունները կանխելու նպատակով, Ար-
կաղի Տեր-Թադևոսյանի առաջարկով, Բաբայանը Լա-
չինի ուղղությունից մեկ փանկ և զրահամեքենա փե-
ղափոխեց հյուսիսային ուղղություն: Այսուամենայ-
նիվ, կորուստներից խուսափելու համար հարձակողա-
կան գործողությունները դադարեցվեցին, ազատա-

Վալերի
Չիթյան

Սերգեյ
Թովմասյան

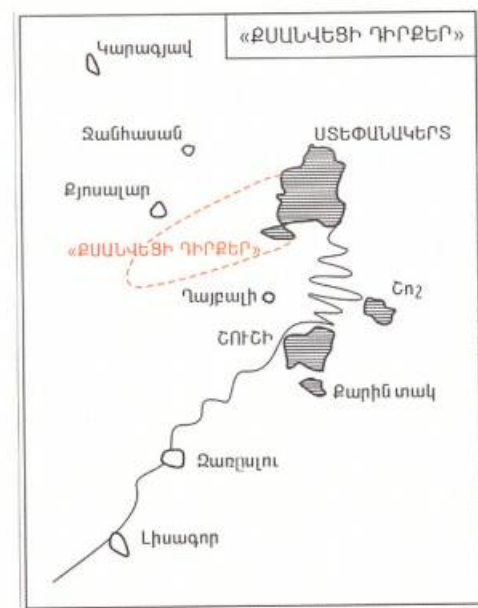
8-րդ վաշտի ազա-
րամարտիկներ

«Սևան» ջոկարի
ազարամարտիկներ

Հրազդանի
«Սասուն» ջոկարի
ազարամարտիկներ

Յուրի
Հովհաննիսյան

մարտիկներն անցան պաշտպանության: Այդ մասին ահա թե ինչ է ասում Ֆելիքս Գոդյանը. «Զեկուցեցի Արկադի Իվանովիչին, որ անհնար է զարգացնել գրոհը... Հրամանարարական դիրքակետում գրավող Արկադի Իվանովիչը րվեց գրոհը դադարեցնելու իր համաձայնությունը» (Հովիկ Վարդումյան, «Շուշիի ազա-րագրումը», էջ 39, Եր., 2007թ.):

7-րդ վաշտին (հրամանարար՝ Արկադի Սարգսյան), 8-րդ վաշտին (Մարտիկ Գասպարյան), 9-րդ վաշտին (Յուրի Իշխանյան) և Սպիտակի ու հայաստանյան այլ կամավորական ջոկարների առաջադրանք էր փրկված համագործակցելու պահեստագորա-

Արկադի
Սարգսյան

Տանկ-հուշարձան

յին ուժերի հետ, որոնք մարտեր էին մղում «26»-ի ամրակետի շրջակայքում: Հրազդանի «Սասուն», Կոռնիձորի, Սևանի, Սյրեփանավանի և հայաստանյան այլ ջոկատներից կազմված պահեստագորային զուամարակը՝ Յուրի Հովհաննիսյանի ղեկավարությամբ, «26»-ի ամրակետից շարժվեց Ջանհասանի ուղղությամբ, մայիսի 8-ին փակեց Շուշիի և Ջանհասան-Քյոսալարի հաղորդակցության կապը, օժանդակեց այդ ուղղությունում հակառակորդի ուժերի փարանջափմանն ու ջախջախմանը:

Շոշի (արևելյան) ուղղություն (ընդհանուր հրամանատար՝ Արկադի Կարապետյան):

Այս ուղղությունում հակառակորդի դիմադրությունը հաղթահարելու համար ազգաբնակիչներից պահանջվում էր ուժերի գերագույն լարում, քանի որ հակառակորդի դիմադրությունը հաղթահարելու և անառիկ բնագծերում նրա պաշտպանությունը ճեղքելու խնդիրը դժվար լուծելի էր: Հարվածային գիւնոժի խմբերը հարձակումը սկսեցին երեք ենթաուղղություններով: Բանարի ուղղությունում գործում էին 1-ին վաշտը (հրամանատար՝ Աշոտ Ղուլյան, նույն ինքը՝ Բեկոր) և ՀՅԴ մի առանձին դասակ (հրամանատար՝ Վարդան Սյրեփանյան, նույն ինքը՝ Ղուլյան Վարդան), աջ թևում՝ հետախուզական խումբը, Քոսանու, Դաշուշենի, Աբովյան, Չարենցավան քաղաքների, Ուշան գյուղի և այլ ինքնապաշտպանական ջոկատներ, ձախ թևում՝ Շոշի ջոկատը (հրամանատար՝ Արզամ

Արկադի
Կարապետյան

1-ին վաշտի
ազգաբնակիչներ

Հարությունյան), Արարաթի ջոկատները (ընդհանուր հրամանատար, այժմ՝ ոստիկանության գեներալ-լեյտենանտ Գրիգոր Գրիգորյան): Հարձակումների ժամանակ պարզվեց, որ ազգաբնակիչների դիրքերը հիմնականում աննպաստ են: Հակառակորդի դիմադրությունը կարող էր հաջողապես պարսպապարտի շրջակայքում: Իսկ երբ Ղարաբաղմեդաբնակչության մասնաճյուղի շենքի ուղղությամբ ազգաբնակիչներն առաջ շարժվեցին, բախվեցին հակառակորդի պահեստային ուժերի հակահարձակմանը և, չկարողանալով դիմադրել, նահանջեցին նախնական դիրքերը: Աջ թևում գործող սպորաբաժանումները կարողացան հաղթահարել ձորակի բնական արգելքը, մոտենալ ֆիննական տնակներին և սկսեցին շարժվել ավտոբազայի ուղղությամբ: Ազգաբնակիչները լուրջ դիմադրության հանդիպեցին նաև «Երեք աշտարակներ» բարձունքից նահանջած և ֆերմայում դիրքավորված հակառակորդի կողմից: Ազգաբնակիչների շարքերում եղան զոհեր և վիրավորներ: Գրիգորյան խմբերը ստիպված նահանջեցին և դիրքավորվեցին ավտոբազայից վերև: Աշոտ Ղուլյանի ղեկավարած վաշտի ազգաբնակիչները բանարի պարիսպների փակ հանդիպեցին հակառակորդի կարող դիմակայությանը: Ծավալվեցին թե՛ մարտեր, որոնց ժամանակ ձեռքից վիրավորվեց Աշոտ Ղուլյանը: Հակառակորդը մարտի մեջ նետեց ռազմական 3 ուղղաթիռներ, որոնք չկառավարվող

Վարդան
Սյրեփանյան

Գրիգոր
Գրիգորյան

Արարաթի շրջանի
կամավորական ջոկատների
ազգաբնակիչներ

Սեյրան
Օհանյան

հրթիռներ արձակեցին հայկական ուժերի դիրքերի և ազարամարտիկների կուրակման հարվածներում. ունեցանք զոհեր ու վիրավորներ: Այնուհետև այդ ուղղությունում փրկեց հարաբերական անդորր, և Արևադի Տեր-Թադևոսյանը որոշեց Շուշի գրոհելը հեփաձգել հաջորդ օրվան:

Զանհասան-Քյոսալար (հյուսիսարևմտյան) ուղղություն (ընդհանուր հրամանատար՝ Սեյրան Օհանյան, այժմ՝ գեներալ-գեղապետ, ՀՀ պաշտպանության նախարար):

Այս ուղղությամբ հայկական ուժերը հեփապնդում էին երկու խումբ նպատակներ՝ սրընթաց գործողություններով շեղել հակառակորդի ուշադրությունը հարձակման հիմնական ուղղություններից, զարգացնել դեռևս ապրիլի 26-ին սկսած ապակողմնորոշող մարտական գործողությունները և ապահովել հյուսիսից հարձակվող ԻՊՈՒ-ի սպորաբաժանումների թիկունքը, ճնշել Զանհասանում, Կարագյավում և Քյոսալարում փեղակայված հակառակորդի կրակակետերը: Այս խնդիրների լուծման մարտակարգն իրագործեցին Մեհրիշենի, Բաղարայի, Խանցքի, Բալուջայի, Դաշուլաղի, Խնածախի, Դահրավի, «Կումայրի», «Արամո» ջոկատները, խափանարար հեփախուզական խումբը:

Խափանարար հեփախուզական խմբի ազարամարտիկները մարտանցումով մոտեցան «Կումայրի» ջոկատի պաշտպանության գոտուն՝ նպատակ ունենալով օգնելու շրջապատված և անհավասար մարտի մեջ մրաված կամավորականներին: Մարտական գործողության ժամանակ ջոկատի կամավորականներից եղան զոհեր և վիրավորներ: Նոր արյունահեղ մարտերից խուսափելու համար ազարամարտիկները որոշեցին նահանջել դեպի նախնական դիրքերը:

Այսպիսով՝ հյուսիսարևմտյան ուղղությունում գործող սպորաբաժանումները շեղեցին հակառակորդի ուշադրությունը հարձակման այդ ուղղությունից և ճնշեցին Սփեփանակերտը հրթիռահրեփակոծող հյուսիսային կրակակետերը:

Լաչինի (հարավային) գլխավոր ուղղություն (ընդհանուր հրամանատար՝ Սամվել Բաբայան):

Ռազմական գործողության մասնակից ուժերին հրամայված էր առաջանալ Շուշի-Լաչին մայրուղու

ուղղությամբ, ապահովել Շուշին գրոհող սպորաբաժանումների թիկունքը, կանխել Կուբաթլուի շրջանից հակառակորդի հնարավոր թափանցումը, փակել Լաչին-Շուշի ճանապարհը, ինչը Շուշիում փեղակայված հակառակորդի զինուժին կգրկեր Զառնալուից սպասվող օգնությունից: Հայտնի էր, որ Զառնալու գյուղի հենակետում փեղակայված էր հակառակորդի ուժեղ խմբավորում, որը կարող էր օգնության հասնել Շուշիում փեղակայված ուժերին: Միևնույն ժամանակ ուղղության ուժերը պետք է դիմագրավեին հակառակորդի առաջխաղացումը ձախ թևից՝ Մեծ և Փոքր Քիրսերի բարձունքների հենակետերից:

Ունենալով նման խնդիր՝ հարվածային խմբերը հարձակման անցան Քիրս լեռան, Զառնալուի և Լիսագորի ենթաուղղություններով: Փոքր Քիրսի ենթաուղղությամբ հարձակում ձեռնարկած Հրանտ Ծափրյանի ղեկավարած 2-րդ վաշտի ազարամարտիկները, մարտանցելով 1902 և 1803 բնագծերը, աջ թևով շրջանցեցին Փոքր Քիրսը, ճնշեցին սպորտորում փեղակայված հակառակորդի ռազմական հենակետը, այնուհետև մոտեցան 2214.8 բարձունքին, ուղղություն վերցրին դեպի Լիսագորի ճանապարհահատվածը և հսկողության փակ առան Լաչին-Շուշի ճանապարհի Լիսագոր-Զառնալու հատվածը: Աշտը Խաչատրյանի ղեկավարած 3-րդ, Ավետարանոցի վաշտե-

Սամվել
Բաբայան

2-րդ վաշտի
ազարամարտիկներ

Արշավիր
Ղարամյան

«Աֆղանցիներ» ջոկարի ազատամարտիկներ

րը (հրամանատար՝ Համլետ Ստեփանյան) և ջավախահայերի կամավորական ջոկարը Մեծ Քիրս լեռան հարվածում ճնշեցին հակառակորդի հենակետը: Հակառակորդն ունեցավ զոհեր և փախուստի դիմեց դեպի Մուսուլմանլարի ձորակի գյուղերը (Ղումարփու, Ղշլաղ և այլն): Դրանով իսկ 2346 և 2571 բարձունքների դիրքերում չեզոքացվեց հակառակորդի ուժերի հնարավոր հարվածը հայկական զինուժի թիկունքին:

Տումի գյուղի ջոկարը և «Քիրս» խումբը հարձակման անցան 2292 բարձունքի ուղղությամբ՝ խնդիր ունենալով կանխելու հակառակորդի հարձակումները Քիրսի ուղղությամբ: Սակայն ազատամարտիկները կարողացան ընդամենը մոտենալ Մուսուլմանլարի ձորակի գյուղերի մարտույցներին և միայն մասնակիորեն կարարեցին իրենց առաջադրանքը:

Զառըսուլի ենթաուղղությունում գործում էին Ալնադըլուրի և Սարուշենի միացյալ վաշտերը (հրամանատար՝ Արշավիր Ղարամյան, այժմ՝ գեներալ-մայոր), «աֆղանցիների» (հրամանատար՝ Նվեր Չախոյան), «Մերգեյան» (հրամանատար՝ Արմեն Բաղդասարյան), «Բյուրեղավան» (հրամանատար՝ Վրեժ Ղարսոյան) կամավորական ջոկարները, որոնց խնդիրն էր լայն շրջանցումով, Զառըսուլ գյուղի ուղղությամբ շարժվել և վերահսկողության փակ առնել Շուշի-Լա-

յին ճանապարհահատվածը (1449 և 1462 բնագծերից): Եվ երբ 2-րդ վաշտի սպորաբաժանումները դուրս եկան 2214.8 բնագծով Շուշի-Լաչին մայրուղի, Սամվել Բարայանի հրամանով բացվեց Զառըսուլի ուղեհատվածը՝ նպատակ ունենալով արագացնելու հակառակորդի փախուստը Շուշիից: Հակառակորդը, զգալով դիմադրության անհուսալիությունը, կաժաններով, միջգյուղային ճանապարհներով խուճապահար փախուստի դիմեց:

ՀՅԴ 1-ին վաշտի չորս դասակները (ընդհանուր հրամանատար՝ Ժիրայր Սեֆիյան), Վալերի Բալայանի խումբը, Բերդաձորի ջոկարն առաջադրանք էին ստացել շրջանցելու Զառըսուլ, գրավելու Լիսագորը և փակելու Լաչին-Շուշի ճանապարհը՝ կանխելով այդ ուղղությունից հակառակորդի օգնությունը: Սակայն շրջանցող խմբերը կարողացան մոտենալ միայն Զառըսուլի դիմացի բարձունքներին: Մարտական գործողության զարգացումն ապահովելու, հակառակորդի խուճապը բազմապատկելու համար Բաբայանը հրամայեց 2-րդ վաշտի զինտեխնիկան (մեկ փանկ, երկու ՀՄՄ և մեկ զրահափոխադրիչ) դուրս բերել Շուշի-Լաչին ավտոճանապարհի ուղղությամբ:

Զինտեխնիկայի անձնակազմը (հրամանատար՝ Սասուն Աղաջանյան) մարտանցումով դուրս եկավ Շուշի-Լաչին մայրուղի, վերահսկողության փակ պահեց այն, հարվածեց ռազմական փոխանակ և ռազմական նշանակության բեռներ փոխադրող մեքենաներին և իրադարձությունների նպատակով զարգացումից հեռու վերադարձավ ելման դիրքեր՝ շարունակելով կրակի փակ պահել մայրուղին: 2-րդ վաշտի գրահաջոկարի (կրակային աջակցությամբ) գրոհող խմբերը, Քարին փակի, Սզենքի, Արաշարի և այլ ջոկարներ, միավորվելով Կարմիր քարի հարվածում, դուրս եկան Շուշի-Լաչին ճանապարհի մարտույցները և մասամբ կարարեցին իրենց առաջադրանքը: Այսպիսով՝ հարավային (Լաչինի) գլխավոր ուղղությամբ ծավալված մարտերի արդյունքում ճնշվեցին Մեծ և Փոքր Քիրսերի հարվածում գրավող հակառակորդի կրակակետերը, մարտանցելով Քիրսերի դիրքերը՝ ուղղության հիմնական ուժերը դուրս եկան և ամբողջովին փակեցին Շուշի-Լաչին մայրուղին: Լաչինի ուղղությունում ծավա-

Ժիրայր
Սեֆիյան

ված մարտական գործողությունների շնորհիվ հաջողվեց նաև Զառըսուում կանխարգելել հակառակորդի ուժերի վերախմբավորումը, բացառել Շուշիում տեղակայված նրա ստորաբաժանումներին օգնելու հնարավորությունը և հակահարձակման գործողությունները: Ավելին. երբ ահազնացավ և ամբողջացավ շրջապարման վրանգը, ադրբեջանական զորախմբերի ու խաղաղ բնակչության մեջ սկսվեց խուճապ, և հակառակորդն անկազմակերպ լքեց Շուշին: Ահա թե այդ մասին ինչ է ասել Շուշիի պաշտպանությունը «Ճախողելու» համար մահապարժի դատապարտված և փախուստի մեջ գտնվող՝ Ադրբեջանի պաշտպանության նախկին նախարար Ռահիմ Ղազիևը «Մոսկովսկի կոմսոմոլեց» (ռուսերեն) թերթին տված հարցազրույցում (արտատպված «Գոլոս Արմենիի» ռուսերեն թերթում, Եր., 1995թ. դեկտեմբերի 19, թիվ 136).

«... Գլխավոր շրաքի պեքի տեղակալ, գնդապետ (այժմ՝ պաշտպանության նախարար, գեներալ-գնդապետ. - Հ.Խ.) Սաֆար Աբիևին, որպես կրակային զորախմբի հրամանատարի, որոշել էի ուղարկել Շուշիի ու Լաչինի շրջան: Սակայն նա, անձնակազմը և զորահարթի սխեման թողնելով Կուբաթլուի և Լաչինի միջև, դիմել է փախուստի... Լաչինի շրջանում տեղակայված 4-րդ բրիգադի հրամանատար Էլբրուս Օրուջևը... «Երեք յոթնյակներ» գու-

Քիրս լեռը

մարտակի հրամանատար Ռուվան Ալեքսերովը նույնպես դատալքել և փախել են Շուշիի ու Լաչինի շրջաններից... Զանազան պարզակներով Շուշին սկսեցին լքել կամավորական և այլ ջոկարներ... Այս ամենից հետո ահազնացան դատալքությունը և խուճապը: Ահա հենց այդ ամենին խորապարկերին էլ Շուշին ընկավ...»:

Այս մարտավարության մասին Սամվել Բաբայանն ասում է. «Նույն տակտիկական կիրառել ենք նաև մեր մյուս բոլոր օպերացիաների ժամանակ: Մենք հնարավորինս խուսափել ենք դեմ հանդիման մարտեր մղելուց և դիմել ենք մեր տակտիկային. հարվածել այն ուղղություններով, որտեղ հակառակորդը մեզ չէր սպասում, մշտապես փորձել ենք զգացնել, որ եթե հակառակորդը ժամ առաջ չհեռանա իր դիրքերից, ընկնելու է շրջապարման մեջ: Դա է եղել իմ մարտավարությունը Շուշիի և մնացած ազատագրական մարտերի ժամանակ: Արդյունքում մենք ունեցել ենք անհամեմատ նվազ կորուստներ, թեև սովորաբար հարձակվող կողմի կորուստները շատ են լինում»:

1992 թվականի մայիսի 9-ին, առավոտյան ժամը 6-ին հայկական ստորաբաժանումները մտան ադրբեջանական զորախմբերից մաքրված քաղաքը: Լաչինի ուղղությունում ձեռնարկված գործողությունների փայլուն արդյունքներով ապացուցվեց Սամվել Բաբայանի հիմնավորված մտահղացման իրատեսականությունը՝ Շուշին հնարավոր է ազատագրել Լաչինի ուղղությամբ:

Շուշիի ազատագրումից հետո շատերն էին զարմացել. «Շուշիում եղած նման գեների պաշարով, աշխարհագրական բնական նման դիրքով այն կարելի էր ամփոսներով պահել ու չհանձնել ...»: Ի պարասխան այս մտքի՝ Սամվել Բաբայանն ընդգծել է. «Ամփոսներ շարունակ կարո՞ղ էին պահել, թե՞ ոչ, կասեմ մեկ բան. Շուշին գրավեցինք ճիշտ ընտրված մարտավարությամբ, այլ ոչ միայն ուժային մեթոդով: Ավելացնեմ նաև, որ մեր որևէ ստորաբաժանում Շուշի չի մտել դիմացից կամ թևերից: Այդ ուղղություններում մարտընչող ստորաբաժանումներն իրենց վրա վերցրել են միայն կրակը և կազմակերպել ընթացիկ դիմադրություն: Մայիսի 8-ի կեսօրից հետո ադրբեջանցիները սկսեցին լքել քաղաքը, իսկ մայիսի 9-ի առավոտյան քաղաքում որևէ ադրբեջանցի չկար: Քաղաքում չեն եղել մարտեր:

Շուշին
ազատագրված է

Մեր ուժերը Շուշիում աղբբեջանցի զինվորների չեն փետել: Գերի են ընկել միայն այն աղբբեջանցիները, ովքեր թաքնվել էին նկուղներում և փրկյալ չէին, թե իրենց շուրջն ինչ է կատարվում: Ազատամարտիկը մայիսի 8-ի մարտական գործողությունների ողջ ընթացքում մեկ մեքենա առաջ չի գնացել մեր խփված փանկից: Միայն մայիսի 9-ի առավոտյան, առանց դիմադրության հանդիպելու, ազատամարտիկները մտել են քաղաք...»:

Շուշիի ազատագրումն առաջին հերթին ազատամարտիկների անձնագոհության, սխրանքի, ազգային միասնության և անհատի խելամարտության արգասիքն էր: Այս ռազմական գործողությամբ ապացուցվեց հայ ժողովրդի ռազմական մարքի կենսունակությունը: Ավելորդ չհամարելով՝ նշենք, որ այս ճակատամարտում Սամվել Բաբայանը գործադրեց այնպիսի ռազմարվեստ, ինչը պարզիվ կբերեր շար գորահրամանապարհների:

Շուշիի ազատագրումով վնասագերծվեցին Սյրեփանակերտի շրջակա բոլոր թշնամական կրակակետերն ու ռազմական հենակետերը: Մարտական գործողությունների ժամանակ հայկական կողմն ունեցավ 57 գոհ, հակառակորդը՝ 250–300 գոհ, 600–700 վիրավոր և 13 զերի:

Շուշիի ազատագրումից հետո նպաստավոր նախադրյալներ ստեղծվեցին Ինքնապաշտպանության ուժերի ռազմական հաջողությունները զարգացնելու համար: Արդեն մայիսի 12-ին վերահսկողության փակ առնվեց Զառըսլու գյուղը: Ժիրայր Մեֆիլյանի և Արշավիր Ղարամյանի հրամանապարտությամբ գործող սոր-

րաբաժանումները փակեցին դեպի Շուշի հակառակորդի հնարավոր առաջխաղացման ճանապարհները: Վարդան Սյրեփանյանը նախօրոք ականապարեց Լիսապոր-Զառըսլու ուղեհարվածը: Մայիսի 13-ին հակառակորդը հարձակվեց Զառըսլուի ուղղությամբ, սակայն ականի վրա պայթած նրա փանկը և նռնականեփով շարքից հանված գրահամբեռնան վերջնականապես անկարելի դարձրին հակառակորդի հետագա առաջխաղացումը: Ինքնապաշտպանության ուժերի սորորաբաժանումները սկսեցին հակահարձակումներ Խճուղու աջ ու ձախ կողմերով: Ծնշելով հակառակորդի դիմադրությունը՝ նրանք վերահսկողության փակ առան Շուշիի շրջանի 9 գյուղ: Այնուհետև հարվածային գործիքները դուրս եկան Լիսապորից աջ ու ձախ ընկած բարձունքները, որոնց գրավումը կանխորոշեց մարտի ելքը, առանց էական դիմադրության, մայիսի 17-ին ազատագրվեց Բերդաձորի ենթաշրջանը: Խաղաղ բնակչության փարհանումն ապահովելու համար հակառակորդը պայթեցրեց Լաչին-Բերդաձոր փանող ճանապարհի կամուրջը և ընդամենը մեկ օր դիմադրելուց հետո խաղաղ բնակչության հետ նահանջեց դեպի Կուբաթլու: Հայկական ուժերը, առանց լուրջ հարձակումների, միայն Լաչինի շրջան՝ ապահովելով անվտանգությունն աջ և ձախ կողմերում: Մայիսի 18-ին Ինքնապաշտպանության ուժերի կազմավորումները, առանց մարտերի, միայն նաև շրջկենտրոն (այժմ՝ Բերձոր քաղաք), ապա դուրս եկան Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանը՝ բացելով Արցախը ՀՀ-ին կապող ճանապարհը՝ «Մարդասիրական միջանցքը»:

Սամվել Բաբայանը, վերհիշելով Շուշիի ազատագրմանը հաջորդած իրադարձությունները, ասել է. «Լաչինի ազատագրման համար օպերացիա չենք մշակել: Շուշիի ազատագրումից հետո հակառակորդի շարքերում փրկում էր խուճապային փրամադրություն: Բերդաձորում հակառակորդը դիմադրեց ընդամեն-

Բացվել է
Սյրեփանակերտ-
Գորիս ճանապարհը

նը մեկ օր: Այդ դիմադրությամբ նրանք փորձում էին պահպանել բարձունքները, որպեսզի հիմնական ուժերը փարհանվեին: Ավելացնեն, որ Լաչինի ազապագրումը Շուշիի և Լիսագորի ռազմական գործողությունների հաշտությունների ուղղակի հետևանքն էր»:

Ասկերանի ռազմական գործողությունը

1992 թվականի հունիսի 7-ին Ադրբեջանի Հանրապետությունում կայանալիք նախագահական ընտրության նախապարասության պարճառով մայիսի վերջին և հունիսի սկզբին հակամարտության գոտում լարվածությունը նվազել էր: Սակայն հակառակորդը հունիսի առաջին կեսին, ըստ հեղափոխության փլյալների, ԼՂՀ սահմանամերձ գոտու երկարությամբ՝ Միրբաշի, Կուբաթլուի, Զաբրայիլի, Ադղամի շրջաններում, կուրակել էր մեծաքանակ հեղանակ, գրահապրեխնիկա, ծանր հրեղանի: Սկսած հունիսի 12-ից, շուրջ 120 կիլոմետր երկարությամբ, հակամարտության գոտու հյուսիսարևելյան, արևելյան և հարավարևելյան ուղղություններով հակառակորդն անցավ լայնամասշտաբ հարձակման, որի հետևանքով ԼՂՀ-ում սրեղծվեց ծանր կացություն: Իրավիճակը բարդ էր հարկապես Ասկերանի, նաև Մարտակերտի և Շահումյանի շրջանների հյուսիսարևելյան հարվածներում: Ասկերանի շրջանը զավթելու նպարակով հակառակորդը մարտի մեջ ներեց մեծաքանակ կենդանի ուժ և զինաբեխնիկա: Միաժամանակ հակառակորդը մարտական գործողությունների մեջ ներառեց Գյանջայում (նախկին Կիրովաբադ) րեղակայված նախկին խորհրդային 4-րդ բանակի համապարասխան ուժերը: Թիկունքից հայկական ուժերի օգնությունը կանխելու նպարակով ադրբեջա-

Վիարաի
Բաղասանյան

Ասկերան,
Մարտաբերդը

նական օդուժը պարբերաբար արկակոծում էր Ասկերան շրջկենաբոնը, Նորագյուղ, Խանաբադ բնակավայրերը և Ինքնապաշտպանության ուժերի առաջապահ դիրքերը: 1992 թվականի հունիսին հակառակորդը, զավթելով Նախիջևանիկը, Փրջամալը, Սառնադրբոյը, Քյաթուկը, Արանգամինը, ընդհուպ մոտեցավ շրջկենաբոն Ասկերանի մարտյցներին: Ինքնապաշտպանության ուժերի համար կացությունը խիստ անբարենպաստ էր: Առկա սպառագինության քանակը չէր բավարարում վաշտերի և ջոկարների պահանջները: Այս ծանր կացությունը շրկելու համար Ասկերանի ճակար գործուղվեց Սամվել Բաբայանը: Հերախուզության և նախօրոք ձեռք բերած փլյալների վերլուծությունից հետո Սամվել Բաբայանը համոզվեց, որ ճիշտ մարտավարությամբ կարելի է կանխել Ասկերանի գրավման վարանգը: Դրա համար անհրաժեշտ էր ժամանակին ու ճշգրտորեն որոշել հակառակորդի գլխավոր հարվածների ուղղությունը և հարվածային ուժերն ու միջոցները կենաբոնացնել այդպրեղ, պարբերաբար իրագործել հակառակորդի ուշադրությունը շեղող մարտեր և խափանարար գործողություններ: Բաբայանը նաև վճռեց պաշտպանությունը զարգացնել խորությամբ և սրեղծել պաշտպանական կրկնակի բնագծեր: Կազմակերպեց հերախուզություն, ապահովեց ջոկարների ու վաշտերի փոխհամաձայնեցված գործողությունները, կարգավորեց դրանց նյութաբեխնիկական ապահովման խնդիրը:

Մարտական գործողություններին մասնակցեցին 2-րդ վաշտը (իրամանաարար՝ Հրանր Ծարրյան), 4-րդ վաշտը (իրամանաարար՝ Յուրի Պողոսյան), 3-րդ վաշտը (իրամանաարար՝ Աշոտ Խաչարրյան), 5-րդ վաշտը (իրամանաարար՝ Դավիթ Առուշանյան), Խանաբադի վաշտը (իրամանաարար՝ Սանասար Ծարրյան), Քյաթուկի (իրամանաարար՝ Կամո Դանիելյան), Բաղարայի (իրամանաարար՝ Կարեն Արզումանյան), Նորագյուղի (իրամանաարար՝ Էդուարդ Ասլանյան), Քռասնու (իրամանաարար՝ Վալերի Բաղրյան) և Իվան Մեիրաբյանի (նույն ինքը՝ «Դյավոլ») ղեկավարած ու հաստատանյան մի շարք կամավորական ջոկարներ: Ասկերանի շրջանի կամավորական ջոկարների ու վաշտի ընդհանուր, ապա համանուն Պաշտպանական

Հրանր
Ծարրյան

Աշոտ
Խաչարրյան

Սանասար
Ծարրյան

Կամո
Դանիելյան

Իվան
Մեհրաբյան

Յուրի
Պողոսյան

շրջանի հրամանատարն էր Վիտալի Բալասանյանը (այժմ՝ գեներալ-մայոր):

Այսպիսով՝ սպեղծվեց Ասկերանի ռազմաճակատը, որին էր վերապահվել Ասկերանի և Սյրեփանակերտի պաշտպանության առաքելությունը: Ռազմաճակատի պաշտպանական բնագծերն էին Սառնաղբյուր-Նախիջևանիկ, Նախիջևանիկ-Խրամորթ, Զյաթուկի հատվածները: Ծանր մարտեր ընթացան այդ բնագծերում հարկապես 1992 թվականի հունիսի առաջին փասնօրյակին: Կուրակելով նորանոր ուժեր՝ հակառակորդը նպատակ էր դրել գրավելու Ասկերան շրջկենտրոնը, ապա, զարգացնելով մարտական գործողությունները, նաև Սյրեփանակերտը: Ինքնապաշտպանության ուժերին հաջողվեց արդեն հունիսի 11-ին կասեցնել հակառակորդի մեծաքանակ ուժերի առաջխաղացումը դեպի Սյրեփանակերտ: Ասկերան-Աղդամ մայրուղին հսկող հայկական ուժերը, այդ թվում՝ հրեփանին, հակառակորդին թույլ չտվեցին ճեղքել մի քանի կարևոր պահակակետեր: Սակայն մեծ կորուստների գնով թշնամուն հաջողվեց գրավել Ինքնապաշտպանության ուժերի որոշ առաջապահ բնագծեր: Հայկական ուժերը դիմադրությունը շարունակեցին երկրորդ բնագծից: Ասկերան-Նախիջևանիկ ճակատային գծում 4-րդ վաշտը, անցնելով հակահարձակման, կարողացավ հեփ մղել հակառակորդի գրոհները: Այդ գրոհներից մեկի ժամանակ, Նախիջևանիկ-Ուղտի մեջք բարձունքի հատվածում, 1992 թվականին հունիսի 12-ին զոհվեց 4-րդ վաշտի հրամանատար, Հայաստանի ազգային և Արցախի հերոսի բարձրագույն կոչումներին հետմահու արժանացած Յուրի Պողոսյանը:

Ասկերան-Աղդամ մայրուղու կենտրոնով, փանկի և հեփնակի մարտական մեքենայի ուղեկցությամբ հարձակումներ կատարեց 2-րդ վաշտը, իսկ 5-րդ վաշտն ու Բալուջայի ջոկատը դիրքավորվեցին և հսկեցին Նախիջևանիկի մոտակա բնագծերը: Հակահարձակման նախապատրաստության ժամանակ սակրավորներն ականապարել էին նախապես որոշված հատվածները, որով նախադրյալներ սպեղծվեցին հայկական ուժերի հակահարձակման համար: Ինքնապաշտպանության ուժերը, համալրվելով նոր սպորաբաժանումներով,

հակահարձակման անցան մարտագծի բոլոր ուղղություններով: Սակրավորների փեղադրած ականների վրա պայթեց հակառակորդի 20 ծանր փանկ, խփվեց մեկ փասնյակից ավելի ՀՄՄ: Առգրավվեցին հեփնակի մարտական 3 մեքենա, մեկ ռազմական «ՈւՂԶ» մակնիշի ավտոմեքենա, որը Սամվել Բաբայանն օգտագործեց պարերագմի ողջ ընթացքում: Ասկերանի ճակատում պարբերաբար ընթացած մի քանի ամսվա (հունիս-սեպտեմբեր) մարտերի արդյունքում ազատագրվեցին Ասկերանի շրջանի բոնազավթված մի շարք բնակավայրեր: Սամվել Կարապետյանը, հիշելով այս ռազմական գործողությունները, պարմում է. «Պետք է շեշտեմ, որ ամենակրիտիկական պահերին «Կոմանդոյուշին» կարողանում էր ճիշտ կողմնորոշվել՝ կանխագգալ, թե ո՞ր վաշտը ո՞ր ուղղությամբ հաջողություն կունենա: Հաջողության գրավականներից մեկն էլ, թերևս, դա էր: Ասկերանի ուղղությամբ արձանագրելով հաջողություններ, մեր դիրքերն ամրապնդելով այդ պաշտպանական շրջանում՝ Սամվել Բաբայանը մեզ այդպեղից փեղափոխում է Մարտակերտի շրջան, որտեղ հակառակորդն արդեն մոտեցել էր Զյղրան գյուղի սահմաններին...»:

Երբ հարցրել են Սամվել Բաբայանին, թե Ասկերանի ռազմական գործողություններից հեփո ինչ եզրահանգման է եկել, նա պատասխանել է. «Ասկերանի ճակատի ազատագրական մարտերի ժամանակ ես հասկացա, թե ինչպես կկարողանանք ազատագրել Աղդամը: Իսկ որ Աղդամը մենք կկարողանանք ազատագրել, ես արդեն որևէ կասկած չունեի»:

Սակայն մինչև Աղդամի ազատագրումը Սամվել Բաբայանին սպասում էին դժվարին, բայց հաղթական բազում մարտական գործողություններ: 1992 թվականի հունիսին, երբ նա ղեկավարում էր Ասկերանի շրջանի ինքնապաշտպանական և ազատագրական մարտերը, հակառակորդն իր գլխավոր հարվածներն ուղղել էր հյուսիսարևելյան և հարավարևելյան շրջաններին: Հակառակորդի գրոհի առաջապահ գծում մոտ 150 միավոր զրահափեխնիկա ու փանկեր էին գործում, որոնք կարճ ժամանակում կարողացան գրավել Ինքնապաշտպանության ուժերի հիմնական դիրքերը: Հերագայում պարզվեց նաև, որ 1992-93 թվականներ-

րին հակառակորդը 3–4 անգամ ավելի սպառնալիցություն ուներ, քան՝ Ինքնապաշտպանության ուժերը:

Մարտական շրջանի ինքնապաշտպանական և ազատագրական մարտերը (1992 թվականի հունիս – 1993 թվականի մարտ)

Արտուշ
Հարությունյան

Արամավոր
Պետրոսյան

Հայկազ
Բաղմանյան

Հակառակորդի ձեռնարկած լայնամասշտաբ հարձակման հետևանքով Մարտական և Շահումյանի շրջաններում սրեղծվել էր ծանր դրություն: Իրավիճակը կարգավորելու և ինքնապաշտպանությունը կազմակերպելու համար Մարտական գործուղվեցին Արկաղի Տեր-Թադևոսյանը, Արտուշ Հարությունյանը (1989 թ. ԽՍՀՄ գեներալ-մայոր), Սեյրան Օհանյանը (այժմ՝ գեներալ-գնդապետ, ՀՀ պաշտպանության նախարար), Վալերի Չիթյանը, այժմ գեներալ-մայորներ Ասրվաճապուր Պետրոսյանը, Հայկազ Բաղմանյանը, Ժորա Գասպարյանը, Ֆելիքս Գզոդյանը և ուրիշներ: Հակառակորդը, ունենալով փեխնիկայի և կենդանի ուժի առավելություն, հրի էր մարտնել Շահումյանի ողջ շրջանը, Մարտական շրջանի դաշտային մասը: Վրանգված էր Մարտական քաղաքը, որը պարբերաբար հրթիռահրետակոծվում էր ծանր հրետանիով և «Գրադ» կայանքով: Հունիսի կեսերին Լենինավանի, Կարմիրավանի և Փափրավենդի կողմերից հակառակորդը հարձակվեց Մարտական քաղաքի վրա: Հակառակորդի բազմաքանակ ուժերի դեմ կապաղի մարտեր մղելուց հետո Ինքնապաշտպանության ուժերը հարկադրաբար թողեցին Մարտականը և նահանջեցին Ներքին Հռոթաղի դիրքերը: Հակառակորդը Քելբաջարի շրջանից ներխուժեց Հաթերք գյուղը և հրկիզեց այն: Հունիսի վերջին հակառակորդի վերահսկողության տակ անցան Մոխրաթաղ, Ներքին Հռոթաղ, Դամբու, Կուսապար, Մեհմանա, Զանյաթաղ գյուղերը: Ռազմաճակատի գիծն անցնում էր 1157–1093–1248 նշագծեր՝ Չղրան–Վանք–Նարեշտար ուղղությամբ, որտեղ ինքնապաշտպանական մարտեր էին մղել Առաջաձորի, Կիչանի, Վանքի, Վաղուհասի, մարտականության այլ ու հայաստանյան ՀՅԴ, «Արաբո», «Աշտարակի երկրապահ», Երևանի «Արամ Մանուկյան», «Մեծն Տիգրան»,

Երևանի «Արաբո»
ջոկարի ազատա-
մարտիկներ

«Աշտարակի երկրա-
պահ» ջոկարի ազա-
տամարտիկներ

Ապարանի կամավո-
րական ջոկարի
ազատամարտիկներ

«Արարկիր» ջոկարի
ազադամարտիկներ

«Սև հովազ» ջոկա-
րի ազադամար-
տիկներ

«Մալաթիա»
ջոկարի
ազադամարտիկներ

«Մեծն Մուրադ» ջո-
կարի ազադամար-
տիկներ

«Մեծն Տիգրան» ջո-
կարի ազադամար-
տիկներ

«Նիկոլ Դուման»
ջոկարի ազադա-
մարտիկներ

Ալբերտ
Բազեյան

«Մուշ» ջոկարի
ազատամարտիկներ

«Մեծն Մուրադ» ու բազմաթիվ ուրիշ կամավորական ջոկարներ, որոնք հեղափոխում ներառվեցին Պաշտպանական շրջանների կառուցվածքում:

Մարտակերպի և Շահումյանի շրջաններում հակառակորդի աննախադեպ լայնածավալ հարձակումների հեղանակով բռնագաղթեցին ավելի քան 40 հազար խաղաղ բնակիչներ, ավերվեցին և հրկիզվեցին մի քանի փասնյակ բնակավայրեր: ԼՂՀ-ում սպեղծվել էր ծանր կացություն: Հակառակորդի հարձակման հետևանքները վերացնելու, հակառակորդի առաջխաղացումը կանխելու, հանրապետությունում օրինականությունն ու կարգուկանոնը վերականգնելու, ռազմաքաղաքական իրավիճակն առողջացնելու նպատակով 1992 թվականի հունիսի 13-ին հրավիրվեց ԼՂՀ ԳԽ նախագահության նիստ, հունիսի 18-ին հայտարարվեց արտակարգ դրություն և որոշվեց հանրապետության ողջ փարածքում անցկացնել մասնակի զորահավաք, իսկ հակառակորդի կողմից զավթված փարածքներում սկսել պարտիզանական պայքար: Նույն թվականի ողջ ամռանը դրությունը մնում էր ծայրաստիճան լարված: Վտանգված էր հանրապետության ապագան: Այդ ժամանակ շարունակվել են դիրքային

ԱՌՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՋՈՐԱՄԻԱԿՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ԼԱՅՆԱՄԱՍԵՏՏԱԲ ՈՒՋՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (1992 թ. հունիս- հուլիս)

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ

- Զրամանատարական կետ
- Պաշտպանության բանակի ստորաբաժանումների հարձակման ուղղությունը
- Հակառակորդի ստորաբաժանումների հարձակման ուղղությունը
- ԻՊՈՒ ստորաբաժանումների տեղաշարժը
- Պաշտպանության բանակի դիրքերի հակառակորդի դիրքեր
- Նախնական ուղղությունները
- Խաղաղ բնակչության նախնական ուղղությունը
- Ուղղանկյուն տեղեկագիր
- Պայքարելիս օբյեկտներ
- Սահմանագիծ
- Բուժկետ
- Պետական սահման
- Քաղաք
- Գյուղ
- Ավտոմայրուղի
- Գլխավոր ճանապարհներ
- Այլ ճանապարհներ
- Ձյունեղենի կամուրջներ
- Երկաթուղիներ և կայարաններ
- Լեռնագագաթ
- Գետ
- Լիճ, ջրամբար
- Մետաղ

1:300 000

«Գարեգին Նժդեհ»
ջոկարի ազատա-
մարտիկներ

մարտերը, սակայն նախաձեռնությունը հիմնականում մնում էր հակառակորդի կողմը: Ավելին. մեծաքանակ ռազմական փեխնիկայով զանգվածային հարձակումների ենթարկվեցին նաև Մարտունու, Ասկերանի, Հաղրութի մի շարք բնակավայրեր:

Սամվել Բաբայանը, վերհիշելով մարտակերպյան իրադարձությունները, պատմում է. «1992 թվականի ամռանն էր, եթե հիշողությունս ինձ չի դավաճանում՝ հուլիսի վերջին կամ օգոստոսի սկզբին: Խորհրդակցելուց հետո որոշում կայացրինք, որ ես գործուղվեմ Մարտակերտ՝ կարգավորելու այդտեղ առկա ծանր իրավիճակը: Սպեցիալների 4-րդ, 3-րդ, 2-րդ և 5-րդ վաշտերի հետ փեղափոխվեցինք Մարտակերտ: 1-ին վաշտը մեզանից առաջ էր գնացել և պաշտպանում էր Զանյաթաղի փարածքը: Հակառակորդի ճնշման հետևանքով շրաբն այդ ժամանակ հարկադրաբար Մարտակերտից փեղափոխվել էր Չլդրան (*փե'ս թիսլ 2 քսգորեզր*): Առաջին երկու օրը ծանոթացա իրավիճակին: Սպեղծված դրությունը, ինչ խոսք, բարդ էր: Շտաբում հրավիրված խորհրդակցությունից հասկացա, որ Մարտակերտում առաջապահ գիծ չկա: Անհրաժեշտ էր հնարավորինս օպերատիվ կերպով սպեղծել այդ գիծը, բացի այդ՝ Մարտակերտի ճակատում գործող 6-7 հրամանատարների միջև չկար փոխհամաձայնություն: Անհրաժեշտ էր ներդնել հրամանատարական ուղղաձիգ ենթակայության կարգը, որին և աստիճանաբար մենք հասանք»:

«Խաչակիրներ» ջոկարի ազատամարտիկներ

Դյուրին չէր ի մի բերել երկարված, հուսալքված ջոկարներին և ստորաբաժանումներում կարգուկանոն հաստատել: Բայց և այնպես, Սամվել Բաբայանը ժամանակի ընթացքում, մեծ ջանքերի շնորհիվ, կարողացավ իրար կամրջել ինքնապաշտպանական ուժերը՝ ջնջելով այդ ուժերն իրարից բաժանող խութերը: Ահա թե այդ մասին ինչ է պատմում գեներալ-գնդապետ Գուրգեն Դալիբալթյանը. «....Մեր այս մարտակերպության պատմությունը շատ թերի կլինի, եթե չհիշենք 1992 թվականի այն ծանր ժամանակներում փեղի ունեցած ու ասքի վերածված որոշ պատմություններ: Այսօրեղ մեծ խանդավառությամբ են հիշում «Կոմանդույուշի» Սամոյին՝ Սամվել Բաբայանին, որն այն ծանր օրերին եկավ Չղրան, խուճապի մաքնված հրամանատարներին հավաքեց իրար գլխի և ասաց՝ մենք պիտի հաղթենք: Որովհետև կոչվում ոչ միայն ուժով են հաղթում, այլև՝ խելքով ու հնարամտությամբ, իսկ այս կոչվելը գաղափարի ու մարտավարության կոչով է: Նրան հաջողվեց առանձին, նաև միաբանվելու ոչ այնքան հակված ջոկարներին համախմբել ու բոլորնց ստեղծել, ռազմական գործողությունների պլաններ մշակել, որոնցով հաջողվում էր հիմնականում ծուղակը զցել թշնամուն» (փե՛ս Հ. Այվազյան, «Հաղթանակի և վերհուշի ճամփաներով», էջ 54, Եր., 2006 թ.):

Հարկանշական է նաև Սեյրան Օհանյանի կարծիքը. «Երբ Մարտակերպում ընթանում էին թե՛ մարտեր, Սամվել Անդրանիկի Բաբայանը լինում էր հանգիստ, կարողանում էր ճիշտ կշռադատել իրադրությունը և դժվար ու ծանր պայմաններում որոշել կարևորը. թե որ ուղղությամբ հարձակվել, որ ուղղությունը պաշտպանել, որից կախված կլինի ընդհանուր պարտավորական իրավիճակը....» (Վարդգես Բաղդյանի «30-ամյա գեներալը» հեռուստաֆիլմից, 1995թ.):

Ճշգրտեցին խմբավորումների պաշտպանության և հակահարձակման ուղղությունները: 1992 թվականի հուլիսի երկրորդ կեսին և օգոստոսին մեր ուժերն ունեին հեղկյալ պաշտպանական բնագծերը. 932 նշագիծ-Ջանյաթաղ-Գյուլաթաղ-1236 նշագիծ-Ումուդլու-Չափար և Կուսապար-Մոխրաթաղ-Հակոբ Կամարի ուղղություններ, որտեղ ինքնապաշտպանական և հակահարձակողական մարտեր էին մղում 1-ին վաշտը (հրամանատար՝ Աշոտ Ղուլյան), 4-րդը (Սամվել Կարապետյան), 2-րդը (Հրանտ Ծափրյան), 3-րդը (Աշոտ Խաչատրյան), 9-րդը (Վալերի Զիթյան), Մոխրաթաղ-Մեծշեն-Տոնաշեն ուղղություն՝ «Ազատագրական բանակը» (հրամանատարներ՝ Լեոնիդ Ազգալդյան և Վլադիմիր Բալայան), մարտակերպության և հայաստանյան կամավորական ջոկարներ: Վերին Հոռաթաղ-Հարությունագոմեր-Գեորգիան ճակատում մարտական գործողություններին մասնակցում էին կամավորական ջոկարներ Երևանից, Արարաթի, Սիսիանի, Արաշատի, Մասիսի, Թալի-

Աշոտ
Ղուլյան

Լեոնիդ
Ազգալդյան

Վլադիմիր
Բալայան

«Ազատագրական բանակի» ազատամարտիկներ

Սերգեյ
Չալյան

նի և այլ շրջաններից: Այս ուղղությունում մարտական գործողությունների ընթացքը համակարգել ու ղեկավարել են Սեյրան Օհանյանը և Ֆելիքս Գզողյանը: Գյուլիստանի ուղղությունում պարփզանական, խափանարար մարտեր է մղել «Եղնիկներ» ջոկատը (հրամանատար՝ Սերգեյ Չալյան, այժմ՝ գեներալ-մայոր) *(յն՝ս յօիվ 3 քաղաքեզր)*: Հուլիս-օգոստոս ամիսներին համառ և ծանր մարտերում մի շարք բնակավայրեր ձեռքից ձեռք են անցել, ընթացել են Կրեդային նշանակության ինքնապաշտպանական կամ ազատագրական մարտեր:

Արարատի մարզի
տարբեր ջոկատների
ազատամարտիկներ

«Մասունցիներ»
ջոկատի ազատա-
մարտիկներ

ՄԱՐՏԱԿԵՐՏԻ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ (1992 թ. հուլիս-օգոստոս)

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ

- Հրամանատարական կետ
- Պաշտպանության բանակի ստորաբաժանումների հարձակման ուղղությունը
- Հակառակորդի ստորաբաժանումների հարձակման ուղղությունը
- ԻՊՈՒ ստորաբաժանումների տեղաշարժը
- Պաշտպանության բանակի դիրքեր
- Հակառակորդի դիրքեր
- Նահանգի ուղղությունները
- խաղաղ բնակչության մասնակցի ուղղությունը
- Ուղղվածության տեղեկագիր
- Պաշտպանության օրենքներ
- Սահմանագիծ
- Բուժակտ
- Պետական սահման
- Բաղադ
- Գյուղ
- Ավտոմայրուղի
- Գլխավոր ճանապարհներ
- Այլ ճանապարհներ
- Թունելներ, կամուրջներ
- Երկաթուղիներ և կայարաններ
- Լեռնագագաթ
- Գետ
- Լճ, ջրամբար
- Սնուտ

1992 թվականի օգոստոսի առաջին տասնօրյակին հակառակորդը շարունակում էր գնդակոծել ԼՂՀ շրջանների սահմանային գոտիները: Մարտունու շրջանի ադրբեջանաբնակ Ամիրանլար, Մուղանլու, Կուրապարկինո գյուղերի կրակակետերից հրթիռահրետակոծվել է Մարտունի շրջկենտրոնը, իսկ Ֆիզուլիի, Զաբրայիլի հենակետերից՝ Կարմիր շուկայի ձորակի և Հադրութի շրջանի սահմանամերձ բնակավայրերը: Օգոստոսի 12-ին Քելբաջարի շրջանից հակառակորդը մեծաքանակ տեխնիկայով և հեղուկով հարձակվեց ու բռնազավթեց Գեղավան, Չափար, Զարդախաչ, Հաթերք գյուղերը: Կրկին ծանր վիճակում հայտնվեց Մարտակերտի ճակատը: Իրավիճակի կայունացումը օրախնդիր էր դարձել: Ռազմական գործողությունների ծավալմանը զուգահեռ, իրադրության պարզադրանքով 1992 թվականի օգոստոսի 13-ին ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահությունն ընդունեց «Ռազմական դրության մասին» օրենքը, ինչին օգոստոսի 14-ին հաջորդեց Ինքնապաշտպանության կոմիտեի նախագահ Սերժ Մարգարյանի հրամանը՝ հանրապետության փարածքում 6 Պաշտպանական շրջաններ (ՊՇ) ստեղծելու մասին: Ըստ այդ հրամանի՝ յուրաքանչյուր Պաշտպանական շրջան պետք է ունենար կանոնավոր զինված ուժերին հափուկ կառուցվածք: Այդ նույն ժամանակվանից Պաշտպանական շրջանների կառուցվածքում ներառվեցին հայաստանյան կամավորական ջոկատները, որոնք մասնակցեցին գրեթե բոլոր ինքնապաշտպանական և ազատա-

Արաբաշարի շրջանի ջոկատի ազատամարտիկներ

Վագգեն
Մանուկյան

գրական մարտերին: 1992 թվականի օգոստոսի 15-ին, ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության որոշմամբ ստեղծվեց ԼՂՀ Պաշտպանության պետական կոմիտե (ՊՊԿ)՝ որպես իշխանության արտակարգ, բարձրագույն մարմին. նրան վերապահվեցին գործադիր իշխանության, ինչպես նաև «Ռազմական դրության մասին» օրենքի իրականացման լիազորությունները: Կոմիտեի նախագահ ընտրվեց Ռոբերտ Քոչարյանը: Պաշտպանության պետական կոմիտեի կազմում ընտրվեց նաև Սամվել Բաբայանը:

Այս մասին ահա թե ինչ է պատմում Ռոբերտ Քոչարյանը. «... Ես երկու-երեք լուծումներ առաջարկեցի՝ ասելով, որ դրանց ընդունման դեպքում պարտապես կներգրկվեի հեղափոխական գործողությունների պատասխանատվությունը: Ծրագիրը հեղափոխվեց. մտնել ռազմական դրություն, ստեղծել Պաշտպանության պետական կոմիտե...»:

1992 թվականի այդ թեժ և հեղափոխական ճգնաժամային օրերին հրաժարականներ տվեցին ԻՊՈՒ-ի հրամանատար Արկադի Տեր-Թադևոսյանը և ՀՀ պաշտպանության նախարար Վագգեն Սարգսյանը, ով 1993 թվականին նշանակվեց ՀՀ պետնախարար: 1992 թվականի սեպտեմբերին ՀՀ պետնախարարի, իսկ հոկտեմբերին նաև պաշտպանության նախարարի պաշտոնակատար նշանակվեց Վագգեն Մանուկյանը:

Մինչ ԼՂՀ-ում իրագործվում էին կառուցվածքային նման փոփոխություններ, հակառակորդը շարունակում էր իր լայնածավալ հարձակումները ռազմաճակատի փոքր բաժնիկներում: Ըստ հեղափոխության և գերիների հայտնաբերման փոփոխության՝ հակառակորդն իր ունեցած մարդկային ուժի և սպառազինության թվաքանակով գերազանցում էր Մարտակերպի, Մարտունու, Ասկերանի և Հաղուրթի ճակատներում հայկական ուժերին: Ստեղծվել էր բարդ իրավիճակ ռազմաճակատի բոլոր ուղղություններում: Բայց և այնպես, զլխավոր վրանգը մնում էր հարկապես հյուսիսային և հյուսիսարևմտյան ուղղություններում: Այդ մասին Սամվել Բաբայանը հեղափոխում հիշում է. «Մենք առժամանակ կարողացել էինք շարունակել իրենց իրենց կասեցնել հակառակորդի առաջխաղացումը և ազատագրել մի շարք բնակավայրեր: Այդ օրերին ես մեկնեցի Երևան:

Մի քանի օր անց Երևանում ինձ տեղեկացրին, որ մերոնք հանձնել են դիրքերը և շրջապատումից խուսափելու համար ստիպված նահանջել են»:

1992 թվականի օգոստոսի 15-ին հայկական հեռուստատեսությամբ ելույթ ունեցավ Վագգեն Սարգսյանը: Նրա հեռուստագործակցով և նախաձեռնությամբ կազմավորվեց «Արմիլ-մահապարներ» հայտնի նշանակության գումարակը (զլխավոր հրամանատար՝ Վագգեն Սարգսյան, ընդհանուր համակարգող՝ Ասրվադատուր Պետրոսյան, հրամանատար՝ Հովսեփ Հովսեփյան): «Արմիլ-մահապարներ» գումարակը տեղաբաշխվեց Վանք-Վաղուհաս ճակատում: Անձնագոհաբար մարտնչող ազատամարտիկներին անձանոթ տեղանքը, մարտավարության առանձնահատկությունները, հակառակորդի նպատակները, սպառազինության պակասը նրանց դժվարությունների առջև կանգնեցրին: Հակառակորդը, օգտվելով այս հանգամանքից, հարձակվեց մահապարների կողմից վերահսկվող դիրքերի վրա: Սամվել Բաբայանը, գնահատելով ստեղծված իրավիճակը, կարգեց որոշակի վերադասավորումներ: Այդ մասին ինքն էլ պատմում է. «Մարտակերպի և Հայաստանի փոքր ջոկատներ համախմբվել և Վանք ու Վաղուհաս գյուղերի միջև ընկած հարվածում ստեղծել էին պաշտպանական բնագիծ՝ նպատակ ունենալով կանխելու հակառակորդի առաջխաղացումը դեպի Առաջաձորի ձորակ: Օգոստոսի վերջին և սեպտեմբերին մահապարները տարաբեղվեցին այդ հարվածում, ուրև ծավալվեցին մարտական թեժ գործողություններ: Ըստ

«Արմիլ-մահապարներ»
գումարակի ազատամարտիկներ
(առջևում աջից՝
Հովսեփ Հովսեփյան)

Նորայր
Դահիկյան

Մուշեղ
Բաբայան

Կարեն
Բաբայան

նրանց մշակած պլանի՝ մահապարտների գումարտակը մարտական գործողություններ զարգացրեց Վանք-Վաղուհասի ճակարներում: Մղվեցին արյունալի մարտեր: Ավելի քան 70 զոհեր և վիրավորներ ունենալուց հետո նրանք չկարողացան հաջողությունների հասնել այդ ճակարներում: Ինձ հետ խորհրդակցելուց հետո որոշվեց, որ ես զբաղվեմ այդ հարվածով: Ծանոթանալով իրավիճակին՝ մենք ստիպված մահապարտներին և Վանքի ջոկատի ազատամարտիկներին տեղաբաշխեցինք փարբեր ստորաբաժանումների կազմերում, որտեղ էլ նրանք հերոսաբար մասնակցեցին Մարտակերպի և այլ շրջանների ինքնապաշտպանական ու ազատագրական մարտերին»:

1992 թվականի օգոստոսի վերջին հակառակորդի հաջողությունները Վաղուհասի ուղղությունում և հյուսիսարևմտյան ռազմաճակատում դարաբաղյան ուժերի նահանջը նրան հնարավորություն տվեցին ակտիվանալու Դրմբոն-Գյուլաթաղ, Ներքին Հոռաթաղ-Մոխրաթաղ և այլ հարվածներում:

1992 թվականի օգոստոսի 24-ին Դրմբոն գյուղի մոտակայքում ինքնապաշտպանական մարտերի ժամանակ գոհվեց Արցախի հերոս (հերմահու) Աշոտ Ղուլյանը:

Աղբյուրական հրամանարարությունը շարունակում էր Քելբաջարից, Միրբաշիրից և Աղդամից լայնածավալ հարձակումները: Իրավիճակն առանձնապես ծանր էր Վանք-Առաջաձոր-Կիչան-Ղազանչի, Չղրան-Վաղուհաս, Զանյաթաղ-Կուսապատ, Հակոբ Կամարի-Տոնաշեն և այլ ուղղություններում: Այս ընթացքում, փոփոխական հաջողություններով, 1093 նշագիծ-Կիչան-Սրիսավենդ-Չղրան հարվածում մարտեր մղելով, առաջացան Խաչենի գումարտակի 3-րդ վաշտը (հրամանարար՝ Մելսիկ Ալահվերդյան), 5-րդ վաշտը (հրամանարար՝ Վիրալիկ Բեդյան), Շուշիի առանձին (77-րդ) մոտոհրաձգային գումարտակը (հրամանարար՝ Ժիրայր Սեֆիյան), Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի 1-ին գումարտակը (հրամանարար՝ Հենրիխ Հակոբյան), Զերմուկի ջոկատը (հրամանարար՝ Մուշեղ Բաբայան), Առաջաձոր-Վանք-Հարությունագոմեր-Վերին Հոռաթաղ ուղղությունում՝ Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի 2-րդ գումարտակը (հրամանարար՝ Գագիկ Սարգսյան), 71-րդ առանձին մոտո-

ՄԱՐՏԱԿԵՐՏԻ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ (1992 թ. օգոստոս-հոկտեմբեր)

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ

- Զրամանատարական կետ
- Պաշտպանության բանակի ստորաբաժանումների իսթրամանյան ուղղությունը
- Հանրապետության ստորաբաժանումների իսթրամանյան ուղղությունը
- ԻՊՈՒ ստորաբաժանումների տեղաշարժը
- Պաշտպանության բանակի դիրքեր
- Հանրապետության դիրքեր
- Նահանգի ուղղությունները
- Նահանգի ընթացիկության մասին ուղղությունները
- Ուղղություններ տեղեկացում
- Պաշտպանության օբյեկտներ
- Սահմանագիծ
- Բուժակում
- Պաշտպանության սահման
- Քաղաք
- Գյուղ
- Անկախություն
- Գլխավոր ճանապարհներ
- Այլ ճանապարհներ
- Զինվորներ կամուրջներ
- Երկաթուղիներ և կայարաններ
- Լեռնագագաթ
- Գետ
- Լճի ջրամբար
- Ամրացում

հրաձգային զուճարակը (հրամանա-
րար՝ Կարեն Բաբայան), Խաչենի զու-
ճարակի (հրամանաւար՝ Վիտյա
Մանգասարյան) 1-ին վաշտը (հրամա-
նաւար՝ Յուրի Հակոբյան), Դրմ-
բոն-Մեծեն-782 նշագիծ, Դրմբոն-Հա-
կոբ Կամարի-Տոնաշեն, 1359 նշա-
գիծ-Մոխրաթաղ ճակատներում՝
Կենտրոնական պաշտպանական շրջա-
նի զուճարակները, Ջանյաթաղ-Գյու-
լաթաղ-Դամրլու-Կուսապար և 932
նշագիծ-1248 նշագիծ հափվածներում՝
Մարտակերպի պաշտպանական շրջա-
նի (հրամանաւար՝ Նորայր Դանիե-
լյան) մյուս սպորաբաժանումները (յո՛ւն թիւ 4 և թիւ 5
ըստընգները):

Ծանր պաշտպանական մարտերից հետո Ինքնա-
պաշտպանության ուժերի սպորաբաժանումները և
կամավորական ջոկատները հարկադրաբար զիջեցին
դիրքերն ու նահանջեցին դեպի Չլդրանի բարձունք-
ները: Մեպտեմբերի սկզբներին Ինքնապաշտպանու-
թյան ուժերը մի շարք հակահարձակումներով Ասկե-
րանի և Մարտունու ուղղություններում փրեցին
նպաստավոր բնագծերի՝ սրիպելով հակառակորդին
թուլացնել ճնշումը Մարտակերպի և Լաչինի միջ-
անցքի ուղղություններում: Մասնավորապես, աշնան
սկզբներին ռազմագործողությամբ ազատագրվեցին
Ասկերանի շրջանի՝ դեռևս հունիսին բռնազավթված
Դահրավ, Սառնաղբյուր, Արանգամին, Փրջամալ,
Նախիջևանիկ, Խրամորթ, ինչպես նաև հակառակոր-
դի հենակետերի վերածված Ավդալ և Գյուլափլու
գյուղերը, ինչն ամրապնդեց Ինքնապաշտպանության
ուժերի դիրքերը Ասկերանի ու Մարտունու պաշտպա-
նական շրջանների հարակից ճակատում: Նույն ժա-
մանակամիջոցում, ազատագրված դիրքերը և Մաճ-
կալաշեն գյուղը ենթարկվեցին հրետակոծության և
հակահարձակման: Համառ մարտերից հետո Ինքնա-
պաշտպանության ուժերին հաջողվեց կասեցնել հա-
կառակորդի առաջխաղացումը և վերահսկողության
փակ պահել Մաճկալաշեն գյուղն ու դրան հարող
փարածքները:

Սամվել
Կարապետյանը
Մարտակերպում

Վիտյա
Մանգասարյան

Հենրիխ
Հակոբյան

1992 թվականի սեպտեմբերին, Մեյրան Օհանյանի ծանր վիրավորվելուց հետո, հյուսիսային ռազմաճակարի պարասխանաբու նշանակվեց Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի հրամանադատ Սամվել Կարապետյանը: Ինքնապաշտպանության ուժերի շրաբը տեղակայվեց Առաջաձորում: Սամվել Կարապետյանը պարմում է. «Մարտակերպի ճակատում իրավիճակը ծանրագույնն էր: Մի առավոտ արթնացանք և տեսանք՝ ոչ մի հրամանադատ չկա այդ ուղղությամբ. մի 3-4 հրամանադատ եղել են, և զարմանալիորեն նրանք չկային այդպեղ: «Կոմանդոյուշին» առավոտյան գալիս է այդպեղ, և երբ պիտի խփենք ու վերցնենք Չլդրանը, ոչ ոքի չէինք գտնում.... «Կոմանդոյուշին» ինձ նշանակեց Մարտակերպի ճակատի հրամանադատ: Պահն ինձ համար շատ պարասխանաբու էր. ես գտնում էի, որ անհնար է մի վաշտով կանգնել հակառակորդին դեմ հանդիման, իսկ Սամվելն ասում էր. «Ուրիշ ելք չկա, պիտի կանգնես ու հրամանադատությունը վերցնես քո ձեռքը»: Ես խնդրեցի, որ ինձ համար 10-15 կմ-անոց մի հարված առանձնացնի, սակայն արդեն որոշված էր. ես նշանակված էի այդ ճակատի հրամանադատ, իսկ հակառակորդը օրն առնվազն 3 անգամ հարձակվում էր: Ընդհանրապես ես գտնում եմ, որ հրամանադատը պիտի լինի խիստ և պահանջկոտ. այդպիսին էր մեր հրամանադատը: Եթե որևէ հրամանադատ չէր կարարում իր առաջադրանքը, ապա ինքը բացառություն էր պահանջում նրանից: Ուրիշները՝ չգիտեմ ինչպես, ես խոսում եմ իմ փոխարեն. եթե իմ առջև խնդիր է դրել, ապա անպայման պիտի կատարեի ու կատարել եմ.... Առաջին հերթին ես նրան ընդունել եմ ոչ թե որպես հրամանադատի, այլ որպես լավագույն ընկերոջ, և եթե նրա դրած խնդիրները, առաջադրանքը չկատարեի, ապա ինչպե՞ս պիտի նայեի նրա աչքերին: Ես չեմ կարողանա պարկերացնել, թե սրեղծված նման իրավիճակից մեկ ուրիշ հրամանադատ կկարողանա՞ր ելք գտնել, թե՞ ոչ. շատ հարցեր էին ծագում, շատ փակուղիներ էր բացում ու միշտ էլ ելք գտնում էր»:

Աշնան վերջին Ինքնապաշտպանության ուժերը գրոհներ ձեռնարկեցին Մարտակերպի հյուսիսարևելյան հարվածի ուղղությամբ՝ ազատագրելով Չլդրանը,

ապա՝ Վաղուհաս, Հարությունագոմեր և Կոճողոտ գյուղերը, վերահսկողության տակ վերցրին Թարթառ-Մարտակերպ-Քելբաջար ավտոմայրուղին: Նույն օրը Դեմբոնի ուղղությունից ազատամարտիկները հարձակողական մարտերով ընդիույ մոտեցան Թարթառ-Մարտակերպ մայրուղուն և հընթացս մի քանի անգամ գնդակոծեցին վառելանյութ տեղափոխող ավտոշարասյուները, պայթեցրին մեկ տասնյակի հասնող բենզարարներ: Ըստ Բաքվի աղբյուրների՝ 1992 թվականի հունիս-դեկտեմբեր ամիսների ընթացքում Ադրբեջանը տվել է շուրջ 5 հազար զոհ և 18 հազար վիրավոր, կորցրել 115 փանկ, 20 ինքնաթիռ և ուղղաթիռ:

Բաքայանը հասկանում էր, որ արձանագրված հաջողությունները ժամանակավոր են: Վերհիշելով այդ ժամանակվա իրադարձությունները՝ Սամվել Կարապետյանը պարմել է. «Մեջտեղ եկավ Լաչինի միջանցքի հարցը.... Քելբաջարի և Կուբաթլուի կողմերից հակառակորդը փորձում էր միանգամից փակել ճանապարհը: Ընդհանրապես՝ որ ուղղությունում բարդանում էր վիճակը, «Կոմանդոյուշին» գալիս էր այդպեղ և նախաձեռնությունը վերցնում իր ձեռքը: Եվ պիտի ասեմ նաև, որ բոլոր հրամանները ստանում էինք անմիջապես իրենից: Խնդիր էր դրվում այդ ճակատը պահելու մինչև զարուն, իսկ զարնան համար նա նախապարաստել էր անհրաժեշտ քայլեր այդ ուղղությամբ: «Կոմանդոյուշին» ասում էր՝ մինչև Քելբաջարը մեջտեղից չվերանա, մենք հանգիստ չենք ունենալու»:

Հեղափոխության փվյալներով՝ հակառակորդը մեծ ուժեր էր կուտակել Քելբաջարում և Աղդամում: Այժմ հարկավոր էր փոխել մարտավարությունը: «Անհրաժեշտ էր թույլ չտալ, որ թշնամին դառնար իրադրության տերը, - պարմում է Բաքայանը, - ու թե լաղեր իր կամքը: Անհրաժեշտ էր անհապաղ փոխել մարտավարությունը, և գրանք, որ Մարտակերպի ճակատում հակառակորդի ուժերը պետք է տարանջատվեն ու տեղափոխվեն այլ ուղղություններ, որտեղ նրանց հարթավայրաբնակ և այլ քաղաքաբնակ զինվորների համար բնակլիմայական պայմանները (բարձրադիր տեղանք, ցածր ջերմաստիճան և այլն) աննպաստ էին: Եվ գրանք, որ միակ տարբերակը Ֆինգայի՝ Լաչինի ուղղությունում գրոհներ ձեռնարկելն է: Մարտակերպ-

Մարտիկ
Գասպարյան

Վաղուհի
Կասյան

փում ամրացնելով պաշտպանական դիրքերը՝ Լաչինի ուղղություն փեղափոխեցինք 8-րդ, 7-րդ, Բերդաձորի, պարեպային և այլ վաշտեր՝ Մարտիկ Գասպարյանի ընդհանուր ղեկավարությամբ, և դեկտեմբերին սկսեցինք հարձակողական գործողությունները»:

Այդ ուղղությունում էին փեղաբաշխված նաև հարավային գործիքները և հայաստանյան կամավորական մի շարք ջոկատներ: Հակառակորդը, սրիպված մեծ ուժեր հանելով Մարտակերպից, Քելբաջարով դրանք փեղափոխեց Լաչին: Հեղափոխության փվյալներով պարզվեց, որ Մարտակերպից փեղափոխված հակառակորդի բանակախմբի ուժերը գերազանցում են հայկական սպորաբաժանումների կենդանի ուժի և սպառազինության առկա հնարավորությունները: Հակառակորդը հրեպանային նախապարաստությունից հեպո անցավ լայնածավալ հարձակումների: Կապաղի մարտերը շարունակվեցին օրեր: Բախումների սկզբնափուլում հակառակորդի գերազանցող ուժերի հարձակումներից հայկական ուժերը կորուստներով հեպ քաշվեցին Ղոչազ (Հոչանց) լեռան և այլ ուղղություններ՝ փորձելով ամրանալ լեռնային բնակավայրերում: Իրադարձությունների զարգացումն ակնհայտորեն դասավորվում էր ոչ հայկական ուժերի օգրին: Հակառակորդը համառորեն ձգտում էր ճեղքել հայկական ուժերի պաշտպանությունը և վերահսկողություն հաստատել միջանցքի ու շրջակա քարածքների վրա: Դեկտեմբերի երկրորդ կեսին շարունակվող ցերեկային մարտերը երեկոյան դադարել են, իսկ դրան հաջորդող օրերին գլխավորապես ընթացան փոփոխակի հաջողություններով: Հակառակորդը մարտի մեջ նոր ուժեր ներգրավեց՝ սրեղծելով վրանգավոր հենակետեր: Սամվել Բաբայանը որոշեց ուժեղացնել հակառակորդին հասցվող հարվածները և, վերլուծելով հարձակման թույլ և ուժեղ ուղղությունները, պաշտպանական խոցելի հաղվածները, սկսեց ձեռնարկել հանկարծահաս հարձակումներ: Արդյունքում հակառակորդը գիջեց կարևոր դիրքերը և նահանջեց հարավային ուղղությամբ: Մարտական գործողությունների ժամանակ հակառակորդը կորցրեց 4 քանկ, մեկ քասնյակի հասնող այլ գրահաքեխնիկա, չորս քասնյակից ավելի զինվորի և սպայի: Հայկա-

կան կողմից նույնպես եղան գոհեր և վիրավորներ: Ֆինգայի ուղղությունում ձեռնարկված մարտական գործողությունների արդյունքում վերահաստատվեց Մարտականերպ-Գորիս մայրուղով անխափան երթևեկությունը: «Բացի այդ, – ասում է գեներալը, – փորձեցի զինել մեր վաշտերը, խմբերը, որոնք Մարտակերպի ճակատում մարտեր էին մղում»:

Ֆինգայի ուղղությունում դեկտեմբերյան մարտերի ժամանակ ադրբեջանական հրամանադատության մարտավարական պլանների ձախողումը հեղանք էր այն բանի, որ նրանք թերագնահատեցին Ինքնապաշտպանության ուժերի հնարավորությունները, այդ թվում՝ ազատամարտիկների արհեստավարությունը և նրանց կողմից օպերատիվ պլանի արդյունավետ իրագործումը: Սամվել Բաբայանի հաշվարկները ճիշտ դուրս եկան: «Իմ առաջարկած քարքերակը, ընդհանուր առմամբ, ճիշտ էր», – ասել է գեներալը:

Այդ ռազմական գործողություններից հեպո, 1992 թվականի դեկտեմբերի վերջին և 1993 թվականի հունվարի սկզբին ռազմաճակատի բոլոր ուղղություններում նկատելի էր մարտական գործողությունների ակտիվության անկում:

1993 թվականի հունվարի երկրորդ կեսից սկսած՝ ադրբեջանա-դարաբաղյան հակամարտությունը թևակոխեց շրջադարձային և որակական նոր փուլ: Ինքնապաշտպանության ուժերը ձեռնամուխ եղան ԼՂՀ-ի շուրջ անվրանգության գոքու սրեղծմանը: Ինքնապաշտպանության ուժերի հրամանադատը քայլ առ քայլ, գործողություն առ գործողություն, 1–1,5 ամսվա ընթացքում մշակում էր ազատագրական մարտերի օպերատիվ պլանները: Իր յուրաքանչյուր պլանը պարզ էր ու հստակ, և սրանում էր նաև դրա անդիմադարձ ուժը: Գլխավոր դժվարությունն իր մրահողացումները գործնականում իրականացնելու մեջ էր: Ինքը զիպեր, որ հակառակորդն ուժերի զգալի գերակշռություն ունի գրեթե բոլոր ճակատներում:

1993 թվականի հունվարի երկրորդ քասնօրյակին հակառակորդը Մարտակերպի ռազմագոքում ուժեղ հենակետ սրեղծելու և լայնածավալ հարձակումներ ձեռնարկելու, ընդհանուր նախաձեռնությունը խլելու համար այդ ուղղություն փեղափոխեց իր բանակի

Նիկոլայ
ԲաբայանԳուրգեն
Մեխիքյան

703-րդ մոպոհրաձգային բրիգադի, ծովային հեծակազորի, ներքին գործերի, Թարթառի աշխարհագրային գումարտակի գործախմբերը: Սամվել Բաբայանը համոզված էր, որ հակառակորդի նման առավելությունը կարելի է հաղթահարել միայն հանկարծահասությամբ, մանևրայնությամբ և թիկունքից հարձակումների միջոցով գերակշռության հասնելով, ինչպես ինքն է ասում՝ «հակառակորդի ծոծրակին մշտապես զգալ տալով մեր ներկայությունը»: Սամվել Բաբայանը կարողացավ շրջանառությունից հանել այսպես կոչված «տեղային պաշտպանության» հոգեբանությունը, երբ տեղացի ազապամարտիկը հակված էր մնալու իր գյուղում և մասնակցելու գյուղի, լավագույն դեպքում՝ «իր» շրջանի ինքնապաշտպանությանը:

Սամվել Բաբայանը գործում էր հանգամանորեն մշակված պլաններով և հաշվարկներով, ինչպես շախմատային պարտիայում: Իր իսկ նախաձեռնությամբ ուղենշվեցին կադրային քաղաքականությունը, կառավարման, գործառնների ու սպորաբաժանումների հրամանատարական կազմի ընկերության ու տեղաբաշխման գործը: Ստեղծվեցին բանակային համապատասխան ծառայությունները, որոնք իրականացնում էին ներքևից վերև կենտրոնացված ենթակայության գործընթացը: Ռազմական գործում իրականացրեց լուրջ բարեփոխումներ (տե՛ս նաև Ս. Հասրաթյան, «Ղարաբաղյան պատերազմ», Եր., 2001թ.): Սամվել Բաբայանը ձեռնամուխ եղավ հակաօդային պաշտպանության (հրամանատարներ՝ Արմեն Գրիգորյան, Նիկոլայ Բաբայան) կարարելագործմանը՝ առկա միջոցները և տեխնիկան արդիականացնելով: Առաջնահերթ խնդիր էր դարձել ռադիոտեղորոշիչ կայաններ և կապի մեծաքանակ միջոցներ ունենալը: Այս խնդրի լուծման գործում անգնահատելի ներդրում ունեցավ Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետի ներկայիս (2008 թվական) դեկան, գնդապետ Գուրգեն Մեխիքյանը: Նրա ձեռք բերած հազարավոր «Ալինկո»-ների օգնությամբ մշտապես հաղորդվող հրաման-տեղեկություններով ապահովվում էին սպորաբաժանումների սերտ համագործակցությունը և կենտրոնական շտաբից ղեկավարումը: Բացի այդ, ապակողմնորոշող ռադիոհեռախոսային տեղեկու-

թյուններից շատ դեպքերում հակառակորդը շփոթության մեջ էր ընկնում: Ռազմական գործողությունների հաջողության մեջ զգալի դերակատարություն ունեցավ նաև հրետանային ծառայությունը: Հրետանավորների պատրաստման գործում մեծ էր գեներալ-լեյտենանտ Բրիստափոր Իվանյանի անմնացորդ ավանդը: Ստեղծված հրետանային ուսումնական կենտրոնում սովորեցին բազմաթիվ հրետանավորներ, ովքեր ռազմական գործողությունների ժամանակ աչքի ընկան ոսկերչական ճշգրտությամբ: Ամուր հիմքերի վրա դրվեց նաև զրահապանկային ծառայությունը՝ ի դեմս զրահապետիսկայի Նորոգման գումարտակի:

Պատերազմի ամբողջ ընթացքում բացառիկ կարևորություն ունեցավ նաև ռազմաբժշկական ծառայությունը՝ դրա հիմնադիր Վալերի Մարությանի, իսկ 1993 թվականից՝ Սամվել Գևորգյանի ղեկավարությամբ: Այս ամենի առկայության պայմաններում ավելի նպաստակալաց ու կազմակերպված բնույթ ստացան Ինքնապաշտպանության ուժերի գործողությունները բոլոր, այդ թվում՝ Մարտակերտի ճակատներում:

Մարտական գործողությունները զարգացնելով Մարտակերտի հարավարևմտյան և կենտրոնական շրջաններում Սամվել Բաբայանը խնդիր դրեց իրականացնելու Մարտանգի ամբողջ հիդրոհանգույցի ազապահման գործողությունը: Գործողության իրականացումը հանձնարարվեց Կենտրոնական, Ասկերանի, Մարտակերտի պաշտպանական շրջանների սպորա-

Քրիստափոր
ԻվանյանՍամվել
ԳևորգյանՄարտանգի
շրամարդը

Հեղափոխական ջոկատը Մարտիկների շրջանում

բաժանումներին: Հակառակորդը, նկատի ունենալով հիդրոհանգույցի կորստի՝ իր համար խիստ աննպաստ հեղանակները, այսպես կոչված մեծաքանակ զինուժ: Բացի այդ, Ինքնապաշտպանության ուժերի տեխնիկայի առաջխաղացումը կանխելու նպատակով հակառակորդը պայթեցրեց դեպի հիդրոհանգույց տանող ճանապարհները: Առաջացած նման դժվարությունները հաղթահարելու համար Սամվել Բաբայանն օգտագործեց մարտավարության փոփոխություններ՝ ստորաբաժանումների արագ և փոխգործակցված տեղաշարժեր, թիկունքային անսպասելի հարվածներ և այլն: Պաշտպանական շրջանների ստորաբաժանումների համագործակցությունը, ճակատ-թիկունք արագ տեղաշարժերը հակառակորդի հրամանատարությանը զրկեցին մարտական գործողությունները վերահսկելու

«Ակնալիճ» ջոկատի ազատամարտիկներ

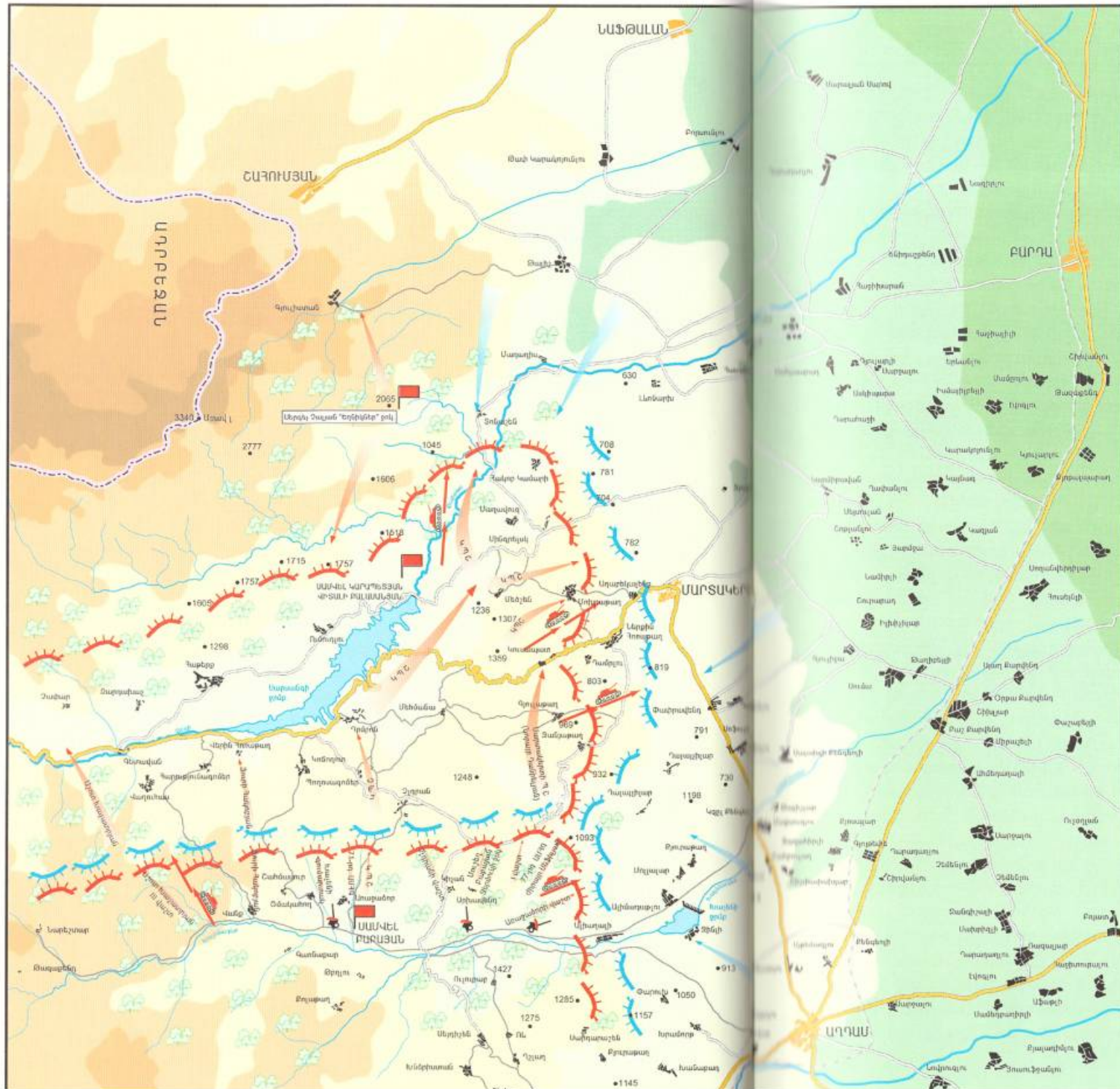

ՍԱՐՏԱԿԵՐՏԻ ԱՋԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՌԱՋՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ (1993 թ. հունվար-մայր)

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ

- Հրաժարանատարական կետ
- Պաշտպանության ժամանակ ստորաբաժանումների խաթանակման ուղղությունը
- Հակառակորդի ստորաբաժանումների խաթանակման ուղղությունը
- ԽՊՈՒ ստորաբաժանումների տեղաշարժը
- Պաշտպանության ժամանակ դիրքերի հակառակորդի դիրքերը
- Նախամյակի ուղղությունները
- Հաղթող ջնակապետի նախամյակի ուղղությունը
- Ռազմական տեխնիկա
- Պաշտպանության օբյեկտներ
- Սահմանագիծ
- Բուժկետ
- Պետական սահման
- Քաղաք
- Գյուղ
- Ավտոմայրուղի
- Գլխավոր ճանապարհներ
- Այլ ճանապարհներ
- Ճեղքեր և անցումներ
- Երկաթուղիներ և կայարաններ
- Լեռնագագաթ
- Գետ
- Լճ, ջրամբար
- Անտառ

1 սմ = 300 մ
ՄԱՍՏԱՑՈՒՄ 1:300 000

հնարավորությունից. նրա շարքերում ահագնացավ խուճապը, ճեղքվեց պաշտպանությունը, և 1993 թվականի մարտի սկզբին արցախյան ուժերը վերահսկողության փակ առան Սարսանգի հիդրոհանգույցը: Հիշելով այդ ժամանակների մարտական գործողությունները՝ Սամվել Բաբայանն ասել է. «Հաջողություններ գրանցելով Մարտակերտի առանձին ուղղություններում՝ դուրս եկանք Սարսանգի հիդրոհանգույց.... Անհրաժեշտություն առաջացավ գրավելու «Կորբա» բարձունքը, հասնելու Մարտակերտի ներքևի հարվածներին և ամրապնդվելու այդպեղ՝ փոքր ուժերով, բայց արդյունավետ պաշտպանություն կազմակերպելով: Ֆինգայում մեր ուժերը շարունակել են մարտեր մղել, և դրանով փորձել ենք հակառակորդին սփիպել, որ իր որոշակի ուժերով մնա այդպեղ»:

1993 թվականի հունվար, փետրվար, մարտ ամիսներին, ըստ հրամանարարի հրամանի, 1285–1093 ևշագծեր – Սրխավենդ–Կիչան–Առաջաձոր–Վանք և Չլդրան–Պողոսագոմեր–Կոճողոպ, Հարությունագոմեր–Վաղուհաս ուղղություններով և հյուսիս-արևելքում մարտնչել են 1-ին, 3-րդ վաշտերը, 77-րդ, 71-րդ ԱՄՀԳ-ները, Խաչենի գումարտակը (դրա կազմում՝ Չլդրանի, Առաջաձորի վաշտերը), Վանքի, Ջերմուկի և հայաստանյան այլ կամավորական ջոկատներ, Կենտրոնական, Մարտակերտի պաշտպանական շրջանների մյուս ստորաբաժանումները: Այդ մարտերի ընթացքում շարքերի հետ աչքի է ընկել նաև Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի երրորդ մոտոհրաձգային գումարտակը (հրամանարար՝ Սամվել Հարությունյան, 1970–93): Փետրվարի վերջին և մարտի սկզբին Ինքնապաշտպանության ուժերի և դրանց կազմում հայաստանյան կամավորական ջոկատների ազատամարտիկները հարձակումներ ձեռնարկեցին Դմբոն–Մեծշեն–Հակոբ Կամարի և Զանյաթաղ–Կուսապար–Մոխրաթաղ ուղղություններում: Հայկական ուժերը կարողացան վերահսկել Մարտակերտ–Զելրաջար մայրուղու ռազմավարական նշանակության հարվածները և որոշակի մարտական դիրքեր: Պարտիզանական և խափանարար գործողություններ էր իրականացնում «Եղնիկներ» ջոկատը (հրամանարար՝ Սերգեյ Չալյան) (յու՛ն յո՛ւլ 5 ըստղորմզոյ):

Սամվել
Բաբայան

Սամվել
Հարությունյան

A black and white portrait of a man in a military uniform, likely a general, with epaulettes on his shoulders. He is wearing a dark jacket over a light-colored shirt and a dark tie. The background is a plain, light color.

Անապոլի
Զինակչ

1993 թվականի մարտի վերջին իրավիճակը կարուկ սրվել էր հյուսիսարևմտյան ճակատում: Ադրբեջանի Լաչին-քելբաջարյան խմբավորումը հյուսիսարևմտյան և հարավարևելյան ուղղություններից սկսեց թիկունքային հուժկու հարձակողական գործողություններ ծավալել Մարտակերտի և Լաչինի շրջաններում տեղակայված հայկական ուժերի նկատմամբ: Ինքնապաշտպանության ուժերի հրամանատարության առջև խնդիր դրվեց վնասագերծելու Քելբաջարում և Լաչինում տեղակայված կրակակետերն ու ջախջախելու Լաչին-քելբաջարյան խմբավորումը: Ինքնապաշտպանության ուժերի 28-ամյա հրամանատար, փոխգնդապետ Սամվել Բաբայանը գիտակցում էր ձեռնարկվող ռազմական գործողության բարդությունը: Այսպեղ ամեն ինչ դրվում էր գոհասեղանին՝ բանակի վարկանիշը, քաղաքահայության անվտանգության ապահովման խնդիրը և, ինչու՞ չէ, իր՝ հրամանատարի հեղինակության հարցը: Նա հասկանում էր, որ այս ծայրահեղ բարդ թնջուկը լուծելու համար յուրաքանչյուրից պահանջվում են ուժերի գերլարում, բարձր կարգապահություն, ռազմավարության հմտություն և ինքնագոհության պարտադրականություն: Այս կապակցությամբ նա ասել է. «Բայց ես գիտակցում էի, որ ուրիշներից այդ բոլորը կարող է պահանջել նա, ով ինքն ունի դրանց խոր գզացումը: Չկա մեկը, որ ասի, թե Սամվել Բաբայանը երբևէ խախտել է կարգ ու կանոնը հայրենիքի հանդեպ իր պարտականությունները կատարելիս»:

Սամվել Բաբայանը
և Քրիստոփոր
Իվանյանը

The map illustrates the military situation in the Nagorno-Karabakh region. It shows the borders of Armenia and Azerbaijan, with the Nagorno-Karabakh Republic (NKR) highlighted in red. The map includes labels for various towns and cities, such as Yerevan, Baku, and the Nagorno-Karabakh Republic. Arrows indicate the direction of military movements and operations. Key locations mentioned include Yerevan, Baku, and the Nagorno-Karabakh Republic. The map also shows the borders of Armenia and Azerbaijan.

7 1 3 0 1 1 4 1 1 1 0 1 1 1 1

- [illegible]

Դրմբոնում Կրեդակայված կենտրոնական շրաբում դիրարկվեցին ռազմական գործողությունների ուղղությունների հնարավորությունները և ընթացիկ զարգացումների հուսալիությունը: Մտուգվեցին դիրքերը, սպառազինության քանակը, ազաբամարտիկների բարոյամարական վիճակը: Վերլուծվեցին հեարախուգության, ռադիոհեռախոսային ալիքակալման արկալները: Մտուգումներից ու վերլուծություններից հեարո գորահրամանարարը և շրաբայինները եկան հուսադրող եզրահանգման: Զորահրամանարարը ԼՂՀ Պաշտպանության պեարական կոմիարեի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի, Ինքնապաշտպանության կոմիարեի նախագահ Մերժ Սարգսյանի, Պաշտպանական շրջանների հրամանարարների (Նորայր Դանիելյան, Մոնթե Մելքոնյան) մասնակցությամբ քննարկեց ռազմական գործողության օպերարիվ պլանը: Պլանին հավանություն են արվել նաև Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարի պաշտոնակաարար Վազգեն Մանուկյանը, ՀՀ գինված ուժերի Գլխավոր շրաբի պեար գեներալ-լեյտենանար Նորայր Տեր-Գրիգորյանցը, Գուրգեն Դալիբալթայանը, Քրիստափոր Իվանյանը, ԻՊՈւ-ի շրաբի պեար Անարուլի Զիննիչը և ուրիշներ:

Վազգեն Մանուկյանը հիշում է. «Ես նրան (Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին. – Հ.Խ.) գեկուցեցի այդ օպերացիայի փոքր մասը միայն, և, սարանալով նրա համաձայնությունը, մենք արեցինք ավելին»:

Ինքնապաշտպանության ուժերի հրամանարարը կարճ ժամկետում վերախմբավորեց ու վերաբաշխեց Պաշտպանական շրջանների և կենտրոնական ենթակայության ուժերն ու ռազմարեխնիկական միջոցները: Մարտակերարում փոքրաթիվ ուժերով, բայց արդյունավեար պաշտպանություն կազմակերպելուց հեարո, Ֆինգայում չթուլացնելով հարձակումների թափը՝ Ինքնապաշտպանության ուժերը 1993 թվականի մարտի 27-ին, կանխարգելիչ հարվածներից ու հրեարանային նախապարասարությունից հեարո, ձեռնարկեցին Քելբաշարի շրջանի հենակետերի վնասագերծման և Լաչինի շրջանի՝ հակառակորդի վերահսկողության արակ մնացած արարածքների ազաարագրման ռազմա-

Լևոն
Տեր-Պետրոսյան

Ռաֆայել
Սայիյան
(«Միրուք Ռաֆո»
աջից)

Արկադի
Շիրինյան

Արմեն
Աբրահամյան

Յուրի
Հակոբյան

կան գործողությունը՝ մի քանի ուղղություններով (յրևն թիվ 6 քաղաքացի): Հյուսիսային՝ Օմարի ուղղությունում, հարձակումներն իրագործում էին Մարտակերպի պաշտպանական շրջանի (հրամանատար՝ Նորայր Դանիելյան) գումարտակները (հրամանատարներ՝ Արկադի Շիրինյան, Ռաֆայել Սայիյան և Պաշտպանական շրջանի հրամանատարի փեղակալ, ուղղության համակարգող Աշոտ Առուշանյան), Մարտակերպ-Քելբաջար ճանապարհի (ղեկի թունել) ուղղությունում՝ Մարտունու պաշտպանական շրջանի հրամանատար Մոնթե Մելքոնյանի ղեկավարությամբ գործող խմբավորումը, որի կազմում էին Էդիլուի ձորակում գործող Էջմիածնի կամավորական ջոկարի 100 ազապամարտիկների խումբը և Հաղորթի մի առանձին ջոկար (ընդհանուր հրամանատար՝ Արմեն Աբրահամյան, այժմ՝ զեներալ-մայոր), կենտրոնական ենթակայության խափանարար հարվածային խումբը, հայաստանյան կամավորական միացյալ ջոկարը (հրամանատար՝ Սամվել Հովսեփյան՝ «Աղմիրալ Սամվել»): Վանք-Նարեշտար-Լաչին-Քելբաջար ճանապարհի ուղղությունում գործում էին Վանքի գումարտակը (հրամանատար՝ Յուրի Հակոբյան), «Սիսական» ջոկարը (հրամանատար՝ Աշոտ Մինասյան), Կիռխնիզ-Ալյազի ուղեհարվածում՝ Ասկերանի պաշտպանական շրջանի (հրամանատար՝ Վիտալի Բալասանյան) Կարեն Արզումանյանի գումարտակը,

Մոնթե Մելքոնյան
(ձախից)

Մարտիկ
Գասպարյան

Արշավիր
Ղարամյան

Էջմիածնի կամավորական ջոկարի մի խումբ ազապամարտիկներ

խակ Ֆինգայի և Թիգիկ-1, Թիգիկ-2 ուղղություններում՝ 35-րդ գումարտակը (հրամանատար՝ Արշավիր Ղարամյան), 53-րդ գումարտակը (հրամանատար՝ Մարտիկ Գասպարյան), 51-րդ գումարտակը (հրամանատար՝ Վլադիմիր Կասյան), հարավային գորախումբը, հայաստանյան կամավորական ջոկարները, ՀՀ ներքին գործերի նախարարության ներքին զորքերի

«Միսական»
ջոկարի ազապա-
մարտիկներ (վերևից
կենտրոնում՝ Աշոտ
Մինասյան)

գումարակը (ընդհանուր հրամանադար՝ Հմայակ Հարոյան, այժմ՝ գեներալ-մայոր), հյուսիսարևմտյան հարվածում՝ հյուսիսային զորախմբի կազմավորումները և հայաստանյան կամավորական ջոկարները (համակարգող՝ Գուրգեն Դալիբալթյան, ուղղության հրամանադար՝ Հովսեփ Հովսեփյան): Վերիիշխումը քելբաջարյան ազապագրական ռազմական գործողությունը՝ Մամվել Բաբայանը պատմել է. «Ֆինգայում այդ ընթացքում մարտերը շարունակվում էին, և փորձում էինք հակառակորդին սրիպել, որ իր ուժերով դեռ մնա այդտեղ: Ես համոզվեցի, որ հաջողվեց մեր կամքը թելադրել հակառակորդին, որից հետո փորձեցինք հարվածել Քելբաջարին՝ մի քանի ուղղություններով. առաջինը՝ Օմարի հարվածը, երկրորդը՝ Մարտակերպ-Քելբաջար ճանապարհը, որը դուրս է գալիս

թունելի կողմը և փակում խաչմերուկը, երրորդը՝ Վանք գյուղից դեպի Լաչին-Քելբաջար ճանապարհը փակելն էր և հսկողության փակ առնելը, չորրորդը՝ Ֆինգան: Այդ ուժերը նշված ուղղություններով հարվածելուց հետո պիտի առաջ շարժվեին, որովհետև հակառակորդը երկու փարբերակ ուներ՝ մեծ ուժերով հարվածել և դուրս գալ շրջափակումից, և երկրորդ՝ չսպասելով շրջափակմանը՝ հնարավորին չափ արագ դուրս գալ այդ «պարկից»: Շաբերն էին փորձում ինձ համոզել, որ հակառակորդը մեծ ուժերով կդիմադրի և դուրս կգա այդտեղից, բայց ես համոզված էի, որ այդ փարբերակը հակառակորդի համար անիրագործելի է: Իմ նկատարումները ճիշտ դուրս եկան: Առաջին օրվա հարձակումները Օմարի և Վանքի ուղղություններում պսակվեցին հաջողությամբ: Երրորդ ուղղությունում (հրամանադար՝ Մոնթե Մելքոնյան) ունեցանք ժամանակավոր անհաջողություն: Հարձակումներից մեկի ժամանակ խփվեց ու շարքից դուրս եկավ մեր փանկը, և ունեցանք կորուստներ: Պարճառն այն էր, որ երրորդ ուղղության բոլոր ուժերը կենտրոնացած էին Մարտակերպ-Քելբաջար ուղղության վրա, և հակառակորդը հարձակման հնարավորություն ստացավ: Խնդիր դրվեց անհապաղ հետախուզությամբ պարզելու հակառակորդի առաջապահ դիրքերի դասավորությունը: Հետախուզության փոխադրման վերլուծությունից հետո, հաջորդ օրը ձեռնարկեցինք հակահարձակումներ և ունեցանք հաջողություն՝ վերագրավելով առաջին գիծը: Օմարից մինչև Ֆինգա՝ Քելբաջար-Գյանջա, Լաչին-Քելբաջար մայրուղիները վերցրինք վերահսկողության փակ, փարանջապեցինք և շրջապատման մեջ առանք հակառակորդի ուժերը: Երրորդ օրվա ընթացքում հակառակորդի զինվորականության և խաղաղ բնակչության մեջ խուճապ սկսվեց: Խնդիր դրեցի ապահովելու խաղաղ բնակչության անարյուն փարհանումն անվտանգ գոտի, ինչը և արվեց այնպես, ինչպես նախատեսել էի: Ռադիոհեռախոսային ալիքակալման փոխանակման վերլուծությունից պարզվեց, որ հակառակորդը Քելբաջար է տեղափոխում 200-հոգանոց հարվածային, այսպես կոչված՝ «ընդիր» զորախումբ, որը պետք է պաշտպաներ խաչմերուկը և կամուրջը, վերահսկողության փակ վերցնե

Հմայակ
Հարոյան

Հովսեփ
Հովսեփյան

Քելբաջար-Օմար-Մարտակերտ ճանապարհը և ապահովել խաղաղ բնակչության անվտանգ տարահանումը: Բաքուն տեղյակ չէր, որ մենք արդեն ապահովել էինք բնակչության անվտանգ տարահանումը: Այս տեղեկությունը սրացա գիշերը և հենց նույն գիշերն էլ այնտեղ տեղափոխեցի Սյրեփանակերտի գնդի 70-80 ազատամարտիկներից բաղկացած հարվածային խումբը՝ Սամվել Կարապետյանի ղեկավարությամբ: Ես ստույգ խնդիր էի դրել, թե որտեղ հանդիպել և որքան մոտ թողնել հակառակորդին: Այդ օպերացիան հաջողությամբ պսակվեց, և հակառակորդին մնում էր մտածել, թե ինչպես դուրս գա այդ «պարկից»: Մարտական գործողության ժամանակ վիրավորվեց (արդեն երկրորդ անգամ) Սամվել Կարապետյանը, և ունեցանք այլ կորուստներ:

Հակառակորդի խուճապը բազմապատկեցու համար մարտի 30-ին տեղեկացրի Երևանին, որպեսզի արագացնեն մեզ հետ համագործակցող հյուսիսային զորախմբի և կամավորականների հարձակումները: Օպերացիայից հետո, երբ հակառակորդը զգաց, որ ճանապարհը փակվում է, խուճապի մարմվեց: Լաչինում գործող մեր զորամասերը հետապնդեցին հակառակորդին այդ հարվածում: Ես այդ հարվածում լարվածությունը նպատակադրված պահպանեցի, որպես-

Ադրբեջանցի խաղաղ բնակիչները հափկացված միջանցքով հեռանում են Քելբաջարից

զի հակառակորդը հետ քաշվի և ոչ թե առաջ գնա: Ու երբ հակառակորդը սկսեց ընկրկել, մեր զորամասերը ստիպեցին նրան արագորեն նահանջել Լաչինից դեպի Քելբաջար: Իսկ Մոնթե Մելքոնյանին հրաման տվեցի վերահսկելու խաչմերուկը և այնտեղ սպասելու հակառակորդին: Հակառակորդը, չկարողանալով փախչել թունելով, Քելբաջարից կաճաններով և Օմարով դուրս եկավ մարտադաշտից»: 1993 թվականի մարտի 27-ից մինչև ապրիլի 1-ը ներառյալ, Ինքնապաշտպանության ուժերի, կամավորական շոկաբների, հայաստանյան հարավային և հյուսիսային զորախմբերի կողմից իրագործված Քելբաջարի (այժմ՝ Նոր Շահումյան, պարմանունը՝ Քարվաճառ) ազատագրման ռազմական գործողությունն ավարտվեց հակառակորդի Լաչին-քելբաջարյան խմբավորման լիակատար ջախջախմամբ: Լաչինի, Քելբաջարի շրջանների խաղաղ բնակչությունը՝ շուրջ 60 հազար մարդ, հափկացված միջանցքով մարտի 30-ից մինչև ապրիլի 1-ը դուրս եկավ 3,8 հազար քառակուսի կիլոմետր ընդհանուր տարածքով ազատագրված շրջաններից:

Հնգօրյա ազատագրական մարտերի արդյունքում ստեղծվեց շուրջ 300 կմ սահմաններով անվտանգության գոտի, ամրապնդվեց հայկական ուժերի ռազմավարական նախաձեռնությունը Օմարի լեռնանցքում, հնարավորություն ստեղծվեց Պաշտպանության բանակի զինուժը և տեխնիկական միջոցները նպատակադրված օգտագործելու մյուս ռազմաճակատներում, ապահովվեց Սյրեփանակերտ-Գորիս ավտոճանապարհի անվտանգ երթևեկությունը: Բացվեց Արցախը ՀՀ-ին կապող Մարտակերտ-Վարդենիս՝ փաստորեն երկրորդ ցամաքային ճանապարհը: Հայրնի օդար ռազմական, քաղաքական գործիչների գնահատմամբ՝ Քելբաջարի ազատագրման ռազմական գործողությունն Ինքնապաշտպանության ուժերի հրամանատարի ռազմարվեստի փայլուն հաղթանակներից է:

Արցախյան գոյապայքարի տարեգրության մեջ Քելբաջարի ազատագրումը նոր շրջափուլի սկիզբն էր. Պաշտպանության բանակն առաջին անգամ ամենալճոռական և պարմակշիռ հաջողությանը հասավ ԼՂՀ սահմաններից դուրս ու հարյուրամյակներ շա-

Սամվել
Կարապետյան

րունակ բռնագավթված ընդարձակ հայապարկան փարածքներ ազարագրեց: Բաքվում լիակարար խուճապ էր: Հայրարարվեց, որ պարերագմը մտել է իրենց համար վրանգավոր փուլ: Աղբրեջանի ամբողջ փարածքում հայրարարվեց արտակարգ դրություն: Աղբրեջանի նախագահ Աբուլֆազ Էլչիրեյը հայրարարեց. «Քելբաջարից հետո պարերագմն Աղբրեջանի համար հեռանկար չունի...»:

Արագ ընթացող իրադարձություններին հետևող պետությունները սկսեցին մտախոհվել նման զարգացումներից: Ապրիլի 5-ին իր մտախոհությունն արտահայտեց ՀՀ-ում ԱՄՆ-ի գործերի ժամանակավոր հավարարմարար Թոմ Փրայսը՝ պահանջելով, որ փրկական ուժերը դուրս բերվեն Քելբաջարից, և արձանագրելով, որ «ԼՂՀ ինքնապաշտպանական ուժերը հայկական իշխանությունների ղեկավարության ներքո չեն»: Իսկ Լեռնային Ղարաբաղի հարցով զբաղվող Մինսկի խմբում ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչ Ջոն Մարեսկան հայրարարեց. «Թող ղարաբաղցիները հեռանան Քելբաջարից և թող չգան Ժնև՝ Մինսկի խմբի նիստին...»: Ապրիլի 11-ին Ռուսաստանի Դաշնության արագործնախարար Անդրեյ Կոզիրևը «բոլոր հակամարտող կողմերին» կոչ արեց հրամաններ արձակել՝ ապրիլի 12-ի լույս 13-ի կեսգիշերից, նվազագույնը մեկ շաբաթ ժամկետով, «ցանկացած հարձակողական գործողություններ ամենուրեք դադարեցնելու» մասին: 1993 թվականի ապրիլի 30-ին Միավորված ազգերի կազմակերպության Անվտանգու-

Գերգի
Պերոսյան

Լևոն Տեր-Պետրոսյանը և Վազգեն Սարգսյանը Սյրեփանակերպում

թյան խորհուրդն ընդունեց թիվ 822 բանաձևը, որով պահանջեց ռազմական գործողությունների անհապաղ դադարեցում, հրադադարի հաստատում, փրկական ուժերի դուրսբերում Քելբաջարի շրջանից:

Մայիսի 14-15-ին Մոսկվայում առաջ քաշվեց եռակողմ «Ռուսաստանի Դաշնություն, ԱՄՆ և Թուրքիա» խաղաղ նախաձեռնության փարբերակ, որի էությունը հանգում էր Քելբաջարից ԼՂՀ Ինքնապաշտպանության ուժերի հեռանալուն:

Հունիսի սկզբին Սյրեփանակերպը հանդես եկավ կոշտ դիրքորոշմամբ և հայրարարեց, որ Թուրքիան բանակցային գործընթացում ապակառուցողական դեր է խաղում, և Երևան իզուր է համաձայնել «եռակողմ նախաձեռնությանը»: Ավելին. ԻՊՈԻ-ի հրամանարար Սամվել Բաբայանը «Վրեմյա» թերթին (ռուսերեն, Երեվան, 1993 թվական, հունիսի 2, թիվ 44) փված հարցազրույցում շեշտեց. «Մենք չենք ուզում խաղաքար փնել... Եվ թող մեր ժողովրդին չվախեցնեն ոչ Թուրքիայով, ոչ Ամերիկայով, ոչ Ռուսաստանով...»:

Հունիսի 7-ին Մինսկի խմբի նախագահ Մարիո Ռաֆայելին խմբի ինն անդամ-երկրների (ԱՄՆ, Ռուսաստան, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Իտալիա, Շվեդիա, Չեխիա, Թուրքիա և Բելառուս) անունից հանդես եկավ նոր նախաձեռնությամբ՝ հակամարտող կողմերին ուղարկելով թիվ 822 բանաձևի կարարման վերաբերյալ «Անհապաղ միջոցառումների ժամանակացույց»: Լևոն Տեր-Պետրոսյանը (Գորիսում, ապա Սյրեփանակերպում) արցախյան կողմին համոզում կամ պարտադրում էր սպորագրել Մարիո Ռաֆայելիի «ժամանակացույցը»: ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահի պաշտոնակարար Գերգի Պետրոսյանը, պարասխանելով Մարիո Ռաֆայելիին, արձանագրեց, որ այդ ժամանակացույցի իրականացման շուրջ լուրջ փարաձայնություններ են առաջացել ԼՂՀ ղեկավարության և Պաշտպանության բանակի հրամանարարական կազմի միջև (փեն «Երկիր» թերթ, 1993թ. հունիսի 12): Սյրեփանակերպում ՀՀ նախագահին իրագործեց «մինի-հեղաշրջում», և Գերգի Պետրոսյանի փոխարեն ԼՂՀ Գև նախագահի պաշտոնակարար նշանակվեց Կարեն Բաբուրյանը: Սպորագրված ժամանակացույցի կարարումը հե-

Կարեն
Բաբուրյան

փաճգվեց մեկ ամսով (տե՛ս Վ. Սյուրպիշին, «Իմ առաքելությունը Հայաստանում 1992–1994», Եր., 2005թ.): Հեփաճումն ուներ ծանրակշիռ պարճառ. ժամանակն աշխարհում էր ԼՂՀ-ի օգտին: Ակնառու էր նաև, որ Ադրբեջանն այդ շրջանում վերածվել էր ներքաղաքական երկպառակության թափերաբեմի:

Հուլիսի 13-ին Սյրեփանակերպում տեղի ունեցան բանակցություններ ԵԱՀԽ յոթ հոգուց բաղկացած պարվիրականության և ԼՂՀ ղեկավարության միջև՝ նշված թիվ 822 բանաձևի պահանջների կարարման համար: Հուլիսի 14-ին Պաշտպանության պետական կոմիտեի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, մամուլի ասուլիսում անդրադառնալով այս խնդրին, ասել է, որ դարաբաղյան կողմը Ադրբեջանի հետ կբանակցի միայն այն դեպքում, եթե դրական պարասխան սրանա իր առաջադրած հարցերին: Այդ հարցերի շարքում Քոչարյանը նշել է Ադրբեջանի առկա քաղաքական անկայուն իրավիճակը, երաշխիքների բացակայությունը, Թուրքիայի դիրքորոշման ճշգրտումը, բանաձևի «անհապաղ իրականացմանը» Ղարաբաղի իշխանությունների դեմ լինելը (տե՛ս «Երկիր» թերթ, 1993 թ. հուլիսի 15):

Այդ նույն ժամանակ էր, որ Սամվել Բաբայանն իր գինակիցներին ասել է. «Թուրքի դեմ պարերազմելը պարտադիր է, քանի դեռ ԼՂՀ-ի շուրջ չի ստեղծվել անվտանգության ամբողջական գոտի»: Եվ ապա ավելացրել. «Ես ոչ մի բանաձևի կամ առաջարկի չեմ ենթարկվի: Ես համոզված եմ, որ հետագա հաղթանակները միայն կարող են ապահովել մեր ժողովրդի ամբողջական անվտանգությունը»: Իսկ Վազգեն Մանուկյանը հայտարարեց. «Քելբաջարի ազապագրումը ռազմական առումով ամենաճիշտ որոշումն էր: Դա ԼՂՀ Ինքնապաշտպանության ուժերի ձեռք բերած հաջողության նաև քաղաքական ամրագրումն էր, որը նման դեպքերում ավելի քան անհրաժեշտ էր: Ղարաբաղի միակ երաշխիքն այսօր բանակն է, և դարաբաղյանները չեն վստահում ոչ միայն Միավորված ազգերի կազմակերպության գործերին, այլև՝ մինչև անգամ Հայաստանի բանակին, ուստի երբեք չեն համաձայնի գինաթափվելուն... Համոզված եմ, որ Ղարաբաղը կհաղթի և ի վերջո կհասնի նրան, որ իրավաբանորեն կհաստատվի այն, ինչը փաստացի իրականություն է»:

Հայտնի է, որ Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրության 51-րդ հոդվածում ամրագրված են անհապական ինքնապաշտպանության՝ այլ պետության (Ադրբեջանի) զինված հարձակմանն ի պարասխան, պետության (ԼՂՀ) զինված գործողության սկզբունքները: Տուժող պետությունը (ԼՂՀ), նախահարձակի (Ադրբեջանի) հետ առնչված չլինելով խնդիրների խաղաղ կարգավորման պարականություններով, ինքն է որոշում պաշտպանական գործողությունների սկիզբը, տեղը, բնույթը և իրականացման միջոցները: Անհապական ինքնապաշտպանությունը կարող է ունենալ հարձակողական բնույթ ու տեղափոխվել նախահարձակ պետության փարածք՝ զինված հարձակումը խափանելու և նորը թույլ չտալու նպատակով: ԼՂՀ-ն, որպես արտաքին նախահարձակման ենթարկված և անհապական ինքնապաշտպանության միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, դեռևս 1992 թվականի մայիսի 6-ին պաշտոնական դիմումով տեղեկացրել է Անվտանգության խորհրդին իր անհապական ինքնապաշտպանության իրավունքի իրացման մասին:

Ուրեմն ազապագրական մարտերը շարունակելը պարտադիր էր այնքան ժամանակ, քանի դեռ չէր ազապագրվել Արցախը, և ԼՂՀ-ի շուրջ չէր ստեղծվել անվտանգության ամբողջական գոտի: Սա էր ազապագրական պարերազմի նկարմամբ հրամանաարի ունեցած վերաբերմունքը, որով էլ ընկալվում էին նրա ինքնապաշտպանությունը և հերոսի կերպարը: Նա չէր կարող չըմբռնել այն, որ անիրական թվացող իրական դարձնելու համար հարկավոր է ազգային միասնություն: Նա գիտեր, որ արցախահայությունը մաքառում է ոչ միայն իր հոգևոր, այլ նաև ֆիզիկական գոյությունը պաշտպանելու համար: Բնականաբար, նա չէր կարող ունենալ այլ դիրքորոշում, քան ազապագրական պայքարը շարունակելու, հաղթելու և՛ կարծիք և՛ գաղափար: Իսկ եթե նա փորձեր խուսափել այդ գաղափարից, փվալ դեպքում՝ արցախահայության ճակատագրի օրհասական հարցի լուծումից, ինչ խոսք՝ կհեռանար ինքն իրենից և իր սկզբունքներից:

Քելբաջարից հետո պարերազմը շարունակվեց ևս մեկ տարի և մեկուկես ամիս: Ադրբեջանը փորձեց

Արմեն
Արգաչյան

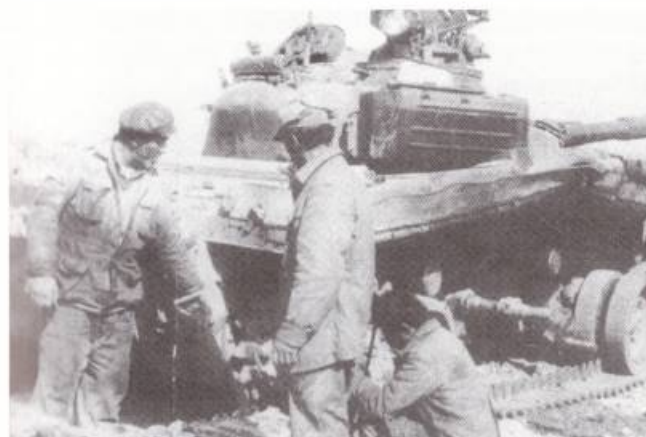
Վյաչեսլավ
Հյուսնունց

ռազմաճակատում կրած պարտությունները փոխհատուցել քաղաքական դաշտում՝ իր համար իբր թե երաշխավորված հաջողություններով: Ակտիվացան միջնորդ երկրների խաղաղարար ջանքերը: Հակառակորդն այս ընթացքում ընդունեց պասիվ դիրքորոշում, որը բացառվում էր Ադրբեջանի ներքաղաքական և բանակի անկայուն վիճակով:

1993 թվականի մայիսին Ինքնապաշտպանության կոմիտեի նախագահ Սերժ Սարգսյանը գործուղվեց Ռուսաստանի Դաշնություն՝ նպատակ ունենալով լուծելու Պաշտպանության բանակի պարենային և հանդերձանքի ապահովման խնդիրները:

Օգտվելով ռազմաճակատում առկա հանդարտությունից՝ Սամվել Բաբայանը ձեռնամուխ եղավ ավարտելու հանրապետության զինված ուժերի կազմավորման գործընթացը: Ձևավորվեցին և համալրվեցին Պաշտպանական շրջանների սպորաբաժանումները: Նրա հրամանով՝ 18 փարեկան դարձած պատանիները, մինչև ռազմաճակատ մեկնելը, ուսումնական կենտրոնում պարտադիր զինվորական պարասպորտուն էին ստանում: Կատարելագործվեց կառավարման համակարգը: Ուսումնական կենտրոններում պարտադիր հրամանադատական պարասպորտուն էին անցնում սպորաբաժանումների սպաները, հրեպանավորները, հեփախույզները: Բարելավվեցին թիկունքային մարակարարումները: Այս կապակցությամբ Սամվել Բաբայանն ասում է. «Պարերազմի ամբողջ ընթացքում կարևոր դերակատարություն ունեցավ 1992 թվականից ձևավորված թիկունքային ծառայությունը: Հեփազայում անհրաժեշտաբար վերակառուցելով դա՝ սրբեղծեցինք նյութական ապահովության սպորաբաժանումներ, կենտրոնացրինք առաձին-առաձին գործող հասարակական կազմակերպությունների աշխատանքները, հաստատեցինք նյութափոխանակական, ֆինանսական, փոխադրական միջոցների ապահովման ու հսկողության համակարգ՝ վերևից ներքև, որով, իմ կարծիքով, բարձրացան այդ ծառայության անձնակազմի օպերատիվությունն ու պարասպանավորությունը: Թիկունքային ծառայության զարգացման անմիջական ու գործուն մասնակցություն է ունեցել ծառայության պետ գնդապետ Ար-

մեն Արգաչյանը»: Մարտական փոխնիկայի և սպառազինության ապահովման, համալրման, Սրբեփանակերում զրահամեքենաների ու զրահափոխնիկայի նորոգման աշխատանքները կազմակերպելու համար ձևավորվեց սպառազինության համակարգը: Կատարելագործվեց մարտի ընթացքում զինփոխնիկայի և սպառազինության շահագործման կազմակերպումը, ռազմաճակատի գոտում ներդրվեցին փոխնիկայի նորոգման ձևերը: Համակարգի զարգացման գործում կարևոր դերակատարություն են ունեցել Հայաստանի ազգային և Արցախի հերոս (հեփմահու) Յուրի Պողոսյանը, Պաշտպանության բանակի հրամանադատի՝ սպառազինության գծով փեղակալ (1992–2004) Վյաչեսլավ Հյուսնունցը (այժմ՝ գեներալ-մայոր): Սրբեղծվեցին նաև ռազմադաշտային և կայագորային հոսպիտալներ: Շփաթի ծառայությունները մայիսին անցկացրին մարտական պարասպորտության, Պաշտպանական շրջաններում անձնակազմի առկայության և փեղակորվածության պայմանների սպորտումներ: Սամվել Բաբայանը հրամանադատական կազմին և ծառայությունների պետերին առաջադրանք տվեց պայքարելու հրամանների ու կարգադրությունների անփետման, սպորտադրալների կողմից հրամանների քննարկման և նմանափալ այլ երևույթների դեմ:

Զինփոխնիկան
նորոգվում էր
հենց
մարտադաշտում

Մարտականության ազատագրական ռազմական գործողությունը (1993 թ. մայիս-հունիս)

Պետրոս
Ղանդյան

Զորեն
Ղազարյան

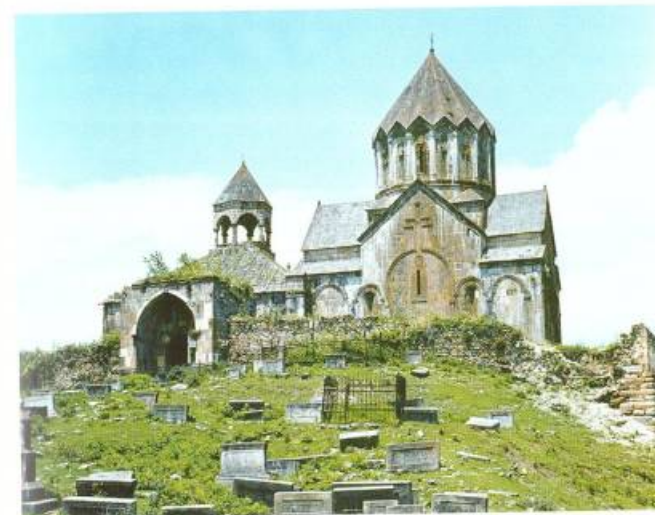
1993 թվականի մայիս-հունիս ամիսներին հակառակորդը մարտական գործողություններ ծավալեց ռազմագծի հյուսիսային, արևելյան և հարավային ուղղություններում: Իրավիճակը փոխվեց նաև Մարտակերպի ճակատում: Հակառակորդի վերահսկողության տակ գտնվող Մարտակերպի հեռուստաաշտարակի և Պուշկինյալ բարձունքներից հրետակոծվում էին դաբադյան ուժերի դիրքերը: Լաչին-քելաջարյան խմբավորման ջախջախումից հետո գորահրամանատարը մշակեց Մարտակերպի շրջանի մյուս տարածքների ազատագրման օպերատիվ պլանը: Նա վերախմբավորեց ուժերն ու միջոցները և ձեռնարկեց միաժամանակյա հարձակումներ մի քանի ուղղություններում: Փարուխ-Ջինլի-Շահբուլաղ հափվածում կենտրոնացվեցին Ասկերանի պաշտպանական շրջանի (հրամանատար՝ Վիտալի Բալասանյան) գումարակներն ու հետախուզական խումբը (հրամանատարներ՝ Արշավիր Ղարամյան, Սանասար Ծաղրյան, Զորեն Ղազարյան) և հրետանային դիվիզիոնը (հրամանատար՝ Դավիթ Մաֆարյան), 77-րդ առանձին մոտոհրաձգային գումարակը (հրամանատար՝ Պետրոս Ղանդյան), Ալիմադաթլի-Կզըլ Քենգեռլի հափվածում՝ Խաչենի գումարակի առաջին վաշտը (հրամանատար՝ Յուրա Հակոբյան), 730 նշագիծ-Բոյահմեդլի ուղղությունում՝ Շուշիի պաշտպանական շրջանի ստորաբաժանումները (հրամանատար՝ Վաչագան Իշխանյան), Փափրավենդ-Կարափիրիմլու և Զանյաթաղ-Դամրու-819 նշագիծ-Մարտակերպ բնագծերում՝ Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի (հրամանատար՝ Սամվել Կարապետյան) ստորաբաժանումները, Մոխրաթաղ-782-704-781-708-630 նշագծեր-Լևոնարխ հափվածներում՝ Մարտակերպի պաշտպանական շրջանի (հրամանատար՝ Նորայր Դանիելյան) գումարակները (Աշոտ Առուշանյան, Արկադի Շիրինյան, Ռազմիկ Հակոբյան, Գարեգին Հակոբյան. *սեյս թիվ 7 քաղաքագր*):

Տևական և թեժ մարտերից հետո Կենտրոնական և Մարտակերպի պաշտպանական շրջանների ստորա-

	Հիմնական տարախմբային կնիք
	Պաշտոնական լեզուն և պաշտոնական տարախմբային կնիք
	Հիմնական տարախմբային կնիք
	Խաղաղ և համագործակցության կնիք
	Պաշտոնական լեզուն և պաշտոնական տարախմբային կնիք
	Պաշտոնական լեզուն և պաշտոնական տարախմբային կնիք
	Պաշտոնական լեզուն և պաշտոնական տարախմբային կնիք
	Պաշտոնական լեզուն և պաշտոնական տարախմբային կնիք
	Պաշտոնական լեզուն և պաշտոնական տարախմբային կնիք
	Պաշտոնական լեզուն և պաշտոնական տարախմբային կնիք
	Պաշտոնական լեզուն և պաշտոնական տարախմբային կնիք
	Պաշտոնական լեզուն և պաշտոնական տարախմբային կնիք

բաժանումները գրավեցին Մարտակերպի հեռուստա-աշտարակի և Պուշկինյալ բարձունքները: Պաշտպանության բանակի սպորաբաժանումները հունիսի 23-26-ին Փարուխ-Շահբուլաղ-Կզըլ Քենգեռլի- Փափրավենդ-Լևոնարխ-Մադադխ բնագծերից դուրս մղեցին հակառակորդին, պայթեցրին Խաչենագերի կամուրջը և, բոլոր բնագծերում ունենալով դիրքային առավելություն, 1993 թվականի հունիսի 27-ին ազա-րագրեցին Մարտակերպ քաղաքը և անցան գերիշ-խող բարձունքների, մասնավորապես՝ Եղիխրման, Բուզդախ լեռների, Բոյահմեդլի, Փափրավենդ, Թազա-խաչենյալ, Աղդարա լեռնաշղթայի վրայով ձգվող գծի ու հիմնական ճանապարհների կարևոր հարվածների պաշտպանությանը:

Մարտակերպի ազատագրումը Պաշտպանության բանակի նշանակալի հաղթանակներից էր: Բարոյա-հոգեբանական առումով դա բարենպաստ ներգործու-թյուն ունեցավ շրջան վերադարձող խաղաղ բնակչու-թյան, ավերված բնակավայրերի և փնտեսության վե-րականգնման վրա: Անշուշտ՝ դա դեռ չէր որոշում պարերագմի ելքը, բայց Սամվել Բաբայանը դրանից հետո հնարավորություն ստացավ որոշ հետևություն-ներ անելու ռազմարվեստի կարարելագործման հա-մար: Նա հասկացավ, որ հաղթանակին հաջողվեց հասնել այն բանի շնորհիվ, որ կիրառվեց իր առա-

Գանձասար վանա-կան համալիրը

ջարկած համարձակ մտադրացումը. ճակատարային գրոհները փոխարինեց փոքրաթիվ խմբերի հարձակումներով, հակառակորդի ստորաբաժանումների և՛ թևերի, և՛ թիկունքի վրա միաժամանակյա գրոհների կենտրոնացմամբ:

1993 թվականի մայիս-հունիս ամիսներին Պաշտպանության բանակի իրականացրած հաջող ռազմական գործողությունները հավասարակշռությունից հանել էին հակառակորդին: Նպատակ ունենալով ապակողմնորոշելու ժողովրդին՝ Ադրբեջանի իշխանությունները թաքցնում էին բանակի պարությունները և կեղծ լուրեր էին փարածում «հաղթանակների» մասին: Սակայն դասալքությունը, զոհերը և վիրավորները հակառակն էին ապացուցում: Բաքվում և խոշոր քաղաքներում ցույցերի բուռն ալիք բարձացավ, և արդեն հունիսի 18-ին հանրապետության նախագահ Աբուլֆազ Էլչիբեյը հեռացավ Բաքվից ու բնակություն հաստատեց Նախիջևանի իր ծննդավայր Բելեկի գյուղում: Նախագահի պաշտոնակատար կարգվեց Միլի Մեջլիսի խոսնակ Հեյդար Ալիևը: Միջազգային հանրությունը, Ադրբեջանի քաղաքական շրջանակները համոզված էին, որ փորձառու Ալիևը, հաշվի առնելով իր երկրի ծանր կացությունը, հիմնախնդրի լուծումը կտեղափոխի բանակցային դաշտ: Սակայն փեղի ունեցավ հակառակը: Հուլիսին հակառակորդը սկսեց ակտիվ մարտական գործողություններ: Հրթիռակոծվեցին Հաղրութի և Ասկերանի պաշտպանական շրջանի դիրքերը: Հանկարծահաս գրոհներ ձեռնարկվեցին նաև Մարպուտու պաշտպանական, Էդիլուի ձորակի (Հաղրութի շրջան) դիրքերի վրա: Վերլուծելով հետախուզության և ռադիոհետախուսային ալիքակալման փոխանքները՝ Մամվել Բաբայանի համար պարզ դարձավ հակառակորդի մտադրությունը: Սահմանների պաշտպանությունն ապահովելու համար նա ռազմաճակատում կենտրոնացրեց պահեստագործային ուժերի մեծ մասը՝ որպես գլխավոր ուղղություն ընտրելով Ասկերան-Ադղամ հարվածը, նպատակ ունենալով կանխելու հակառակորդի առաջխաղացումը դեպի Սյրեփանակերտ:

Ադղամի ազատագրումը

Եվ այսպես, 1993 թվականին արցախյան գոյապայքարը մտավ նոր փուլ՝ փարբեր պետությունների համար չնախատեսված գործողությունների ոլորտ: Վրա հասավ հեղաձուլումներ չընդունող որոշումների ժամանակը: Պաշտպանության բանակի 28-ամյա հրամանապարը սկսեց կյանքի կոչել մարտը վարելու իր ռազմարվեստը և կանոնները. լինել այնպեղ, որ փեղ թշնամին իրեն չի սպասում, շեղել հակառակորդի ուշադրությունը մարտական գործողությունների հիմնական ուղղությունից, արագ փեղաշարժերով սահմանափակ փեղամասում հակառակորդի նկատմամբ հասնել առավելության, ճակատային գրոհները փոխարինել փոքրաթիվ գրոհային խմբերով մանևրելու և հարվածելու մարտավարությամբ, զինամթերքի նվազագույն ծախսումներով, զինաթիվների սահմանափակ կորուստներով ու նվազագույն մարդկային կորուստներով հանկարծահաս հարվածներ հասցնել հակառակորդի թիկունքին և թույլ թևերին, վերահսկողության փակ առնել մայրուղիներն ու ճանապարհները, ապա բոլոր ստորաբաժանումների փոխհամաձայնեցված գրոհներով հակառակորդին վերցնել օդակի՝ շրջապատման մեջ, միջանցք թողնել խաղաղ բնակչության փախուստի համար և մարտը հասցնել վերջնական փուլի՝ հաղթանակի: Զորահրամանապարս իր ռազմարվեստը իրագործեց նաև Ադղամի և դրան հաջորդած բոլոր ազատագրական մարտերի ժամանակ:

Մամվել Բաբայանին հայրնի էր, որ Ադղամը հակահայկական և ազգայնամոլական կենտրոն է: 1988 թվականի փետրվարի 20-ին ԼՂԻՄ-ի ժողովրդական պարզամավորների մարզխորհրդի 20-րդ գումարման արտահերթ նստաշրջանից հետո հենց Ադղամում են առաջինը ծանակել, ծեծել, պատանդել հայերին, կազմակերպել հակահայկական ցույցեր: Հայրնի է, որ Ադղամում էին փեղակայված խորհրդային բանակից ժառանգություն մնացած հրաձգային զենքի, հրթիռային և հրետանային արկերի զինապահեստները: Ադղամը հակառակորդի առավել վրանգավոր հենակետն էր Սյրեփանակերտ ներխուժելու համար: Հե-

տախտուգության փվյալներից, գերիների հայտնաբերում և զենքերի հայտնաբերում, որ այնպես է գտնվում ադրբեջանական բանակի կենտրոնական շտաբը, որ-
 տեղի մշակվում, ղեկավարվում են հիմնական ռազմա-
 կան գործողությունների ուղղությունները: Կրկնապատկեր, Ջանհասանի, Ղաթալուի, Մալիբեյլի, Խոջալուի, Շու-
 շիի կրակակետերի ճնշումից և ազատագրումից հետո
 Ադդամից օր ու գիշեր շարունակ հրթիռահրետակոծ-
 վում էին Սփեփանակերպը, Ասկերանը, մոտակա և
 հեռավոր փասնյակ բնակավայրեր: Ադդամը, ինչպես
 Հեյդար Ալին է ասել, «Ղարաբաղի սիրտն ու հոգին է,
 ադրբեջանական բանակի հույսը»: Հայկական կողմի
 համար Ադդամի ազատագրումը ռազմավարական և
 բարոյահոգեբանական առումներով անհրաժեշտու-
 թյուն էր: Այն կոչված էր ամրապնդելու ազատամար-
 տիկների մարտական ոգին, ապահովելու Սփեփանա-
 կերպի, Ասկերանի և այլ բնակավայրերի անվտանգու-
 թյունը, ռազմական ու բարոյական հարված հասցնե-
 լու հակառակորդին: Հայաստանի Հանրապետության
 որոշ պետական, քաղաքական, ռազմական գործիչներ
 Ադդամի վնասազերծման ռազմական գործողություն-
 ներին դեմ են արտահայտվել: Չնայած դրան՝ Սամվել
 Բաբայանի ղեկավարությամբ, առանց Երևանի փող-
 կացվածության ու մասնակցության, մշակվել է Ադդա-
 մի ռազմական հենակետերի վնասազերծման օպերա-
 տիվ պլանը: Ըստ օպերատիվ պլանի՝ ռազմական
 գործողությունը բաժանվել է երկու՝ ելակետային և
 հարձակողական-ազատագրական փուլերի (*փուլ 8 և փուլ 9 ըստ փուլային*):

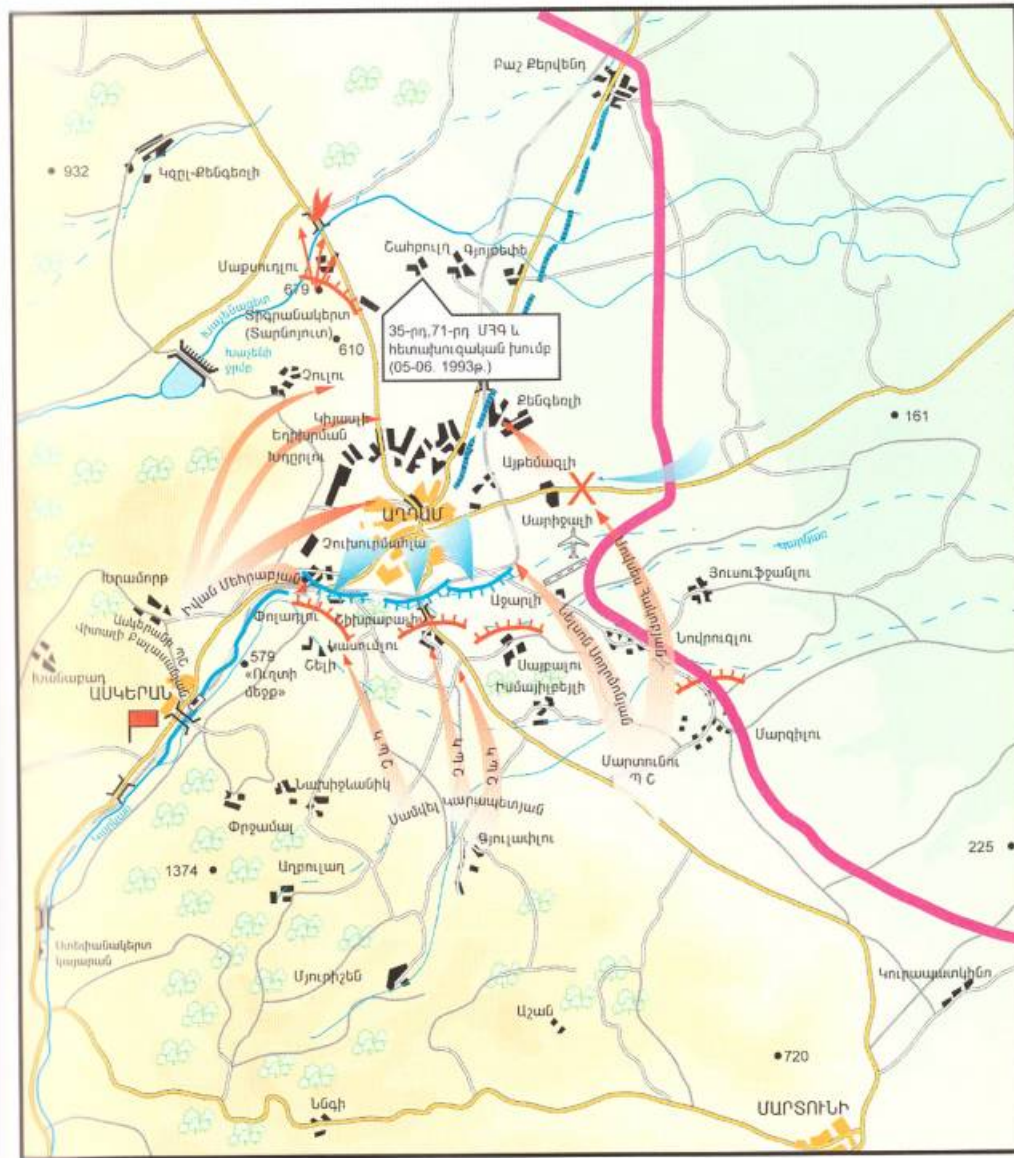
Առաջին փուլի ժամանակ, որի իրագործումը հանձ-
 նարարված էր Ասկերանի պաշտպանական շրջանի
 (հրամանատար՝ Վիտալի Բալասանյան) ստորաբա-
 ժանումներին, պետք էր վնասազերծել Ադդամը եզե-
 րող կրակակետերը և, Կենտրոնական (հրամանա-
 տար՝ Սամվել Կարապետյան) ու Մարտունու (հրա-
 մանատար՝ Մոնթե Մելքոնյան) պաշտպանական
 շրջանների աջակցությամբ, ելակետային հարձակ-
 ման համար սրեղծել պաշտպանական ամուր բնա-
 գիծ՝ արևմուտք-արևելք սահմանագծով:

Ասկերանի պաշտպանական շրջանի ազատա-
 մարտիկները, սակայն, խախտելով օպերատիվ պլա-

ԱՂԴԱՄԻ ԵԼԱԿԵՏԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ
(1993 թ. հունիսի 12-15)

ԱՂԴԱՄԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄ (1993 թ. հուլիսի 21-23)

7 0 3 0 1 1 4 1 6 6 8 1 6 6 6 9

- [illegible]

նով նախադրեցված՝ խանաբաղ-խրաժողովի մարտական ուղղությամբ հարձակումների առաջադրանքը, դուրս եկան Ասկերան-Աղդամ ճանապարհ: Հակառակորդի հակահարձակման ժամանակ զոհվեցին մոտ մեկ քառասունյակ ազաթամարտիկներ, խփվեց ու շարքից դուրս եկավ մեկ քառասունյակ, և ոչ նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի ստորաբաժանումների գրոհների համար: Երկրորդ հարձակման ժամանակ ազաթամարտիկները զեթանցումով մոտեցան 579 նշագծով բարձունքի («Ուղտի մեջք»), Շելիի, Կասըմլուի կրակակետերին: Մարտական գործողությունների ժամանակ զոհվեցին 5 ազաթամարտիկներ, իսկ ստորաբաժանումները նահանջեցին դեպի ելման դիրքերը: Սամվել Բաբայանի հրամանով՝ մեր ազաթամարտիկները հակահարձակման անցան, մարտադաշտից դուրս բերեցին զոհվածների մարմինները և կարողացան վերահաստատվել նախկին պաշտպանական դիրքերում:

Մարտունու պաշտպանական շրջանի հրամանա-
պար Մոնթե Մելքոնյանը 1993 թվականի հունիսի 12-
ին, նպարակ ունենալով սրուգելու պաշտպանու-
թյան դիրքերի հուսալիությունը, Սայբալու-Մարզի-
լու հապվածում հարեց հայկական ուժերի դիրքերը:
Դարանակալած հակառակորդը զինաթիսնիկայից
կրակ բացեց հրամանապարհին ուղեկցող մարտիկնե-
րի ուղղությամբ: Արկերից մեկի անդրադարձած թե-
կորը մահացու եղավ Մոնթե Մելքոնյանի համար:
Կռվի բռնված մարտիկներից Ռաջ (Մարիբեկ) Մար-
պիրոսյանը գոհվեց, իսկ Ճարպարի 23-րդ գումար-
պակի հրամանապար Վովիկ Ջիվանյանը, Պաշտպա-
նական շրջանի հրամանապարի՝ քաղաքական գծով
ստեղծակալ Գևորգ Զամալյանը, Արտակ Զարգարյանը,
Կոմիտաս Ավանեսյանը, Սարո Երեմյանը վիրավոր-
վեցին: Գնդապետ Հմայակ Հարոյանի (այժմ՝ գեներ-

Մոնթե
Մելքոնյան

Մովսես
Հակոբյան

Նելսոն
Սողոմոնյան

րալ-մայոր) հրամանով՝ Մարտունու պաշտպանական շրջանի ազատամարտիկները նահանջեցին պաշտպանական դիրքերից: Սամվել Բաբայանի հրամանով՝ նույն օրը ազատամարտիկները վերադարձան պաշտպանական դիրքեր:

Հուլիսի երկրորդ կեսին արցախյան սպորաբաժանումները գրավեցին մարտավարական փետակեպից կարևոր բարձունքներ, հսկողության փակ վերցրին Աղդամ-Մարտակերտ ճանապարհը, Կզըլ Քենգեռլիի մոտ պայթեցրին Խաչենագետի կամուրջը, շոշափելի կորուստներ պատճառեցին հակառակորդին Ալիմադաթլու, Քյուրդյար, Ղալայխլար, Փափրավենդ և այլ գյուղերի ուղեգծում, իսկ Ասկերանի պաշտպանական շրջանի սպորաբաժանումները, առաջանալով 610-681 բնագծով, գրավեցին և դիրքավորվեցին Շահբուլաղ, Տարնոյուր (Տիգրանակերտ) գյուղերի բնագծերում:

Մարտակերտի ճակատում նկատելի մարտավարական հաջողություններից հետո, 1993 թվականի հուլիսի 21-ին Սամվել Բաբայանը ձեռնարկեց իրագործել Աղդամի ռազմական գործողության երկրորդ՝ հարձակողական-ազատագրական փուլը (ընդհանուր հրամանատար՝ Վիտալի Բալասանյան): Հանկարծառից հարվածներ հասցնելու նպատակով հարվածային գումարտակները, հանաբադի խմբավորումը և այլ սպորաբաժանումներ ճնշեցին Խոյրուլի, Եղիսըմանի, Կիյալուի, Չուխուրմահլայի կրակակետերը, դիրքավորվեցին և վերահսկողության փակ վերցրին Շահբուլաղ-Տիգրանակերտին հարող փարածքը: Հեփախուզական խումբը և 33-րդ գումարտակը (հրամանատար՝ Իվան Մեհրաբյան, նույն ինքը՝ «Դյավոլ») գրոհելով մի քանի Խրամորթ, դուրս եկան խաչմերուկ, փակեցին դեպի Շելի փանող ճանապարհը: Հընթացս Իվան Մեհրաբյանի գումարտակի ազատամարտիկները մարտանցելով դուրս եկան դեպի Շելի, իսկ հեփախուզական խումբը, ուղղություն վերցնելով դեպի «Հաղթանակի հուշարձան», շարժվեց դեպի Աղդամի մարտույցներ: Այս գրոհների արդյունքում նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի և մնացած սպորաբաժանումների՝ դեպի Աղդամ գրոհներ զարգացնելու համար: Ընդ որում՝ Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի

սպորաբաժանումները երեք թներով շարժվեցին երկաթուղու՝ Կասըմլու, Մարտունի-Աղդամ ճանապարհի ուղղությամբ և ճնշեցին հակառակորդի կրակակետերը: Հարավարևելքից Մարտունու պաշտպանական շրջանի երկու սպորաբաժանումներ (հրամանատարներ՝ Նելսոն Սողոմոնյան, Մովսես Հակոբյան, այժմ՝ գեներալ-լեյտենանտ, ԼՂՀ պաշտպանության նախարար և ՊԲ հրամանատար) հարձակումները զարգացրին Աջարուլի, օդանավակայանի, Աղդամ-Աղջաբեդ ճանապարհի (պայթեցրին ճանապարհի մի հատված), Սարըջալի ուղղություններով, վնասագերծեցին

կրակակետերը: Վերահսկողության փակ առնելով Աղդամ մարտը և դուրս եկող ճանապարհները, հյուսիսարևմտյան, հյուսիսարևելյան, հարավային ուղղություններով հակառակորդին վերցնելով օղակի՝ շրջափակման մեջ, թիկունքից հարվածելով հակառակորդի աջ ու ձախ թևերին՝ ստիպեցին նրան լքել քաղաքը: Ռազմական գործողությունն ավարտվեց Պաշտպանության բանակի փայլուն հաղթանակով: Աղդամ-Բարդա ճանապարհի ուղղությամբ հարկացված մարդասիրական միջանցքով խաղաղ բնակչությունը և հակառակորդի մնացած սպորաբաժանումները հեռացան քաղաքից: 1993 թվականի հուլիսի 23-ից Աղդամը Պաշտպանության բանակի վերահսկո-

Աղդամն
ազատագրված է

Աղդամը ՊԲ-ի
վերահսկողության
տակ է (1993թ.
հուլիսի 23-ից)

ղության տակ է: Անաբուլի Զիննիչը, հեղափոխում անդրադառնալով Աղդամի և հեղափոխ ազատագրական մարտերի ժամանակ Բաքայանի գործունեությանը, «Գոլոս Արմենիի» ռուսերեն թերթին տված հարցազրույցում (21.09.2000թ.) ասել է. «Մամվել Բաքայանը սուր մարտի, ապշեցուցիչ հիշողության տեր անհատականություն է: Քաջ, հասարակական, ես կասեմ՝ ինքնասածի, ծանրագույն պայմաններում գործողություններն արիաբար կառավարող...»:

Աղդամի ռազմական գործողության շնորհիվ դադարեցվեցին Սյրեփանակերտի, Ասկերանի և շրջակա բնակավայրերի հեռահար հրթիռահրետակոծությունները: Հակառակորդին հասցվեց ռազմական և բարոյահոգեբանական հզոր հարված, կաթվածահարվեցին ԼՂՀ արևելյան և հարավարևելյան սահմանների երկայնքով հակառակորդի կենտրոնացված խմբավորումների գործողությունները, նրա թիկունքի ապահովումը, ավելի առարկայական դարձան Մարտակերտի, Ֆիզուլիի, Զաբրայիլի, Կուբաթլուի, Զանգելանի շրջանների ազատագրումները:

Աղդամի ռազմական գործողությունը Պաշտպանության բանակի ազատագրական մարտերի նշանակալի և բեկումնային ռազմական գործողությունն էր: Մամվել Բաքայանի գլխավորած Պաշտպանության բանակի հաղթանակները Հայաստանի, Արցախի և Սփյուռքի հասարակության բոլոր խավերի կողմից ցնծությամբ էին ընդունվում ոչ միայն այն պարճառով, որ

այս հաղթանակներն արտահայտում էին հայ ժողովրդի ազգային և հայրենասիրական զգացմունքները, այլ նաև նրա շնորհիվ, որ դրանք մոտեցնում էին Արցախի վերջնական ազատագրման բաղձալի օրը: Հայաստանի, Սփյուռքի և նույնիսկ օտարերկրյա լրագրամիջոցները, արժանին մատուցելով ազատամարտիկների հերոսական դերակատարությանը, նաև ընդգծում էին Մամվել Բաքայանի առանձնահատուկ գործունեությունը՝ նրան ներառելով ականավոր զորահրամանատարների շարքում: Մինչդեռ այս մեծարումներին անտեղյակ կամ անարարքեր զորահրամանատարը, ընտանիքից հեռու, շտաբում անքուն գիշերներ անցկացնելով, մտորում էր դեռ չիրականացրած նպատակների մասին: Առջևում Մարտակերտի հարթավայրային հատվածն էր, Ֆիզուլին, Զաբրայիլը, Զանգելանը, Կուբաթլուն, Օմարի լեռնանցքը, Միրբաշիրը...

Հասկանալով Պաշտպանության բանակի հաղթարշավը խոչընդոտելու անհնարությունը՝ Աղդամի ռազմական գործողությունից հետո Ադրբեջանը հակվեց ԼՂՀ-ի հետ ուղղակի շփումների. Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարի պաշտոնակատար (այժմ՝ նախարար) Սաֆար Աբիևը 1993 թվականի հուլիսի 25-ին, հուլիսի 27-ին և օգոստոսի 4-ին, հեռապահեցնային (ֆաքս) կապի միջոցով (տե՛ս նաև բնագիր հեռապահեցնումները), հարկադրաբար դիմեց Պաշտպանության բանակի հրամանատար Մամվել Բաքայանին՝ կրակը դադարեցնելու խնդրանքներով:

1993 թ. հուլիսի 25

№ 2/234

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔԱՐԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԲԱՆԱԿԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ
պարոն Ս. ԲԱՔԱՅԱՆԻՆ

Երկու կողմերի համանման հանձնառության դեպքում պարտավորվում ենք 3 (երեք) օր ժամկետով, որի ընթացքում պայմանավորվածություն ձեռք կրերվի Ադրբեջանի և Լեռնային Ղարաբաղի ղեկավարների հանդիպման մասին, դադարեցնել ամեն տեսակի հարձակողական գործողությունները, հրթիռային, հրետանային արկակոծություններն ու օդային մարկոծողությունները:

АЗЕРБАЙДЖАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МУДАФИЗ НАЗИРЛИЈИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА
МИНИСТЕРСТВО ОБОРОНЫ

Баки мей., Фатехијев проспекти, 3

376001

г. Баку, проспект Азизбекова, 3

№ 2/254

« 25 » июля 1993 г.

МИНИСТЕРСТВО ОБОРОНЫ НАГОРНОГО КАРАБАХА
КОМАНДУЮЩЕМУ АРМИЕЙ

господину С.БАБАЯНУ

В случае аналогичного обязательства обеих сторон обязуемся сроком на 3 (три) дня в течение которых будет достигнута договоренность о встрече руководителей Азербайджана и Нагорного Карабаха прекратить любые наступательные операции, ракетные, артиллерийские обстрелы и воздушные бомбардировки.

Договоренность вступает в силу с 00 часов 25 июля 1993 года, по получении сторонами упомянутых обязательств. При достижении договоренности о вышеупомянутой встрече, прекращение огня автоматически продлевается до 24.00 часов дня этой встречи, если на не^е не будут согласованы иные сроки.

И.О.МИНИСТРА ОБОРОНЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

С.АЛИЕВ

АЗЕРБАЙДЖАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МУДАФИЗ НАЗИРЛИЈИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА
МИНИСТЕРСТВО ОБОРОНЫ

Баки мей., Фатехијев проспекти, 3

376001

г. Баку, проспект Азизбекова, 3

№ 2/358

« 27 » июля 1993 г.

МИНИСТЕРСТВО ОБОРОНЫ НАГОРНОГО КАРАБАХА
КОМАНДУЮЩЕМУ АРМИЕЙ

господину С.БАБАЯНУ

В случае аналогичного обязательства обеих сторон, обязуе^мся гарантировать безопасность на контролируемой нами террито^{рии} в районе высоты 482,2, где в 14.00 28.07.93 г. состоит^{ся} встреча официальных лиц Азербайджана и Нагорного Карабаха.

Достигнутая ранее договоренность между сторонами о прек^{ращении} огня автоматически продлевается до 24.00 часов 28.07.93 если в ходе упомянутой встре^{чи} не будут согласованы иные ср^{оки}

Со стороны Азербайджана во встрече примут участие:

1. АЛИЕВ С. - И.О.Министра Обороны Азербайджанской Республики
2. АЛИЕВ И. - Государственный Министр
3. КИЗИМОВ И. - Заместитель Председателя Государственно^{го} комитета по делам военнопленных и заложников
4. ЗУЛЬДУГАРОВ Т. - Представитель МИД
5. ТАЛИБОВ Н. - секретарь

И.О.МИНИСТРА ОБОРОНЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

С.АЛИЕВ

АЗЕРБАЙДЖАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МУДАФИЗЭ НАЗИРЛИЈВ

АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА
МИНИСТЕРСТВО ОБОРОНЫ

Երևան, Թեմոճյոս սրբապետ, 8

37 years [

Г. ИВАНУ, «ПОСЛЕДСТВИЯ ДИВЕРСИОНА, 6

№ 631

• 4 •

АВГУСТ

199 3 22.12.

МИНИСТРУ ОБОРОНЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ АРМИИ
НАХОДЯЩЕМУСЯ В НАХОДЯЩЕМУСЯ

В случае аналогичного обязательства обеих сторон обязуемся сроком на 10 (десять) дней, в течение которых будет достигнута договоренность о встрече староблики армян и азербайджанцев Нагорного Карабаха а в последующем и встреча руководителей Азербайджана и Нагорного Карабаха, пригласить, выпустить наступательные операции, ракетные, артиллерийские обстрелы и воздушные бомбардировки

Договоренность вступает в силу по получении сторонами упомяну-
тых обязательств.

При достижении договоренности с вышеупомянутых встречах прекращения огня автоматически продолжаться до 24.00 часов дня 17.07 встречи, если на ней не будут согласованы иные сроки.

И.О.МИНИСТРА ОБОРОНЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

C. ADNER

4 августа 1993 г.

Պայմանավորվածությունն ուժի մեջ է մտնում 1993 թվականի հուլիսի 25-ի 00 ժամից, կողմերի՝ հիշարակված պարավորվածություններն սպանալուն պես:

Վերոհիշյալ հանդիպման մասին պայմանավորվածության ձեռքբերման դեպքում հրադարձարն ինքնաբերաբար երկարաձգվում է մինչև այդ հանդիպման օրվա ժամը 24.00, եթե դրա ընթացքում այլ ժամկետներ չհամաձայնեցվեն:

ԱՊՐԲԵԶԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՏԱՐ
Ս. ԱՐԵՆՎ

1993 թվականի հուլիսի 27

No 2/358

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՎԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԲԱՆԱԿԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ
պարոն Ս. ԲԱԲԱՅԱՆԻՆ

Երկու կողմերի համանման հանձնառության դեպքում պարտավորվում ենք երաշխավորել անվանագույքները մեր կողմից վերահսկվող տարածքում՝ 482,2 բարձունքի շրջանում, որպես 28.07.93 թ. 14.00 կկայանա Ադրբեջանի և Լեռնային Ղարաբաղի պաշտոնապարանձանց հանդիպումը:

Ավելի քան կողմերի միջև ձեռք բերված՝ հրադադարի վերաբերյալ պայմանավորվածությունն ինքնաբերաբար երկարաձգվում է մինչև 28.07.93 թ. ժամը 24.00, եթե հիշատակված հանդիպման ընթացքում այլ ժամկետներ չհամաձայնեցվեն:

Աղբբեջանի կողմից այդ հանդիպմանը կմասնակցեն՝

1. ԱՔԻԵՎ Ս. – Աղբյուրների Հանրապետության պաշտպանության նախարարի պաշտոնակատար
2. ԱՄԵՎ Ի. – պետական նախարար
3. ՔՅԱԶԻՄՈՎ Ի. – Ռազմագերիների և պարանոցների գործերով պետական կոմիտեի նախագահի տեղակալ
4. ԶՈՒՖՈՒԳԱՐՈՎ Թ. – ԱԳՆ ներկայացուցիչ
5. ԹԱՄԻԲՈՎ Ն. – քարտուղար

ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՏԱՐ
Ս. ԱԲԵՎ

1993 թ. օգոստոսի 4

№ 631

ԼԵՈՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔԱՂԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ

ՊԱՐՈՆ Ս. ԲԱՔԱՅԱՆԻՆ

Երկու կողմերի հանձնառության դեպքում պարավորվում ենք 10 (տասը) օր ժամկետով, որի ընթացքում ձեռք կբերվի պայմանավորվածություն Լեոնային Ղարաքաղի հայերի և ադրբեջանցիների ավագանիների հանդիպման մասին, իսկ այնուհետ՝ նաև Ադրբեջանի և Լեոնային Ղարաքաղի ղեկավարների հանդիպումը, դադարեցնել ամեն փոսակի հարձակողական գործողությունները, հրթիռային, հրետանային արկակոծությունները և օդային ռմբակոծությունները:

Պայմանավորվածությունն ուժի մեջ է մտնում կողմերի՝ հիշադրակված պարավորություններն ստանալուն պես:

Վերոհիշյալ հանդիպումների մասին պայմանավորվածության ձեռքբերման դեպքում հրադադարն ինքնաբերաբար երկարաձգվում է մինչև այդ հանդիպման օրվա ժամը 24.00, եթե դրա ընթացքում այլ ժամկետներ չհամաձայնեցվեն:

ԱՐԲԵՋԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՏԱՐ

Ս. ԱՔԻԵՎ

4 օգոստոսի 1993 թ.

Նույն թվականի հուլիսի 29-ին Միավորված ազգերի կազմակերպության Անվտանգության խորհուրդը հակամարտող կողմերին կոչ արեց կապարել թիվ 853 բանաձևի պահանջները. դադարապարհեց, մասնավորապես, ադրբեջանական հայաբնակ շրջանների հրետակոծման և քաղաքացիական բնակչության վրա հարձակումների համար որպես պարասխան քայլ՝ հայկական ուժերի կողմից Ադդամ քաղաքի գրավումը:

Այսօր, երբ ամեն բան արդեն հեղհույս է, Սամվել Բաբայանը, վերհիշելով ազապագրական մարտերի ընթացքը, ավելի հաճախ Ադդամն է մտաբերում: Իր հրամանատարական կյանքում հաղթանակներ շարկային՝ Մարտակերտ, Քելբաջար, Ֆիզուլի, Ջաբրայիլ, Կուբաթլու, Օմար... Բայց գեներալը՝ Պաշտպանության բանակի նախկին հրամանատարը, միշտ հպարտորեն է խոսում Քելբաջարի և հափկապես Ադդամի մասին: Եվ ահա թե ինչ է պատմում նա. «Զորքը շուրջ հանելու համար մեզ նորանոր հաղթանակներ էին

պեպք: Խնդիրն առավել քան պարզ էր, և ինձ համար Մարտակերտն ամբողջովին ազապագրելն այնքան հրապապ խնդիր չէր, որքան՝ Ադդամին մահացու հարված հասցնելը... Ադդամն Ադրբեջանի համար (նրանց ասելով) ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ ազգայնամոլության խորհրդանիշ: Նրանք ասում էին. եթե ուզում ես փրամարդու փեսնել, գնա՛ Ադդամ, երգչի՛ Շուշի: Ես որոշեցի գնալ Ադդամ՝ փրամարդ փեսնելու... Այդ «փրամարդուն» ուզում էի փեսնել դեռևս 1992 թվականից ու հստակ գիտեի, որ Ադդամի ազապագրմամբ շար հարցեր կլուծվեն, և արդեն պեպք էլ չի լինի գուցե, որ ծանր մարտեր մղենք Ֆիզուլիում, Ջաբրայիլում, Կուբաթլուում: Այդպես էլ եղավ: Թող չընկալվի այնպես, թե ես գուշակ եմ: Ուղղակի խնդիրը պարզից էլ պարզ էր. լինել-չլինելու հարց էր դրված, ու անհրաժեշտ էր շար գզույշ, ճկուն խփել այն կեպերին, որտեղ հակառակորդը քեզ չէր սպասում: Նրանք չէին սպասում, որ մենք խփելու ենք Ադդամին, և առ այսօր էլ իրենց հրամանատարներին դավաճանի պիտակ են կպցնում: Թյուր և անհիմն է այն կարծիքը, թե պայմանավորվածություն է եղել կողմերի միջև: Ոչ մի պայմանավորվածություն էլ չի եղել, պարզապես մենք ունեցել ենք ռադիոհեռախոսային ալիքակալման կանոնավոր համակարգ և կարողացել ենք այդ համակարգի օգնությամբ պարզել հակառակորդի յուրաքանչյուր փեղաշարժը: Ավելացնեմ՝ պարերազմի ժամանակ միայն ուժը, գեներլ չեն, որ հաղթանակներ են բերում. ես այս եզրակացությանն եմ եկել իմ կենսափորձով: Պարերազմի ժամանակ գեներլ, ուժի առկայության հեղ կարևոր է նաև այն, թե դու որքանով ես փրապեպում հակառակորդի հոգեբանությանը, նրա ունեցած փեղեկափուլությանն ու շարժուղարձին: Եթե դու չիմացար, թե դիմացդ ինչ գորք է կանգնած, ինչ է իրենից ներկայացնում, հրամանատարը մարտի ժամանակ ինչպիսի ճկունություն էլ ունենա, դժվար կլինի հակառակորդին հաղթելը: Իսկ ավելի ճիշտ՝ ասեմ, որ և՛ Ադդամը, և Քելբաջարը, և մնացած հաղթանակները գաղափարի և ճիշտ մարտավարության արդյունք էին. ի վերջո՝ հաղթեցին մեր մարտավարությունը, մեր մշակած, ազապամարտիկների խելամարությամբ ու անձնագոհությամբ իրակա-

նացված, համարձակ, իրենց պարզությամբ ու հստակությամբ առանձնացող օպերատիվ պլանները»:

Ադդամից հետո Ադրբեջանի ղեկավարությունը, հասկանալով, որ ռազմական գործողությունների շարունակումը հղի է անկանխաբեկի հետևանքներով, ստիպված հանդես եկավ հրադադար հաստատելու առաջարկությամբ: 1993 թվականի հուլիսի 25-ից մինչև հուլիսի 28-ը ներառյալ ռազմաճակատում չեն արձանագրվել լուրջ բախումներ: Սակայն, ինչպես միշտ, այս դեպքում էլ հակառակորդը հրադադարը ծառայեցրեց իր բանակի մարտունակության վերականգնմանը, ներուժի հավաքագրմանը, ռուս, ուկրաինացի, չեչեն, աֆղան, արաբ վարձկաններով բանակի համալրմանը: Եվ արդեն օգոստոսի սկզբին ռազմաճակատում իրադրությունը վերստին փոխվեց:

Ֆիզուլի, Զաբրայիլի և Կուբաթլուի ազադագրումը

Ըստ հետախուզության փյուլների՝ հակառակորդը հարավային շրջաններում մեծ քանակի կենդանի ուժ և զինամթերք էր կուտակել: Հակառակորդը գործողության մեջ դրեց միջին հեռահարության հրթիռներ, որոնք խոշոր ավերածություններ պարձառեցին խաղաղ բնակավայրերին: Պաշտպանության բանակի հրամանատարը հարավային ռազմաճակատում (Ֆիզուլի, Զաբրայիլ, Կուբաթլու) իրադրությունը շրկելու նպատակով մշակեց պաշտպանական-հարձակողական օպերատիվ պլան, որին ընդդիմանում էր Հայաստանի քաղաքական ղեկավարությունը: Ավելին. Հաղորդ մեկնեց Ասրվաձափուր Պերոսյանի ղեկավարած «բանազնացների» խումբը՝ համոզելու 5-րդ բրիգադի (ներառում էր Երևանի, Էջմիածնի, Արմավիրի, Վեդիի, Վանաձորի և այլ գումարտակներ ու վաշտեր) հրամանատար Մանվել Գրիգորյանին չմասնակցել Ֆիզուլիի ազադագրման ռազմական գործողությանը: Սակայն Մանվել Գրիգորյանը, կարևորելով ռազմագործողության անհրաժեշտությունը, մերժեց «բանազնացներին»:

Մանվել
Բաբայան

Նելսոն
Սողոմոնյան

«Խնդիրը պարզ էր, – պարմում է գեներալը. – հակառակորդը Ֆիզուլիի, Զաբրայիլի, Կուբաթլուի շրջանների կրակակետերից հրթիռակոծում էր Հաղորդի, Մարտունու, Գորիսի, Կապանի շրջանների պաշտպանական դիրքերը: Խնդիր դրվեց լռեցնելու այդ կրակակետերը և հակառակորդի ուժերը հեռացնելու ԼՂՀ և ՀՀ սահմաններից: Ըստ մեր կազմած օպերատիվ պլանի՝ հարձակումները զարգացրինք Ֆիզուլիի շրջանում: Մարտունու պաշտպանական շրջանի գումարտակները (ուղղությունների հրամանատարներ՝ Նելսոն Սողոմոնյան և Մովսես Հակոբյան), հրեմանու աջակցությամբ ձեռքբերվող հակառակորդի մարտակարգերը, ձախ թևից դուրս եկան մայրուղի և մոտեցան քաղաքի մարտիցների, իսկ Հաղորդի պաշտպանական շրջանի Տողի գումարտակը «Կավաք» բարձունքից հարձակումները զարգացրեց Ֆիզուլի քաղաքի ուղղությամբ: 5-րդ բրիգադը (հրամանատար՝ Մանվել Գրիգորյան), լռեցնելով մի շարք կրակակետեր, մի քանի ուղղություններով շարժվեց դեպի Ֆիզուլի, դուրս եկավ Ֆիզուլի–Զաբրայիլ ճանապարհը, վերահսկողության փակ առավ Հորադիզ գյուղ–մերձարաքսյան շրջան փանող խճուղին: Ազադագրելով Ֆիզուլիից դուրս եկող կենտրոնական ճանապարհից մինչև Հորադիզ գյուղը (մոտ 25 կմ փարածք)՝ բրիգադը մոտեցավ ընդհուպ մերձարաքսյան փարածքներին և դիրքավորվեց գետից 15 կմ հեռավորության վրա»:

Ձեռնարկված մարտական գործողությունների ժամանակ, 1993 թվականի օգոստոսի 22-ին, ադրբեջանական 160-րդ գնդի և Ֆիզուլիի բրիգադի գործախմբերը, զգալով շրջապատման վտանգը, կորուստներ փայլով, հարկադրված թողեցին Ֆիզուլի քաղաքը և շուրջ 1380 քառակուսի կմ փարածք ունեցող համանուն շրջանը:

Այդ նույն ընթացքում Պաշտպանության բանակի ստորաբաժանումները նպատակային գործողությունների շնորհիվ ոչնչացրին Զաբրայիլի շրջանին հարող փարածքներում փեղակայված հակառակորդի մի շարք ռազմական հենակետեր: Եվ արդեն օգոստոսի 23-ին, Հաղորդի պաշտպանական շրջանի (հրամանատար՝ Արթուր Աղաբեկյան, այժմ՝ գե-

Մովսես
Հակոբյան

Մանվել
Գրիգորյան

Արթուր
Աղաբեկյան

ներառյալ լեյտենանտ) գումարականները, ազատագրելով Հաղրութի շրջանի բռնազավթված մի շարք գյուղեր, դուրս եկան և վերահսկեցին Ֆիզուլի-Ջաբրայիլ ճանապարհի մնացած հատվածները: Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի (հրամանադատ՝ Սամվել Կարապետյան) ստորաբաժանումները, Սարինշենի բարձունքից սկսած, ազատագրելով Հաղրութի շրջանի բռնազավթված մյուս գյուղերը, ճեղքելով հակառակորդի պաշտպանությունը, հասնելով սահմանները, մտան Ջաբրայիլի շրջանի փարածք: Հաղրութի պաշտպանական շրջանի մի այլ գումարական, որոշ ու-

5-րդ բրիգադի Երևանի գումարականի ազատամարտիկներ

«Մալաթիա» ջոկատի ազատամարտիկներ (5-րդ բրիգադի կազմում)

շացումով զարգացնելով գրոհները, մարտի բռնվելով հակառակորդի մի խմբավորման դեմ և օգտագործելով Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի ստորաբաժանումների հաջողությունները, նույնպես մտավ Ջաբրայիլի շրջանի փարածք:

Օգոստոսի 23-ին Կենտրոնական, Հաղրութի պաշտպանական շրջանների ստորաբաժանումներն ազատագրեցին Լենքորանի գումարականի կողմից պաշտպանվող Ջաբրայիլ շրջկենտրոնը, իսկ օգոստոսի 25-ին Պաշտպանության բանակի վերահսկողության փակ անցավ 1050 քառակուսի կմ փարածք ու-

Արշալույս
Փայտյան

5-րդ բրիգադի Վանաձորի գումարականի ազատամարտիկներ

5-րդ բրիգադի մի խումբ ազատամարտիկներ

նեցող Ջաբրայիլի շրջանը: Մեր գործառնությունը դիրքավորվեցին Արաքս գետից 15 կմ հեռավորության վրա *(տե՛ս թիվ 10 և թիվ 11 քաղաքները):*

Ջորահրամանաբարը հասկացավ, որ օրըսօրե հակառակորդն ավելի է թուլանում, իսկ այդ ընթացքում կայունացել ու ամրացել է հարավային ռազմաճակատի մեր գործառնությունից պաշտպանունակությունը: Ֆիզուլիի և Ջաբրայիլի շրջանների ազատագրումից հետո հարավային ռազմաճակատում սեպի պես խրված մնացել էր Կուբաթլուի շրջանը: Ահա թե ինչ է վերհիշում այդ մասին Սամվել Բաբայանը. «Ֆիզուլին ու Ջաբրայիլն ազատագրելուց հետո մեր զորամասերը դուրս եկան մի կողմից՝ Ջաբրայիլից դեպի Կարախանթեյլի, Կորգան, Հորադիզ գյուղերի ուղղություն, մյուս կողմից՝ Խորովլու, Խավիսլու գյուղերը, մինչև Դադ-Թումասի բնագծեր: Սեպի պես խրված էր մնացել Կուբաթլուն»: Սամվել Բաբայանը քաջ գիտակցում էր, թե ինչպիսի ռազմավարական նշանակություն ունի Կուբաթլուի շրջանը թե՛ Ադրբեջանի և թե՛ ԼՂՀ-ի ու Հայաստանի համար: Խնդիր դրվեց ազատագրելու Կուբաթլուն:

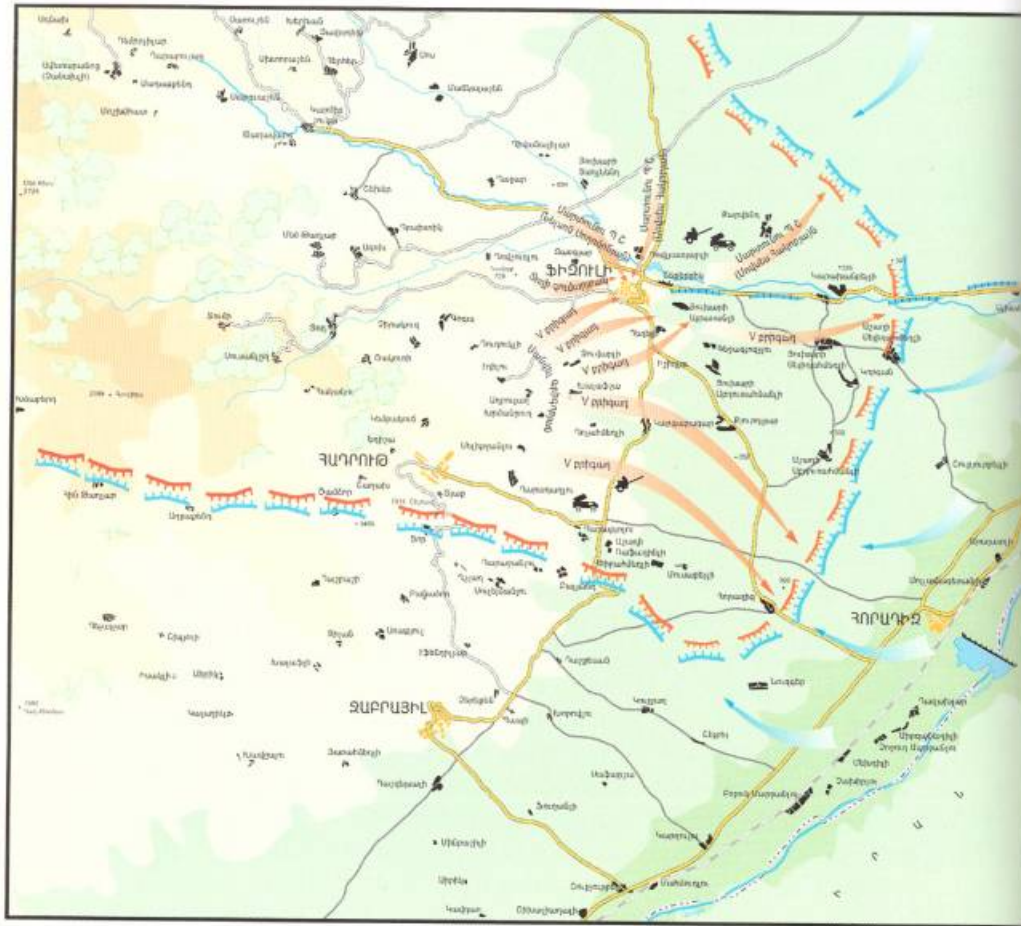
Հարկ է այսպեղ նշել, որ ինչպես Կուբաթլուի, այնպես էլ ընդհանուր ռազմական գործողությունների (Ֆիզուլի, Ջաբրայիլ, Կուբաթլու) օպերատիվ պլանը համաձայնեցվել էր ԼՂՀ Պաշտպանության պետական կոմիտեի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի հետ: Բայց, հակառակ և ի պատասխան Սյրեփանակերտի որոշման, Երևանը Գորիս գործուղեց «բանագնացների» մի այլ խմբի (Վահան Շիրխանյան, Գագիկ Գևորգյան և ուրիշներ)՝ կանխելու Գորիսում, Կապանում և Լաչինում տեղակայված հայաստանյան ուժերի (հրամանապարհներ՝ Միքայել Գրիգորյան, Հայկազ Բաղմանյան) մասնակցությունը Կուբաթլուի ռազմական գործողությանը:

Ըստ օպերատիվ պլանի՝ Շուշիի պաշտպանական շրջանի (հրամանապարհ՝ Վաչագան Իշխանյան) ստորաբաժանումները Զիրս լեռան գոտուց և Հաղրութի պաշտպանական շրջանի Խծաբերդի ու Տումիի վաշտերը մարտանցումով պետք է մտնեին Կուբաթլուի շրջանի փարածք: Սակայն վերջիններս, հայաստանյան նշված ուժերի համագործակցությունը չստանալու պարտադրությամբ, որոշ կորուստներ կրելով, ստիպված

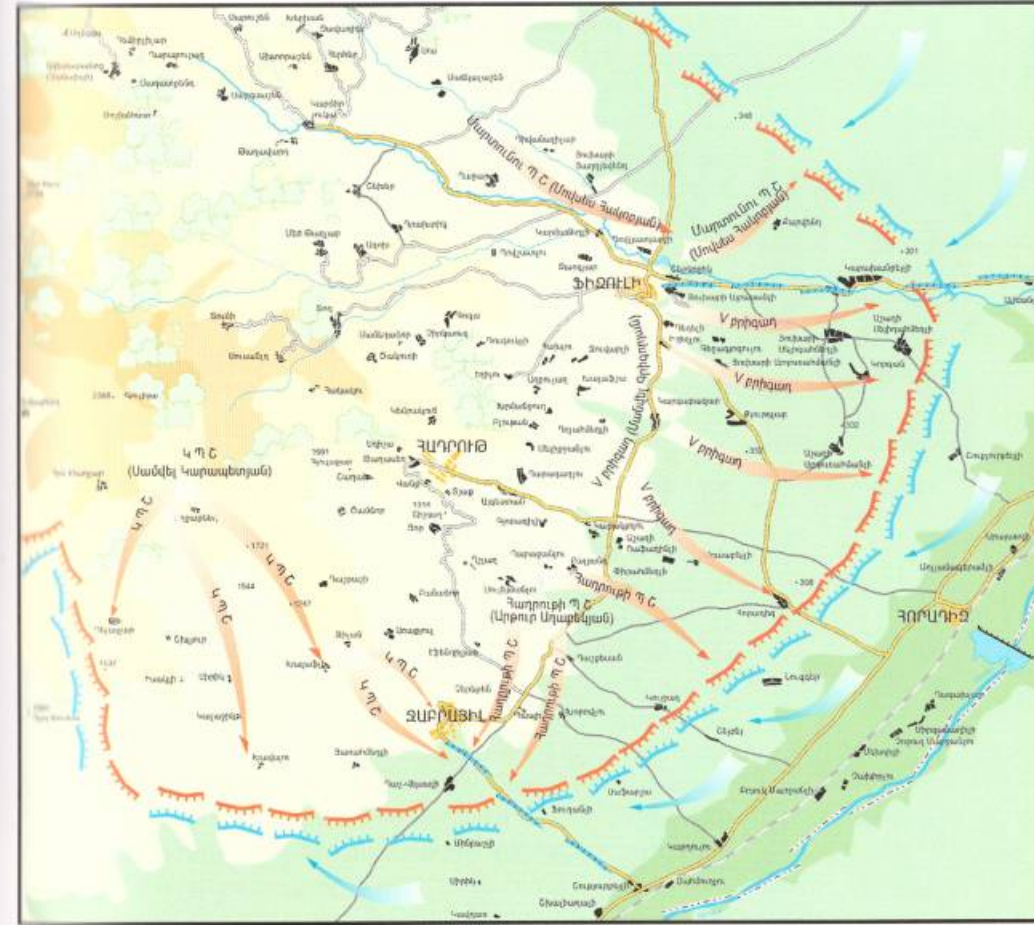

Վաչագան
Իշխանյան

ՖԻԶՈՒԼԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄ (1993 թ. օգոստոսի 22)

ԶԱՐԱՅԻԼԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄ (1993 թ. օգոստոսի 23)

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Լ Շ Ո Ւ Ն Ե Ր									
	Հայաստանի Հանրապետության զինուոր		Ադրբեյջանի Հանրապետության զինուոր		Վրաստանի Հանրապետության զինուոր		Թուրքիայի Հանրապետության զինուոր		Իրանի Հանրապետության զինուոր
	Հայաստանի Հանրապետության զինուոր		Ադրբեյջանի Հանրապետության զինուոր		Վրաստանի Հանրապետության զինուոր		Թուրքիայի Հանրապետության զինուոր		Իրանի Հանրապետության զինուոր
	Հայաստանի Հանրապետության զինուոր		Ադրբեյջանի Հանրապետության զինուոր		Վրաստանի Հանրապետության զինուոր		Թուրքիայի Հանրապետության զինուոր		Իրանի Հանրապետության զինուոր
	Հայաստանի Հանրապետության զինուոր		Ադրբեյջանի Հանրապետության զինուոր		Վրաստանի Հանրապետության զինուոր		Թուրքիայի Հանրապետության զինուոր		Իրանի Հանրապետության զինուոր
	Հայաստանի Հանրապետության զինուոր		Ադրբեյջանի Հանրապետության զինուոր		Վրաստանի Հանրապետության զինուոր		Թուրքիայի Հանրապետության զինուոր		Իրանի Հանրապետության զինուոր
	Հայաստանի Հանրապետության զինուոր		Ադրբեյջանի Հանրապետության զինուոր		Վրաստանի Հանրապետության զինուոր		Թուրքիայի Հանրապետության զինուոր		Իրանի Հանրապետության զինուոր
	Հայաստանի Հանրապետության զինուոր		Ադրբեյջանի Հանրապետության զինուոր		Վրաստանի Հանրապետության զինուոր		Թուրքիայի Հանրապետության զինուոր		Իրանի Հանրապետության զինուոր
	Հայաստանի Հանրապետության զինուոր		Ադրբեյջանի Հանրապետության զինուոր		Վրաստանի Հանրապետության զինուոր		Թուրքիայի Հանրապետության զինուոր		Իրանի Հանրապետության զինուոր
	Հայաստանի Հանրապետության զինուոր		Ադրբեյջանի Հանրապետության զինուոր		Վրաստանի Հանրապետության զինուոր		Թուրքիայի Հանրապետության զինուոր		Իրանի Հանրապետության զինուոր

նահանջեցին ելման դիրքերը: Ավելին. ռազմական գործողությունը հետաձգվեց մեկ շաբաթով:

Սպեղծված իրավիճակը կարգավորելու համար Մանվել Բաբայանը նախ Մարտակերտի պաշտպանական շրջանի (հրամանատարը՝ Նորայր Դանիելյան) մի գումարտակ (150 ազատամարտիկ) տեղափոխեց Լաչին և տեղակայեց Հայկազ Բաղմանյանի ուղղությամբ, ապա մեկնեց Ջաբրայիլ: Մարտունու (Մովսես Հակոբյան), Հաղբուրթի (Արթուր Աղաբեկյան), Կենտրոնական (Մանվել Կարապետյան) պաշտպանական շրջանների հրամանատարների առջև խնդիր դրվեց սպեղծելու 3 խմբավորում՝ ըստ հարձակման ուղղությունների:

Եվ հակառակ Երևանի ոչ իրավասական պնդումների՝ օգոստոսի 29-ին, ձևավորված խմբավորումների սպորաբաժանումներին զորահրամանատարը հրամայեց հարձակումներ ձեռնարկել Դադ-Թումասի հարվածից և դուրս գալ գլխավոր մայրուղի, փակել Խանլիդի կամուրջը, Լաչին-Մամեդբեյլի ճանապարհների խաչմերուկներն ու ճանապարհահարվածները և օդակի մեջ վերցնել հակառակորդին: Վերջինս բավական ուժեղ էր, և նրա հարձակողական ավյունը սկզբնափուլում չէր սառել: Սակայն Պաշտպանության բանակի սպորաբաժանումները, իրագործելով օպերատիվ պլանի առաջադրանքները (հարվածային խմբերով հանկարծահաս հարձակումներ, թիկունքային գրոհներ, ճանապարհների վերահսկողություն, հրետանային նշանառու արկակոծումներ, մանևրայնության առավելություն և այլն), խուճապ առաջացնելով հակառակորդի շարքերում, 1993 թվականի օգոստոսի 31-ին գրոհով մտան Կուբաթլու շրջկենտրոն և վերահսկողության փակ առան համանուն շրջանի հյուսիսային փարածքները: Ջարգացնելով հաջողությունները՝ ինքնապաշտպանական ուժերը դիրքավորվեցին Արաքս գետից 15 կմ հեռավորության վրա (*պե'ս թիվ 12 քաղաքեզր*):

Ռազմական գործողությունից հետո Երևանից հրաման ստացվեց, որ Մանվել Գրիգորյանի բրիգադը պետք է դուրս բերվի Ֆիզուլիի հարվածից: Հատուկ ուղղաթիռով Մանվել Գրիգորյանը մեկնեց Երևան և հանդիպեց Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հետ:

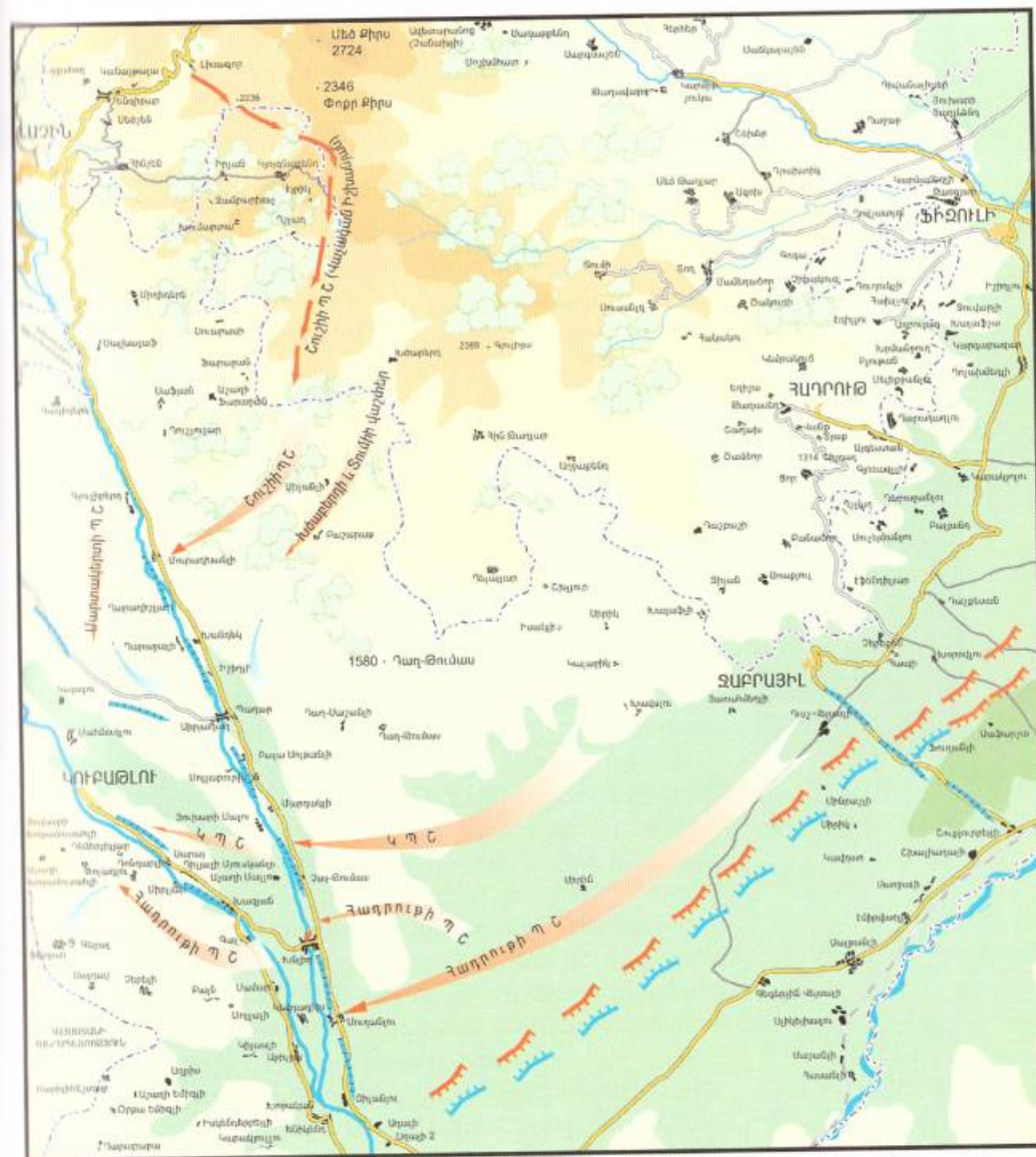

Քրիստափոր Իվանյան

Դրանից հետո 5-րդ բրիգադը, նոր համալրում ստանալու և վերակազմավորվելու պայտրվակով, դուրս բերվեց Գարաձքից և տեղափոխվեց Երևան:

«5-րդ բրիգադի փոխարեն դիրքեր փեղափոխեցի Շուշիի գունդը: Մի քանի օր դիրքերը պահելուց հետո, ինչ-ինչ պարզաբանություններով (ազատամարտիկներից մեկի հարսանիքի առիթով), գնդի հրամանատարությունը ցանկություն հայտնեց մեկնելու Սյրեփանակերպ: Նրան ընդառաջում ենք և փոխարենը դիրքեր ենք փեղափոխում Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի ստորաբաժանումները: Այդ ժամանակ ռազմաճակատի համակարգող էի նշանակել գեներալ Ջրիստափոր Իվանյանին, ով էլ այդ պարզաբանությունների մասին զեկուցել էր ինձ: Հանձնարարեցի բոլոր հրամանատարներին պարտադիր կատարել Իվանյանի բոլոր որոշումները, որոնք առնչվում են ստորաբաժանումների կառավարման, հարձակման, պաշտպանության և նմանատիպ այլ հարցերի», – պատմում է Սամվել Բաբայանը:

Սամվել Բաբայանի մշակած օպերայիվ պլանով՝ Ֆիզուլիի, Ջաբրայիլի և Կուբաթլուի ազադագրումից հետո սրեղծվեց ռազմաքաղաքական յուրահատուկ վիճակ: Արդեն 1993 թվականի սեպտեմբերին դարաբաղյան ուժերը մոտեցել էին Իրանի Իսլամական Հանրապետության պետական սահմանին: Ադրբեջանը և Կարածաշրջանի տերությունները խուճապի էին մատնվել: Հայաստանի Հանրապետությունում հավաքարմագրված գրեթե բոլոր դեսպաններն իրենց պետությունների բողոքը հայտնեցին Հայաստանի իշխանություններին՝ ակնկալելով, որ վերջիններս կարող են ազդել ԼՂՀ քաղաքական և զինվորական իշխանությունների վրա՝ մարտական գործողությունները դադարեցնելու համար: Այդ նույն ժամանակ Թուրքիայում կոչեր հնչեցին Հայաստանը ռմբահարելու և նրա դեմ զինված հարձակումներ ձեռնարկելու մասին: Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը սկսեց պայմանական «Մողան» անվանմամբ զորավարժությունները՝ մարտական գործողությունների գոտու անմիջական հարևանությամբ: Օգոստոսի 31-ին Ռուսաստանի Դաշնության միջնորդությամբ ձեռք բերվեց տասնօրյա ժամկետով հրադադարի պայմանավորվածու-

թյուն: Համաձայնագիրը ստորագրեցին ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի հրամանատար Սամվել Բաբայանը, իսկ Ադրբեջանի կողմից՝ պաշտպանության նախարարի պաշտոնակատար Սաֆար Աբիևը:

1993 թվականի սեպտեմբեր ամսվա ընթացքում ռազմաճակատների գրեթե բոլոր հատվածներում լիարժեք մարտական գործողություններ չարձանագրվեցին: Այդ ընթացքում ակտիվություն նկատվեց դիվանագիտական շփումների բնագավառում: Արդեն սեպտեմբերի 22-28-ին Փարիզում ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի նախագահին առաջարկեց խաղաղ կարգավորման համար «Անհապաղ միջոցառումների ժամանակացույց»: Փարիզյան խորհրդակցությունների արդյունքով Լեռնային Ղարաբաղը ճանաչվեց հակամարտ կողմ: Ստորագրվելիք փաստաթղթով հակամարտ կողմերը պարտավորվելու էին զինադադար պահպանել մինչև նոյեմբերի 2-ը, Մինսկի խորհրդաժողովի բացումը: Սակայն Ադրբեջանը մերժեց այս ծրագիրը՝ փորձելով արժարժեք անընդունելի այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են արցախյան ուժերը Լաչինից և Շուշիից դուրս բերելը և այլն: Ավելին, արդեն հոկտեմբերին, ադրբեջանական կողմը հերթական անգամ խախտեց պայմանավորվածությունը՝ հիմնախնդրի լուծումը դարձյալ մղելով ռազմական հուն: Հակառակորդը, օգտվելով հրադադարի ընձեռած հնարավորությունից, լայնածավալ հարձակողական գործողություններ նախաձեռնեց Հադրութի շրջանի սահմանամերձ դիրքերի ուղղությամբ: Մասնավորապես՝ հակառակորդի բանակը համալրվեց վարձկանների (մոջահեդների) ջոկատներով, ձեռք բերվեցին փեխնիկա և սպառազինություն (միայն Ուկրաինայից՝ S-55 փափի 40 փանկեր և այլն):

Հոկտեմբերի երկրորդ փասնօրյակին Կենտրոնական, Հադրութի, Մարտունու պաշտպանական շրջանների ստորաբաժանումները՝ հրեփանային, փանկային գումարտակներն ու վաշտերը, սկսեցին մարտական գործողությունները: «Կենտրոնական պաշտպանական շրջանը հարձակումներ ձեռնարկեց դեպի Հորադիզ կայարան, Մարտունու պաշտպանական շրջանի ստորաբաժանումները՝ դեպի Բոյոք Բահմանլու, Ահմեդբեյլի, Աշադի Յաղլեննդ, Հադրու-

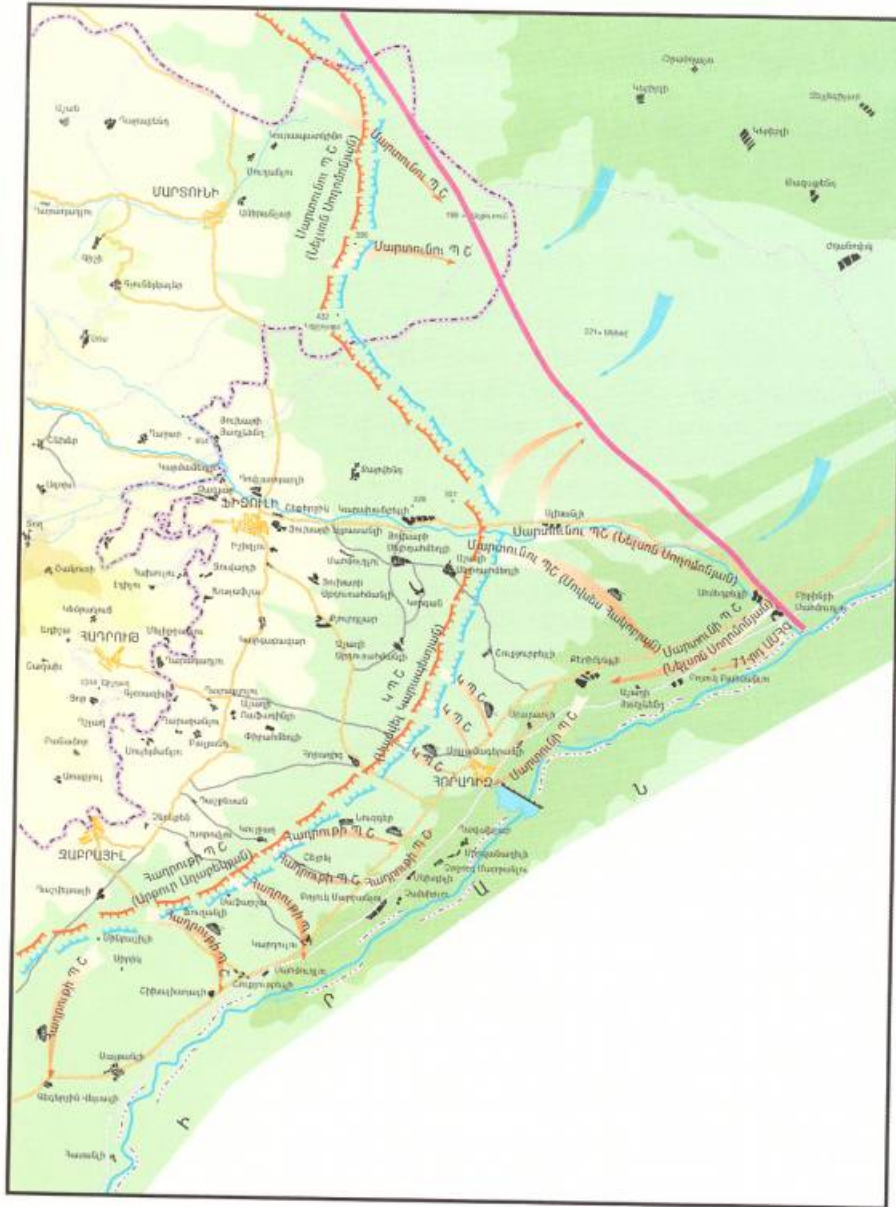

Աֆղան վարձկաններ

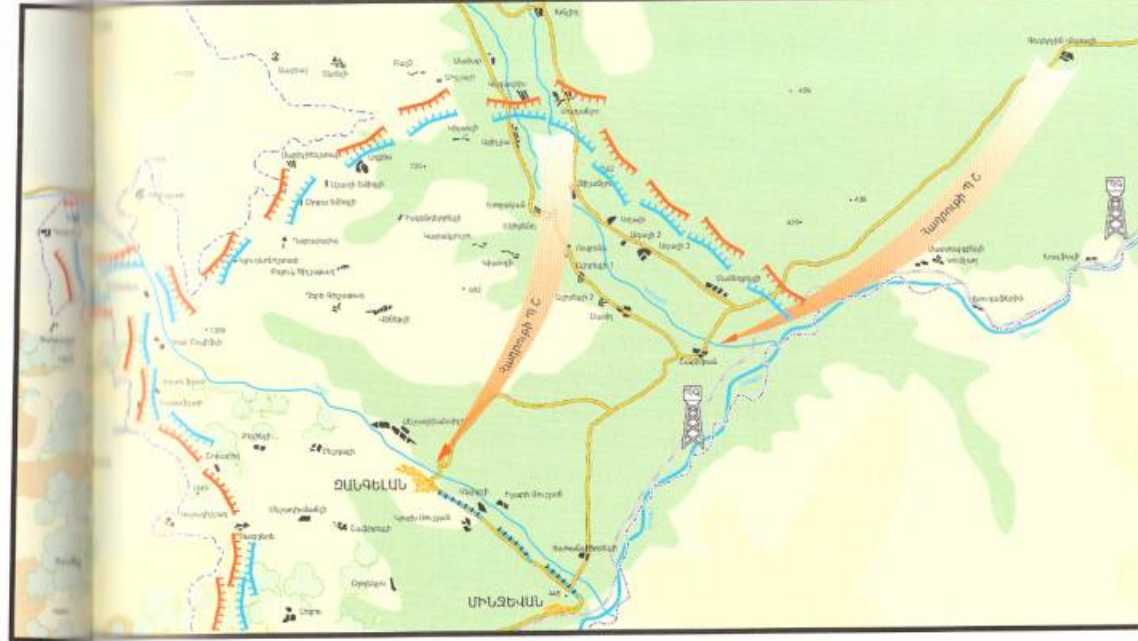
թի գունդը Զաքարյիլից մարտանցումով մտավ Հորադիզ-Զանգեղան փանոդ ճանապարհը: Կարճափն մարտերից հետո կարողացանք դուրս գալ մերձարաքսյան փարածքներ և այդ հափվածներում ամրացնել մեր դիրքերը: Նելսոն Մոդոմոնյանի գունդը հարձակումներ ձեռնարկեց Աղբուռուն բարձունք-Կուրապարկինո հափվածում, ազափագրեց ձորակը, որից հետո կարգավորեցինք և ամրապնդեցինք այդ շրջաններում սահմանային պաշտպանական բնագծերը: Դրանից հետո Հաղորդի պաշտպանական շրջանի սպորաբաժանումները գրոհներ զարգացրին դեպի Մինջևան (այժմ՝ Միջնավան)», – պատմում է Սամվել Բաբայանը (*դե'ս թիվ 13 քաղաքագր*): Հմտորեն կազմակերպված մարտական գործողությունների շնորհիվ Պաշտպանության բանակի սպորաբաժանումները ճնշեցին Հորադիզի փրանսպորտային հանգույցում և նրա շրջակայքում փեղակայված հակառակորդի հենակետերը, որպես ռազմավար վերցրին S-72 փիպիերեք փանկ, հեփնակի մարտական չորս մեքենա, «Գրադ» համակարգի չորս հրթիռային կայանքներ, բեռնափար մեքենաներ, մեծ քանակությամբ զինամթերք, գերեվարեցին 100-ից ավելի զինվորների: Մարտական գործողությունների ընթացքում հայկական կողմից զոհվեցին ութ և վիրավորվեցին փասնմեկ ազափամարտիկներ:

Այս ընթացքում, Սամվել Բաբայանի հրամանով, հոկտեմբերի 25–26-ին միակողմանիորեն դադարեցվեցին մարտական գործողությունները, որպեսզի Զանգեղանի շրջանի խաղաղ բնակչությունն անվտանգ գոփի փրանվի: Հակառակորդի Հորադիզ-Կուրաքսու-Զանգեղանի գորախմբի ջախջախման ռազմական գործողությունն ավարտին հասցվեց նոյեմբերի 1-ին, երբ Պաշտպանության բանակի սպորաբաժանումներն իրենց վերահսկողությունը հասփարեցին Զանգեղան շրջկենտրոնի (այժմ՝ Կովսական) և ռազմական հենակետերի վերածված մոփակա բնակավայրերի նկատմամբ: Այս ռազմական գործողության շնորհիվ Աղբրեջանը կորցրեց վերահսկողությունը Հորադիզ երկաթուղային հանգույցից մինչև Հայասփանի Հանրապետության սահմանը ձգվող փարածքի վրա (շուրջ 140 կմ), և մինչև սահմանապահ գորամասի

ՀՈՐԱԴԻՋԻ ԵՆԹԱՇՐՋԱՆԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄ (1993 թ. հոկտեմբեր)

ԶԱՆԳԵԼԱՆԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄ (1993 թ. նոյեմբերի 1)

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ն Ը Ն Ն Ե Ր									
	Հայաստանի Հանրապետություն		Նախնական սահման		Պատվար		Պատվար		Պատվար
	Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Պատվար		Պատվար		Պատվար
	Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Պատվար		Պատվար		Պատվար
	Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Պատվար		Պատվար		Պատվար
	Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Պատվար		Պատվար		Պատվար
	Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Պատվար		Պատվար		Պատվար
	Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Պատվար		Պատվար		Պատվար
	Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Պատվար		Պատվար		Պատվար
	Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Պատվար		Պատվար		Պատվար
	Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Հայաստանի Հանրապետության տարածքի վերականգնում		Պատվար		Պատվար		Պատվար

կազմավորումը Հորադիզում փեղակայվեց 71-րդ առանձին մոտոհրաձգային գումարակը (*դրև թիվ 14 քաղաքացի*): 1992–94 թվականներին Հայաստանի Հանրապետությունում Ռուսաստանի Դաշնության արտակարգ և լիազոր դեսպան Վլադիմիր Ստոլպինը, վերհիշելով այդ ժամանակները, գրել է. «Դե, իսկ երբ 1993 թ. աշնանը դարաբաղցիները (իմա՝ Պաշտպանության բանակի ստորաբաժանումները. – Հ.Խ.) ադրբեջանցիներին դուրս մղեցին Հայաստանի սահմանակից շրջաններից, Պոլ Գոբլի (ամերիկացի փորձագետ) վերլուծաբան. առաջարկել է հակամարտության կարգավորման ծրագիր, որով նախատեսվում էր Լաչինի և Մեղրու շրջանների փոխանակմամբ ուղղակի աշխարհագրական կապեր հաստատել համապատասխանաբար Ադրբեջանի և Նախիջևանի, Հայաստանի և ԼՂ-ի միջև. – Հ.Խ.) խոստացած «փոխհատուցման» ծրագրից (ամեն փարբերակով) ոչինչ չմնաց»:

Ազատագրված փարածքն ինքնին ապահովեց պաշտպանական նվազագույն անհրաժեշտ խորություն, որպեսզի հնարավորություն ընձեռվեց ստեղծելու էշելոնացված (բազմաշերտ) պաշտպանություն, այսինքն՝ պաշտպանական մի քանի բնագիծ ունենալու կարելիություններ: Արցախի խիտ բնակեցված կենտրոնական շրջանները, ներառյալ մայրաքաղաք Ստեփանակերպը, ինչպես նաև Հայաստանի Գորիսի, Կապանի ու Մեղրու շրջանների բնակավայրերն արդեն գտնվում են ադրբեջանական հրետանու և «Գրադ» ՄՄ-21 համազարկային կրակի համակարգերի հրթիռակոծման հասանելիության շառավղից դուրս: Կուբաթլուի, Ջանգելանի, Ջաբրայիլի և Ֆիզուլիի շրջաններն ազատագրելով ու ճակատի գիծն ավելի քան 100 կմ դեպի արևելք փեղափոխելով՝ հայկական կողմը չեզոքացրեց 40 կմ լայնություն ունեցող և պաշտպանության կազմակերպման փասանկյունից խոցելի Մեղրու (նաև Կապանի. – Հ.Խ.) շրջանին սպառնացող վրանգը [տե՛ս Դավիթ Սիմոնյան, «Ազատագրված փարածքը Հայաստանի (ՀՀ և ԼՂՀ) ռազմական համարեքստում», «Գոլոս Արմենիի» (ռուս., 17.08.2006թ.)]:

1993 թվականի նոյեմբերի 12-ին Միավորված ազգերի կազմակերպության Անվտանգության խոր-

հուրդն ընդունեց իր թիվ 884 բանաձևը, որպեսզի փազնապով նշվել են Ադրբեջանի կողմից հրադադարի խախտման փաստն ու ռազմական գործողությունների ծավալումը և, որպես հեղևանք ու պարասխան, հայկական ուժերի կողմից Զանգելանի շրջանի և Հորադիզ ավանի գրավումը:

1993 թվականի վերջին, ըստ հեղափոխության փուլային, հակառակորդը լարված նախապարաստական աշխարհում իրականացրեց հարավային ռազմաճակատում: Բեյլոգանի շրջանում հակառակորդը կենտրոնացրեց 10 փանկ, հեղևանի մարտական մեքենաներ, 18 «Գրադ» կայանք, հեղևան թնդանոթներ, ավելի քան 500 մոջահեդների, բազմաթիվ այլ վարձկանների, 300 հեղևանակազորայինների, հարուկ նշանակության սպորաբաժանումների զինվորների և այլն: Մարտեր ծավալվեցին ռազմաճակատի ողջ երկարությամբ՝ Արաքս գետից մինչև Օմարի լեռնանցք: Հակառակորդը ձգտում էր միաժամանակյա հարվածներով ջլատել Պաշտպանության բանակի սպորաբաժանումների դիմադրությունը նաև Թալիշ-Մարտակերտ և Հադրուբ-Մարտունի ուղղություններում: Դեկտեմբերի երկրորդ կեսին հակառակորդը ռազմաճակատի որոշ հարվածներում ունեցավ մասնակի հաջողություններ: Կարադի մարտերից հետո մեր սպորաբաժանումները ստիպված դիրքերը թողեցին Մարտակերտի շրջանի Թալիշ, Մադադիս գյուղերում, մի շարք պահակակետեր Փափրավենդ գյուղի մոտակայքում, և մի առանձին դիրք՝ Մարտունու պաշտպանական շրջանի Ադրուշուն փեղամասում: Հրամանատարի մշակած պլանով՝ դեկտեմբերի վերջին Պաշտպանության բանակի սպորաբաժանումները, պաշտպանական մարտերից հետո, անցնելով հակահարձակման, վերագրավեցին կորցրած դիրքերը, ճնշեցին հակառակորդի հեղևանները և ընդհուպ մոտեցան Թաթթառի ջրանցքի աջափնյակին:

Այնուամենայնիվ, իրավիճակը ծայրաստիճան լարված էր հարավային ռազմաճակատում՝ Հադրուբի պաշտպանական շրջանի ուղղությամբ: 1993 թվականի դեկտեմբերի վերջին Կապանի բրիգադը (հրամանատար՝ Միքայել Գրիգորյան, այժմ՝ գեներալ-լեյտենանտ) փեղակալված էր 2-րդ էջելոնում, Գորիսի բրի-

Միքայել
Գրիգորյան

գադը (հրամանատար՝ Վալերի Գրիգորյան) և ներքին գործերի սպորաբաժանումները՝ Արաքսի գետափնյա հարվածում, Հադրուբի պաշտպանական շրջանը՝ առաջին գծում: Հակառակորդը հարվածի գլխավոր թիրախ էր ընտրել Հորադիզ երկաթուղային հանգույցի հարվածը: Կենտրոնացնելով իր հարվածային խմբավորումները՝ հակառակորդը նույն ժամանակահատվածում կարողացավ ներխուժել 11 բնակավայր և գրավել հայ-իրանական սահմանի շուրջ 30 կմ երկարությամբ փեղամաս, մասնավորապես՝ հակառակորդի 702-րդ զնդի սպորաբաժանումները գրավեցին Հորադիզ ավանը և երկաթուղային կայարանը: Հակառակորդի հաջողությունները պայմանավորված էին ոչ միայն նրա զինուժի և սպառնալուծության բանակի գերակշռությամբ, այլև այն իրողությամբ, որ Իրանին սահմանամերձ տարածքով հակառակորդի մի խոշոր խափանարար խմբավորում կարողացավ անսպասելիորեն դուրս գալ մեր գործառնների թիկունքը և հանկարծակիի բերել հայ մարտիկներին: Մեր գործառններն իրենց անփութության պարճառով թողեցին դիրքերը, նահանջեցին պաշտպանական երկրորդ բնագծեր և Հորադիզ գյուղի շրջանում ստեղծեցին պաշտպանություն: «Հարավային սպորաբաժանումների (Կապանի և Գորիսի բրիգադների) հրամանատարները մշակեցին իրենց օպերատիվ պլանը: Սակայն մարտական գործողությունների ընթացքում պարզվեցին այդ պլանի անկապարտությունը, սպորաբաժանումների համագործակցության թերացումները: Մեկնելով Ֆիզուլի և ծանոթանալով իրավիճակին՝ մշակեցի օպերատիվ նոր պլան ու կազ-

Կապանի
բրիգադի մի խումբ
ազատամարտիկներ

Վարդան
Ավետիսյան

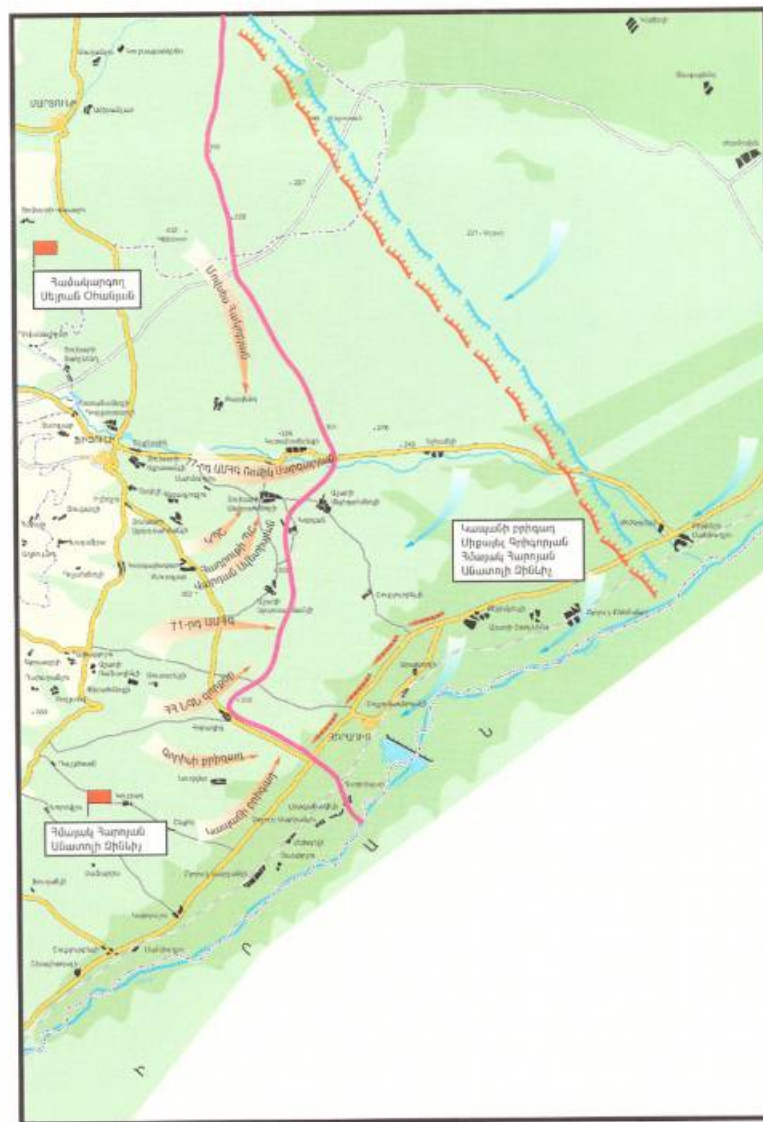
Ռոմիկ
Մարգարյան

մակերպեցի հակահարձակումը: Ռազմական գործողության համակարգող նշանակեցի Մեյրան Օհանյանին: Գործողությանը մասնակցեցին Կենտրոնական, Մարտունու (հրամանարար՝ Մովսես Հակոբյան), Հաղորթի (հրամանարար՝ Վարդան Ավերիսյան, այժմ՝ զեներալ-մայոր) պաշտպանական շրջանների սպորաբաժանումները, 77-րդ ԱՄՀԳ (հրամանարար՝ Ռոմիկ Մարգարյան), նրանց կազմում հայաստանյան մի շարք կամավորական ջոկատներ», – պատմում է Սամվել Բաբայանը:

Բացի այդ, հունվարի սկզբին Սյրեփանակերպ տեղափոխված 5-րդ բրիգադի մի գումարարակ Սամվել Բաբայանը տեղակայեց Ֆիզուլիի ուղղությունում՝ նկարի ունենալով տեղանքին ազատամարտիկներին ծանոթ լինելու հանգամանքը, իսկ բրիգադի մնացած գումարարակները՝ Մարտակերպի շրջանի Մեծշեն գյուղում: Առաջարկված օպերարիվ պլանով Պաշտպանության բանակի խմբավորումները 1994 թվականի հունվարի առաջին կեսին վնասագեթծեցին հակառակորդի ռազմական հենակետերը Կորգան, Աշաղի Արդուռահմանի, Յուխարի Մեյիդահմեդլի և մերձարաքսյան շրջանի այլ բնակավայրերում: Ազատագրված շրջանի հափվածում կարգավորվեցին սահմանները (*տե՛ս թիվ 15 քարտեզը*): Դրան զուգահեռ՝ հակառակորդը լայնածավալ ռազմական գործողությունների արդյունքում ռազմաճակարի մի շարք հափվածներում կարողացավ ճեղքել արցախյան ուժերի պաշտպանությունը, իսկ մարտագծի հյուսիսարևելյան՝ Մադաղիս-Հակոբ Կամարի - հեռուստաշտարակի բարձունք ուղղություններում՝ ստանալ անվիճելի առավելություն: Նույն ժամանակահատվածում մարտական ակտիվություն նկատվեց 2-րդ և 3-րդ պաշտպանական շրջանների դիրքերի ուղղությամբ:

Հակառակորդի կողմից չընդհարվող մարտական գործողությունների կանխման նպատակով, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ԳԽ նախագահության 1994 թվականի հունվարի 13-ի «ԼՂՀ պաշտպանության պետական կոմիտեին հանրապետության փարաժքում մասնակի գորակոչ անցկացնելու լրացուցիչ լիազորություններ փալու մասին» որոշմանը համապատասխան, անցկացվեց արական սեռի

ՀՈՐԱԴԻԶԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄ (1994թ. հունվար)

[illegible]

5-րդ բրիգադի ազա-
րամարտիկները
Մարտակերպում.
ձախից երրորդը՝
Մանվել Գրիգորյան

45–50 տարեկան քաղաքացիների զորակոչ: Մինչ այդ՝ հունվարի 11-ին հրապարակվեց ԼՂՀ ԳԽ նախագահության «Զինվորական հանցագործությունների համար քրեական պատասխանատվության մասին» ԼՂՀ օրենքի կիրարկման կարգի պարզեցման մասին հրամանագիրը, ըստ որի՝ Պաշտպանության բանակի զինվորական տրիբունալի համակարգում ստեղծվեցին ռազմադաշտային դատարաններ:

Հունվարի 25-ին 5-րդ բրիգադը, ստեղծելով ամուր պաշտպանություն, հակահարձակման անցավ, ազատագրեց Մադադիս, Հակոբ Կամարի գյուղերը և վերականգնեց նախնական դիրքերը: Նույն ժամանակահատվածում Մարտակերպի հյուսիսային հատվածում հարձակողական հաջող գործողություններ իրականացրեց «Եղնիկներ» ջոկատը (հրամանատար՝ Սերգեյ Չալյան): Մարտակերպության այս ռազմական գործողությունների ժամանակ, ցավոք, եղան բազմաթիվ զոհեր և վիրավորներ:

Օմարի ազատագրումը

Իրավիճակը սրված էր նաև Օմարի լեռնանցքի շրջանում: Քելբաջարի ազատագրումից հետո (1.04.1993թ.) շրջանի պաշտպանական դիրքերում տեղակայվել էին հյուսիսարևմտյան զորախմբի ուժերը (հրամանատար՝ Գուրգեն Մելքոնյան, այժմ՝ գեներալ-

Գուրգեն
Մելքոնյան

Բակո
Սահակյան

Պավել
Գրաչով

լեյտենանտ): 1993 թվականի դեկտեմբերի վերջին հակառակորդը լայնածավալ հարձակումներ ձեռնարկեց այդ ուժերի դիրքերի վրա և հասավ որոշակի հաջողության: Ադրբեջանի հրամանատարության նպատակը պարզ էր. ճեղքել հայկական ուժերի պաշտպանությունը, դուրս գալ Քելբաջարը Կիրովաբադին կապող ճանապարհի խաչմերուկը, վերահսկողություն հաստատել ԼՂՀ-ի համար կենսապահովության և ռազմավարական նշանակության Վարդենիս-Մարտակերտ միջանցքի նկատմամբ: Հակառակորդի գերազանցող ուժերի հարվածների փակ հյուսիսարևմտյան գործառնի ստորաբաժանումները կորուստներով հեղ թափվեցին Թարթառ գետից դեպի արևմուտք՝ փորձելով ամրանալ Վարդենիսի շրջանի թիկունքային պաշտպանական բնագծերում: Հայկական ուժերի ժամանակավոր անհաջողության հետևանքով հակառակորդը վերստին խլեց ռազմավարական նախաձեռնությունն այդ ճակատում և, թարմ ուժեր մրցնելով, սկսեց առաջանալ դեպի հայկական ուժերի պաշտպանական դիրքերը: Սրբեղծվեցին հակառակորդի՝ Արցախի արևմտյան սահմաններ դուրս գալու ուղղակի վտանգ և Հայաստանի հեղ Արցախի ցամաքային հաղորդակցության երկրորդ ուղին կորցնելու սպառնալիք: Այդ նույն ժամանակ Ադրբեջանը փորձում էր հաղթանակներ ձեռք բերել նաև քաղաքական ճակատում և ձգտում էր հասնել կրակի դադարեցմանն իր համար նպատակադր սահմանների առկայությամբ: 1994 թվականի փետրվարի 18-ին, Ռուսաստանի Դաշնության ռազմական ղեկավարության անմիջական նախաձեռնությամբ, Մոսկվայում պատրաստվել էր ադրբեջանական և հայկական կողմերի միջև կրակի դադարեցման վերաբերյալ Արձանագրություն, որը ստորագրեցին ՀՀ պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանը, Պաշտպանության բանակի լիազոր ներկայացուցիչ Բակո Սահակյանը (այժմ՝ 2007 թ-ից ԼՂՀ նախագահ, գեներալ-մայոր), Ադրբեջանի պաշտպանության նախարար, գեներալ-լեյտենանտ Մուհամեդաֆի Մամեդովը և, որպես միջնորդ, ՌԴ պաշտպանության նախարար, բանակի գեներալ Պավել Գրաչովը:

Արձանագրությունը ներկայացվում է հայերեն թարգմանված:

փետրվ.18.94 թ.

ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ադրբեջանի Հանրապետության պաշտպանության նախարար և Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարար, Լեռնային Ղարաբաղի զինված կազմավորումների լիազոր ներկայացուցիչ մասնակցությամբ, այսուհետ՝ Կողմերը.

- ղեկավարվելով զինված հակամարտության մեջ ներգրավված ժողովուրդների արմատական շահերով,
- դրսևորելով վճռականություն՝ աջակցելու ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի թթ. 822, 853, 874, 884 բանաձևերի ու Հայրաբարության իրագործմանը, և պարտաստականություն՝ նպաստելու Լեռնային Ղարաբաղի վերաբերյալ ԵԱՀԽ Մինսկի համաժողովի շրջանակներում հակամարտության համապարփակ կարգավորմանը,
- Ռուսաստանի Դաշնության պաշտպանության նախարարի միջնորդությամբ՝ համաձայնեցին հետևյալում.

1.«Կողմեր» եզրի օգտագործումը չի նշանակում որևէ այլ քաղաքական կամ իրավական կարգավիճակի ճանաչում՝ բացի սույն Արձանագրության մեջ նշվածից.

2.Կողմերը պայմանավորվեցին ապահովել կրակի և ռազմական գործողությունների լիակատար դադարեցումը 1994թ. մարտի 1-ի 00 ժամ 00 րոպեից, իսկ գործերի հետքաշումը՝ 1994թ. մարտի 1-ի ժամը 10:00-ից:

Կրակի դադարեցման և գործերի հետքաշման վերաբերյալ Կողմերի համապատասխան հրամանները կրթվեն և դրանց կատարման համար պատասխանատու զինվորական կազմավորումների հրամանատարներին (պետերին) կհասցվեն 1994թ. փետրվարի 28-ի ժամը 15:00-ից ոչ ուշ:

3.Զորքերի հետքաշումն իրականացնել 3 օրվա ընթացքում, Կողմերի գործերի վարանջարման համաձայնեցված բնագծերում՝ նկարի ունենալով զախված վարածքների ազատումը կարճագույն ժամկետներում՝ միմյանց հանդեպ լիակատար վարստությամբ:

4.Սրբեղծել փոխադարձ անվտանգության գոտի՝ 20-30 կմ լայնությամբ (ընդ որում՝ ծանր սպառազինության հետքաշումն ու համակենտրոնացումն իրականացնել Կողմերի գործերի շիման գծից ոչ պակաս 20 կմ հեռավորությամբ)՝ Հյուսիսային,Կենտրոնական և Հարավային ուղղություններով, որոնցում կարգելվի գործերի ամեն ռազմական գործունեություն, ներառյալ օգնական ուժերի փողափոխումները, զինվորական ստորաբաժանումների և ռազմական փոխնիկայի, ինչպես նաև զինվորական ստորաբաժանումներին զինամթերք ու ռազմահանդերձանք մատակարարող տրանսպորտային միջոցների փոխադրումները, մարտական ինքնաթիռների և մարտական ուղղաթիռների, ինչպես նաև այլ թռչող սարքերի թռիչքները, որոնք կարող են օգտագործվել ռազմական նպատակներով՝ ներառյալ հեղափոխական թռիչքները, բնակավայրերի և ռազմական օբյեկտների շրջափակումը:

5. Ձեռք բերված պայմանավորվածությունների կատարման վերահսկողությունն իրագործելու նպատակով կազմավորել

անվտանգության (վերահսկողության) գոտի, փեղակայել Կողմերի և Ռուսաստանի պաշտպանության նախարարության ներկայացուցիչներին բաղկացած խառը կազմի դիտարկման պահակակետեր: Ստեղծել ձեռք բերված պայմանավորվածությունների իրացման վերահսկողության Միացյալ շտաբ, որը գլխավորում է Ռուսաստանի պաշտպանության նախարարության ներկայացուցիչը: Անվտանգության (վերահսկողության) գոտիներում փեղաբաշխել խմբեր՝ Միացյալ շտաբի կազմից, որոնք նույնպես գլխավորում են Ռուսաստանի պաշտպանության նախարարության ներկայացուցիչները: Միացյալ շտաբի աշխատանքի սկիզբն է 1994թ. մարտի 1-ի ժամը 12:00: Միացյալ շտաբի կազմը, լիազորությունները, փեղաբաշխման կետերը, նրա պահպանության և անհրաժեշտ փորձնապարտով, ներառյալ ուղղաթիռներով, ապահովման կարգը, նաև դիտարկման պահակակետերի կոնկրետ կազմը, փեղակայման վայրերն ու դրանց ապահովման կարգը, ինչպես նաև Կողմերի գործերի հեղաշրջման համաձայնեցված բնագծերը, ծանր սպառնալիքության համակենտրոնացման շրջանները որոշել աշխատանքային կարգով՝ Կողմերի փորձագետների խմբերին՝ մինչև 1994թ. մարտի 1-ը, միջազգային իրավունքի գործող նորմերի հաշվառմամբ:

Միացյալ շտաբի, դիտարկման պահակակետերի անձնակազմերի գործունեության, դրանց պահպանման և ապահովման ծախսերի ֆինանսավորումն իրականացնում են Կողմերը՝ հավասար նպատակային հիմունքներով:

6.Վերացնել Կողմերի վերահսկած փորձաքննների անվտանգության (վերահսկողության) գոտիներում բոլոր զինված խմբերի գործունեությունը, թույլ չտալ հրադադարի ռեժիմի խախտումներ:

7.Կողմերն իրավունք են վերապահում Միջնորդին անվտանգության (վերահսկողության) գոտիներում ռազմական գործողությունների դադարեցման վերաբերյալ ձեռք բերված պայմանավորվածությունների խախտման դեպքում կիրառել ներգործության բոլոր անհրաժեշտ միջոցառումներն ու միջոցները, ընդհուպ ռազմական, սույն Արձանագրության պայմանները խախտող զինված կազմավորումների նկատմամբ:

Հանդիպման մասնակիցները վստահություն են հայտնում, որ սույն Արձանագրության դրույթների իրացումը բարենպաստ պայմաններ կստեղծի հակամարտության քաղաքական կարգավորմամբ շահագրգիռ բոլոր Կողմերի բարձրագույն ղեկավարների հանդիպման համար:

Կարարված է Մոսկվայում, 1994 թ. փետրվարի 18-ին, չորս բնօրինակներից, յուրաքանչյուրը՝ ռուսաց լեզվով:

Ադրբեջանի Հանրապետության
պաշտպանության նախարար

Հայաստանի Հանրապետության
պաշտպանության նախարար

Լեռնային Ղարաբաղի զինված կազմավորումների
լիազոր ներկայացուցիչ

Ռուսաստանի Դաշնության
պաշտպանության նախարար

Հայկական կողմից բանակցություններին մասնակցում էր և ԼՂՀ արտաքին գործերի նախարար Արկադի Ղուկասյանը, ով պետք է ստորագրեր նաև քաղաքական համաձայնագիրը: Արկադի Ղուկասյանն այդ մասին հեռախոսով փեղեկացրել է Սամվել Բաբայանին և Ռոբերտ Քոչարյանին: Սամվել Բաբայանը պատմում է. «Քաղաքական համաձայնագրի մասին ինձ հեռախոսով փեղեկացրեց Արկադի Ղուկասյանը: Ես նրան ասացի, որ ամեն ինչ պետք է արվի ստորագրումը հեղաձեռնելու կամ ուղղակի ձախողելու համար: Ստորագրման ձախողումը կամ հեղաձեռնումը հարկադրական էր և կախված էր մեր ռազմական գործողությունների հաջողություններից ու ռազմաքաղաքական իրադրությունից: Եվ մենք կարողացանք ձախողել քաղաքական համաձայնագրի վավերացումը: Նախ՝ դա չստորագրեց Արկադի Ղուկասյանը, երկրորդ՝ մենք ձեռնարկեցինք լայնածավալ ազատագրական մարտեր հյուսիսային և հարավարևելյան ռազմաճակատներում»:

Հյուսիսային ռազմաճակատում ստեղծված դրությունը շրկելու նպատակով ՀՀ պետական նախարար Վազգեն Սարգսյանն ահազանգեց Սամվել Բաբայանին: Զորահրամանատարը, շտաբում քննարկելով իրադրությունը և հայկական ուժերի հնարավորությունները, հանգեց այն հետևության, որ Պաշտպանության բանակի ստորաբաժանումները կկարողանան հակահարձակման անցնել փետրվարի երկրորդ տասնօրյակից ոչ ուշ: Զորահրամանատարը գիտեր, որ բարձրլեռնային փորձաքննում հարձակումը կարող է արդյունավետ լինել այն դեպքում, եթե այդպիսի ստեղծվի հրետանային ուժերի գերակշռություն հակառակորդի ընդհանուր ուժերի նկատմամբ: Որպես նախկին հրետանավոր՝ նա գիտեր նաև, որ հրետանին չպետք է սահմանափակել միանվագ համազարկերով. դա պետք է լինի կենտրոնացված, նպատակավոր դիրքերում և գործի չընդհարվող համազարկերով: Նա խնդիր դրեց, որ զենքի բոլոր տեսակների փոխգործողությունները համապատասխանեցվեն Օմարի լեռնային պայմաններին: Այս առումով փոխնիկայի և հարկապես ծանր փոխնիկայի փեղափոխման համար Պաշտպանության բանակի ինժեներական ծա-

Վազգեն
Սարգսյան

Ռոբերտ
Քոչարյան

Վիլի
Բալասանյան

Անդրանիկ
Սարգսյան

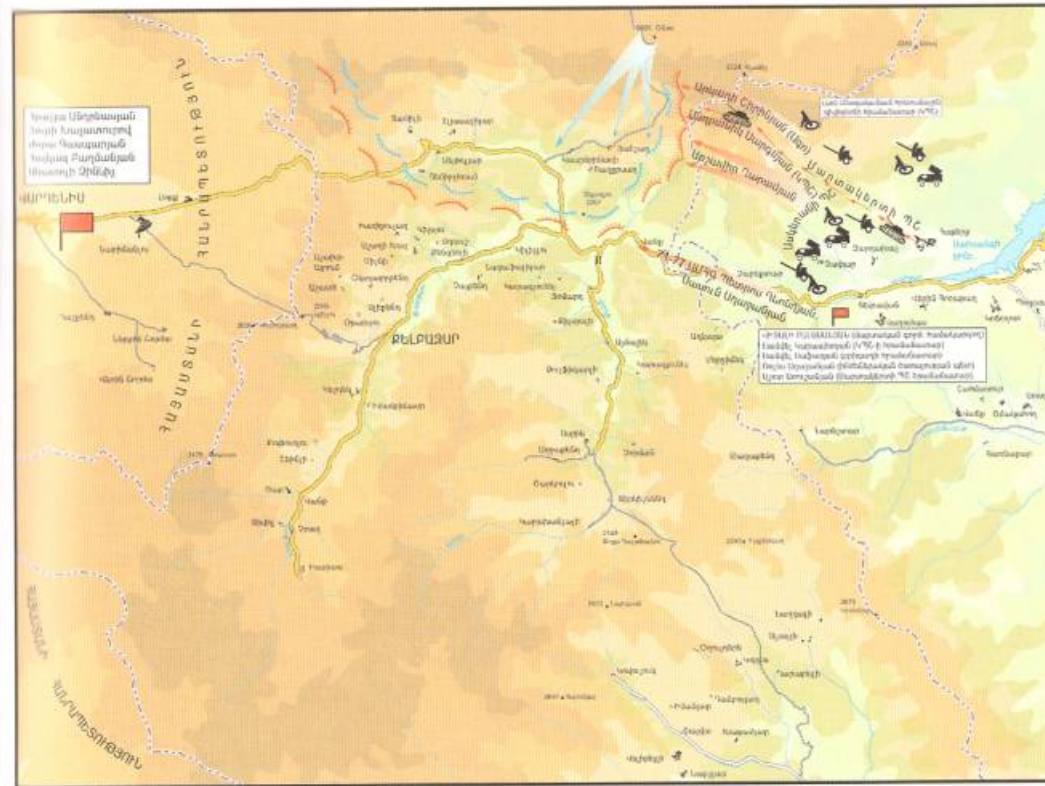

Աշոտ
Առուշանյան

ռայությունը (պեպ՝ Ռուբեն Աղաջանյան) պարտապարհեց ճանապարհներ, վերացրեց արգելափակոցները: Մարտական գործողությունը համակարգում էր Վիլի Բալասանյանը: Տարբեր ուղղություններում մարտական գործողությունները ղեկավարում էին Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի հրամանատար Սամվել Կարապետյանը, Մարտակերպի պաշտպանական շրջանի հրամանատար Աշոտ Առուշանյանը, հրետանային բրիգադի հրամանատար Սամվել Սաֆարյանը: Զինորենիկայի լրակազմում ներառված էին «Գրադ» կայանք, ականաներներ, հրանոթներ, Դ-30 հատիքիցներ և այլն: Զորահրամանատարը պաշտպանության գծից դուրս բերեց և Քելբաջարի ճակատ տեղափոխեց Արկադի Շիրինյանի գումարակը (Մարտակերպի պաշտպանական շրջան), Անդրանիկ Սարգսյանի հետախուզական խումբը (Կենտրոնական պաշտպանական շրջան), Արշավիր Ղարամյանի գումարակը (Ասկերանի պաշտպանական շրջան), Լևոն Մնացականյանի հրետանային դիվիզիոնը (Կենտրոնական պաշտպանական շրջան), 71-րդ և 77-րդ առանձին մոտոհրաձգային գումարակները (հրամանատարներ՝ Սասուն Աղաջանյան, Պետրոս Ղևոնդյան): Հրետանային ճշգրիտ արկակոծումներով ու կորուկ հակահարձակումներով Մարտակերպի պաշտպանական շրջանի ստորաբաժանումները մեկը մյուսի հետևից լեցրին Օմարի լեռանցքի հյուսիսային հարվածում տեղաբաշխված հակառակորդի ռազմական հենակետերը և վերահսկողության տակ վերցրին Օմարի լեռանցքի ճանապարհներն ու բարձունքները: Պաշտպանության բանակի ստորաբաժանումները, շեշտակի գրոհներով վնասագերծելով հակառակորդի կրակակետերը Չիչազու, Բաղիրսաղ, Յանշաղ և այլ գյուղերում, հնարավորություն ստեղծեցին աչ և ձախ թևերից զարգացնելու գրոհները, և 1994 թվականի փետրվարի 18-ին Քելբաջարի հյուսիսային հարվածը, ներառյալ Օմարի լեռանցքը, ամբողջությամբ անցավ Պաշտպանության բանակի վերահսկողության տակ (յուսիս թիվ 16 թաղամասը):

1994 թվականի փետրվարի 14-ին գոհվեց Արցախի հերոս (հետմահու) Պետրոս Ղևոնդյանը, փետրվարի

ՕՍԱՐԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄԸ
(1994 թ. փետրվար-մայր)

Պ Ա Յ Ս Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ը Ն Ե Ր			
	Հայաստանի կառավարության կողմից		Ադրբեյջանի կառավարության կողմից
	Պաշտպանության բանակի ստորաբաժանումներ		Հայտնի շտաբային զորքերի ուղղություն
	Պաշտպանության ստորաբաժանումներ		Պաշտպանության ստորաբաժանումներ
	ԴՊՀ ստորաբաժանումները սեղանային		ԴՊՀ ստորաբաժանումները սեղանային
	Պաշտպանության բանակի զորքերի ուղղություն		Պաշտպանության բանակի զորքերի ուղղություն
	Պաշտպանության բանակի զորքերի ուղղություն		Պաշտպանության բանակի զորքերի ուղղություն
	Պաշտպանության բանակի զորքերի ուղղություն		Պաշտպանության բանակի զորքերի ուղղություն
	Պաշտպանության բանակի զորքերի ուղղություն		Պաշտպանության բանակի զորքերի ուղղություն
	Պաշտպանության բանակի զորքերի ուղղություն		Պաշտպանության բանակի զորքերի ուղղություն

18-ին՝ հրեքանային բրիգադի հրամանադատ Սամվել Սաֆարյանը:

Քելբաջարի հյուսիսային մասի և Օմարի բարձրադիր լեռնանցքի ազատագրումը կարևոր նշանակություն ունեցավ Մարտակերտի շրջանի թիկունքն ապահովելու համար. գլխովին ջախջախվեց այդ ուղղությունում գործող հակառակորդի գործախմբավորումը, շարքից հանվեցին կամ առգրավվեցին մեծ քանակությամբ տեխնիկա, զենք, զինամթերք: Մարտական գործողությունների ժամանակ ոչնչացվեցին կամ լեռնանցքում ցրտահարվեցին և գերեվարվեցին հակառակորդի հարյուրավոր զինվորներ: Մարտական գործողությունների ընթացքում հակառակորդի կրած կորուստները, բնականաբար, պետք է որ բացասական ազդեցություն թողնեին նրա հոգեբանական վիճակի վրա: Դրան հակառակ, սակայն, փետրվարի 2-րդ կեսին և դրան հաջորդող օրերին հակառակորդը ռազմական գործողություններ վերսկսեց Օմարի լեռնանցքում ժամանակավոր հաջողության հասնելով: Հակառակորդի հարվածային ուժի դեմ կազմակերպվեց ամուր պաշտպանություն: Մարտի 2-րդ կեսին Պաշտպանության բանակի սպորաբաժնումները, մի շարք կանխարգելիչ հարվածներ հասցրելով, անցան հակահարձակման և վերստին վերահսկողության փակ առան լեռնանցքը: Ինժեներական ծառայությունը պայթեցրեց Քելբաջարի մայրուղու մի հատված, որով կանխվեց դեպի հարավ ադրբեջանական գործախմբի նահանջը: Օմարի ռազմական գործողության հաջող ելքն ապացուցեց Սամվել Բաբայանի մարտավարության՝ հակառակորդի նկատ-

Սամվել
Սաֆարյան

Դադիվանք

մամբ հրեպանային ուժերի գերակշռություն ստեղծելու արդյունավետությունը: Նման ելքը կանխորոշեց հյուսիսային ռազմաճակատում Պաշտպանության բանակի հետագա հաղթանակները:

Միքեաշիրի ռազմական գործողությունը

Ձմեռային ռազմարշավից հետո Պաշտպանության բանակի ստորաբաժանումները հաջողություններ ունեցան նաև Մարտունու պաշտպանական ճակատագծում: Հարկ է շեշտել, որ 1993 թվականի դեկտեմբերի վերջերից մինչև 1994 թվականի մարտը ներառյալ ընթացած ռազմական գործողությունների ժամանակ հակառակորդը կորցրել է շուրջ 5 հազար զինվորի և սպայի, ավելի քան երկու փասնյակ մարտական ինքնաթիռներ և ուղղաթիռներ, 36 փանկ, 12 հրանոթ և հրթիռահրեպանային կայանք, որոնցից երեքը՝ «Գրադ» փիպի, գերի են հանձնվել բազմաթիվ զինվորներ:

Արցախյան պայքարագմի ձմեռային շրջանն ավարտվեց նրանով, որ ձախողվեցին ադրբեջանական հրամանապարության մարտավարական պլանները, հյուսիսային Ադրբեջանի ուժերն ու միջոցները, հակառակորդը գրեթե կորցրեց հարձակողական հնարավորությունները: Այս ձախողումներից հետո ռազմաճակատի ողջ երկայնքով հաստատվեց հարաբերական անդորր: Նկատելի էին միայն դիրքային հարձակումներ Ֆիզուլի-Հորադիզ գյուղ ուղղությամբ: Աշխուժացան հակամարտության կարգավորմանն ուղղված դիվանագիտական շփումները: Ստեփանակերտի կարծիքով՝ հակամարտության խաղաղ կարգավորման գործում ԵԱՀԽ-ի և Ռուսաստանի Դաշնության ջանքերը պետք է մերձեցվեն, և բացառվեն զուգահեռ միջնորդական գործընթացների առկայությունը: Այս կարծիքին հակառակ՝ ԱԴՀ երկրների մոսկովյան գազաթնաժողովի օրերին Հեյդար Ալիևը, հանդիպելով ԵԱՀԽ-ի ներկայացուցիչների հետ, հայտարարեց, որ Ադրբեջանը կողմնակից է դարաբաղյան հակամար-

տության կարգավորման միայն ԵԱՀԽ-ի միջնորդությամբ: Սրան զուգընթաց՝ Ադրբեջանի հրամանապարությունն ապրիլի սկզբին հյուսիսարևելյան ռազմաճակատում, հատկապես Մադադիս և Լևոնարիս գյուղերի շրջանում, մարտական գործողություններ վերսկսեց: Ապրիլի առաջին փասնօրյակի վերջին հայկական ուժերը կասեցրին հակառակորդի առաջխաղացումը և հյուսիսարևելյան ռազմաճակատում անցան հակահարձակման՝ Գյուլիստանի, Թալիշի ուղղությամբ գրավելով մի շարք բարձունքներ:

«Հարավարևելյան ռազմաճակատում հակառակորդի զինուժի հարձակումը կասեցնելու նպատակով մշակեցի ռազմագործողության օպերատիվ պլան, որի իրականացումը հանձնարարեցի Պաշտպանության բանակի շտաբի պետ Սեյրան Օհանյանին: Կարճ ժամանակահատվածում իրագործված օպերատիվ միջոցառումների շնորհիվ թշնամու առաջխաղացումը կասեցվեց: Ադրբեջանական բանակի ձեռնարկած բոլոր փորձերն ավարտվեցին ապարդյուն: Այդ ռազմաճակատում ձեռք բերած հաղթանակներից և սահմանները կարգավորելուց հետո Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի ստորաբաժանումները, 35-րդ առանձին մոտոհրաձգային գումարակը փեղափոխեցի Ադդամի ուղղություն՝ որպես հարվածի գլխավոր թիրախ ընտրելով Գյուլիջա-Սումա հարվածը: Մեր ուժերը, անցնելով հակահարձակման, վնասագերծեցին մի շարք ռազմական հենակետեր: Ստեղծված բարենպաստ իրավիճակը հնարավորություն տվեց մարտական գործողություններ զարգացնելու Մարտակերտի ռազմաճակատի հյուսիսարևելյան հատվածում և նպաստավոր պայմաններ ստեղծելու Միքեաշիրի և հարակից բնակավայրերի ազատագրման համար», – պատմում է Սամվել Բաբայանը: 5-րդ բրիգադի (հրամանապար՝ Մանվել Գրիգորյան) ստորաբաժանումները հարձակումներ ձեռնարկեցին Մադադիս-Թալիշ, 630 բնագիծ-Լևոնարիս ուղղությամբ: Ազատագրելով այդ ուղղությամբ հայկական բռնազավթված տարածքները և ոչնչացնելով հակառակորդի կրակակետերը՝ 5-րդ բրիգադի ստորաբաժանումները մոտեցան ԼՂՀ սահմաններին՝ ընդհուպ մինչև Միքեաշիրի առաջակողմը: «Եղնիկներ»

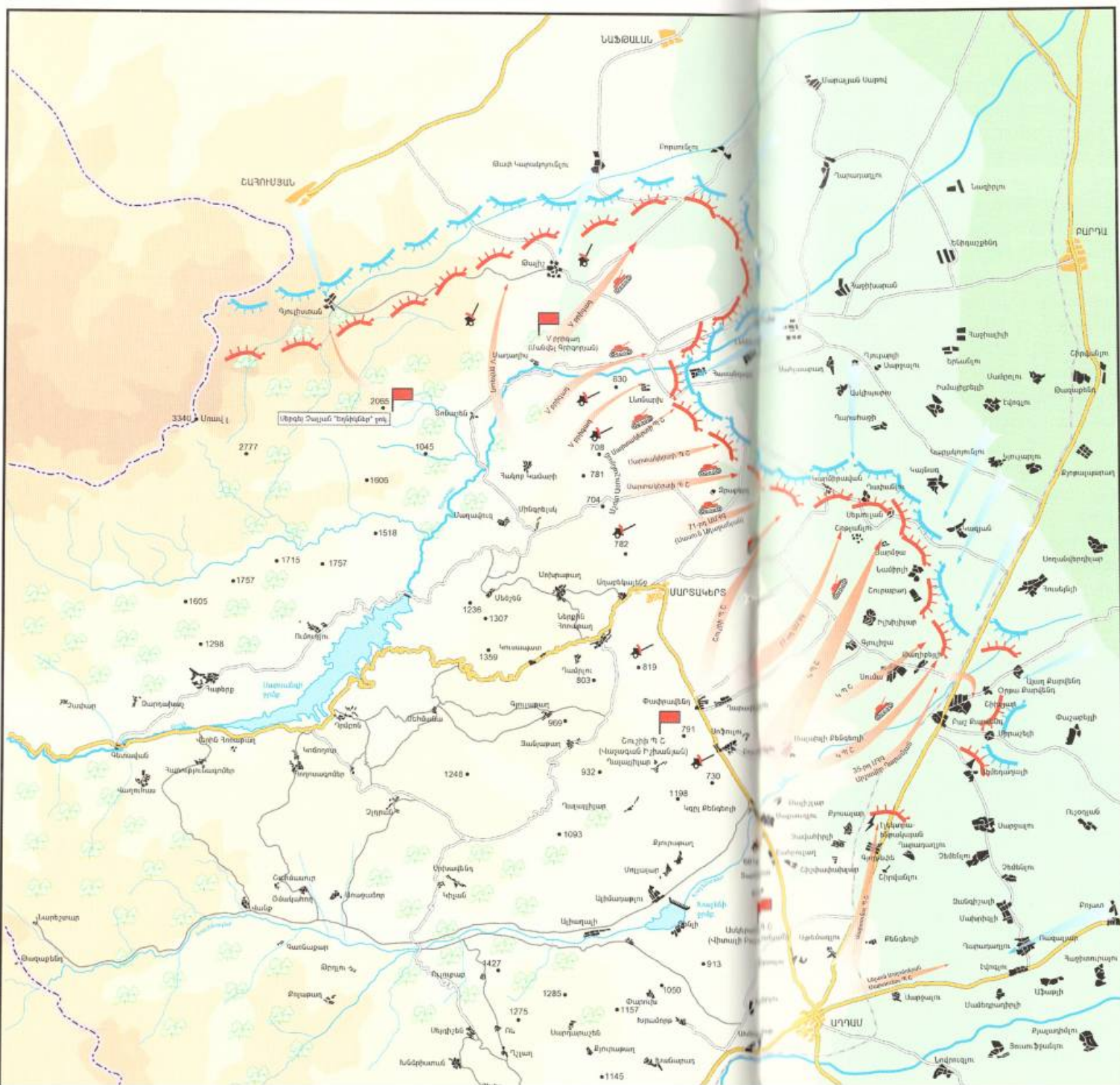
Սեյրան
Օհանյան

պարփիզանական ջոկատը (հրամանադատ՝ Սերգեյ Չալյան) գործել է Գյուլիստանի ուղղությամբ:

«Մարտակերպի պաշտպանական շրջանի (հրամանադատ՝ Աշոտ Առուշանյան) սպորաբաժանումները հարձակումներ ձեռնարկեցին Լևոնարիս-Ջրաբերդ հավաքածու: Որոշ հաջողություններ ունենալուց հետո, սակայն, ազապամարտիկները հոգեբանորեն պարտասպ չէին զարգացնելու գրոհները և չկարարեցին առաջադրանքները: Նույն ուղղությունում գործող 71-րդ առանձին և 77-րդ առանձին մոտոհրաձգային գումարտակները նույնպես, նման պարճառով, չեն կարողացել ավարտել գրոհները: Շուշիի պաշտպանական շրջանի սպորաբաժանումները ևս իրենց ուղղությունում ի գործ չեղան լիովին կարարելու առաջադրանքները: Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի (հրամանադատ՝ Սամվել Կարապետյան) սպորաբաժանումները և Ասկերանի պաշտպանական շրջանի 35-րդ մոտոհրաձգային գումարտակը (հրամանադատ՝ Արշավիր Ղարամյան) հարձակումները հաջողությամբ զարգացրին համապատասխանաբար Յարմջա, Իլխիչլար-Կազյան և Այաղ Քարվենդ, Օրթա Քարվենդ ուղղություններում, վնասազերծեցին այդ հավաքածուներում գործող կրակակետերը: Մարտունու պաշտպանական շրջանի՝ Նելսոն Սողոմոնյանի ղեկավարած գունդն աջ թևից ազապագրեց երկու գյուղ», - պատմում է Սամվել Բաբայանը (*յո՛ւ թիվ 17 թագուհի*):

Աղդամի, Մարտակերպի շրջաններում 1994 թվականի զարնանային ռազմական գործողությունների ընթացքում Պաշտպանության բանակի զորամասերը, զարգացնելով հաջողությունները, փաստորեն կանխորոշեցին դեպքերի հետագա ընթացքը: Պաշտպանության բանակի ուժերն ազապ փարածություն դուրս գալուց հետո մարտեր սկսեցին Մարտակերպի շրջանի Սեյսուլան, Կարմիրավան և Յարմջա գյուղերի ուղղությամբ: Ըստ հրամանադատի օպերատիվ պլանով առաջարկված մարտավարության՝ խնդիր դրվեց վնասազերծելու հակառակորդի պաշտպանական դիրքերի ողջ համալիրը և ազապագրելու հակառակորդի վերահսկողության փակ գրնվող հայկական փարածքները: Հակառակորդը, զգալով այս պլան-ծրագրի իրականացման վերահաս վտանգը, փարբեր

ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՄԱՐՏԵՐ (1994 թ. մարտ-մայիս)

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ

- Չրամանատարական կետ
- Պաշտպանության բանակի ստորաբաժանումների հաղթանակալից ուղղությամբ
- Հակառակորդի ստորաբաժանումների հաղթանակալից ուղղությամբ
- ԻՊՈՒ ստորաբաժանումների տեղաշարժը
- Պաշտպանության բանակի դիրքերը հակառակորդի դիրքերի
- Հակառակորդի դիրքերը
- Խաղաղ բնակչության մահացած ուղղությամբ
- Ուղղաթիռային տեխնիկա
- Պաշտպանության օբյեկտներ
- Սահմանագիծ
- Բուժկետ
- Պետական սահման
- Քաղաք
- Գյուղ
- Ավտոմայրուղի
- Գլխավոր ճանապարհներ
- Այլ ճանապարհներ
- Թունելներ, կամուրջներ
- Երկաթուղիներ և կապարաններ
- Լեռնազագագ
- Գետ
- Լիճ, ջրամբար
- Անտառ

ռազմաճակարներից զգալի ուժեր հանելով, փեղափոխեց մարտագծի արևելյան և հյուսիսարևելյան հարվածներ՝ նպատակ ունենալով Միքաշիր քաղաքի ուղղությամբ ամրապնդելու իր դիրքերը: Այսպիսի բարդ ու հեռանկարային մարտավարական ռազմագործողության իրականացման նախօրեին Սամվել Բաբայանը, Պաշտպանական շրջանների հրամանավարների մասնակցությամբ անցկացրած խորհրդակցության ժամանակ, մոտենալով ռազմական քարտեզին և ցույց փառելով հարձակման ուղղությունները, ասաց. «Ես զգում եմ, որ բոլոր ժամանակներում հրամանավարները միշտ մտածել են, որ սահմանները պետք է բնական լինեն: Երբ նայում ես քարտեզներին, տեսնում ես, որ պետությունների միջև սահմաններն անցնում են կամ գետի, կամ լեռնաշղթայի երկարությամբ: Մեր քաղաքագետները չկարողացան աշխարհին բացատրել, որ բնության մեջ այնպիսի անհեթեթ ու իմաստագուրկ սահմաններ չեն կարող լինել, ինչպիսիք նկարել են Ղարաբաղի համար: Լավ իմացե՛ք՝ այդ սահմանների մեջ է թաքնված ողջ հանելուկը: Հարուկ այսպիսի սահման են գծել, որպեսզի Ղարաբաղը չկարողանա գոյարևել: Մեր պարտքն է սահմանները դարձնել բնական»: Այս խնդրի լուծման համար հրա-

ՊԲ հրամանավար Սամվել Բաբայանը օպերատիվ առաջադրանք է փառիս հրամանավարներին

մանապարհն ուներ հիմնավոր կռվաններ: Նա ելնում էր այն փաստից, որ հակառակորդը ստիպված մարտավարական պաշտպանության էր անցել ռազմաճակատներում: Եվ, հանդիպելով Պաշտպանության բանակի աննկուն դիմադրությանն ու հուժկու հակահարձակումներին, կրեց կենդանի ուժի, մարտական փոխնակայի, սպառազինության և նյութական միջոցների խոշոր կորուստներ, կորցրեց հարձակողական ներուժը: Ավելին. ռազմագերիների հարցաքննության և հետախուզության փոխադրված պարզվել է նաև, որ զանգվածային դասալքության, հաղթանակի նկատմամբ անվստահության, ինչպես նաև զինվորների ու հրամանապարհների բարոյամարտական վիճակի վարթարացման հետևանքով հակառակորդն ի վիճակի չէր ձեռնարկելու ռազմական որևէ լուրջ գործողություն: Մյուս կողմից՝ գնալով ավելի ցայտուն կերպով էին դրսևորվում Պաշտպանության բանակի աճող մարտունակությունը, հրամանապարհների, սպայական կազմի և ազատամարտիկների արհեստավարժությունը, նրանց կողմից ռազմական դժվարությունների հաղթահարման իրողությունը: Զորահրամանապարհի նպատակն էր Միրբաշիրի ռազմական գործողությամբ վերջնական լուծում փայ առկա ռազմաքաղաքական խնդիրներին, որոնցից կախված էր արցախյան հիմնախնդրի կարգավորումը, ընդհուպ՝ ԼՂՀ անկախ կարգավիճակի ճանաչումը: Թեև ՀՀ քաղաքական և զինվորական, պետական գործիչների միջև այս փուլում մարտավարական նպատակների միասնություն չկար, բայց և այնպես Սամվել Բաբայանը չէր ցանկանում հրաժարվել Միրբաշիրի և հարակից բնակավայրերի ազատագրման մտքից, եթե Պաշտպանության բանակը շահեկան այս պայմաններում ապահովվեր անհրաժեշտ սպառազինությամբ: Երևանից, սակայն, սրացավ մերժում: Դրան հետևեց սպառազինության մարտավարարումը բացառելու մասին փոփոխությունը: Ավելին. Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանը Պաշտպանության բանակի հրամանապարհությանն օգնելու նպատակով ստիպված մեկնեց Ստեփանակերտ: Բացի այդ, ՀՀ պաշտպանության նախարարության սպառազինության վարչության պետ Ալիկ Միրզաբեկյանին

(այժմ՝ գեներալ-լեյտենանտ) փողափոխել էին նախարարության համակարգում այլ պաշտոնի, կապարակնքել մեկ տասնյակից ավել զինապահեստներ (հանձնաժողովի նախագահ՝ գեներալ-մայոր Մկրտիչ Աբրահամյան, հետագայում՝ գեներալ-լեյտենանտ): Նպատակը պարզ էր՝ արգելել սպառազինության մարտավարարումը և կանխել ռազմական գործողությունը: Այնուամենայնիվ, 1994 թվականի ապրիլի երկրորդ տասնօրյակի վերջին Պաշտպանության բանակի սպորաբաժանումները մտան Մարտակերպի շրջանի Սեյսուլան գյուղը, ճնշեցին հակառակորդի կրակակետերն Աղդամի շրջանի Օրթա Քարվենդ, Բաշ Քարվենդ, Շիխլար բնակավայրերում, ծանր մարտեր մղեցին Կարմիրավանի ազատագրման համար, վերահսկողության փակ առան Աղդամ-Բարդա մայրուղին: Եվ արդեն ապրիլի վերջին Միրբաշիրի շրջանի և հարակից բնակավայրերի շուրջ 50 հազար ադրբեջանցիներ լքել էին իրենց բնակավայրերը և ապաստանել Բարդայում ու Եվլախում: Բայց Միրբաշիրի ազատագրման ռազմագործողությունն ամբողջովին չիրագործվեց: Իսկ եթե իրականություն դառնար այդ ռազմական գործողությունը, ապա, ինչպես ամերիկյան «Բոստոն գլոբ» թերթի հոդվածագիր Զոն Ավերբախն է նշել, «...քաղաքի գրավումը կարող է վերջնական հարված լինել Ադրբեջանին՝ փապալելով Ալիևի ներկայիս կառավարությունը...» (Կրեն Ս. Հասարության, «Արաբադյան պատերազմ», Եր., 2001թ.):

Հետպատերազմյան բոլոր տարիներին գեներալը մշտապես ափսոսանքով էր հիշում չկատարվածը: Հետպադարձ հայացք ձգելով այդ օրերին՝ նա մեղադրում է և՛ իրեն, և՛ մյուսներին Միրբաշիրի ազատագրման ռազմագործողությունն ամբողջովին չիրականացնելու համար: Հիշում է ու ասում. «Միրբաշիր. մի՞թե հնարավոր չէր դա ազատագրել: Իհարկե հնարավոր էր, եթե մեզ ապահովեին միայն ռազմամթերքով ու որոշակի քանակությամբ սպառազինությամբ: Ո՛վ էր մեղավոր: Ժամանակը կճշրի ու կասի՝ ո՛վ էր մեղավորը: Եվ եթե մենք, հարգելի քաղաքագետներ, ազատագրեինք Միրբաշիրը, ապա այսօր խոսք չէր կարող լինել ո՛չ նավթուղիների, գազամուղների անցկացման փողի, նոր երկաթուղի կառուցելու, ո՛չ էլ այսքան

Ալիկ
Միրզաբեկյան

ձգձգվող բանակցությունների մասին: Այս ռազմագործողությունից հետո, որի հաղթանակի վերաբերյալ կասկած չունեի, պարտասար կլինեի Ադրբեջանի կապիտուլյացիան»: Եվ ապա շարունակում է. «Ինձ շարերը հիշեցնում էին՝ իսկ արտաքին ուժերի ճնշումները, համաշխարհային հանրության կարծիքները... Ես պարասխանել ու պարասխանում եմ՝ մի՞թե Քելբաջարի, Ադդամի, Ֆիզուլիի, Ջաբրայիլի, Կուբաթլուի... ազատագրումների ժամանակ չկային այդ նույն ճնշումներն ու կարծիքները: Կային և միշտ էլ լինելու են դրանք, եթե դուք նրանց չապացուցեք մեր պայքարի արդարությունը և հզոր ուժի առկայությունը: Հեթ նայելով այդ ժամանակահատվածին՝ միայն կարող եմ հարցնել՝ ինչո՞ւ քաղաքագետները մերժեցին իմ առաջարկները և ինչո՞ւ չհասկացան դրա կարևորությունը: Ինձ մնում է միայն ավստոսալ նման հնարավորությունը բաց թողնելու համար»:

1994 թվականի գարնանային պարերազմաշրջանի խոշորամասշտաբ ռազմական գործողությունների արդյունքում երկուսերեք մարդկային, իսկ Ադրբեջանի համար նաև նորանոր փարածքային կորուստներն անհեռանկար էին դարձրել պարերազմի շարունակումը: Ի հավելումն դրա՝ Մարտակերպի, Ադդամի շրջաններում Պաշտպանության բանակի հաղթարշավի շնորհիվ և հակառակորդի՝ ԼՂՀ-ին սահմանակից վերջին ռազմահանգրվանի՝ Միրբաշիի կորստյան սպառնալիքի փակ Ադրբեջանում հասունացել էր նաև ներքաղաքական նոր ճգնաժամ, ինչը ստիպեց Ադրբեջանին ընդունել Ռուսաստանի Դաշնության առաջարկությունը կրակը դադարեցնելու մասին: Ռուսաստանը, նպատակ ունենալով չեզոքացնելու մի շարք երկրների շահագրգիռ միջամտության ու իր «ազդեցության գոտի» ներթափանցելու փորձերը և հետամտելով իր միջազգային վարկանիշի ու Այսրկովկասում ազդեցության վերականգնման քաղաքական խնդիրը, կարողացավ հասնել այն բանին, որ 1994 թվականի մայիսի 5-ին Բիշքեկում, իր, Ղրղզստանի և Անկախ Պետությունների Համագործակցության միջխորհրդարանական համաժողովի միջնորդությամբ, Ադրբեջանի, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության և Հայաստանի խորհրդարանների ղեկավարներ

ը ստորագրեցին կրակը դադարեցնելու վերաբերյալ Արձանագրություն: Ստորև ներկայացվում է դրա ամբողջական տեքստը՝ հայերեն թարգմանությամբ:

ԲԻՇԷԿԵԿԱՆ ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1994 թվականի մայիսի 4-5-ին, Բիշքեկ քաղաքում ԱՊՀ Միջխորհրդարանական համաժողովի, Ղրղզստանի Հանրապետության խորհրդարանի, Ռուսաստանի Դաշնության Դաշնային ժողովի և արտաքին գործերի նախարարության նախաձեռնությամբ անցկացված հանդիպման մասնակիցները՝

– վճռականություն արտահայտեցին համակողմանիորեն նպաստելու Լեռնային Ղարաբաղում և նրա շուրջ գնված հակամարտության դադարեցմանը, որը ոչ միայն անուղղելի վնաս է հասցնում ադրբեջանական և հայ ժողովուրդներին, այլև էապես շոշափում է փարածաշրջանի մյուս երկրների շահերը, լրջորեն բարդացնում միջազգային իրադրությունը.

– ստարելով ԱՊՀ պետությունների Ղեկավարների խորհրդի 1994 թվականի ապրիլի 15-ի Հայտարարությունը՝ պարտաստականություն հայտնեցին լիակատար աջակցություն ցույց տալու գործադիր իշխանության ղեկավարների և ներկայացուցիչների ջանքերին գնված հակամարտության դադարեցման ու դրա հետևանքների վերացման համար՝ համապատասխան համաձայնագրի շուրափույթ կնքման ճանապարհով.

– հանդես եկան հակամարտության դադարեցման, դրան առնչվող՝ ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԽ-ի սկզբունքների, նպատակների և կոնկրետ որոշումների (նախ և առաջ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի թթ. 822, 853, 874, 884 բանաձևերի) իրացման գործում Համագործակցության և Միջխորհրդարանական համաժողովի բնական ակտիվ դերի օգտին.

– կոչ արեցին հակամարտության բոլոր կողմերին անսալ բանականության ձայնին, դադարեցնել կրակը ս.թ. մայիսի 8-ի լույս 9-ի կեսգիշերին՝ հիմնվելով 1994 թվականի փետրվարի 18-ի Արձանագրության վրա (այդ թվում՝ դիտորդների տեղաբաշխման մասով), և ամենաինքնիշխող աշխատանքով, սեղմագույն ժամկետներում ամրապնդել դա հուսալի, իրավաբանորեն պարավորեցնող համաձայնագրի ստորագրման ճանապարհով, որը նախատեսում է ռազմական ու թշնամական գործողությունների չվերսկսման ապահովման մեխանիզմ, զբաղեցրած փարածքներից գործերի դուրսբերում և հաղորդակցությունների գործառնման վերականգնում, փախստականների վերադարձ.

– համաձայնեցին առաջարկելու ԱՊՀ մասնակից պետությունների խորհրդարաններին քննարկել Միջխորհրդարանական համաժողովի խորհրդի նախագահ Վ.Ֆ.Շումեյկոյի և Լեռնային Ղարաբաղի գծով համաժողովի խաղաղարար խմբի ղեկավար Մ.Շ.Շերինյուկովի նախաձեռնությունը Համագործակցության խաղաղարար ուժերի ստեղծման վերաբերյալ.

– նպատակահարմար են համարում շարունակել նման հանդիպումները՝ ի շահ գնված հակամարտության խաղաղ լուծման.

–երախտագիտություն հայրենցին Ղրղզստանի ժողովրդին և ղեկավարությանը աշխատանքի հիմնադրի պայմաններ ստեղծելու, արտաքինության և հյուրընկալության համար:

Պատվիրակությունների անունից՝

Ա.ՋԱԼԻԼՈՎ Կ.ԲԱԲՈՒՐՅԱՆ Բ.ԱՐԱՐԷՅՅԱՆ

(Ռ.Գուլիսի ստորագրությունը)

Վ.ՇՈՒՄԵՅԿՈ

Վ.ԿԱԶԻՄԻՐՈՎ

Ռուսաստանի Դաշնության նախագահի

լիազոր ներկայացուցիչ,

Ռուսաստանի միջնորդական

առաքելության ղեկավար

Մ.ՇԵՐԻՄԿՈՒԼՈՎ

Մ.ԿՐՈՏՈՎ

ԱՊՀ մասնակից

պետությունների

Միջխորհրդարանական

համաժողովի խորհրդի

քարտուղարության

ղեկավար

Բիշքեկ, 1994 թվականի մայիսի 5

Մոսկովյան 1994 թվականի փետրվարի 18-ի և բիշքեկյան նույն թվականի մայիսի 5-ի Արձանագրությունների հիման վրա ՌԴ պաշտպանության նախա-

МИНОБОРОНЫ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
П.С. ГРАЧЕВУ
МИД РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
А.В. КОЗЫРЕВУ
В.Н. КАЗИМИРОВУ

Откликаясь на призыв к прекращению огня, изложенный в Бишкекском протоколе от 5 мая 1994 года, и опираясь на Протокол от 18 февраля 1994 года, противоборствующие Стороны согласились о следующем:

1. Обеспечить полное прекращение огня и военных действий с 00 часов 01 минуты 12 мая 1994 года.

Соответствующие приказы к прекращению огня будут отданы и доведены до командиров воинских формирований, ответственных за их выполнение 11 мая 1994 года.

12 мая до 23.00 Стороны обменяются текстами своих приказов о прекращении огня с целью их возможного взаимного дополнения и в дальнейшем унификации основных положений аналогичных документов.

2. Просить министра обороны Российской Федерации о созыве в Москве не позднее 12 мая с.г. срочного совещания министров обороны Азербайджана, Армении и командующего Армией Нагорного Карабаха с целью согласования рубежей развода войск, других неотложных военно-технических вопросов и подготовки развёртывания передовой группы международных наблюдателей.

3. Настоящая договоренность будет использована для завершения в предстоящие 10 дней переговоров и заключения не позднее 22 мая с.г. Соглашения о прекращении вооруженного конфликта.

4. Настоящая договоренность вступит в силу сразу после того, как Посредник уведомит о том, что он получил от противоборствующих сил полностью идентичные документы, подписанные уполномоченными представителями.

Министр обороны
Азербайджана

Министр обороны
Армении

Командующий Армией
Нагорного Карабаха

րար Պավել Գրաչովին, ՌԴ արագործնախարար Անդրեյ Կոզիրսկին և ՌԴ նախագահի՝ արցախյան հարցով լիազոր ներկայացուցիչ Վլադիմիր Կազիմիրովին հղված եռակողմ նամակներով 1994 թվականի մայիսի 12-ի 00 ժամ 01 րոպեից պաշտոնապես ռազմաճակատում հաստատվեց հրադադար: Մայիսի 9-ին Բաքվում նամակն ստորագրեց Ադրբեյջանի պաշտպանության նախարար Մուհամեդռաֆի Մամեդովը, մայիսի 10-ին՝ Երևանում ՀՀ պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանը, ԼՂՀ անունից, որպես ԼՂՀ բանակի հրամանատար, վավերացրեց Սամվել Բաբայանը՝ Սյրեփանակերտում մայիսի 11-ին: Ահա այդ պատմական փաստաթուղթը՝ նաև հայերեն թարգմանությամբ:

1994 ԹՎԱԿԱՆԻ

ՋՆՆԱԳԱԴԱՐԻ ՄԱՍԻՆ ՀԵՌԱՊԱՏՃԵՆ (ֆաքս)

ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
Պ.Ս.ԳՐԱԶՈՎԻՆ

ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ
ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
Ա.Վ.ԿՈԶԻՐՎԻՆ
Վ.Ն.ԿԱԶԻՄԻՐՈՎԻՆ

Արձագանքելով 1994 թվականի մայիսի 5-ի Բիշքեկյան արձանագրության մեջ շարադրված՝ կրակի դադարեցման կոչին և հիմնվելով 1994 թվականի փետրվարի 18-ի Արձանագրության վրա՝ հակամարտող Կողմերը համաձայնեցին հետևյալում.

1. Ապահովել կրակի և ռազմական գործողությունների լրիվ դադարեցումը՝ 1994 թվականի մայիսի 12-ի 00 ժամ 01 րոպեից:

Հրադադարի մասին համապատասխան հրամանները կրթվեն և դրանց կատարման համար պատասխանատու զինվորական կազմավորումների հրամանատարներին կհասցվեն 1994 թվականի մայիսի 11-ից ոչ ուշ:

Մայիսի 12-ի մինչև 23:00-ն Կողմերը փոխանակում են հրադադարի մասին իրենց հրամանների տեքստերը՝ դրանց հնարավոր լրացման և համանման փաստաթղթերի հիմնադրույթների հետագա միասնականացման նպատակով:

2. Խնդրել Ռուսաստանի Դաշնության պաշտպանության նախարարին Մոսկվայում, այ.թ. մայիսի 12-ից ոչ ուշ, գումարել Ադրբեյջանի, Հայաստանի պաշտպանության նախարարների և Լեռնային Ղարաբաղի բանակի հրամանատարի չորս խորհրդակցություն՝ գործերի հետքաշման բնագծերի, այլ անհետաձգելի ռազմադրսինիկական հարցերի համաձայնեցման և միջազգային դիրքերի առաջավոր խմբի փեղաբաշխման նախապարաստման նպատակով:

3. Սույն պայմանավորվածությունը կօգտագործվի առաջիկա 10 օրերին բանակցություններն աւարտելու և զինված հա-

կամարության դադարեցման մասին Համաձայնագիրը ս.թ. մայիսի 22-ից ոչ ուշ կնքելու համար:

4. Սույն պայմանավորվածությունն ուժի մեջ կմտնի այն բանից անմիջապես հետո, երբ Միջնորդը կտեղեկացնի, որ ինքը հակամարտող ուժերից ստացել է լիազորված ներկայացուցիչների ստորագրած լրիվ նույնական փաստաթղթեր:

Ադրբեջանի
պաշտպանության
նախարար

Հայաստանի
պաշտպանության
նախարար

Լեռնային Ղարաբաղի
բանակի
հրամանարար

« » մայիսի 1994 թ.

Ծանոթություն. Կրեքսպը ստորագրել են համապատասխանաբար Մ.Ի. Մամնդովը՝ Բարձրում 1994թ. մայիսի 9-ին, Ս.Ա. Սարգսյանը՝ Երևանում մայիսի 10-ին, Ս.Ա. Բաբայանը՝ Սյեֆիանակներում մայիսի 11-ին:

Министерство обороны
Российской Федерации
П.С. ГРАЧЕВУ

Председателю Минской Конференции
СБСЕ по Нагорному Карабаху
ЯНУ ЭЛИАССОНУ

МИД Российской Федерации
А.В. КОЗЫРЕВУ
В. Н. КАЗИМИРОВУ

Положительно оценивая в целом соблюдение прекращения огня с 12 мая 1994 года в соответствии с договоренностью, оформленной при Российском посредничестве в период с 9 по 11 мая с.г., и, откликнувшись на призыв полномочного представителя Президента Российской Федерации и Председателя Минской конференции СБСЕ от 23 июня с.г.,

Противоборствующие стороны подтверждают:

- свою твердую решимость продолжать выполнять и в дальнейшем свои обязательства по прекращению огня, в частности, имея в виду сохранить тем самым условия для подписания большого политического Соглашения и размещения международных наблюдателей в зоне конфликта;

- свое стремление интенсифицировать заключение большого политического Соглашения в течение 30 дней августа 1994 года, в котором будут проработаны и военно-технические вопросы, включая взаимодействие международных сил безопасности и миссии наблюдения СБСЕ.

Противоборствующие стороны обязуются в согласованные сроки подтверждать взятые на себя обязательства по прекращению огня и сохранять режим прекращения огня вплоть до заключения большого политического Соглашения, которое предусматривает полное прекращение военных действий.

МИНИСТР ОБОРОНЫ
АЗЕРБАЙДЖАНА

МИНИСТР ОБОРОНЫ
АРМЕНИИ

КОМАНДУЮЩИЙ АРМИЕЙ
НАГОРНОГО КАРАБАХА

[Подпись]
26.7.94.

[Подпись]

[Подпись]

Այս փաստաթղթով նախատեսվում էր նաև, որ կողմերը փասնօրյա ժամկետում ոչ ուշ, քան մայիսի 22-ին, պետք է ստորագրեին զինված հակամարտության դադարեցման մասին համաձայնագիրը, ինչը, սակայն, նշված ժամկետում չկատարեց ադրբեջանական կողմը: Դա հնարավորություն էր տալիս Պաշտպանության բանակին ցանկացած պահին վերսկսելու ռազմական գործողությունները: Դրանք կանխելու նպատակով միջնորդները 1994 թվականի հուլիսին հանդես եկան նոր համաձայնագրի ստորագրման նախաձեռնությամբ: Սույն համաձայնագիրը ստորագրվեց 1994 թվականի հուլիսի 26-ին՝ ՀՀ, ԱՀ պաշտպանության նախարարների և ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի հրամանատարի կողմից:

Ստորև շարադրում ենք նաև փաստաթղթի ամբողջական բովանդակությունը՝ ռուսերեն բնօրինակից թարգմանությամբ:

Ռուսաստանի Դաշնության
պաշտպանության նախարարություն
Պ. Ս. ԳՐԱՉՈՎԻՆ

Լեռնային Ղարաբաղի հարցով
ԵԱՀԽ Մինսկի համաժողովի
նախագահ ՅԱՆ. ԷԼԻԱՍՏՈՆԻՆ

Ռուսաստանի Դաշնության ԱԳՆ
Ա.Վ. ԿՈՋԻՐԵՎԻՆ
Վ. Ն. ԿԱԶԻՄԻՐՈՎԻՆ

Դրականորեն գնահատելով ընդհանուր առմամբ 1994 թվականի մայիսի 12-ից կրակի դադարեցման պահպանումը՝ ռուսաստանյան միջնորդությամբ ս.թ. մայիսի 9-ից մինչև 11-ը ձևակերպված պայմանավորվածությանը համապատասխան, և արձագանքելով Ռուսաստանի Դաշնության նախագահի լիազոր ներկայացուցչի ու ԵԱՀԽ Մինսկի համաժողովի նախագահի ս.թ. հունիսի 23-ի կոչին, հակամարտող կողմերը հաստատում են՝

իրենց ամուր վճռականությունը հետագայում ևս շարունակելու կրակի դադարեցման ուղղությամբ իրենց պարավորությունների կատարումը՝ մասնավորապես, եկաբի ունենալով դրանով իսկ պահպանել պայմանները Մեծ քաղաքական համաձայնագրի ստորագրման և հակամարտության գոյությունից դիտորդների փոխգործողությունը համար,

իրենց ձգտումը արագացնելու Մեծ քաղաքական համաձայնագրի կնքումը 1994 թվականի օգոստոսի 30 օրերի ընթացքում, որում կնշանակվեն նաև ռազմապետիսիկական հարցերը, ներառյալ անվտանգության միջազգային ուժերի և ԵԱՀԽ դիտորդական առաքելության փոխգործողությունը:

Հակամարտող կողմերը պարտավորվում են համաձայնեցված ժամկետներում հաստատել հրադադարի առնչությամբ

իրենց ստանձնած պարտականությունները և պահպանել հրադարի ռեժիմը՝ ընդհուպ մինչև Մեծ քաղաքական համաձայնագրի կնքումը, որը նախատեսում է ռազմական գործողությունների լիակարար դադարեցում:

Ադրբեջանի
պաշտպանության
նախարար
ՄՈՒՀԱՄԵԴՈՒԼԱԶԻ
ՄԱՄԵԴՈՎ

Հայաստանի
պաշտպանության
նախարար
ՍԵՐՃ
ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Լեռնային Ղարաբաղի
բանակի հրամանատար
ՍԱՄՎԵԼ ԲԱԲԱՅԱՆ

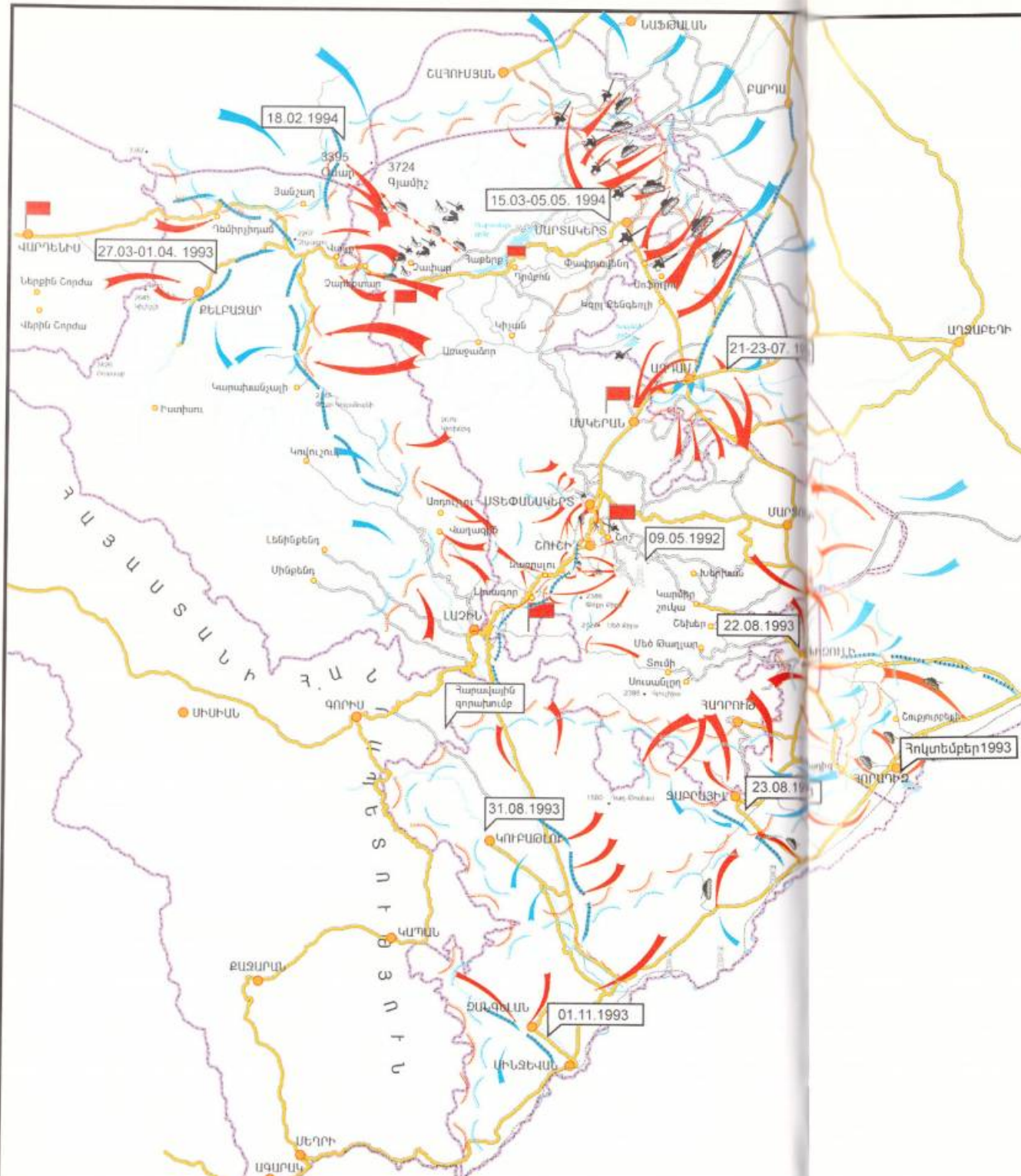
Այդ համաձայնագրով նախատեսվում էր 30 օրվա ընթացքում կնքել Մեծ քաղաքական համաձայնագիրը, ինչը, սակայն, չստորագրվեց...

Այնուամենայնիվ, զինադադարից հետո ստեղծված ճակարային գծի փոխադարձությունը (կոնֆիգուրացիան) հայկական կողմի համար բավական բարենպաստ է. արցախյան ճակարի հարավային թևը պաշտպանվում է իրանական սահմանով, հյուսիսային թևը՝ դժվարամարզելի Մոավի լեռնաշղթայով: Արևելյան ուղղությամբ՝ Մոավի լեռնաշղթայից մինչև Արաքս գետը, հայկական կողմն ունի բազմաշերտ պաշտպանական մի քանի գործիքներից բաղկացած և ինժեներական առումով լավ ամրացված սահմանագիծ: Եվ այսօր Պաշտպանության բանակն ու իր վերահսկած ներկա տարածքը (շուրջ 12 հազար քառա-

ՊԲ-ի հաղթանակած
հրամանատարները

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՈՒՐԻՆ (1992 - 1994 մայիսի 12)

Գրում զետեղված Շուշիի ազատագրման ռազմագործողության
ֆառեզի հաղթական ուղղության և մյուս բոլոր ֆառեզների
հեղինակ՝ Սամվել Բաբայան

կուսի կմ, որ կազմում է Մայր Հայաստանի Հանրապե-
տության ներկայիս փարածքի շուրջ 40 փոկոսը) Ար-
ցախի անվտանգության հիմնական երաշխիքներն են
(*յու՛ս թիվ 18 քաղաքագր*):

Մի առիթով Սամվել Բաբայանը շեշտել է, որ մա-
յիսի 9-ը հայ ժողովրդի համար նշանավոր է ամբողջ 4
փոխախորհուրդների առումով. որպես ոչ միայն Հայ-
րենական մեծ պարերազմում փարած Հաղթանակի,
Շուշիի ազատագրման և Պաշտպանության բանակի
օր, ինչպես սահմանված է ԼՂՀ-ում, այլև՝ Ադրբեջանի
կողմից պարության ընդունման օր:

Այսպես ավարտվեցին Ադրբեջանի կողմից սան-
ձազերծված՝ 1988–1994 թվականների պարերազմա-
կան գործողությունները: 1994 թվականի մայիսի 12-ի
դրությամբ Օմարից մինչև Արաքս հայկական ուժերի
փեղաբաշխման մասին *յու՛ս թիվ 19 քաղաքագր*:

Իսկ ի՞նչ էին պարերազմական ժամանակներն իր՝
Սամվել Բաբայանի համար: Ահա պատասխանը.
«Պարերազմի ժամանակ, – հիշում է գեներալ-լեյտե-
նանտ, Արցախի հերոս Սամվել Բաբայանը, – ունեցել
եմ և՛ ուրախությունների, և՛ դառնությունների պահեր:
Ինձ համար դրանք հիմնականում համընկել են պա-
րերազմի օրերի մեր հաջողություններին և կորուստ-
ներին: Այդ փարիներին իմ սերնդակիցներից շարերի
համար գլխավորը հայրենիքին ծառայելն էր: Զինա-
դադարից անցել է փասնչորս փարի: Յուրաքանչյուր
փարվա հետ մենք, ուզենք թե չուզենք, հեռանում ենք
արցախյան գոյապայքարի ժամանակաշրջանից:
Աճել է նոր սերունդ: Այդ նոր սերնդի համար մեր գո-
յապայքարը հիշողություններ են: Մեր այսօրվա
սերնդին խնդրում եմ նրբորեն վերաբերվել այն ամե-
նին, ինչը կապված է արցախյան պարերազմին:
Մշտապես պետք է հիշել, որ մեր հարևանությամբ
ապրում են գոյապայքարի ազատամարտիկներ: Իսկ
ազատամարտիկը չի բողոքի իր չունեցածի համար.
նա բողոքելու բարդությ չունի: Հարգենք ու գնահա-
պենք նրանց: Դա ընդամենը մի փոքր հափուցում է
այն ամենի համար, ինչ նրանք արել են մեզ ու ձեզ
համար: Ես գուցե նորություն չէ, որ ասում եմ՝ ազա-
տամարտիկի ուսերին էր ընկել պարերազմի դժվա-
րին ու ծանր բեռը:

Սամվել
Բաբայան

Հրանր
Մարգարյան

Ես խոնարհվում եմ այն վեց հազար ազապամար-
տիկների պայծառ հիշապակի առջև, ովքեր իրենց
արյան գնով ազապագրեցին բռնազավթված մեր քա-
րածքները: Ազապագրեցին շուրջ 12 հազար քառա-
կուսի կիլոմետր քարածքով հայապապական հողերը:
Ազապագրեցին ու իրենց արյունով վերագծեցին մեր
սահմանները: Մենք բոլորս չհապուցած պարսպ ու-
նենք նրանց քալու: Ես բարձր եմ գնահատում նաև
կամավորական շարժումը, որի շնորհիվ, 1988 թվա-
կանից սկսած, կամավորական ջոկապներ կազմա-
վորվեցին Հայաստանի Հանրապետությունում և Ար-
ցախում, որոնց մեծ մասը, 1992 թվականի ամռանից
սկսած, ներառվեց Պաշտպանության բանակի սրու-
րաբաժանումների կազմում և հերոսաբար մասնա-
կցեց մեր բոլոր մարտերին:

Որքան էլ քարքեր ընթացք սքանային ազապա-
մարտիկների կենսագրությունները, որքան էլ մեծ լի-
նեին քարքերությունները, որոնք բնորոշում էին յու-
րաքանչյուրին և արդյունք էին անհապական գծերի,
նրանց մեջ ինչ-որ ընդհանուր բան էլ կար: Եվ այդ ընդ-
հանուրը հապուկ էր ոչ միայն գրքում հիշապակված
անուններին, այլև բազմաբազում ուրիշ նվիրյալների,
ովքեր թեև այսպեղ չեն նշված, բայց նույնչափ իրա-
վունք ունեն մնալու հեպագա սերունդների շնորհա-
կալ հիշողության մեջ: Հիմնականը, որ մերձեցնում էր
(հաճախ՝ նաև գաղափարապես) այդքան քարքեր
այդ անհապներին, սրբկամության և գոհի բար-

Էդուարդ Վերոյանը
և Սամվել
Բաբայանը

Ռուբեն Գալստա-
նյանը և Սամվել
Բաբայանը

դույթների մերժումն էր: Եվ ես քեսա, որ հայ մարդը
այլևս 1915 թվականի կրավորական մարդը չէ...

Ավելացնեմ՝ ծանրակշիռ են այն դերերը, որ կա-
պարեցին Վազգեն Սարգսյանը և Մերժ Սարգսյանը
գորակոչերն ապահովելու, բանակը ռազմական քեխ-
նիկայով ու զինամթերքով, զինվորական արհեստա-
վարժ մասնագեպներով համալրելու ասապարեզում:
1993–1994 թվականներին նրանք գործուն մասնակ-
ցություն ունեցան նաև ռազմական գործողություննե-
րին զինվորագրվող անձնակազմերի «եռամայա վար-
ժական հավաքները» նախաձեռնելու, իրավական-
օրենսդրական կարգով հիմնավորելու և ամրագրելու,
կազմակերպումն ու իրականացումն ապահովելու

Քերոյան Նաջարյա-
նը և բժիշկ, գրող
Արցախ Բունիա-
թյանը ազապա-
գրված Բերժորում

հիմնահարցերում: Պետք է ասեմ, որ «եռամսյա վարժական հավաքների» մարտիկները, մարտնչելով ռազմաճակատի ամենափայլեղ, այդ թվում՝ առավել թեժ փեղամասերում, իրենց մեծ նպաստը բերեցին մեր հաղթանակները կերտելու գործին:

Դժվար է գերազնահարել օդաչուական անձնակազմերի կամավոր մասնակցությունն ու ներդրումը ազատագրական մարտերում, մասնավորապես՝ օդաչուներն Արցախ են փեղափոխել կամավորական ջոկատների, մարդասիրական օգնություն, վառելանյութ և այլն:

Ակնառու է նաև Արցախում Հայ Հեղափոխական Դաշնակցության ռազմական գործի կազմակերպիչ Հրանր Մարգարյանի (ում հետ էս մշտապես համագործակցել եմ ռազմական հարցերի բնագավառում), Դաշնակցության առանձին ջոկատների դերակատարությունը:

Պատերազմին հայ ժողովուրդը մասնակցել է ուժերի գերագույն լարումով և համագգային ընդգրկումով՝ Հայաստանի Հանրապետություն-Արցախ-Սփյուռք: Ես հիշում եմ նաև շատ բարեգործների, նրանց մեջ՝ Ռուբեն Գալստյանյանին, Քերոլան և Ջորջ Նաջարյաններին, Էդուարդ Վերդյանին և ուրիշների:

Պատերազմը բացահայտեց հայ անհատի քաջությունը, անձնագոհությունը և պատրաստակամությունը: Պատերազմում մենք հաղթեցինք նաև մեր ռազմարվեստով: Պատերազմը միայն ուժը և զենքը չէ, այլև միտքն ու գաղափարն է: Իսկ ավելի ճիշտ՝ պատերազմը գաղափարի ու մարտավարության բախում է: Ի վերջո, այս պատերազմում հաղթեց մեր մարտավարությունը: Մի վիճակագրական փվյալ. այս պատերազմում մեր շուրջ վեց հազար զոհերի դիմաց հակառակորդը կորցրել է շուրջ երեսուն հազար զինվոր, այսինքն՝ մեր զոհված յուրաքանչյուր ազատամարտիկի դիմաց՝ 5 ադրբեջանցի զինվոր:

Պատերազմը բոլորիս և նաև ինձ փվեց ծայրահեղ ապրումներով, բայց դրա կողքին լեցուն կյանք: Դա նաև ինձ հնարավորություն փվեց փորձելու իմ կամքը, հասկանալու իմ անհրաժեշտությունը մեր ժողովրդի համար»:

Եվ այս գիտակցությամբ էլ հրադադարի հաստատումից հետո Սամվել Բաբայանը մուտք գործեց բանակաշինության, պետականաշինության բնագավառ ու քաղաքականության դաշտ: Այս իմաստով հարկ է նշել, որ Սամվել Բաբայանը հետպատերազմյան փուլում ևս ընդգծված փեսակեր է ունեցել արցախյան հիմնախնդրի կարգավորման հեռանկարների առնչությամբ: Տեսական մտորումները, ռազմաքաղաքական ու պետական գործչի կենսափորձը, բնատուր ներմբռնումը, աշխարհաքաղաքական ու քաղաքականաշինության գարգացումների, համապատասխան բանակցությունների ողջ ընթացքի սթափ վերլուծությունը՝ զուգորդված անփոփոխ իրադրությամբ, նրա ազգային-արժեքային կողմնորոշումներում խրատ-

րել են մի հայեցակարգ, որի շարադրանքն ամենաընդհանուր գծերով ներկայացվում է ստորև:

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳ

Հարավկովկասյան պետությունների ինտեգրացիան, ինչպես նաև ընդհանուր արտաքին քաղաքականության եվրոպական ուղղվածությունը նպաստավոր նախադրյալներ կարող են ստեղծել քաղաքականաշինության հակամարտությունների, մասնավորապես՝ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի լուծման առումով: Հիմնախնդրի լուծման գլխավոր նախապայմանը՝ կողմերի ժողովրդավարացումը, ինքնըստինքյան կապահովվի եվրոպական արժեքային համակարգի աստիճանական ներդրմամբ: Իսկ խնդրի կարգավորման հիմքում, ըստ մեզ, պետք է ընկած լինեն որևէ միջազգային հեղինակավոր կազմակերպության (ենթադրաբար՝ Եվրոպական Միության) հովանու ներքո միջանկյալ ինքնիշխանության, հայ փախստականների և ադրբեջանցիների փեղահանված անձանց կամավոր վերաբնակման, Արցախում փոփոխության զարգացման նախադրյալներ ստեղծելու և Արցախի կարգավիճակը նոր հանրաքվեի միջոցով որոշելու սկզբունքները:

Ներկայացնում ենք նաև «Եվրոպական Միության մանդատի ներքո Լեռնային Ղարաբաղի կառավարման նոր կարգի ստեղծման սկզբունքների մասին» համաձայնագրի նախագիծը և հիմնավորումներ, որոնք վերաբերում են սույն նախագծի յուրաքանչյուր կետին:

Եվրոպական Միության մանդատի ներքո Լեռնային Ղարաբաղի կառավարման նոր կարգի ստեղծման սկզբունքների մասին

(համաձայնագրի նախագիծ)

Կարևորելով պետությունների միջև համակողմանի ու փոխշահավետ համագործակցություն հաստատելու՝ Եվրոպական Միության դերը, ղարաբաղյան հակամարտությունը միջազգային իրավունքի նորմերին և հիմնարար սկզբունքներին համապատասխան խաղաղ կարգավորելու իրենց վճարականությունը՝ Հայաստանի Հանրապետությունը, Ադրբեջանի Հանրապետությունը և Լեռնային Ղարաբաղը կնքում են բազմակողմ, փակ հա-

մաձայնագիր՝ Եվրոպական Միության մանդատի ներքո Լեռնային Ղարաբաղում կառավարման նոր կարգի՝ մանդատային փարածքի ստեղծման մասին, որը ներառում է հետևյալ սկզբունքները.

1. Մինչև կողմերի միջև բացարձակ վստահության համակարգի և ընդհանուր համաձայնության հաստատումը, Լեռնային Ղարաբաղը ճանաչվում է Հանրապետության ձևի պետական և փարածքային կազմավորում՝ Եվրոպական Միության հովանու ներքո: Լեռնային Ղարաբաղի վերջնական կարգավիճակը կորոշվի հանրաքվեի միջոցով, որը կանցկացվի Լեռնային Ղարաբաղի փարածքում՝ սույն պայմանագրի կնքումից 10 (փաստ) փարի անց:

2. Հակամարտության կարգավորման գործընթացում փոխադարձ կապեր հաստատելու, համարել գործողությունները, փոխհարաբերությունները համակարգելու նպատակով ստեղծվում են համապատասխանաբար Լեռնային Ղարաբաղի և Եվրոպական Միության մշտական ներկայացուցչություններ:

3. Ընդհանուր գործառնությունների առնչությամբ յուրաքանչյուր կողմի իրավունքներն ու պարականությունները Եվրոպական Միությունը և Լեռնային Ղարաբաղը իրականացնում են հետևյալ կարգով.

ա) արտաքին քաղաքականությանը վերաբերող ընդհանուր հարցերի կարգավորման իր իրավունքը Լեռնային Ղարաբաղը պարփակում է Եվրոպական Միությանը,

բ) Լեռնային Ղարաբաղն ունի վճռական ձայնի իրավունք փարածաշրջանի պետությունների հետ փոխհարաբերություններին առնչվող այն հարցերում, որոնք շոշափում են իր շահերը:

4. Լեռնային Ղարաբաղին վերապահվում է փնտեսական, առևտրային, կրթական, գիտական, մշակութային, մարզական, մարդասիրական ոլորտներում այլ պետությունների, ինչպես նաև այդ խնդիրներով զբաղվող փարածաշրջանային և միջազգային կազմակերպությունների հետ արտաքին ուղիղ կապերի իրագործման իրավունք, որն իրացվում է Լեռնային Ղարաբաղի օրենսդրությամբ սահմանված կարգով՝ Լեռնային Ղարաբաղի մշտական ներկայացուցչությունների միջոցով: Լեռնային Ղարաբաղի կուսակցությունները և հասարակական կազմակերպություններն իրավունք ունեն կապեր հաստատելու այլ պետությունների կուսակցությունների և հասարակական կազմակերպությունների հետ:

5. Լեռնային Ղարաբաղի սահմանները հաստատված են համաձայնագրով և չեն կարող փոխվել առանց Լեռնային Ղարաբաղի համաձայնության:

6. Մանդատային փարածքում բնակչության իրավական պաշտպանվածությունն ապահովելու համար կողմերն աջակցում են փախստականների և փեղահանված անձանց կամավոր վերաբնակմանը, որի դեպքում

անձը և ծննդավայրը հաստատող փաստաթղթերի (ծննդյան վկայական և այլն) առկայությունը պարտադիր է:

7. Ստեղծվում է Փախստականների և փեղահանված անձանց հարցերն ուսումնասիրող մոնիթորինգի (դիտարկման) խառը խումբ, որի շրջանակներում կողմերը պարտավորվում են պայմաններ ստեղծել նախկին Ադրբեջանական ԽՍՀ-ից և հակամարտության հետևանքով փեղահանված անձանց վերաբնակման համար՝ առանձին դեպքերում հնարավորություն փախվ նրանց՝ կամավորության սկզբունքով փոխանակելու իրենց նախկին բնակարանները: Վերաբնակված քաղաքացիներն օգտվում են նույն իրավունքներից, ինչ՝ Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքացիները:

8. Հայաստանի Հանրապետության, Ադրբեջանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի, որպես Եվրոպական Միության մանդատային փարածքի, սահմանները փոխադարձաբար բաց են անգն քաղաքացիների ազատ փեղաշարժի համար: Գործնական կապեր վարելիս նրանք ազատվում են մաքսային կամ այլ փորձերից: Մշտական բնակության իրավունքի փարամադրումը վերապահվում է Լեռնային Ղարաբաղի կառավարության իրավասությանը:

9. Լեռնային Ղարաբաղի, որպես մանդատային փարածքի, կարգավիճակը ներառում է նաև ներքոշարադրյալ իրավունքներն ու արտոնությունները՝ ըստ համաձայնագրի դրույթների.

ա) Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի հանրաքվեով ընդունվում է Մահմանադրություն, որը չի հակասում Եվրոպական Միության հիմնական օրենսդրական ակտին (հենքային պայմանագրին): Մահմանադրությունը պարունակում է նաև սույն համաձայնագրի դրույթները և ունի հոդված. «Լեռնային Ղարաբաղը, որպես մանդատային փարածք, հավաստագրում է իր բոլոր քաղաքացիների համար երաշխիքներ միջազգային նորմերով նախատեսված քաղաքացիական իրավունքներն ու ազատությունները հարգելու և ապահովելու վերաբերյալ:»,

բ) Լեռնային Ղարաբաղն ունի դրոշ, զինանշան և օրհներգ.

գ) Լեռնային Ղարաբաղը, իր Մահմանադրությանը համապատասխան, կազմավորում է օրենսդիր, գործադիր և դատական մարմիններ,

դ) Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքացիներն ունեն Եվրոպական Միության անձնագիր (ինքնության քարտ), որպես անձը հաստատող փաստաթուղթ՝ «Լեռնային Ղարաբաղ» հարուկ նշումով: Այդ փաստաթուղթը փարամադրելու իրավունքը վերապահվում է Լեռնային Ղարաբաղի կառավարությանը: Նշված փաստաթուղթն ունեցող քաղաքացիների՝ արտերկրի հետ կապված իրավունքներն ու պարականությունները կսահմանվեն Եվրոպական Միության և Լեռնային Ղարաբաղի միջև կնքվելիք առանձին համաձայնագրով,

ե) Լեռնային Ղարաբաղն ազատ փնտեսական գոտի է և իրավունք ունի թողարկելու սեփական դրամանիշեր ու դրոշմանիշեր,

գ) Լեռնային Ղարաբաղն ունի Հայաստանի Հանրապետության, Ադրբեջանի Հանրապետության և այլ երկրների հետ ազատ ու անարգել փրանսպորտային հաղորդակցության և կապի իրավունք,

ե) Լեռնային Ղարաբաղն ունի Ազգային գվարդիա (անվտանգության ուժեր) և ոստիկանություն, որոնք կազմավորվում են կամավորության սկզբունքով և ունեն 30.000 (երեսուն հազար) թվաքանակից ոչ պակաս անձնակազմ՝ համապատասխան սպառազինությամբ: Այդ ուժերը չեն կարող գործել Լեռնային Ղարաբաղի սահմաններից դուրս՝ առանց Եվրոպական Միության մշտական ներկայացուցչության համաձայնության,

ը) Լեռնային Ղարաբաղի պաշտոնական լեզուն հայերենն է: Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքացիները կարող են օգտագործել նաև այլ լեզուներ փարբեր գործառնությունում,

թ) Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունները սահմանված կարգով խրախուսում ու երաշխավորում են օտարերկրյա ընկերությունների և առանձին անձանց կապիտալ ներդրումները:

Երաշխիքների մասին

Համաձայնագիրը ստորագրում են երեք կողմերի լիազոր ներկայացուցիչները, ինչպես նաև Եվրոպական Միության լիազոր ներկայացուցիչը՝ որպես սույն համաձայնագրի իրագործման երաշխավորներ: Համաձայնագիրն ուժի մեջ է մտնում ստորագրման պահից:

Հիմնավորումներ

«Եվրոպական Միության (ԵՄ) մանդատի ներքո Լեռնային Ղարաբաղի կառավարման նոր կարգի ստեղծման սկզբունքների մասին» համաձայնագրի նախագծի դրույթներ

1. Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի համար գերակա և կողմնորոշիչ են եվրոպական արժեքները, մարդու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների լիարժեք հարգումը, քաղաքացիական հասարակության կայացումը:

ԵՄ-ն իր ներքին ու արտաքին բարենպաստ քաղաքականության շնորհիվ արդեն իսկ վերաճել է հանրաճանաչ և հեղինակավոր աշխարհաքաղաքական բնեռի ու ժողովրդավարական արժեքներ դավանող կենտրոնի: Իսկ Հարավային Կովկասը Եվրոպայի մի մասն է: Այսպես ԵՄ-ն արդեն ունի հարուկ ներկայացուցիչ գործող ինստիտուտ [հարուկ ներկայացուցիչը 2004 թվականին պաշտոնական այց է կատարել Լեռնային Ղարաբաղ, այդ թվում՝ նախկին ԼՂԻՄ-ին հարող անվտանգության գոտի՝ Բեր-

ձոր շրջկենտրոն (նախկին Լաչին)]: Բացի դրանից, ԵՄ-ն Հարավային Կովկասի երկրներն ընդգրկել է «Ընդլայնված Եվրոպա. նոր հարևաններ» ծրագրում:

Ղարաբաղյան հակամարտության (այսուհետև՝ ՂՀ) կարգավորման մանդատը տրված է զգալի մասամբ Եվրոպական Միության անդամ երկրներով ներկայացված ԵԱՀԿ Մինսկի խմբին, և այժմ վերջինիս եռանախագահող երկրներից մեկն էլ Եվրոպական Միության հիմնադիր անդամ պետություն Ֆրանսիան է:

Շահագրգիռ մյուս կողմերը՝ ԵԱՀԿ անդամներ Հայաստանն ու Ադրբեջանը, չունեն կայուն իրավաքաղաքական դաշար, գործնականորեն ժողովրդավարական արժեքներ դավանող և կիրառող քաղաքացիական հասարակություն՝ փարանջապ ու փոխհակակշռող իշխանական ճյուղերով, փնտրեսպես թույլ են՝ ցածր իրավագիտակցությամբ և աղքատ բնակչության դեռ մեծ փնտրակարար կշռով: Ուստի այս պայմաններում, նշված երկրների իշխանություններն ի գործու չեն դրսևորելու քաղաքական կամք ու պատասխանատվություն սեփական ժողովուրդներին փոխզիջումների և փնտրական խաղաղության առաջնորդելու համար: Նման իրավիճակում ԵՄ-ի հովանու ներքո զարգացող ԼՂ-ն կարող է դառնալ փարածաշրջանի՝ եվրաինփեզրման գործընթացի արագացման յուրօրինակ խթան:

Հերկապես, այս բոլոր իրողությունների բերումով հասունացել է նպատակահարմարությունը, որ միջնորդական գործառնությունը ԵԱՀԿ կառույցներից փոխանցվեն ԵՄ-ին՝ բացառելով թե՛ ԱՄՆ-ի, թե՛ ՌԴ-ի հեթազա միջնորդական առաքելությունը. ԵՄ-ն դառնա հաշտարար միջնորդ հակամարտ կողմերի միջև՝ սրանձնելով ԼՂ-ի մանդատը, ընդ որում՝ ԼՂ-ն դիտարկելով ոչ թե որպես հակամարտության օբյեկտ, այլ սուբյեկտ Հարավային Կովկասում՝ որպես խաղաղության վերահասարարման կամուրջ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև:

ԼՂ-ի ժողովուրդն իր անվտանգությունը ստիպված է փնտրելու Եվրամիության ընդհանուր հովանու ներքո՝ ձգտելով ինփեզրվել ԵՄ-ի ընտանիքին: Այս պայմաններում մի կողմից՝ կմեծանան ԵՄ-ի բազմակողմանի ներկայությունը և դերակատարությունը փարածաշրջանում, մասնավորապես՝ հակամարտ կողմերին փոխադարձ զիջումների հակելու գործում, մյուս կողմից՝ ԼՂ-ն իր հերթին հնարավորինս կաջակցի հակամարտության վերջնական կարգավորմանը և նոր բախումների կանխարգելմանը:

Եվ եթե ԼՂ-ի ժողովուրդն ազատ ինքնորոշմամբ, ժողովրդավարության բոլոր նորմերի պահպանմամբ հավաքական ցանկություն է հայտնում հայցելու ԵՄ-ի մանդատը, իսկ ԵՄ-ն էլ սրանձնում է այն, ապա ՂՀ-ի մեջ ներքաշված մյուս կողմերը չեն կարող դրան չհամաձայնել, և առհասարակ կիմասարարկվի նրանց կամքը հարցնելու խնդիրը: Ինքնըստինքյան կլուծվի նաև նրանց իշխանությունների՝ «սեփական ազգային-քաղաքական շահե-

րին չդավաճանելու» պարզակամ փոխզիջումների անպարաստ ակամության բարդությունը. ԵՄ-ի դարաբաղյան մանդատը բավարար կլինի, որ նրանք հանգիստ թոթափեն այդ պարաստանարվության բեռը: Հարկապես որ բոլոր կողմերի հենց այդ շահերից է բխում ԵՄ-ի հովանու ներքո առաջարկվող կարգավորման փորձերակը. էապես կաճեն ԼՂ-ի անվտանգության երաշխիքները: Բոլոր կողմերն էլ, վերականգնելով փոխշահավետ փոփոխական ու քաղաքական համագործակցությունը, կհնարեզրվեն ԵՄ-ի ընդհանուր ընթացիկին, մի կարևոր հանգամանք, որ կնպաստի նոր պարտագնների բացառմանը, ինչպես նաև ողջ փորձաշրջանի և նրա յուրաքանչյուր սուբյեկտի սոցիալ-փոփոխական զարգացմանը:

Մինչև խնդրի վերջնալուծման փուլը կտրուկ մեծացնելով իր դերը՝ ԵՄ-ն իրեն իսկ հնարավորություն կընձեռի անմիջականորեն թափանցելու ՂՀ-ի «խոհանոցը», խորապես ըմբռնելու կողմերի մոտեցումների յուրահարկությունները և այս ամենի հաշվառմամբ բազմակողմանի երաշխիքներ փրամադրելու ՂՀ-ի գոյում անվտանգության ու փոխվստահության ամրապնդման, փոփոխական զարգացման ու ինտեգրման համար: Իսկ ԼՂ-ն, դառնալով հարաբերականորեն ինքնուրույն վարչաքաղաքական միավոր, ԵՄ-ի օգնությամբ աստիճանաբար կվերացնի պարտագնի հետևանքները, առավել լրիվ կիրացնի ու կզարգացնի սեփական փոփոխական ներուժը ԵՄ-ի հովանու ներքո՝ սերտ շփումներ հաստատելով փորձեր երկրների հետ, կսկսի ընթանալ ժողովրդավարացման, փոփոխական ու ներքաղաքական համակարգային բարեփոխումների, փորձաշրջանային ու համաեվրոպական ինտեգրման՝ այլընտրանք չունեցող ճանապարհով:

Այս ուղեգծի անշրջելիությունն ու արագությունը դարձյալ կախված կլինեն բացառապես ԵՄ-ի աջակցության ընդգրկումներից, ինքնենսվությունից:

Հակառակ դեպքում, եթե եվրոպական հանրության կողմից գործուն միջոցներ չձեռնարկվեն ԼՂ-ի վրա ԵՄ-ի մանդատը փորձելու ուղղությամբ, ապա ԼՂ-Ադրբեջան հակամարտությունը կխորանա միայն՝ բերելով նորանոր, առավել մեծաքանակ մարդկային ու նյութական կորուստներ. փոփոխությունների քայքայումը կհանգեցնի այնպիսի սոցիալ-քաղաքական աղետի, որ այդուհետ այլևս, միջազգային ամենամեծ ցանկության ու ջանքերի դեպքում իսկ, անհնար կլինի ՂՀ-ի գոյում ներքաշված բնակչության մեջ գոնե այժմյան, առանց այն էլ բոլոր առումներով անբավարար կացության վերականգնումը:

Ի դեպ՝ Ադրբեջանում հնչում են փորձեր հիմնավորումներ, որոնք նպատակ ունեն ապացուցելու, թե ինչու Ադրբեջանի ընթացքը դեպի Եվրամիություն այլընտրանք չունի: Այս համարեքստում հակամարտության լուծման բանալին այնպեղ նույնպես տեսնում են ԵՄ-ին փորձաշրջանի ինտեգրման շրջանակներում: Նրանք իրավամբ շեշտում են, որ բազմաթիվ հարցեր, օրինակ՝ ո՞ր օրենքները կգործեն Լեռնային Ղարաբաղում, ո՞ր

փորձաշրջանը կշրջանառվի, ինչպիսի՞ք կլինեն մաքսային, միգրացիայի կանոնները, սահմանները, քաղաքացիությունը և շատ այլ հարցեր, որոնք այսօր անհաղթահարելի են, կկորցնեն իրենց հրապարակությունը:

Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի հստակեցման նպատակով նախատեսված հանրաքվեի անցկացումը 10 (տասը) փարի անց պայմանավորված է ՂՀ-ի հետևանքների վերացման անհրաժեշտությամբ:

2. Հիմնավորումները բխում են առաջին կետում շարադրված դրույթներից, ինչպես նաև փոխշփումների հաստատման և դիվանագիտական հարաբերությունների վարման միջազգային իրավունքի պրակտիկայից:

3. Տվյալ փուլում Լեռնային Ղարաբաղը հավակնում է սահմանափակ ինքնիշխանության, որի հետ կապված՝

ա) Լեռնային Ղարաբաղը կամուկին հրաժարվում է արտաքին քաղաքական գործառնությունը լրիվ ծավալով իրականացնելու բնականոն ձգտումից՝ դրանք ընդհանուր առմամբ վերապահելով Եվրոպական Միությանը: Այս կարևոր ասպարեզում իր ձայնը վստահելով ԵՄ-ին՝ ԼՂ-ն հուսով է, որ ԵՄ-ն, լինելով արդեն միջազգային իրավարար (արբիտր), այդ ձայնը լիարժեք կօգտագործի ինչպես ԵՄ-ի շահերը Հարավային Կովկասում պաշտպանելու, այնպես էլ ԼՂ-ի շահերին առնչվող վեճերն ու հակամարտ կողմերի խրթին փոխհարաբերությունները միջազգային հանրության առաջ կարգավորելու ուղղությամբ,

բ) Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը 1988 թվականից ընտրեց, ազգերի ազատ ինքնորոշման միջազգայնորեն ճանաչված սկզբունքի հիման վրա, իր ապագան ժողովրդավարական ու օրինական կառուցակարգերով կերտելու և փնտրիներ միակ հնարավոր ուղեգիծը: 1991 թվականի դեկտեմբերի 10-ին (Ադրբեջանից 5 օր շուրջ), փորձեր երկրների դիպրոդների ներկայությամբ, ԼՂ-ում անցկացվեց անկախության հանրաքվե, որի արդյունքում ԼՂՀ-ն դե ֆակտո գոյություն ունի շուրջ 17 փարի: Միևնույն ժամանակ փորձաշրջանում, ցավոք, դեռևս փաստացի ձևավորված չէ փոխվստահության ցանկալի մթնոլորտ, շուրջ 20 փարի շարունակվող բազմաթիվ հակամարտությունները կարգավորված չեն, և բուն փորձաշրջանը փոփոխական ու քաղաքական բոլոր չափանիշներով մնում է մեծ ռիսկային գոտի: Ուստի խիստ անհրաժեշտ է, որ Լեռնային Ղարաբաղն ունենա լիարժեք ձայնի իրավունք՝ փորձաշրջանային քաղաքականության այն հիմնահարցերում, որոնք շոշափում են իր շահերը:

4. Ելնելով մարդու հանրաճանաչ իրավունքների և հիմնարար ազատությունների երաշխավորման ու հարգման անհրաժեշտությունից՝ ԼՂ-ն պետք է լիիրավ հնարավորություններ ստանա շահագրգիռ պետությունների հետ համագործակցելու նաև հումանիտար ոլորտի բոլոր ճյուղերում: Նպատակը նույնն է՝ փոփոխական ու իրավաքաղաքական ճգնաժամից առավելագույնս արագ դուրս գալ խաղաղ ու ներդաշնակ զարգացման համաեվրոպական մայրուղի: Արտաքին ուղիղ կապերի իրագործման

մեխանիզմը կարելի է ապահովել համապատասխան երկրներում Լեռնային Ղարաբաղի մշտական ներկայացուցչությունների միջոցով, հարկապես որ արդեն կան նաև դրանց արդյունավետ գործող փաստացի նախադեպերը:

5. ԼՂ սահմանների որոշման սկզբունքները թելադրված են հետևյալ օրենքով պահանջներով.

ա) անհրաժեշտ անվտանգության երաշխիքներ, ինչին համապատասխան՝ ԼՂ ռազմավարանշանակ արևմտյան թիկունքն ապահովող առնվազն 2 շրջանների՝ Քաշաթաղի և Նոր Շահումյանի (Լաչինի և Քելբաջարի) տարածքներն ամբողջովին պետք է ներառվեն ԼՂ վարչարարածքային կազմում,

բ) ԼՂ բնակչության բազմաթիվության (խառնաբնակության) վերականգնում՝ կազմակերպելով ՂՀ-ի հետևանքով հայ փախստականների և ադրբեջանցի ու այլազգի ներքին տեղահանվածների կամավոր վերադարձը նախկին բնակության վայրեր:

Հիշյալ իրավունքներից ամբողջությամբ պիտի օգտվեն ոչ միայն նախկին ԼՂԻՄ-ից, այլև Ադրբեջանի բազմաթիվ այլ տարածքներից բռնագաղթած և նախկին բնակության երկիրը փոխած հայ փախստականները, ովքեր այժմ գործնականում չեն կարող վերադառնալ Ադրբեջանում իրենց նախկին բնակության վայրերը՝ անվտանգության տարրական երաշխիքների բացառված լինելու պարճառով.

գ) փոխվստահության վերականգնման և ամրապնդման, փոխադարձ ինտեգրման գոտու ստեղծում և աստիճանական ընդարձակում՝ որպես նաև օրինակ տարածաշրջանի մյուս ազգամիջյան բախումների կարգավորման համար:

6. Երկու կողմերի փախստականների ու բռնի տեղահանվածների կամավոր վերաբնակությունը թիվ մեկ պայմանն է ՂՀ-ի վերջնական և մնայուն կարգավորման համար: Չլուծելով բնակչության առավել անպաշտպան խավի սոցիալական, քաղաքական իրավունքների խնդիրները և դրանով իսկ գործնականում չապահովելով հակամարտության մեջ ներքաշված ժողովուրդների փոխադարձ հանդուրժողականությունն ու համակեցությունը՝ անհնար է ՂՀ-ն հանել փակուղուց:

Անձը հաստատող փաստաթուղթը և ծննդավայրի հստակ նշումը շեշտադրելու անհրաժեշտությունը պայմանավորված է հիշյալ անձանց վերադարձի գործընթացում հնարավոր վարչաիրավական թուրիմացություններից և ազգամիջյան նոր բախումներից խուսափելու ցանկությամբ:

7. Խառը հանձնախմբի ստեղծումը հարկավոր է վերոնշյալ խմբերի ներկայացուցիչների վերաբնակման բոլոր գործընթացները միջազգային իրավունքի պահանջներին համապատասխան կազմակերպելու և վերահսկելու համար:

Գործընթացները նշված անձանց համար կկազմակերպվեն և կիրականացվեն հնարավորության սահմաններում առավելագույն լայն ընտրությամբ և կամավորության սկզբունքով.

ա) բնակարանների փոխանակում,

բ) Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում՝ որևէ այլ բնակավայրում բնակարանի հարկացում:

Զուգահեռ գործնական լուծում կստանան հակամարտության գոտում անվտանգության կայուն և հուսալի համակարգի ստեղծման ու գործառնման, փոխվստահության վերականգնման և ամրապնդման, ապաշրջափակման, վերաինտեգրման ու սոցիալ-քաղաքական համերաշխության ապահովման հիմնախնդիրները:

8. Ազատ տեղաշարժի իրավունքը հաստատված է ԵՄ-ի հիմնարար փաստաթղթերում և ամենօրյա պրակտիկայում, իսկ մեր պարագայում առավել ևս է կարևորվում, քանզի, ԵՄ-ի նմանությամբ բացելով փշալարապար սահմանները, վերանայելով առևտրային, մաքսային արգելքները, ԵՄ-ի մանդատի ներքո հնարավորություններ կորվեն ԼՂ քաղաքացիներին՝ փոխվստահության և ապագայի հանդեպ գորացող հավատի հենքի վրա ազատորեն զարգացնելու երկրի տնտեսությունը, դրանով իսկ բարձրացնելու բնակչության կենսամակարդակը, աստիճանաբար հավասարվելու ԵՄ-ի երկրների մակարդակին և, վերջնապես, տնտեսական ու քաղաքական փոխառնությունների խորացման միջոցով ապահովելու բազմակողմանի ինտեգրումը ինչպես բուն կովկասյան տարածաշրջանում, այնպես էլ ողջ ԵՄ-ի մակրոտարածքում, վերջինիս էլ մշտական ազդեցությամբ ու հովանավորությամբ քաղաքացիական հասարակություններ ձեվավորելու ԼՂ-ում և հակամարտող մյուս երկրներում:

9. Բոլոր ենթակետերի դրույթները ձևակերպված են միջազգային իրավունքի ընդունված նորմերին և սկզբունքներին համապատասխան.

ա) վերոհիշյալ խնդիրների իրականացման համար նախ պարտադիր է, որ ԼՂ օրենսդրությունը, հարկապես մարդու իրավունքների ու ազատությունների մասով, համապատասխանեցվի ԵՄ-ի օրենքների պահանջներին,

բ - գ) քանի որ ԼՂ-ն ընտրելու է ապառազմականացման ուղին, բացելու է սահմանները, անհրաժեշտ է և բավարար, որ ԼՂ-ն իր այդ սահմաններում, որոնց բնույթը չի հակասելու ՂՀ-ի վերջնական կարգավորման շահերին, ունենա ինքնիշխանություն և իրավունք՝ ազատ, արդար և ուղղակի ընտրություններով կազմավորելու պետական իշխանական կառույցները,

դ) եթե ԼՂ քաղաքացիներին, այդ թվում՝ վերադարձած նախկին բնակիչներին, անձը հաստատող փաստաթուղթ տրամադրի որևէ այլ երկիր, այլ խոսքով՝ եթե այդ փաստաթղթում (ԼՂ սահմանափակ ինքնիշխանության բերումով՝ թեկուզ ինքնության քարտում) չամրագրվի ԵՄ-ի մանդատ

ար, և, վերջապես, եթե դա շնորհելու իրավունքը չվերապահվի ԼՂ կառավարությանը, ապա ի դերն կհանվի ԼՂ-ն ինքնուրույն միավորի իրավունքով ԵՄ-ի մանդատի ներքո առնելու ողջ քաղաքական տրամաբանությունը՝ իսպառ վերացնելով ԼՂ-ի առանց այն էլ սահմանափակ ինքնուրույնության փարթերը, և ՂՀ-ն նորից կմտնի փակուղի, կամ նույնիսկ կբորբոքվի նոր բախում: Քանի որ նաև ընթացիկ փուլում հակամարտ կողմերը դեռ պարբերաբար չեն ինքնուրույն, փոխհամաձայնեցմամբ կարգավորելու այս բարդ ու զգայուն հիմնախնդիրը, մնում է միայն, որ, ԵՄ-ի հսկողությամբ, խառը հանձնախումբը վերջնական լուծում փառ հեղափոխական սկզբունքային հարցերին՝ համաձայնեցնելով ԼՂ իշխանությունների հետ:

- փվյալ դիմողն ընդհանրապես իրավունք ունի՝ մշտական բնակություն հաստատելու ԼՂ տարածքում,

- ո՞ր բնակավայրում է ապրելու,

- երաշխավորել անձը հաստատվող փաստաթղթի ձևակերպումը հենց փվյալ (և ոչ ուրիշ) հաշվառման հասցեով:

ե) ԼՂ իշխանությունները կարող են ապահովել ազատ փոխադասական գոտում օֆշորային պայմանների ստեղծումը (ԵՄ-ի որոշ փոքր երկրների՝ Մալթայի, Լիխտենշտայնի, Հարավային Կիպրոսի օրինակով), փոխադասական մենաշնորհների բացառումը, առողջ փոխադասական մրցակցության ծավալումը:

զ) նշված իրավունքն ինքնաբերաբար բխում է նախագծի 8-րդ կետի դրույթներից և ԵՄ-ի օրենսդրական պահանջներից:

է) խուսափելու համար 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին Օսմանյան կայսրությունում ծրագրված և իրագործված՝ հայերի ցեղասպանության նորանոր դրսևորումների իրական սպառնալիքից, առաջնորդվելով Խորհրդային և անկախ Ադրբեջանների խտրական, մշտապես ազգային զրուսմանը ուղեկցվող և, հատկապես, հայահալած քաղաքականության հերթական գոհը չդառնալու բնական ինքնապահպան մղումով (չկրկնելու համար, օրինակ, ի սկզբանե հայաբնակ, զուր հայկական տեղանվամբ և իբրև հայության համար որպես Ինքնավար Հանրապետություն ստեղծված, բայց 1918–1989 թվականներին իսպառ հայաթափված Նախիջևանի ճակատագիրը), օգտվելով գինված ինտերվենցիայի պայմաններում անհատական ինքնապաշտպանություն կազմակերպելու միջազգայնորեն ճանաչված իրավունքից՝ ԼՂ-ն արդեն շուրջ 16 տարի դե ֆակտո ունի Պաշտպանության կանոնավոր բանակ, ըստ որում՝ Ադրբեջանի սանձազերծած զինյալ հակամարտության փուլավարից հետո (1996 թվականից) ԼՂ տարածքում ԼՂ բնակիչների համար վերացված է պարտադիր զինծառայության մասին օրենքը (ԵՄ-ի անդամ և այլ երկրների նման՝ գործում են միայն ժամկետային և պայմանագրային կամավոր զինծառայության կարգերը): ԼՂ-ն պնդում է կանոնավոր բանակային կառույցը պահպանելու անհրաժեշտությունը, քանի որ բացակայում

են հակամարտ կողմերի միջև ցանկալի վստահությունը և ԼՂ բնակչության անվտանգության իրական երաշխիքները: Ինքնապաշտպանության նվազագույն մակարդակի և կայուն խաղաղության ապահովման համար ԼՂ-ն, ԵՄ-ի թույլտվությամբ և նրա ռազմական փորձագետների վերահսկողությամբ, ստեղծում է Ազգային գվարդիա (անվտանգության ուժեր) և ոստիկանություն՝ ունենալով Ադրբեջանի զինված ուժերի սպառազինության առնվազն 1/4-ը:

Մյուս կողմից՝ քանի որ Ադրբեջանը ներկայում ունի, իր իսկ պաշտոնական փվյալներով, ավելի քան 150 (հարյուր հիսուն) հազար զինծառայող, Լեռնային Ղարաբաղն իրավունք ունի հավակնելու այդ թվի գոնե 1/5 մասին:

ը) մինչև հակամարտության բռնկումը Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ճնշող մեծամասնությունը (3/4-ից ավելին) կազմել են հայալեզու տեղաբնիկ հայերը: Արդեն ինքնորոշված Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդն էլ իր նաև լեզվամշակութային ու հոգևոր անկախությունը վավերացրած՝ 1991 թվականի հանրաքվեի արգասիք հանդիսացող Մահմադրական օրենքում և 2006 թվականին ընդունած Մահմադրության մեջ ամրագրեց Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում հայերենի, որպես միակ պետական ու պաշտոնական լեզվի, կարգավիճակը:

Մյուս կողմից՝ ըստ Նախագծի հիմնադրույթների, ադրբեջաներենն իբրև պաշտոնական լեզու ունեցող Ադրբեջանի Հանրապետության հետ Լեռնային Ղարաբաղը հարաբերվելու է ընդհանուր հիմունքներով՝ որպես այլ պետության:

Ամփոփում

ՀՀ-ի, ԼՂ-ի և Ադրբեջանի թե՛ իշխանությունների, թե՛ ժողովուրդների միջև չեն հաստատվել անհրաժեշտ վստահությունն ու միմյանց ընդառաջ գնալու քաղաքական կամքը: Թե՛ ՀՀ-ում ու ԼՂ-ում, թե՛ Ադրբեջանում դեռևս գոյություն չունի ժողովրդի ազատ ընտրությամբ օրինական իշխանություններ ձևավորելու համակարգ, որոնք կկարողանան, նույն ժողովրդի առաջ պարասխանափութություն ստանձնած, դիմել անհրաժեշտ փոխ-զիջումների, գործող իշխանություններն էլ, ՂՀ-ի կարգավորման ջանքեր գործադրելու փոխարեն, միայն ժամանակ են ձգձգում՝ իշխանական լծակները պահպանելու և ինքնավերաբարդման շահամիտումով: Երեք երկրներում էլ արմատացած չեն ժողովրդավարական արժեքներն ու հաստատությունները: ԼՂ-ում պահպանվում և փրկեցվող երկարաձգվում է հարկադրյալ ռազմական դրության ռեժիմը, ինչը չի կարող նպաստել ո՛չ

ժողովրդավարության, ո՛չ էլ փնտրության զարգացմանը: Ուստի ներկայիս այլընտրանքը միակն է մնում, այն է՝ ԼՂ փարածքը, միջազգային հանրության և առաջին հերթին ԵՄ-ի օգնությամբ, դուրս բերել հակամարտ կողմերի գործող իշխանությունների պարտադրած ռազմաքաղաքական դաշտից և հանձնել ԵՄ-ի իրավասությանը՝ վերը շարադրված պայմաններով: Առավել ևս, որ ապագան բոլոր դեպքերում ԵՄ-ինն է. փարածաշրջանի երկրները, անկասկած, կհամալրեն ԵՄ-ի ընդլայնվող շարքերը՝ վաղ թե ուշ (մեր հիշյալ ժողովուրդների համար, ցանկալի է, իհարկե, հնարավորինս վաղ, և ԼՂ-ի մանդատի հանձնումը ԵՄ-ին ինքնին կարագացնի բոլոր երկրների անդամակցման գործընթացը):

ՊԵՏԱԿԱՆԱՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՎԻՂՆԵՐՈՒՄ

*«Մենք զգում ենք մեծ սպազան հայ
հայրենիքի և երկրորդաժողովն ծնրադրում կրա
սաարվածային Կուսիքի առջև»
ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺՂԵՀ*

Հրադադարի հասարակումից ոչ շատ անց՝ 1994 թվականի մայիսի 28-ին՝ հայոց առաջին հանրապետության խորհրդանշական օրը, 29-ամյա Սամվել Բաբայանին, ի գնահատումն արցախյան ազադամարում նրա մարուցած անուրանալի ծառայությունների, շնորհվեց գեներալ-մայորի զինվորական կոչում: Դրանով իսկ Բաբայանը դարձավ վերջին 3 դարերում բարձրագույն սպայական կոչման արժանացած ամենաերիտասարդ հայորդին:

Պարերազմական գործողությունների ավարտից հետո հասարակված հարաբերական խաղաղության պայմաններում Արցախի պերական կառույցների, մեծապես ավերված փնրեսության, բազում դժվարություններ ու գրկանքներ դիմագրաված ողջ բնակչության առջև ծառացան սկզբունքորեն այլ բնույթի հիմնախնդիրներ: Հրադադարի՝ ուժի մեջ մտնելուց հետո, փրական ժամանակ, ԼՂՀ Պաշտպանության բանակն արցախահայության համար մնում էր միակ իրավասու և հեղինակություն վայելող հասցեարեր մարմինը: Իշխանության փարբեր օղակներին և հափկապես բանակին հղվող՝ բնակչության դիմում-բողոք-գանգափ-առաջարկ-պահանջների հարաճուն հոսքը հրափապ էր դարձնում ԼՂՀ պերական կառույցների, կառավարման համակարգի և հանրային կյանքի բոլոր ոլորտների բարեփոխումը՝ համապարասխանեցնելով նոր բաղաբական մարաիրավերներին ու սոցիալ-փնրեսական պահանջներին: Այլ խոսքով՝ հարկավոր էր ամրապնդել ինքնիշխան Արցախի պերականությունը:

Հենց այս շրջադարձային գործում կարևորագույն դերակափարություն ունեցավ Սամվել Բաբայանը: Գեներալը հասկանում էր, որ իր առաքելության ուժը պայմանավորված է հաղթանակների հետ ժառանգական կապով, այն գերխնդրով, որ իր բոլոր մոփեցումները պերք է ծառայեն հաղթանակների արդյունքների պաշտպանությանը և խաղաղության ամրապնդմանը: Հաղթանակների գորահրամանափարի խոսքն ուներ բաղաբական կշիռ, որն էլ դրսևորվեց 1994 թվականի դեկտեմբերի 21–23-ին կայացած՝ ԼՂՀ առաջին գումարման Գերագույն խորհրդի նստաշրջանում: Բանակի հրամանափարը, ով նաև ԼՂՀ Գե պափգամավոր էր, խորհրդարանական իր գործընկերների առջև հանդես գալով վճռորոշ ելույթով, շեշտեց, որ, ելնելով մեր ժողովրդի ընդհանուր շահերից, պահպանելով նաև Արցախի վարկը, անհրաժեշտ է համարում իրականացնել հանրապետու-

թյան նախագահի օրինական և քաղաքակիրթ ընտրություն, կառավարության ձևավորում: Նույն ելույթում Բաբայանն առաջարկեց ԼՂՀ նախագահ ընտրել Ռոբերտ Քոչարյանին: Բաբայանի քաղաքական բազմաթիվ հակառակորդներ փարիներ շարունակ մեղադրում են Պաշտպանության բանակի հրամանատարին Արցախում, իրենց իսկ կարծիքով, հասարակական կյանքի փլուզման համար: Մինչդեռ, ինչպես փեսնում ենք, այդ «բռնապետ» իրականում կամովին հրաժարվում է իր փաստացի իշխանությունից՝ հանուն պետականության կայացման, հանուն ժողովրդավարական հասարակությունների և ավանդույթների հիմնադրման ու զարգացման:

Ռոբերտ
Քոչարյան

Բաբայանի կողմից Քոչարյանի թեկնածության առաջադրումը պատահական չէր և, առավել ևս, թելադրված չէր նեղ անձնական նկատառումներով: Հայաստանի նորանկախ հանրապետությունն այդ ժամանակ գլխավորում էին Հայոց համագլխին շարժման (ՀՀԸ) գործիչները, և մարտավարական փեսանկյունից ակնհայտ էր, որ պետք էր պահպանել ու խորացնել գործող փոխհարաբերությունները: Ահա թե նաև ինչու ԼՂՀ առաջին նախագահի քաղաքական ընտրության հարցում Բաբայանի նախապարտությունը կանգ առավ Ռոբերտ Քոչարյանի թեկնածության վրա: Մի գործիչ, ով դեռ 1989 և 1990 թվականներին Հայաստանի ընտրափարածքից ընտրվել էր ՀԽՍՀ, այնուհետև ՀՀ Գերագույն խորհրդի պարզամտ և կազմակերպչական աշխատանքի փորձ ուներ, իսկ պարերազմական փարիներին ԼՂՀ Պաշտպանության պետական կոմիտեի (ՊՊԿ) նախագահն էր՝ ըստ հարկին չեզոքացնելով ռազմաքաղաքական անհրաժեշտ ձեռքբերումներից զերծ մնալուն կամ հրաժարվելուն միտված փարափեսակ ճնշումներ:

Բաբայանի այս դիրքորոշմամբ բացառվեցին օրենսդիր-ներկայացուցչական մարմնի ներսում առկա ընդդիմադիրների առարկությունները:

ԼՂՀ ԳԽ, ապա Ազգային ժողովի շենքը և նախագահի նստավայրը Ստեփանակերտում

Քվեների բացարձակ մեծամասնությամբ 1994 թվականի դեկտեմբերին ԼՂՀ առաջին նախագահ ընտրվեց Ռոբերտ Մեղրակի Քոչարյանը (2 փարի ժամկետով): Վերջինս, նոր օրենքով սահմանված կարգով, ձեռնամուխ եղավ ԼՂՀ կառավարության կազմավորմանը՝ 1995 թվականի հունվարին որպես վարչապետի հրավիրելով ՀՀ կառավարության նախկին անդամ, հարուկ ծրագրերի պետական վարչության նախկին պետ Լեոնարդ Պետրոսյանին (գոհվել է 1999 թվականի հոկտեմբերի 27-ին՝ ՀՀ ԱԺ նիստերի դադարում կատարված ոճրագործության հետևանքով):

Հիմնադրվեց և Արցախի կառավարության կառուցվածքում, ի թիվս պետական կառավարման այլ մարմինների, ընդգրկվեց պաշտպանության նախարարությունը. ԼՂՀ պաշտպանության նախարար նշանակվեց Պաշտպանության բանակի հրամանատար Սամվել Բաբայանը (1995 թվականի հունվարի 9):

Պաշտպանության նախարարի ուղղորդության կենտրոնում շարունակում էին գերակայել ԼՂՀ-ի անվտանգության հիմնական երաշխավորի՝ բանակի հիմնախնդիրները, զորամասերի մարտունակության հետևողական ամրապնդումը: Բաբայանի ղեկավարությամբ աշխատանքներ ծավալվեցին Պաշտպանական շրջանների արդիականացման և հզորացման ուղղություններով: Հանրապետության սահմանների հուսալի պաշտպանությունն ապահովելու նպատակով, կողմերի շփման գծի ամբողջ երկայնքով ստեղծվեցին ամուր դիրքեր՝ հագեցված ռազմափորձիկական անհրաժեշտ սարքավորումներով: Հիմնվեցին նոր զորանոցներ, զորավարժարաններ, ռազմաճարարագիտական այլ կարևոր ենթակառույցներ:

Բանակում կառավարման համակարգի բարեփոխման շնորհիվ զորակոչերի կազմակերպումը դարձավ անխափան:

Պաշտպանության բանակում ներգրավվեց հիմնականում փորձառու բարձրագույն հրամանատարական կազմ, այդ թվում՝ ԽՍՀՄ հրետանու գեներալ-մայոր, դեռևս Հայրենական մեծ պարերազմում աչքի ընկած, հետագայում ՀՀ համագործակցության գեներալ-լեյտենանտ, Արցախի հերոս (հետմահու) Քրիստափոր Իվանյանը, ԽՍՀՄ զինված ուժերի (ԶՈՒ) գնդապետ, աֆղանական պարերազմի մասնակից, հետագայում ՀՀ գեներալ-լեյտենանտ Անատոլի Զիննիչը, ՌԴ ԶՈՒ գեներալ-մայոր Վալերի Խաչատրյանը, Սեյրան Օհանյանը և ուրիշներ: Միևնույն ժամանակ կադրերի ճիշտ ընտրությունը ԼՂՀ բանակում լրջագույն խնդիր էր: Արցախի

Սամվել
Բաբայան

Լեոնարդ
Պետրոսյան

Սամվել Բաբայանը հեղինում է հերթական գորավարժությանը

Սամվել Բաբայանը հրամանատարների հետ

Զորամասի սրուզայց

Բանակաշինություն

բնակչության ընդհանուր թվից հարկավոր էր առանձնացնել պահանջվող սպայական և ենթասպայական թվակազմ՝ այն դեպքում, երբ Արցախում մինչ այդ չէր գործել որևէ ռազմական ուսումնական հաստատություն: Կազմակերպվեցին տեղական զինվորական կադրերի մասնագիտական ուսումնառությունը և վերապատրաստումը ՀՀ-ում ու արտերկրում: Սպայակադրային արդյունավետ քաղաքականությունն առավել քան կարևորվում էր, ինչը, բոլոր անխուսափելի թերություններով հանդերձ, հաջողությամբ իրականացրեց նախարարը:

Նոր հոսսայիվների կառուցմամբ և ընդհանրապես ռազմաբժշկական ծառայության բարելավման շնորհիվ զինծառայողների շրջանում կրճարվեց ընդհանուր հիվանդացությունը, կանխարգելվեց վարակիչ հիվանդությունների փարածումը:

Մեծ ուշադրություն էր դարձվում նաև թիկունքային ծառայության, հարկապես սպայական ու ենթասպայական կազմի պարենային ու դրամական բավարարումների շարունակական բարելավմանը, զինծառայողների, զոհված ազատամարտիկների ընտանիքների և վիրավոր ազատամարտիկների սոցիալական (ներառյալ բնակարանային) կարիքների գոհացմանը: Այս կապակցությամբ 1999 թվականի հունվարի 22-ին, կառավարության ներկայացմամբ, ընդունվեց «Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովության մասին» ԼՂՀ օրենքը:

Ամրապնդվեց ռազմական արդարադատության ենթահամակարգը: Ուժեղացվեց ԼՂՀ զինվորական դատախազության աշխատանքը՝ Մարտունու, Ասկերանի, Մարտակերտի կայազորային զինդատախազությունների գործառնամբ: Մինչև 2000 թվականը, ի տարբերություն ՀՀ-ի, ԼՂՀ-ում գործում էր մասնագիտացված զինվորական դատարան (տրիբունալ)՝ իր հասարիքային դատավորական կազմով, որն անհրաժեշտության դեպքում արագնա բաց դատական նիստեր էր անցկացնում համապատասխան գործառններում: Այս ամենի շնորհիվ ամրապնդվեց զինվորական կարգապահությունը, ինչն էլ նպաստեց արտակարգ պարահարների աստիճանական նվազեցմանը:

1995 թվականի սեպտեմբերին, ԼՂՀ հյուսիսում տեղաբաշխված որոշ գործառնների հենքի վրա կազմավորվեց Մարտակերտի լեռնահրաձգային դիվիզիան (հիմնադիր հրամանատար՝ գեներալ-լեյտենանտ Բրիստամիր Իվանյան): Դա մեծ դեր ունեցավ և ունի ԼՂՀ հյուսիսային սահմանների արդյունավետ պաշտպանությունն ու անառիկությունն ապահովելու գործում:

Նման բարեփոխումների հետ մեկտեղ, հանրապետության առջև ծառացած հիմնահարցերի շարքում, կարևորվել էր ներքին քաղաքական իրավիճակի կայունացման խնդիրը:

Թե՛ պատերազմի տարիներին, թե՛ հրադադարի հաստատումից հետո Բաբայանն իրավասու կառույցների միջոցով վճռական քայլեր ձեռնարկեց ապօրինի և անկանոն զինյալ խմբերը կազմացրելու ուղղությամբ, որոնք

ստեղծել էին լարված իրավիճակ, նպաստել քրեական տարրերի աշխուժացմանը: Հարդյունա, կարճ ժամկետներում հաջողվեց հասնել դրանց հիմնարմարների վերացմանը և քաղաքացիական կյանքի վերահաստատման գործընթացների արագացմանը:

Թե՛ որքան մեծ ու վճռորոշ նշանակություն էր փալիս Բաբայանը բանակաշինության և ընդհանուր պետականաշինության գործում բացառապես պետական մոնոպոլիզացիայի գերիշխմանը, ամեն տեսակի «ֆիդայական ինքնագործունեության» վրանգավոր երևույթների արմատահանման անհրաժեշտությանը, և ինչպես էին ավելի ու ավելի կարծր դառնում Արցախի անվտանգության ապահովման ներքին նախադրյալների ամրապնդման գերխնդրում նրա հայացքներն ու գործելակերպը, լավագույնս կարող է վկայել Շուշիի գործամասի կարճատև ողիսականը:

Այսպես: Ազատագրված Շուշի քաղաքում էր տեղակայված փյալ Պաշտպանական շրջանի շտաբը: ՊՇ-ի հրամանատար Վաչագան Իշխանյանը, գերազանցելով իր լիազորությունները, հանդես էր բերում առանց այն էլ բազում բարդություններով կայացող ու տրակավին չճանաչված «պետության մեջ պետություն» ստեղծելու անթաքույց հավակնություններ:

Կենսականորեն անհրաժեշտ էր ապահովել հասարակական կարգն ու օրինականությունը, և վրանգավոր իրավիճակը կանխելու նպատակով Սամվել Բաբայանը 1996 թվականի ապրիլի 1-ին Շուշիի պաշտպանական շրջանը լուծարելու հրաման արձակեց: Սպաներն ու ենթասպաները, ԶՈՒ գործող կարգապահական կանոնագրերին համապատասխան, ենթարկվեցին, հորինակ այլոց, խիստ կարգապահական փուլների (ընդհուպ լրիվ աստիճանագրվում): Նրանց մի զգալի մասը, պաշտոնի և զինվորական կոչման իջեցմամբ, ծառայության տեղափոխվեց այլ գործառններ:

Մյուս կողմից՝ անհրաժեշտության դեպքում Բաբայանը միշտ էլ ռազմական վերադասի առաջ, անհրաժեշտ և ստույգ հիմքերի վկայակոչմամբ, պաշտպանում էր արցախյան ազատամարտում թրծված և կադրային հրամանատարների վերաճած ազատամարտիկներին:

Ամենախիստ պահանջները բավարարող որակական բնութագրերի, տեխնիկամարտավարական պատրաստության բարձր մակարդակի և դրանց մշտական կարարելագործման շնորհիվ բանակը սեղմ ժամանակահատվածում իրավամբ նվաճեց հարավկովկասյան տարածաշրջանում առավել մարտունակի համբավ: Հարկանշական է, որ բանակաշինությանն առնչվող ամենատարբեր խնդիրների վերաբերյալ ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի և նախարարության գերատեսչական ակտերի ընդհանուր փորձակը (հրամաններ, ուսումնական ծրագրեր, ժամկետային զինծառայողների, սպայական ու ենթասպայական կազմի հասարակական-պետական պատրաստության գծով ձեռնարկ, օպերատիվ ռազմատեղագրական քարտեզներ և այլն), որպես օրինակելի փաստաթղթերի փաթեթ, հաջողությամբ օգտագործվել է ՀՀ ռազմական գերատեսչության կողմից:

Ռազմագործողություններին անմիջապես հաջորդող շրջանից ի վեր արդեն, Պաշտպանության բանակի ստորաբաժանումներում ժամկետային զինծառայության պայմանները, իրավասու փորձագետների, ժամկետային զինծառայողների ծնողների միահամուռ խոստովանությամբ, համարվում էին լավագույնը՝ նույնիսկ ՀՀ-ում Կրեդակայված զորամիավորումների համեմատ:

Այս առումով բնավ պարահական չէին ոչ միայն ՀՀ և ԼՂՀ զինվորական գործիչների, այլև արտասահմանյան մասնագետների բարձր, դրվապական կարծիքները Պաշտպանության բանակի և նրա հրամանատարի վերաբերյալ: Զորօրինակ՝ 1997 թվականի ապրիլին Արցախի որոշ զորամասեր այցելած ռուս հայրնի ռազմաքաղաքական գործիչ, գեներալ-լեյտենանտ Ալեքսանդր Լեբեդը հայտարարեց. «Ես առաջին անգամ շարքարիներ ի վեր Կեսա մարտունակ գունդ, որին հաճելի է նայել»:

Այսպիսի գնահատականների ծանրակշիռ առավելություններն էին 1995 թվականի մայիսի 9-ին և 1997 թվականի մայիսի 9-ին, արցախյան պետական եռադրոնի՝ Հաղթանակի օրվա, ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի ստեղծման և Շուշիի ազատագրման համապատասխանաբար 3-րդ և 5-րդ փարեղարձերի առթիվ, Ստեփանակերտի Վերածննդի հրապարակում Կրեդի ունեցած՝ Պաշտպանության բանակի զորահանդեսները: Փաստորեն, հայ իրականության մեջ առաջին անգամ, հայոց ազատագրված երկրամասի մայրաքաղաք Ստեփանակերտում կայացան համահավաք զորահանդեսներ, որոնց մասնակցում էին նաև զինծառայողներ Հայաստանի բոլոր շրջաններից (1997 թվականին՝ արդեն բոլոր մարզերից):

Զորահանդեսների ուղիղ և ամբողջական հեռարձակումն իրականացվեց Արցախի պետական, ինչպես նաև Հայաստանի ազգային հեռուստափոխարկությամբ՝ հարյուր հազարավոր մարդկանց սիրտը լցնելով հպարտությամբ և արցախյան շարժման ընդհանուր հաղթանակի անշրջելիության գիտակցությամբ: Վերածննդի հրապարակում ներկա էին բազմահազար արցախցիներ: Ժամանել էին նաև բազմաթիվ հյուրեր, ովքեր անմիջական վկաներն ու յուրօրինակ վավերացնողները եղան այդ խորհրդանշական ռազմաշքերթերի...

1995 թվականի զորահանդեսի հաջողական կողմն այն էր, որ դրա փեսագրության մի հարված ներկայացվեց Ռուսաստանի Դաշնության առաջին հեռուստաալիքի բազմամիլիոնանոց լսարանին՝ ռուս հայրնի հեռուստալրագրող Ալեքսանդր Լյուբիմովի ուշագրավ լուսաբանմամբ:

Զույգ զորահանդեսների հրամանատարը Պաշտպանության բանակի հրամանատարի առաջին Կրեդակալ Սեյրան Օհանյանն էր (այժմ՝ գեներալ-գնդապետ, ՀՀ պաշտպանության նախարար): Զորահանդեսներն ընդունեց պաշտպանության նախարար, Պաշտպանության բանակի հրամանատար Սամվել Բաբայանը:

Կասկած չէր մնում այլևս, որ արցախյան զորահանդեսներին մեր ընդհանուր հայրենիքի և զուգապետության անխախտ բոլոր փարածաշրջանների զինվորականների մասնակցության իրողությունը հավաստեց հայ ժողովրդի միասնությունն ու ներքին ամբողջականությունը: Զորահանդեսների ամրագրած հաղթանակները Հայաստան-Արցախ-Սփյուռքի անչափելի նվաճումներն են, որոնք պարտավոր ենք փոխանցել սերունդներին:

Նաև զորահանդեսների շնորհիվ մենք ըմբռնեցինք, որ մեր ազգային անվտանգության գլխավոր երաշխիքը մարտունակ ու հայրենամոլ զինված ուժերն են:

Ավելի քան բնորոշ էր զորահանդեսին ներկա Վազգեն Սարգսյանի խոսքը. «Դժվար է ստորահայտել: Երևի թե իմ կյանքի ամենահուզումնալից օրերից մեկն է, եթե ոչ ամենա, ամենա... Այս ամենը շրջափակ է հարկապես առաջին օրերն ստորած մարտկանց համար: Ինչից մենք սկսեցինք: Երեք ծակած սակրունար Դադարաղ հասցնելու համար մեզ ձեռքուկալում էին: Եթե ձագերն էլ սակրունարները: Ու համկարծ պատր Դադարաղի հզոր բանակը՝ իսկապես փարածաշրջանի ամենահզորը, հրաշալի շքերթ ունեցավ: Դադարաղցից ցույց փվեցին, որ ինչպես կոխում են, պնակա էլ փոխում են իրենց հատթանակները, և ցույց փվեցին, որ Դադարաղն իսկապես անստիկ ամրոց է, և Դադարաղի դեմ ոչ ոք չի կարող պարտազմի գալ. ով պարտազմով գա, գրուիլը կշարտի այդ ամրոցի պարտերին: Եվ վերջում սակրացնեմ. աջակից լինել. չգիտեմ ինչ, դրանք տուր բուներ են, դրաի համար ենք, ներաի համար ենք՝ բոլորս միասին ենք...»

...Այն երբ էր ձեռքներս մեկնում գույք էինք սողերում աշխարհի ուժերներից, և աշխարհին անարտքեր էր մեր խնդրանքին: Այն երբ էր ազգովի մարտի ելած կոխում էինք և հախարում, որ հատթանակը մերն է լինելու: Ահա այն հատթանակը, հրապարակով անցնում է ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի արտաքաժանումների մի մասը՝ զրահարկներին, հրեպանի,

Ալեքսանդր
Լեբեդը և Սամվել
Բաբայանը

սակաճանքները, ռեսպոնսիվ հրեզրամու կայանքները, ՀՕՊ-ի մագրոսկան մեքենաներ... Այն ամենը, ինչ բանակը և պետությունը պետություն են դարձնում: Եվ որքան խրոխտ է հնչում ԼՂՀ պաշտպանության նախագահը, գեներալ-մայոր Սամվել Բաբայանի ձայնը այս հրապարակում: Եվ որքան շեշտ են քայլում զինվորները»:

...1997 թվականի մայիսի 9-ի առավոտյան Սյրեփանակերպի փոնագարդ Վերաձննդի հրապարակի փրիբունայում էին ԼՂՀ նախագահին առընթեր անվրանգության խորհրդի անդամները, ՀՀ կառավարության պարվիրակությունը:

Ժամը 10-ին ԼՂՀ ՊԲ հրամանադարի առաջին փեղակալ, գեներալ-մայոր Սեյրան Օհանյանը գորահանդեսին ՊԲ գորամասերը ներկայացնող ստորաբաժանումների պարապարտության մասին գեկուցեց ԼՂՀ պաշտպանության նախարար, գեներալ-լեյտենանտ Սամվել Բաբայանին. ընդունելով գեկույցը՝ նախարարն անցավ ստորաբաժանումների շարքերի առջևով և, ողջունելով զինծառայողներին, նրանց շնորհավորեց Հաղթանակի, ՊԲ սպեղծման օրվա, Շուշիի ազադագրման 5-րդ փարեղարծի առթիվ: Ի պարասխան՝ հնչեցին զինվորների խրոխտ ուռաները: Ավարտելով շրջայցը՝ Սամվել Բաբայանն զբաղեցրեց իր փեղը փրիբունայում և հեփեյալ շնորհավորական ճառով դիմեց վեփերաններին, ՊԲ զինծառայողներին և ողջ ժողովրդին.

«Լեռնային Ղաղարաղի Հանրապետության Պաշտպանության բանակի զինվորները, Հայրենական մեծ պարերազմի թանկագին վեփերանները, հարգելի հյուրեր, հայրենակիցներ

Զորահանդեսների հրամանադար Սեյրան Օհանյանը գեկուցում է ԼՂՀ պաշտպանության նախարար Սամվել Բաբայանին

Սամվել Բաբայանը ողջունում է զինծառայողներին և շնորհավորում եռափոնի առթիվ

Տրիբունայում են Սամվել Բաբայանը, ԼՂՀ քաղաքական ու հոգևոր ղեկավարները և ՀՀ պարվիրակությունը

Տղանցում են Հայրենական Մեծ պատերազմի վեպերանները

Տղանցում են ՊԲ սպորաբաժանումները

Անցնում է զրահափեխիկան

Անցնում է ՀՕՊ-ի մարտական մեքենան

Անցնում են ՀՕՊ-ի կայանքները

Երկնքում են մարտական ուղղաթիռները

Շնորհապատիվում եմ ձեզ՝ Հատթամակի օրիս, Շուշի քաղաքի ազատագրման 5-րդ պարեղարձի և ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի օրիս ստեփի:

Հայրենական մեծ պատերազմի պարիներին դարաբաղիների արիության մասին միևնույն օրս էլ առաջադեպ եմ հյուսիսում: Թանկագին վեպերաններ, մենք երախտապարտ եմք ձեզ՝ արիության և հայրենասիրության դասերի համար:

Հայրերի մարտական փորագործության Էստաֆետը այսօր պատվով շարունակում եմ նրանց դրոշմները: Հինգ փարի առաջ, մայիսի 9-ին, մենք ազատագրեցինք Արցախի հնամասն մայրաքաղաք Շուշին: Այդ օրը մեր պարունության մեջ մտավ որպես Արցախի բարձր ոգու և արիության խորհրդանիշ, ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի հիմնադրման օր: Բերևապաշտպանության սակավագիծ ջոկատներից չդադարող մարտերում ծնվեց, ստեղծվեց և ստեղծվեց մեր բանակը: Մենք խոնարհվում եմք նրանց հիշատակի առաջ, ովքեր իրենց կյանքը տվեցին հանուն մեր հայրենիքի ազատության և անկախության:

Չնայած հակադեպի դժվարություններին՝ մենք դիմապայքեցինք և հաղթեցինք թշնամուն՝ հարկատրերով նրան զինատարար կնքել, հարկատրերով նրան հրաժարվել դարաբաղի հիմնադրի ուժային լուծման փորձերից:

Այսօր Պաշտպանության բանակը հուսալիորեն կանգնած է մեր սահմանների պաշտպանության դիրքերում, կարգադրագործում է մարտական պարտադրականությունը և փառապատվությունը՝ համընդհանրապես Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ժողովրդի անվտանգության երաշխիքը:

Շնորհապատիվ Հատթամակի փրկի:

Շնորհապատիվ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Պաշտպանության բանակի օրը:

Կեցցեն Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը և իր զինված ուժերը:

Ուրախ...»:

Այնուհետև հրապարակով առաջինն անցան Հայրենական մեծ ու արցախյան պարեղարձների վերերանները, նրանց հեղինակին Պաշտպանության բանակի գործառնների սպորաբաժանումները, փողանցեցին զրահաբեխնիկան, հրթիռահրետանային ու հակաօդային պաշտպանության կայանքները, իսկ փոռական երկինքն ակոսեցին ԼՂՀ պեղական դրոշներով զարդարված ռազմաօդային ուժերի ուղղաթիռներն ու ինքնաթիռները...

1996 թվականի մարտի 5-ին ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը շնորհավորեց ԼՂՀ պաշտպանության նախարարի ծննդյան հոբելյանը:

«Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարությունը շնորհավորում է ԼՂՀ պաշտպանության նախարար զեներալ-մայոր Սամվել Բաբայանին՝ ծննդյան 31-րդ տարեդարձի առթիվ:

Վճռորոշ է Ձեր ներդրումը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության արևոժման, զինված ուժերի կայացման և աստիճանների պաշտպանության ամրագրման գործում:

Ցանկանում ենք Ձեզ աննկուն կառք և արիություն՝ հասնուն Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության սպարազայի կերպուն, ի փառս նրա հզորացման և անպարտելիության:

Ձեր հեղափոխական փայլունը հավերժ կապրեն երախտասպարս սերունդների հիշողության մեջ:

ՀՀ պաշտպանության նախարարություն» («Հայ զինվոր» պաշտոնաթերթ, հ. 9, 9–16 մարտի, 1996 թվական):

Սամվել Բաբայանի ռազմաքաղաքական բացառիկ վաստակի համար 1996 թվականի սեպտեմբերի 20-ին նրան շնորհվեց զեներալ-լեյտենանտի զինվորական կոչում, իսկ 1997 թվականի մայիսի 8-ին Սամվել Բաբայանը առաջին արժանացավ ԼՂՀ բարձրագույն՝ Արցախի հերոսի կոչմանը՝ պարգևատրվելով «Ոսկե արծիվ» շքանշանով:

Երիտասարդ զեներալը, սակայն, չէր պարտավորում բավարարվելու արդեն ձեռք բերածով և ուշադիր հետևում էր կառավարության գործունեությանը: Այն իր հերթին, 1995 թվականին ձևավորվելուց անմիջապես հետո, սկսեց ձեռնարկել մարտական գործողությունների հետևանքով ավերված բնակավայրերի վերականգնման ու վերաբնակեցման համակողմանի աշխատանքներ:

Իրականացվեցին բանակի, ժողովրդի սոցիալական կարիքների բավարարմանը նպաստավորված օրենսդրական բարեփոխումներ: Ծավալվեցին լայն աշխատանքներ քննադատական ենթակառույցների վերականգնման կամ վերակառուցման նպատակով: Վերականգնվեց շուրջօրյա էլեկտրամատակարարումը: Մշակվեցին սոցիալ-քննադատական զարգացման փարեկան և մարդասիրական օգնության բազմաթիվ նպատակային ծրագրեր: Կառավարությունը, բարձր որակավորում ունեցող կադրային-մասնագիտական ներուժի ներգրավմանը գուզընթաց (առաջին հերթին ՀՀ-ից)¹,

1 Մի փաստ միայն. ՀՀ ՊՆ իրավական ակտի հիման վրա, հատուկ գորակոչով ՀՀ-ից ԼՂՀ մեկնեցին երիտասարդ զինապարտ մասնագետների (ուսուցիչներ, իրավաբաններ և այլք) խմբեր: Այդ մասնագետները, իրենց ժամկետային պարտադիր զինծառայությանը հավասարեցված կարգի աշխատանքային շրջանակներում (3-ական փարով), որոշակի ներդրում ունեցան Արցախի վարչարարածքային շրջանների համապարասխան բնագավառներում, իսկ ումանը, ծառայությունից հետո փոխում հիմնավորվելով և ընթանիք կազմելով, յուրովի նպաստեցին նաև ԼՂՀ ժողովրդագրական վիճակի բարելավմանը:

սկսեց կարարելագործել քաղաքացիական ծառայողների աշխատանքի վարձարության համակարգը:

Բաբայանն ի սկզբանե մեծ նշանակություն է տվել պետության ֆինանսարյունության քաղաքականության հիմնավոր լավարկմանը (օպերիմալացում)՝ ընդհանրապես, և, պետական ապարատի պահպանման ծախսերի կրճատման նպատակով, ուժեղացված չափորոշիչների արմատական վերանայմանը՝ մասնավորապես: Ուշագրավ է թեկուզ այն փաստը, որ 1996 թվականին Բաբայանի փաստարկված պնդման հիման վրա կրճատվեց արհեստականորեն բարձրացված՝ ԼՂՀ ԱԺ պարզամավորների աշխատավարձի ֆոնդը՝ բացառություն անելով միայն օրենսդրական գործունեությանը անմիջականորեն զբաղվող խորհրդարանական ընդհանուր ղեկավարության և մշտական հանձնաժողովների ղեկավար կազմի համար:

Արցախը կարող էր շարունակել զարգանալ միայն ներպետական բարեփոխումների հետագա խորացման և ժողովրդավարական գործընթացների անընդմեջացման ուղիով: Հենց այդ նպատակով Բաբայանը ԼՂՀ նախագահին առընթեր անվարանգության խորհրդի նիստում առաջարկեց՝ հրաժարվել ԼՂՀ նախագահի ընտրությունն անուղղակի համակարգով (խորհրդարանի միջոցով) անցկացնելուց, ինչին թեև դեմ հանդես եկան անվարանգության խորհրդի նիստի այլ մասնակիցներ, այնուամենայնիվ՝ Բաբայանի հիմնավոր փաստարկմամբ, 1996 թվականի նոյեմբերի 24-ին առաջին անգամ փոխի ունեցավ նախագահի ուղղակի, համաժողովրդական ընտրություն՝ ժողովրդավարական չափանիշների ապահովմամբ:

Գաղտնիք չէ, որ նախ և առաջ Սամվել Բաբայանի քաղաքական ու կազմակերպչական աջակցության շնորհիվ, ժողովրդի քվեների

Տեր և փիկին
Բաբայանները
ընտրափոխմանստ

բացարձակ մեծամասնությամբ, ԼՂՀ նախագահ ընտրվեց Ռոբերտ Քոչարյանը, ում մրցակիցներն էին ԼՂՀ ԱԺ պարզամավոր, ԼՂՀ նախկին Պաշտպանության պետական կոմիտեի անդամ Բորիս Առուշանյանը և ԼՂՀ կոմկուսի կազմկոմիտեի ղեկավար Հրանտ Մելքումյանը:

Սակայն, ընտրություններից մի քանի ամիս անց (1997 թվականի մարտին) Ռոբերտ Քոչարյանը նշանակվեց ՀՀ վարչապետ: ԼՂՀ նոր նախագահի հավակնորդների շարքում իր՝ Բաբայանի, ընտրությունն այս անգամ կանգ առավ ԼՂՀ արտաքին գործերի նախարար, ԼՂՀ նախագահին աջակցող անվտանգության խորհրդի անդամ Արկադի Ղուկասյանի թեկնածության վրա: ԼՂՀ պաշտպանության նախարարը կարևորում էր արցախյան հակամարտության միջազգային կարգավորման գործում արցախյան կողմի դերի ու գործառնությունների գործացման անհրաժեշտությունը: Հիշենք, որ այն ժամանակ (1997 թվականին) ԼՂՀ-ն դեռևս անմիջական մասնակցություն էր ունենում իր իսկ գերխնդրին առնչվող միջազգային բանակցություններին, որոնց գործընթացում Ղուկասյանը ձեռք էր բերել բանակցողի փորձ:

Լևոն
Տեր-Պետրոսյան

Այդ նույն ժամանակ, ՀՀ առաջին նախագահ և զինված ուժերի գլխավոր հրամանատար Լևոն Տեր-Պետրոսյանն իր հրապարակային ելույթներում (մամուլի ասուլիս, հարցազրույցներ և այլն), հափկապես «Պատերազմ, թե՛ խաղաղություն. լրջանալու պահը» հոդվածում (01.11.1997թ.) ներկայացրել է արցախյան հակամարտության կարգավորման փուլային փաթեթակը (միջազգային երաշխիքների և Հայաստանի կարևոր դերակատարության ապահովմամբ պահպանել ԼՂ-ի փաստական անկախությունը, Հայաստանի հետ ցամաքային կապը, վերացնել Կրկեսական շրջափակումը, իսկ ԼՂ-ի կարգավիճակի հարցը թողնել ապագային): Այս ամենի մեջ ծագած հակասությունն ամենևին չէր վերաբերում հակամարտության լուծման փաթեթային կամ փուլային փաթեթակներին: Բաբայանին մտահոգում էին ռազմավարական նշանակություն ունեցող այնպիսի փորձերի հետագա ճակատագիրը, ինչպիսիք են Քարվաճառի (Քելբաջար) և Քաշաթաղի (ներառյալ Լաչին) շրջանները, որոնց մասին էլ ՀՀ նախագահին աջակցող Ազգային անվտանգության խորհրդի հայրենի նիստից առաջ (1997 թվական) Բաբայանն առանձնագրույց ունեցավ ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հետ, ով պահանջեց ներկայացնել արցախյան կողմի հիմնավորումները և համապատասխան քարտեզը: Բաբայանը հույս ուներ դրանով մոտեցնել դիրքորոշումները: Սակայն՝ ապարդյուն: Ուստի՝ Սամվել Բաբայանին այլ ելք չէր մնում, քան փորձել հրաժարվել վնասաբեր այդ միություններից: 1998 թվականի հունվարի 8-ին կայացած՝ Ազգային անվտանգության խորհրդի նիստում

Արցախի գերխնդրի լուծման փաթեթային փաթեթակի պաշտպանությամբ հանդես եկավ նիստի մասնակիցների մեծամասնությունը: Նիստին հաջորդեց ԼՂՀ կառավարության հայտարարությունը (1998 թվականի հունվարի 24): Ճգնաժամը, ի վերջո, հանգուցալուծվեց 1998 թվականի փետրվարի սկզբին՝ ՀՀ նախագահի պաշտոնաթողությամբ:

Ինչ մնում էր ԼՂՀ ներքին հասարակական-քաղաքական հրամայականներին արձագանքելու պարտավորվածությունը, ապա Բաբայանի և Ղուկասյանի միջև նախնական պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց ԼՂՀ պետաիրավական ու սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների կրթուկ արագացման և հետագա խորացման վերաբերյալ:

1997 թվականի սեպտեմբերի 1-ին կայացած նոր՝ արտաքին համաժողովրդական քվեարկության արդյունքում ԼՂՀ նախագահ ընտրվեց Արկադի Ղուկասյանը. այս անգամ մյուս այլընտրանքային թեկնածուներն էին նույն Բորիս Առուշանյանը և ԼՂՀ ԱԺ նախագահ Արթուր Թովմասյանը:

Ցավոք, հետընտրական ամիսների ընթացքում ոչ միայն առաջընթաց չնկատվեց պայմանավորվածությունների կատարման ցանկալի ճանապարհին, այլև օրըսփոթե սրվող արմատական հակասությունները հանգեցրին ներքաղաքական կոլիզիայի: Արցախյան պետականության ամրապնդման համար բախտորոշ նշանակություն ունեցող մի ամբողջ շարք ուղղություններում (իշխանության ապակենտրոնացում և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ձևավորում, գյուղատնտեսական և հարկաբյուջեային, դատաիրավական բարեփոխումներ, հողի սեփականաշնորհում ու պետական գույքի մասնավորեցում, ջրամատակարարման և կոմունալ-կենցաղային ծառայությունների մատուցման բարելավում, տնտեսության մեջ ներքին և օտարերկրյա անհրաժեշտ ներդրումների ապահովում, միջին խավի ձևավորման նպատակով փոքր ու միջին գործարարության խթանում, պետական մարմինների աշխատակազմերի ապահովման ծախսերի նորմավիճակի հենքի օպտիմալացում և այլն) ԼՂՀ գործադիր իշխանությունը իրական և արդյունավետ քայլեր չէր կատարում: Կառավարությունը բավարարվում էր ընդամենը հիշյալ ուղղություններով բարեփոխումների համար օրենսդրական հիմքերի (օրենսդրություններով բարեփոխումների համար օրենսդրական հիմքերի (օրենսգրքեր, օրենքներ, ԼՂՀ նախագահի հրամանագրեր, ԼՂՀ կառավարության և վարչապետի որոշումներ, այն էլ՝ առավելապես պարզեցված ՀՀ համապատասխան օրենսդրական ակտերից) պարտադրմամբ, որոնց զգալի մասն այդպես էլ կյանքի ուղեգիր չէր ստանում՝ մնալով թղթի վրա: Այդ ամենն էլ 1997–1998 թվականների կառավարական ու ներքինապետական ճգնաժամերի պարզապես դարձավ:

Սամվել Բաբայանը, որպես ԼՂՀ կառավարության անդամ, հանրապետության նախագահի, վարչապետի հետ աշխատանքային հանդիպումներում, նախագահին աջակցող անվտանգության խորհրդում, որի անդամն էր ի պաշտոնե, պարբերաբար պահանջել է իրական բարեփոխումներ

փոփոխության ազդարարականացման և պետական կառավարման համակարգի կապարելագործման ոլորտներում: Բաբայանը հաճախ չէր սպորադիկ գործադիրի որոշման նախագծերը՝ նկատի ունենալով, որ կառավարությունը հավաքական մարմին է, և նրա բոլոր անդամներն, իբրև պետական-քաղաքական գործիչներ, առանց բացառության, պարասխանապու են յուրաքանչյուր որոշման համար: Դրանով նա յուրովի ձեռնպահ էր մնում կառավարության՝ հիշյալ իմաստներով անգործությունից: Բաբայանը միաժամանակ Արցախի առջև ծառացած հիմնախնդիրների լուծման իրադեպական մեխանիզմներ էր առաջարկում: Տարիներ անց, լրացված միջոցներից մեկին փոխելով իր մի հարցազրույցում, անդրադառնալով այդ դեպքերին, Բաբայանը շեշտել է, որ մեր բոլոր ձեռքբերումները փանուկ կրանք, եթե արմատական բարեփոխումներ չկատարենք սոցիալ-փոփոխության գարգացման ասպարեզում: «Սակայն իմ այդ մտադրությունները սկիզբնեղծվել են»: Հենց այդ պարագայում էլ սկսվեց սև քարոզչություն, որի նպատակն էր Բաբայանին ներկայացնել իբրև բռնապետի: Գլխավոր մեղադրանքներից մեկը, որ ամբողջ սրությամբ ուղղվում էր պաշտպանության նախարարի դեմ, կառավարության գործունեությանը խառնամուխ լինելն էր: Չհասկանալով փյալ ժամանակաշրջանում առկա «ոչ պարզապես, ոչ խաղաղություն» իրավիճակից բխող մարտահրավերների վերանգամահանության ասպարեզում՝ անհամար ու աննպաստ հարցադրումներ էին առաջ քաշում. «Ի՞նչ գործ ունի պաշտպանության նախարարը կառավարության կողմից իրականացվող փոփոխական քաղաքականության հետ, ի՞նչ իրավունք ունի միջամտելու, օրինակ, կրթական կամ արդարադատության համակարգերում իրականացվող բարեփոխումներին», – անվերջ շահարկում էին լրացված միջոցները, Սամվել Բաբայանի քաղաքական հակառակորդները: Եվ իրենք իրենց էլ ձեռաց եզրակացնում էին, որ Բաբայանն այդպիսով փորձում է իբր թե իր վերահսկողության փակ պահել բոլոր գործընթացները...

Այս իրավիճակում Բաբայանը քաղաքական հայտ ներկայացրեց՝ ստանձնելու գերհասունացած համալիր բարեփոխումների կազմակերպման ծանր պարասխանապուությունը՝ Իսրայելի Պետության, այլ երկրների օրինակով վարչապետի և պաշտպանության նախարարի լծակների անհրաժեշտ համադրումամբ: Վարչապետի և պաշտպանության նախարարի պաշտոնների զուգակցումը նա նպատակահարմար էր գտնում միմիայն ազգային շահերի թելադրանքով: Բաբայանը կարող անհատ էր և երկրի քաղաքական կյանքում իր մասնակցությունը դիտարկում էր հենց այսպիսի մոտեցմամբ: Նա հստակ պարկերացնում և գնահատում էր իր փորձն ու դերը իշխանության մեջ: Դրանով փորձ էր անում որոշ իմաստով վերացական նկարագրումները վերջապես փոխարինելու իրադեպական և իրական գործողություններով: Ներարցախյան հասարակական աշակցությունն էլ, թվում էր, ապահովված է. 1998 թվականի այդ

ուղենշիչ օրերին Ստեփանակերտում զանգվածային հանրահավաք փողի ունեցավ՝ ի պաշտպանություն Սամվել Բաբայանի դիրքորոշման: Ավաղ, այդպես էլ Բաբայանին հնարավորություն չտվեցին ոչ լիիրավ սկսելու, ոչ էլ, առավել ևս, փրամաբանական ավարտին հասցնելու բարենորոգչական շարժումը: ԼՂՀ պաշտպանության նախարարը հարկադրված եղավ հրաժարականի դիմումներ (ըստ էության՝ բազմակողմանիորեն հիմնավորված ծրագրային նամակներ) ներկայացնելու գործող քաղաքական դաշտի գլխավոր դեմքերին՝ ՀՀ նորընտրված նախագահ, զինված ուժերի գլխավոր հրամանատար Ռոբերտ Քոչարյանին, ՀՀ պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանին և ԼՂՀ նախագահ Արկադի Դուկասյանին: Ստորև ամբողջությամբ բերում ենք Վազգեն Սարգսյանին հղված՝ բոլոր հիմնական հարցադրումներն ու նկատառումներն ամփոփող նամակը («Հույժ գաղտնի» մակագրով):

Հանրահավաքը
Ստեփանակերտում
(1998թ.)

Հայաստանի Հանրապետության
պաշտպանության նախարար
պաշտոն Վազգեն Սարգսյանին

ԴԻՄՈՒՄ

Հարգելի պաշտոն նախարար

Մեր գրույցը՝ երես առ երես, այդպես էլ չկայացավ (թեև դա գուցե արդեն նշանակություն էլ չունի): Չկայացավ, ըստ իս, նախ երևի հենց այն պարագայում, որ «ասում եք մի բան, մտածում ուրիշը»:

Ես դրանում ավելորդ անգամ համոզվեցի: Երբեք ինքս չեմ սիրել ու չեմ սիրում կեղծել ու խաղալը՝ «թիմի մեջ», թե անհատապես: Գերադասել եմ միշտ պարզ ու անմիջական վերաբերմունքը և նույնն էլ իրավունք եմ ունեցել ակնկալելու:

Միշտ անձամբ Ձեր կողքին եմ եղել: Ինձ համար, խոշոր հաշվով ու վերջին հաշվով, չի եղել ո՛չ ԼՂՀ, ո՛չ ՀՀ նախագահին ենթարկվել-չենթարկվելու խնդիր. ազգային գերխնդիրն է եղել իմ առաջ: Դուք էլ ընդամենը ՀՀ պաշտպանության նախարար՝ իմ նախարարը չեք հանդիսացել. Ձեր մեջ Կոնստանտին Երևանի ամենալավ եղբոր, ազգին բոլորանվեր հայի, ազգի հերոսի (համաձայնե՛ք՝ դա շատ ավելի վեհ ու բարձր, բայցև պարտավորեցնող է սոսկական «նախարարի» պաշտոնից ու դերից). ինքս էլ ինձ այսպեղ, թե այլուր համարել եմ (և ուրիշներին էլ հորդորել եմ համարել) բացառապես Պաշտպանության բանակի հրամանապար:

Ամեն դեպքում միշտ էլ հարգել ու հարգելու եմ Ձեզ: Ով ինչ ասում-բան-բասում է կամ խոսում-բացաբարում, իր խնդիրն է, ոչ՝ իմ: Հուսով եմ՝ նաև ոչ Ձեր:

Արդեն մի քանի անգամ, մասնավորապես՝ 1996թ., ՀՀ նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի նիստում զգացել եմ, որ Արցախին Հայաստանի իշխանությունները վերաբերվում են որպես «խորթ զավակի» կամ «աղքատ ազգականի»: Դուք էլ զգացիք դա, բայց փոքր չտվեցիք: Ես էլ շարունակել եմ համբերել. մտածել եմ հանուն ազգային շահերի զսպել իմ թող որ արդարացի ընդվզումն ու ոչ պակաս ազգանպաստ պահանջադրությունները:

Վերջին ժամանակներս վերջնականապես համոզվեցի, որ այդպեղ՝ «Ձեզ մոտ», հատուկ քաղաքականություն է որդեգրվել անվտանգության «ցանկ-հնձելու» հողի վրա. ես, համենայն դեպս, չեմ կարող ու չեմ էլ ուզում աշխատել այն մարդկանց հետ, ովքեր ինձ խաբում են ու չեն վստահում:

Ամեն ինչ արել եմ, որ հատկապես մեր միջև և մեր ընդհանուր գերխնդրի հաջող լուծման համար որևէ լուրջ թյուրիմացություն կամ թեկուզ պարզունակ խարդավանքներ (ինտրիգ) չհարուց(վ)են. շեշտում եմ, որ ոչ մի պաշտոնական գերիշխանություն ու հեղինակություն չեմ եղել ինձ համար, բացի Ձեզից:

Բայց իմ նկարմամբ քանիցս զգացել ու զգում եմ ինչ-որ անփոխադարձ խանդի զգացում կամ նման փարօրինակ բարդություն: Ինչ ասեմ. միգուցե Ձեր շրջապատից է դա ճարակվում: Բայց դա չէ կարևորը:

Իմ գործունեության ընթացքում, ցավոք, միանգամից 4 հակառակորդների եմ դիմակայել.

ա) թուրքը,

բ) ԼՂՀ իշխանությունները,

գ) ՀՀ իշխանությունները,

դ) ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը:

Թեև սկզբունքորեն պիտի պայքարեի միայն մեկ՝ թվում էր՝ մնացյալ երեքի համար էլ ընդհանուր թշնամու դեմ:

Այլևս ուժ չունեմ, սակայն, և անհրաժեշտ էլ չեմ գտնում կռվել չորս ճակարով: Ու առավել ևս, համոզված չեմ, թե ես եմ միայն կոչված ազգի հիմնահարցերը լուծելու:

Հարկ եմ համարում հիշեցնել, որ միշտ եղել եմ Ձեր անխարդախ ենթական ու ձգարել եմ սրբությանը կապարել Ձեր բոլոր հրամանները, եթե անգամ ներքուստ ճիշտ չեմ գրել դրանք: Չեմ փորձել բնավ քաղաքականացնել ծագող թյուրըմբռումներն ու սխալները: Երբեք, համենայն դեպս, ինձ թույլ չեմ տվել փողակալներիս հավաքել ու բողոքել ՀՀ պաշտպանության նախարարությունից: Ու չեմ էլ կարծում, որ նման բան կարելի է անել իմ անձի և անմիջականորեն իմ կողմից ղեկավարվող կառույցի դեմ. այն մարդիկ, ովքեր չգիտեն էլ, թե ինչ է իրական կռիվը, և ինչպես են ձեռք բերվել նրա այժմյան արդյունքները, ընդհանրապես իրավունք չունեն որևէ «փանիքի փակ» ներքաշվելու ճղճիմ ու չնչին խարդավանքների, հայոց սպայակազմին ծայրահեղ անվայել որոգայթների կամ «թիմախաղերի» մեջ:

Ձեզ քաջ հայտնի է, որ երբեք իմ անձը չեմ ցուցադրել, եղել եմ առավելապես զուսպ՝ նաև այլ բազում առումներով, երբեք ինքնագովազդային փեսախոլովակներ չեմ պարվիրել ու չեմ պարտեցրել:

Ինչ մնում է առանձին ելույթներիս ու փառս հարցազրույցներին, ապա եղել եմ ազգային բախտորոշ պահեր ու հարցեր, երբ չեմ կարծել, թե պարտավորված պիտի զգայի որևէ մեկից թույլություն հայցելու դրանց շուրջ իմ կարծիքն ու մտքացումները (այն էլ՝ իմ անփոփոխ համոզմամբ՝ իրավացի ու օգտակար) հայտնելու համար:

Ի՛նչն է, սակայն, ամենացավալին: Սպառնալիցը: Վստահ եմ, որ այսպիսի ուղղություններով վարվող ներքին քաղաքականությամբ, սոցիալ-փրեսական ռազմավարությամբ «զարգացում» ապահովելով՝ իրականում հեղինակության և կործանման ենք ազգը դարապարտում: Այս առնչությամբ ևս պիտի շեշտեմ, որ չեմ ուզում ինչ-որ աթոռներ պահել «հանուն թիմային» ինչ-ինչ կասկածելի շահերի: Ես իմ փղամարդկային վճիռն ընդունել եմ և անում եմ ինձնից ուղղակիորեն թե անուղղակիորեն պահանջվող քայլը: Ներողամիտ եղեք միայն, որ ՀՀ նախագահին եմ պաշտոնապես ներկայացրել հրաժարականիս դիմումը (հիշո՛ւմ եք 1996թ. ևս, երբ Ձեզ ուղղեցի համանման խնդրանք, Դուք պարասխանեցիք, որ ինձ ՀՀ նախագահն է նշանակել, նրան էլ պետք է դիմել): Ի դեպ՝ հանգիստ խղճով կարող եք ընթացավորել նաև համապատասխան զինվորական կոչումիցս զրկելու հարցը. ես սա ասում եմ, ինչպես միշտ, սառնասիրտ ու անսեթևեթ:

Պաշտոն նախադրա

Առհասարակ այն համոզմանն եմ հանգել, որ մեր միջև կայացած (բաց թե փակ) զրույցներն իրենք ոչ մի լավ արդյունքի չեն հանգեցրել: Այնուհանդերձ, էլի չեմ գտնում, թե ես Ձեզ պիտի սովորեցնեմ, կամ թե ինձ է պարկանում վերին ապրանքի ճշմարտություններ բարբառելու մենաշնոր-

հը (ո՛վ գիտե կամ ո՛վ հեպո իմանա՝ գուցե ճիշտը Դուք եք): Բայց խնդիրը դա էլ չէ:

Այս ժողովուրդն է մեղք: Եվ ինչու՞ միայն Արցախի: Գրնում եմ, որ Հայաստանում խնդրո առարկա վիճակն անգամ ավելի վարթար է, սակայն ինձ իրավունք չեմ վերապահում դարելու «համայն հայության» մասին և նրա անունից:

Իսկ ամենամեծ մարավախությունս իրոք այն է, որ կարող ենք անշոքելի կորուստներ տալ (եթե արդեն չենք տալիս) Արցախի գերխնդրում: Հրադարից հեպո անցած 4 տարում շուրջ 300 (երեք հարյուր) հաղթող տղերք են հեռացել այն հողի սահմաններից, որ այնպես անձնուրաց պաշտպանել են: Մի՞թե սա չէ տագնապի բարձրագույն ազդանշանը: Չեն կարողանում, ուրեմն, ոչ միայն տնտեսապես գոնե յուր գնալ, այլև չեն հավատում իշխանությունների ուղեգծին: Ումանք թվում է, թե, իբր, նկրտում եմ ավելի մեծ պաշտոնների հասնել, թե, իբր, ունեցածս իշխանությունն արդեն չի բավարարում: Բայց Դուք հո գերագանց կարող էիք ըմբռնել, որ Արցախում, պարզ ասած, փաստացի և՛ նախագահ եմ եղել, և՛ վարչապետ (իսկ փաստերն ավելի «համառ բաներ են», քան այդ մոլորությունը բազմացնող բոլոր բանասարկությունը միասին վերցված): Իսկ թե դեռ համոզված չեիք, ապա այսուհետ կարճ ընթացքում առիթներ կունենաք համոզվելու (ըստ որում՝ ո՛չ կեղծ համեստության, ո՛չ էլ անկեղծ հոխորտանքի նշույներ մի՛ փնտրեք այստեղ կամ ստորև):

Այսօր էլ համարձակվում եմ հավակնել վարչապետական պատասխանատվության և պարտականությունների (բայց բնավ երբեք դափնիների կամ փառագործության) ոչ թե իշխանությունս «ամրապնդելու կամ ավելացնելու» հետին նպատակով, այլ՝ որ տեսնում եմ Արցախի համակողմանի առաջընթացի, տնտեսության հարաճուն զարգացման հստակ ճանապարհ: Եվ եթե իմ առաջ, ասել է թե՛ այդ ճանապարհի առաջ խոչընդոտներ են դրվում, մնում է ենթադրել ընդամենը 3 բան. որ դուք («մնացած թիմով»)

– կամ չեք տեսնում այդ առաջընթացի ուղին,

– կամ չեք ուզում Արցախի հզորացումը և տարածաշրջանում նրա, որպես ազդեցիկ գործոնի, աճը,

– կամ էլ տեսնում եք դա, բայց՝ Արցախի հզորացումը ուղիղ համեմատական կերպով կապելով իմ անձի «անթույլատրելի», «առաջանցիկ», «Ձեր իշխանությունը գերազանցելիք» հզորացման հետ: Այսինքն՝ առաջնորդվում եք գուր անձնական սկզբունքով (սխալ հասկացվող ինքնասիրության հիվանդագին խոցվածություն և այլն):

Ահա թե և ինչու ես, ելնելով համազգային շահերի գերակայությունից, չեմ ուզում այդ սկզբունքին տուրք տալ ու պարզապես անաղմուկ հեռանում եմ՝ հրաժարվելով «թիմում մնալուց»:

Իսկ այն մարդիկ կամ մարդուկները՝ ավելի ստույգ, որոնք հարյուրներով հերյուրում են ու ասեկոսում իմ թիկունքում, իրոք շատ են աննշան ու անտեսելի, որպեսզի նրանց լրացուցիչ ուշադրության արժանացնեմ. եթե չլինեիք ազգային գերխնդիրն ու Դուք, հավատարացնում եմ, հեշտ ու հագիստ կարող էի անցնել դրանց վրայով, ինչպես լուսավոր գերնպատակ՝ Տաճար տանող ճամփին բուսած պատահական պատարուկի կամ մոլախորի վրայով են անցնում:

Այնուամենայնիվ, կարծում եմ, որ ես եմ արդեն խանգարում մերօրյա «ազգային ջոջերին», մեր ազգի «պրոֆեսիոնալ» հայրերին և չեմ ուզում «կոկորդի մեջ խրված ոսկորի» դեր խաղալ:

Ուզում եմ միայն, որ այս անգամ գեթ ինձ ճիշտ հասկանաք. երկար, շատ երկար խորհրդածելուց հետո եմ միայն հանգել որոշման: Բայց վերջնական որոշման. սա գոնե «ներքին» բանակցությունների թեմա չի կարող լինել:

Ու եթե շարունակելու եք կարծել, որ ինձ կարելի է նժարել-գուգակշռել ԼՂՀ վարչապետի հետ, գուցե դարձյալ չեք սխալվում, բայց ինքս գրնում եմ, որ դրան արժանի չեմ. առնվազն ռազմաքաղաքական ու բարոյաքաղաքական առումներով նրա «քաշային կարգում» հանդես չեմ եկել:

Ուզում եմ հուսալ նաև ու հասկանալ տալ, որ իմ հեռանալուց (բայց ոչ, անշուշտ, Արցախից) հետո գոնե ինչ-որ անշահեկան ուղղություններ, ինչ-որ «շահագրգիռ անձինք» կուղղվեն...

Պագոն ևսփառար

Ինչ էլ լինի՝ ուրախ եմ և հպարտ, որ Արցախում իրոք հզոր բանակ է ստեղծվել, և մշտական ձգտում է դրսևորվել էլ ավելի բարելավելու նրա պարտաստականության բոլոր ցուցիչները:

Իհարկե, բացթողումներ, արտակարգ պատահարներ էլ են լինում, գուցե գալիս են Ձեզ մոտ, արդարացի (կամ ոչ այնքան) զանգապներով դիմում, սակայն հարկ է չմոռանալ, որ պակաս քան 100 հազար անպարաստ տղամարդկանցից անհնար է սեղմ ժամկետում թեկուզ 3-հազարանոց՝ ՆԱՏՕ-ական արհեստավարժների մակարդակի անթերի անձնակազմ կուփելը:

Ամեն դեպքում՝ լավատես եմ: Հուսով եմ՝ Դուք ևս...

Պագոն ևսփառար

Հրաժարականիս հարցն ավելի վաղ էր հասունացվել. կամենում էի դա ներկայացնել ՀՀ ՊՆ ռազմական կոլեգիայի նիստից հետո, սակայն խուսափել եմ մեր ազգային տոնը որևէ կերպ մթազնելուց: Եվ, որ նվազ կարևոր չէ, խիստ անհրաժեշտ էր համոզվել Ձեր մտածելակերպի և դրա կայունության մեջ: Արդեն համոզվեցի: Ամեն ինչ ծայրահեղ պարզ է դարձել. ես զգում եմ, թե ինչ արժեք եք տալիս ազգին նվիրված մարդկանց: Իմ ոգին, իմ տղամարդկային-առնացի հավատամքը լիովին հերիքում են ցանկացած պահին, ցանկացած տեղում արտահայտելու այն, ինչ մտածում եմ:

Իսկ եթե ոմանք կարծում են, թե թույլ մարդ եմ, որ դիմում եմ այդ քայլին՝ պարզապես հեռանալը նախընտրելով, ապա նորից ու չարաչար են սխալվում. իսկ ճիշդն այն կլինի, որ նմանները հաշիվ փան իրենց հին սխալները թույլ փախու համար և գոնե, կրկնում եմ, հեռախոս չավելացնեն դրանք: Մյուս կողմից՝ իմ թե՛ ներքին ուժը, թե՛ խելքը բավարարում են ընդդիմադիր կեցվածք ընդունելու, իմ առջև ցանկացած նպատակ դնելու և այդ նպատակին հասնելու համար: Համաձայնեք թեպետ՝ դա էլ է ձև ու չարգելված ձև: Բայց ես մտադիր իսկ չեմ օգտվելու այդ ձևից:

Պարոն նախադար

Խոնարհաբար խնդրում եմ նաև իմ հրաժարականի հիմնահարցը չշաղկապել-չքարկապել ինչ-ինչ մանր-մունր ֆինանսավարչական հարցերի հետ: Նյութական ոչ մի կնճիռ չկա ու չէր կարող, չի էլ կարող լինել (դա Ձեզ փաստել եմ դեռ 1996թ.): Բանականությանս ներգործությունը (պոլեմիկա-ալը) և ունակություններս առնվազն այնքան են իրող, որ առանց դույզն իսկ դժվարության կարող եմ և՛ սեփական փնտրեսական մեծ գործ ձեռնարկել, և՛ պահել ընթացիկ, և՛, ինչպես շարունակաբար նախկինում եմ արել, առկա բոլոր հնարավորություններս ու ցանկացած բնույթի ձեռքբերումներս ներդնել բանակի, պետության հզորացման, ժողովրդի կենսամակարդակի աճն ապահովելու առաջնային գործում: Այսուհետև էլ, չկասկածեք, պարտաստ եմ առավելագույնն անելու ազգիս համար անհրաժեշտ գործունեության յուրաքանչյուր փուլումստույն:

Մեր ազգային-ազատագրական շարժման սկզբից ևեթ եղել եմ շարժման ղեկավարներից մեկը (ոչ վերջինը), բայց երբեք չեմ մտածել, թե ռազմական առաջնորդ պիտի լինեի. այսօր էլ այդպես չեմ գրնում (ուրիշը գուցե ավելի մեծ պարվով կարարի այդ դժվարին առաքելությունը): Որպես կանոն՝ կյանքն է թելադրել իմ գործի ու դերի որակիսությունը. պաշտոններն ու կոչումներն էլ ընդամենը հասել են իրողությունների հետևից, իսկ չուզողներն էլ ստիպված հաշտվել են փաստերին: Կուզենայի ինքս սխալվել, բայց այդ կյանքում որևէ պաշտոնական դերով մասնակից մնալուց հրաժարվելուս դեպքում նույն՝ ձեր իսկ կոլեկտիվ ուժերով ու հայերով նախագծվող կյանքի ընթացքը, ավելի ու ավելի արագ մեծացող հավանականությամբ, ձեզ հարկադրի ընդունել (ո՛վ գիտե), որ իրականում Դուք եք սխալվել (այլ հարց է, որ այդ սխալն ընդունելու համար էլ բավարար փղամարդկայնություն անհրաժեշտ կլինի ունենալ... բայց ինչու՞ հասնել այդ կյանքին):

Պարոն նախադար

Վախենամ մինչև իսկ՝ սեփական ու այլոց խղճերի հետ գործարքների նկատվող սնամառության փոնավաճառը, ազգի առաջ պարտքի և իշխանական իրավունքների միջև փոխզիջումների բարգավաճող աճուրդը մի «գեղեցիկ» օր էլ վերաճեն արդեն (իմ և ոչ միայն իմ կարծիքով) այնպիսի սահմանային (կրիտիկական) զիջման պարտադրանքի՝ թեկուզ (թեև ոչ

սուկ) Արցախի հարցում, որ ցավ ի սիրտ զգաք, որ ինքներդ էլ արդեն մեռնակ եք մնացել. ասես ոչ մի իրական թիմ, չակերտավոր թե անչակերտ, գոյություն չի էլ ունեցել...

Ամեն դեպքում իրավունք ունեմ գոնե կարծելու, որ 7-8 փարվա մեր հաղթահարած ընդհանուր ճանապարհին այսպես կոչված թիմակիցներս ավելի լավ կարող էին ինձ հասկանալ: Թեպետ, դրա հիմքերը երբեք փոքրիշարե հստակ չտեսնելով, ինքս էլ միշտ կարող էի սեփական խաղ խաղալ: Այդպիսի մի նոր «փայլուն» հնարավորություն ստեղծվեց ՀՀ նախագահի վերջին ընտրությունների նախօրեին: Դա չեմ արել: Ավելին. փորձել եմ ըստ ամենայնի նպաստել Ռ. Քոչարյանի բարեհաջող ընտրությանը:

Ընդհանրապես այլևս չեմ ուզում որևէ փուլից փախ շարունակելու մեր պարտության «աստեղային ժամերը» թրափած-թերափած, «գոնե մեկ անգամ կոխվել մինչև վերջ փայլուն» խանգարած հայրենի անմիաբանության քանիցս առթած, ծանրաճանր, կորստաբեր սխալները:

Պարոն նախադար

Տեղին եմ համարում նաև ամենայն պարասխանավությամբ զեկուցել Ձեզ, որ այսօրվ՝ Արցախում, մասնավորապես՝ բանակի շարքերում, վաղուց արդեն վերացված է «ղարաբաղցի»-«հայաստանցի» չարափափկ փարբերակումը: Ու թե այս թեմայով դեռ ինչ-ինչ շշուկներ են շրջում՝ վերջում հասնելով Ձեզ, ապա դրանք, հավաստիացնում եմ, ընդամենը պարապ գրույցներ են՝ ծնված խելքի թուլությունից ու մտքի ծուլությունից, կամ էլ՝ վաղուց իսկ հիմնագուրկ իներցիայից: Ուրիշ ոչինչ: Փոխարենը կփափագեի միայն, որ Մայր Հայաստանում, Ձեր գործունեության շնորհիվ, արմատախիլ արվեր «հայաստանցի»-«ղարաբաղցի» իրող համակործանարար հակադրումը:

Պարոն նախադար

Խնդրում եմ գոնե այս վերջին անգամ ճշմարիտ-անկեղծ-փղամարդավարի վարվել, իմա՝ «ինչ մտածում եք, այն էլ ասեք և ինչ ասում եք, այն էլ անեք»: Ամեն դեպքում՝ համոզվել նաև նախագահին ու էլի միասին հարգել եթե արդեն ոչ ինձ, ապա՝ դիմումս:

ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի
հրամանատար, գեներալ-լեյտենանտ
Սամվել Բաբայան

1998թ., 26 մայիսի

Հ.Գ. Ինչպես արդեն համոզվեցիք, սույնը գրված է հայերեն:

Վերջին նամակներիցս մեկը (ռուսագիր) կարգադրել էիք հետ ուղարկել և գրել հայերեն: Իրավացի եք՝ ինչ խոսք: Իրավունք ունեք հարյուր փոկոտով:

Բայց ուզում եմ՝ հասկանաք նաև, որ Արցախի ՊԲ-ի սպաների առնվազն 25 փոկոսն առարկայական պարճառներով ռուսախոս է:

Ինչևէ: Այդ փոքր թվացող, բայց խիստ խոսուն փաստն էլ, ի թիվս շարքի նույնափայ փաստերի, հին օրերի մեր փոխոր ժառանգությունը խորհրդանշող մի հայելի էր, որի մեջ չէի կարող չտեսնել իմ անձի հանդեպ Ձեր «նորացված» վերաբերմունքի արտացոլքը:

Շնորհապարհ եմ և դրա համար:

Ժիրայր Պողոսյան

Սամվել Բաբայանի քաղաքական հրաժարականը չընդունվեց: Վազգեն Սարգսյանը, սրանալով դիմումը, այցելեց Արցախ: 1998 թվականի հունիսի 11-ին Սյրեփանակերպում տեղի ունեցած խորհրդակցությունում կողմերը համաձայնության եկան, ըստ որի՝ Բաբայանը հրաժարվում էր վարչապետի պաշտոնը համարելու փորձերակից: Սակայն պետք է ձևավորվեր նոր կառավարություն, որտեղ պաշտպանության նախարարն իր լիազորություններով հնարավորություն էր ստանալու նպաստել բարեփոխումների ծրագրերի մշակմանը և իրագործմանը: Այս պայմաններում ԼՂՀ նախագահը ստիպված էր ընդունելու վարչապետի հրաժարականը:

1998 թվականի հունիսի 13-ին ԼՂՀ նոր վարչապետ նշանակվեց 1995 թվականից փոխվարչապետ Ժիրայր Պողոսյանը: Հանուն ճշմարտության՝ հարկ է նկատել, որ ԼՂՀ նոր կառավարության կազմում ընդգրկվեցին մի խումբ համախոհներ՝ հակառակ ԼՂՀ նախագահի դժկամության: Ժիրայր Պողոսյանի հետ համարել կազմվեց բարենորոգչական փաթեթը, և սկսվեց սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի իրագործումը:

Նախկին կառավարությունը խիստ ցածր արդյունքներ էր արձանագրել 1998 թվականի պետական բյուջեի առաջին կիսամյակի կադարման առումով: 1998 թվականի հուլիսին Սամվել Բաբայանը Պաշտպանության բանակի շտաբ հրավիրեց այսպես կոչված արտոնյալ խավի ներկայացուցիչներին: Այդ հավաքին մասնակցում էին նաև ՆԳ ու ՊԲ համակարգերի ղեկավարները, գլխավոր դատախազը, հարկային պետական վարչության պետը և այլք: Բաբայանը զգուշացրեց՝ եթե նախկին կառավարությունը հանդուրժել է սրվելու գործերը և պետբյուջեի գումարներ թաքցնելը, ապա այսուհետ այլևս ներում-բեկում չի լինելու. բոլորը, անկախ պաշտոնից, դիրքից, հավասարապես պարասխանափուր և հարկափու լինելով օրենքի ու ժողովրդի առաջ, պարտավոր են ամեն մի հար-

1 ԼՂՀ 1998–1999 թթ. բարեփոխումներին կարելի է ծանոթանալ նախագահի, ԱԺ-ի և կառավարության հրապարակված (ԼՂՀ օրենքների ժողովածուներում, մամուլում) համապարասխան օրենսդրական ու ենթաօրենսդրական ակտերի միջոցով:

Սամվել Բաբայանի, ԼՂՀ վարչապետ Ժիրայր Պողոսյանի և Արկադի Կարապետյանի հանդիպումը Արցախի երկրապահների հետ

կարեսակի գծով, ժամանակին և լուրջաբար մոտենաներ կարարել պետական գանձարան. բյուջեից թաքցված յուրաքանչյուր դրամի դիմաց հետ է բերվելու բազմապատկեր՝ հաշվարկելով նաև անցյալի չվճարումները, հարկերից խուսափելը դավաճանության նման հանցագործություն է. Արցախի պետականության և անվտանգության համար դա մեծ սպառնալիքներով է հղի:

Նաև այս կոշտ դիրքորոշման շնորհիվ նոր կառավարությանը հաջողվեց 6 ամսից էլ պակաս ժամանակահատվածում ոչ միայն լրացնել «1998 թվականի պետական բյուջեի մասին» ԼՂՀ օրենքով նախատեսված եկամտային մասը, այլև՝ գերակապարել 3 փոկոսով:

Այս ամենի հետևանքով սկսեց կրթուկ մեծանալ նախկին արտոնյալների հակազդեցությունը. դժգոհների այդ ներկայացուցիչները (պետական ապարարի, քաղաքացիների, սրվելու գործողների ողջ «ընտանիք») ընդամենը մեկ փարի անց ընդվզեցին Սամվել Բաբայանի դեմ: Սակայն անգամ այդ իրադրության մեջ մտադառնում էին բարձրաձայնել գոնե իրական պարճառների մասին: Եվ, իհարկե, ավելորդ է նկարագրել, թե ինչպես, պահն ու պարեհությունը բաց չթողնելով, այս բոլորին իր շուրջը հավաքաբեց կամ ուղղակի վարձաիրավիրեց ԼՂՀ նախագահը՝ աշակցություն ստանալով ՀՀ իշխանություններից:

Տնտեսության և այլ բնագավառներում օրեցօր ուրվագծվող հայեցակարգային բախումն անխուսափելիորեն պետք է հանգեցներ բարձրագույն իշխանության մեջ բացահայտ հակասությունների: Սրտեղծված հակադրությունը շարքերը պարկերում էին որպես մրցակիցների ընդհարում, ավելին. դրա մեջ տեսնում իշխանության համար պայքարի սկիզբը: Նման մեկնաբանությունը գուր մակերեսային էր: Բաբայանն առավել ազատական ու ժողովրդավարական գաղափարների կրող էր: Նրա հայեցակարգային ծրագիրը, անարարակույս, ուժեղ գեներ էր, որ սասանում էր պաշտոնական իշխանության աննպաստ ծրագրերը և, ըստ էության, լավագույն դեպքում՝ «գործարար անգործությունը»: «Ես կապացուցեմ բոլորին, որ մենք կարող ենք հաջողության հասնել նաև տնտեսական դաշտում և ամենաուշը 2 փարում վերացնել գոր-

ծագրկությունը», – Բաբայանի ըստ ամենայնի հիմնավորված կարգախոսությունն էր...

Բաբայանը համոզված էր, որ միայն ազգային արժեքներին խարսխված ազգաբնակչության, ժողովրդավարական բարեփոխումներով կարելի է ապահովել անվտանգության զարգացումը, ժողովրդագրական վիճակի բաշխվածությունը, դրանցով իսկ հասնել Արցախի հիմնախնդրի լուծմանը:

1998–1999 թվականներին Բաբայան-Պողոսյան երկյակի աշխատաշրջանը նշանավորվեց անվտանգության փոփոխությունների արագացումով: Եվ իրոք բուռն գործունեություն ծավալվեց Արցախում նոր աշխատանքների բացման, շինարարական-վերականգնողական աշխատանքների ակտիվացման ուղղությամբ: Հիմնադրվեցին նոր ձեռնարկություններ: Լայնածավալ շինարարություն էր սկսվել Ստեփանակերտում և այլ բնակավայրերում: Հաշվված ամիսների ընթացքում պետք է կառուցվեին կամ վերագործարկվեին ևս 4–5 ձեռնարկություններ:

1998 թվականի երկրորդ կեսին գյուղատնտեսության արմատական բարեփոխումների նպատակով ընդունվեցին և կենսագործվեցին «Հողի սեփականաշնորհման մասին», «Գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ անվտանգությունների մասին» օրենքներն ու կառավարության մի ամբողջ շարք որոշումներ:

Կառավարության 1998 թվականի հուլիսի 7-ի հ.94 որոշմամբ ընդլայնվեցին վերաբնակեցման ծրագրի շրջանակները՝ ներգրավելով ազգաբնակչության Զեյրաշարի (այժմ՝ Նոր Շահումյանի) շրջանը, ինչի համար կապիտալ ներդրումները 1999 թվականին կազմել են 400 մլն դրամ, իսկ 2000 թվականի համար նախատեսվել էր շուրջ 600 մլն դրամ: Ի հավելումն դրա՝ վերաբնակվող ընտանիքների (նաև Մարտակերտի ու Մարտունու շրջաններում) տեղաբաշխման և սահմանված արտոնությունների փրամադրման ծախսերի համար ԼՂՀ 1999 թվականի պետբյուջեում նախատեսվեց 169.1 մլն դրամ: 1999 թվականին ԼՂՀ կառավարությունն ընդունեց վերաբնակեցման ընդհանուր քաղաքականության հայեցակարգ:

Սամվել Բաբայանը և ԼՂՀ Քաղաքացիական պարզակազմի նախկին ղեկավար Ալեքսան Հակոբյանը

1998 թվականի երկրորդ կեսին կառավարության կողմից մշակված և ընդունված ներկայացված «Բյուջեարային համակարգի մասին» ԼՂՀ օրենքով կանոնակարգվեցին հանրապետական և համայնքային բյուջեների կառուցվածքը, դրանց հաստատման, կապարման և վերահսկողության գործընթացները: Իրականացվեց նաև բյուջեարային ծախսերի ծրագրման չափորոշիչների լավարկում (օպտիմալացում): Պետությունն անցում կատարեց առողջապահության և կրթության համակարգի օբյեկտային ֆինանսավորումից սուբյեկտների ֆինանսավորմանը, երբ համակարգը ֆինանսավորելու փոխարեն պետությունը դառնում է, համապատասխանաբար, վճարող՝ յուրաքանչյուր հիվանդի համար (ըստ հաստատված հիվանդությունների ցանկի), և պարվիրարում ամեն մի աշակերտի, ուսանողի համար: Բացի այդ, ԼՂՀ կառավարության 1998 թվականի դեկտեմբերի 10-ի «ԼՂՀ համայնքի պետական հանրակրթական հաստատության ժամանակավոր փոխարին կանոնադրությունը հաստատելու մասին» թիվ 255 որոշման հիման վրա, 1999 թվականի հունվարի սկզբից կատարվել են դպրոցների խորհուրդների (մանկավարժների, ծնողների և ճանաչված քաղաքացիների ներգրավմամբ) ու վերջիններիս կողմից գործադիր փոփոխությունների մրցության ընթացքում, որոնց շնորհիվ ապահովվում էր փոփոխությունների և մանկավարժների անկախությունը: Սակայն այս առաջադիմական ժողովրդավարական կարգը վերացվել է ԼՂՀ հաջորդ, «դեմոկրատ» կառավարության կողմից: 1998 թվականին ընդունված օրենքներով փոփոխվեցին պետական մոնետար ցուցանիշները աշխատանքի վարձարժեքի հարցում, և ցածր վարձարժեքների, մասնավորապես՝ ուսուցիչների և բուժաշխատողների աշխատավարձերի չափն աճեց շուրջ երկու անգամ: ԼՂՀ կառավարության 1998 թվականի հուլիսի 14-ի թիվ 113 որոշմամբ սահմանվեց և ԼՂՀ նախագահի համապատասխան հրամանագրով սկսեց իրագործվել ԼՂՀ քաղաքացիների՝ 1993 թվականից արժեզրկված ավանդների նախնական փոխհատուցման կարգը, որ նախորդեց ՀՀ և ԱՊՀ շաք այլ երկրներում համանման ակտերի կիրառմանը: Խրախուսվեց փոքր և միջին ձեռնարկատիրական գործունեությունը: Նշված նպատակով, մասնավորապես՝ ի խնդիր արդյունաբերական ոլորտի զարգացման, ԼՂՀ 1999 թվականի պետբյուջեում ամրագրվեց մեկ միլիարդ դրամ ընդհանուր գումարով վարկի փրամադրում: 1998 թվականի երկրորդ կեսին կատարված վիճակագրական ուսումնասիրությունների հիման վրա ճշգրիտ կենսաթոշակառուների իրական թվաքանակը՝ ավելի քան 34 հազարից դարձնելով շուրջ 27 հազար մարդ, ինչը հնարավորություն ընձեռեց ավելացնելու կենսաթոշակների միջին չափը, որ հասավ ամսական 6900 դրամի (2000-ական դրամ կազմող «Արցախ» փրամադրային հավելումով): Առանձնապես կարևորվեցին գյուղատնտեսության զարգացման խնդիրները: 1999 թվականի պետբյուջեում նախատեսվեց մեկ միլիարդ դրամի

չափով, ցածր (տարեկան մոտ 6%) փոկոսադրույքներով վարկի հարկացում՝ գյուղատնտեսության բոլոր ճյուղերի զարգացման նպատակով: 2001 թվականին ՀՀ արտահանված 1000 տոննա խաղողի վաճառքից նույն «դեմոկրատների» ստացած պետական եկամուտները գոյացել են այս վարկավորման շնորհիվ: Առաջանցիկ նշանակություն փրկեց նաև վերամշակող արդյունաբերության զարգացմանը: Բաբայանն այս առումներով հստակ և իրապետորեն ընկալում ու հասկանալ էր փալիս նման քաղաքականության կենսական անհրաժեշտությունը:

Սամվել Բաբայանի փնտրածական ծրագրերի հաջող իրականացումն իրոք հնարավորություն կընձեռեր վարելու սկզբունքորեն ինքնուրույն քաղաքականություն, Արցախի փնտրությունը դարձնելու շար ավելի ինքնաբերական առավել կամրապնդեղ արցախյան հիմնախնդրի շուրջ վարվող բանակցություններում Սփյուռնակների դիրքերը:

Որպես հեղինակ՝ նոր կառավարության գործունեությունն աստիճանաբար հանդիպում էր այնպիսի խոչընդոտների, որոնց լուծումն առանց Հայաստանի բավական բարդ էր: Ինքնին հասկանալի էր, որ Արցախն սկզբնական շրջանում միայն իր ուժերով չէր կարող հաղթահարել սոցիալ-փնտրական բազմաթիվ խնդիրների ողջ թնջուկը: 1999 թվականի Հայաստանի պետական բյուջեում, սակայն, Արցախին հարկացումների ծավալը մնաց գրեթե նույնը:

Սամվել Բաբայանի համար ավելի ու ավելի հստակ էր ուրվագծվում, որ արցախյան խնդրի բարենպաստ հանգուցալուծման բանալին ամենաուղիղ կերպով կապված է Մայր Հայաստանի ներքին ու արտաքին քաղաքականության մեջ կուրակված բարդությունների, սոցիալական ու փնտրական զարգացման արգելապարնեշների շուրափույթ հաղթահարման հետ: Վազգեն Սարգսյանի հետ քննարկելով այս խնդիրները՝ գալիս են այն համոզման, որ ՀՀ Ազգային ժողովում հարկավոր է ունենալ ԼՂՀ շահերը պաշտպանող ներկայացուցիչներ, ովքեր մշտապես և աջալուրջ կհետևեն ընթացիկ գործընթացներին ու կներկայացնեն Արցախի շահերը ՀՀ օրենսդիր մարմնում: 1999 թվականին՝ ՀՀ խորհրդարանական ընտրությունների նախաշեմին, սակայն, պարզ դարձավ, որ այդ պայմանավորվածությունը ևս Հայաստանում չեն պատրաստվում կյանքի կոչելու: Խոսնվածքով մշտապես հաղթունակ հրամանադրող, սակայն, չէր պարտավորում համակերպվելու ՀՀ իշխանությունների կողմից արհեստականորեն հարուցվող խոչընդոտներին: Կյանքը նոր ընթացք ունեցավ և նրա համար առաջադրեց նոր խնդիրներ՝ անհամեմատ ծավալուն: Ի պատասխան իշխանությունների ձեռնարկած հակաբաբայանական միջոցների՝ նա ակտիվացավ ներքաղաքական դաշտում: Օրենսդրական և հարակից բարեփոխումներով հասարակական-փնտրական կյանքն առողջացնելու լրջագույն մտադրությամբ և, որ պակաս կարևոր չէ, արդեն իսկ պարտադիր, արցախյան իրականությամբ արդարացված հիմնավոր ծրագրերը

կյանքի կոչելու համար Սամվել Բաբայանը ՀՀ երկրորդ գումարման Ազգային ժողովի ընտրություններում, ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգի շրջանակներում, աջակցեց ՀՀ-ում արդեն իսկ կայացած «Ազգային միաբանություն», «Սահմանադրական իրավունք» միություն կուսակցությունների ուժերից բաղկացած դաշինքին (1999 թվականի առաջին կես): Այս դաշինքը խոստովանալից հաջողության հասավ՝ նորընտիր ԱԺ-ում իր կազմավորած «Իրավունք և միաբանություն» խմբակցության անդամների թվաքանակով դառնալով երրորդը:

ԼՂՀ-ում 1998 թվականի հունիսից իրականացված համալիր բարեփոխումների հայեցակարգային փաթեթը փոխանցվեց թե՛ «Իրավունք և միաբանություն» խմբակցության ղեկավարին, թե՛ ՀՀ նորանշանակ վարչապետ Վազգեն Սարգսյանին, ովքեր օգտվեցին դրանից, մասնավորապես՝ իրենց հրապարակային հանդիպումների, ասուլիսների, հեռուստաեկույթների և սեփական ծրագրերը մշակելու ժամանակ:

ԼՂՀ երկրորդ գումարման Ազգային ժողովի 2000 թվականի ընտրություններին ընդառաջ Բաբայանը ձեռնարկեց նաև ԼՂՀ-ում «Մեր փունը Հայաստանն է» կուսակցության ստեղծումը և դրա շուրջ իր գաղափարակիցների համախմբման գործընթաց սկսեց¹: 1999 թվականի առաջին կեսին կազմվեցին կուսակցության ծրագրի և կանոնադրության նախագծերը, ինչը որևէ «լավ բան» չէր խոստանում քաղաքական հակառակորդներին, առանձնապես՝ բյուրոկրատիային:

Տնփեսական, մասնավորապես՝ հարկաբյուջեային քաղաքականության, կադրային և այլ կարևոր հարցերում նախագահ Արկադի Ղուկասյանի հետ սկզբունքային հակասություններ ուներ նաև վարչապետ Ժիրայր Պողոսյանը: Եվ ահա 1999 թվականի հունիսի 24-ին ԼՂՀ նախագահը վարչապետին ազատեց պաշտոնից...

Կառավարության լուծարմամբ, ցավոք, այդպես էլ փրամաբանական ավարտին չհասցվեց բարեփոխումների ողջ ծրագիրը: ԼՂՀ նախագահը նույն օրը ԱԺ դաիլիում անցկացրեց հանդիպում հանրապետության ակտիվի հետ: Ղուկասյանը փորձեց բոլոր «ձախողումները» բարդել լուծարված կառավարության վրա: Իշխանությունների այս զանգվածային սև քարոզչության հեռահար նպատակը Սամվել Բաբայանի ներքաղաքական դիրքերն արմատապես խաթիլելն էր:

Սակայն փեղին է ասված. «Քննադատությունը վրանգավոր կայծ է, որը կարող է պայթյուն առաջացնել գոռոզության վառողի մառնում» (Դեյլ Կառնեգի):

1 «Մեր փունը Հայաստանն է» կուսակցությունը չլիդթել ԼՂՀ ԱԺ արդեն հաջորդ գումարման՝ 2005 թվականի ընտրությունների նախօրեին հիմնված և, ի տարբերություն վերոնշյալի, համամասնական ցուցակով մասնակցելու հնարավորություն ստացած համառուն կուսակցության հետ:

1999 թվականի հուլիսին քրեական հետապնդում հարուցվեց նախկին վարչապետ Ժիրայր Պողոսյանի նկատմամբ: Պողոսյանը ենթարկվեց 3-օրյա նախնական կալանքի, որից հետո միայն խափանման միջոցը փոխարինվեց Ստեփանակերտից չբացակայելու ստորագրությամբ:

Կային նախկին վարչապետին «պարծելու» նաև այլ պարծառներ: Ժիրայր Պողոսյանը բազմիցս կորականապես մերժել էր ԼՂՀ նախագահի առաջարկություններն Անուշավան Դանիելյանին նշանակելու ԼՂՀ փոխվարչապետի թափուր պաշտոնում: Եվ ահա, օգտագործելով առիթը, ԼՂՀ նախագահը նախադրյալներ էր ստեղծում Դանիելյանին ԼՂՀ կառավարության գլուխ կարգելու համար: Ընդ որում՝ այս պարասխանաբան նշանակումը կարարվեց Ղուկասյան-Դանիելյան գույր ընկերական փոխհարաբերությունների ենթահողի վրա:

ԼՂՀ վարչապետ նշանակված Անուշավան Դանիելյանը բանակցություններ սկսեց Սամվել Բաբայանին նոր կառավարության կազմում ընդգրկելու նպատակով: Բաբայանը վճռականորեն մերժեց այդ առաջարկը՝ գրնելով, որ անընդունելի է ընդհանուր ճանապարհ անցնել Դանիելյանի կառավարության հետ: Եվ գերադասեց մնալ միայն Պաշտպանության բանակի հրամանարար: Թերևս՝ վիրավորված այդ պահվածքից՝ ԼՂՀ նախագահը որոշեց ցույց տալ, որ ոչ թե Բաբայանն է հրաժարվում, այլ ինքն է վճռել Սամվել Բաբայանին ազատել ԼՂՀ պաշտպանության նախարարի պաշտոնից: Այդ նույն ժամանակ, Երևան-Ստեփանակերտ հեռուստակամուրջի ընթացքում, Սամվել Բաբայանի՝ պաշտպանության նախարար լինելու հնարավորության հարցին ի պատասխան Ղուկասյանն ասել է. «Ես առարկություն չունեմ և ցանկանում եմ, որ Բաբայանը մնա պաշտպանության նախարար, բայց մի պայմանով. նա չպետք է միջամտի կառավարության մյուս կառույցների աշխատանքներին»: Հասկանալի է, որ այս կապակցությամբ Ղուկասյանն ինքնահաստատման խնդիրներ ուներ և չէր կարող այլ պարասխան տալ:

Սամվել Բաբայանը, ինչպես նշեցինք, շարունակում էր վարել Պաշտպանության բանակի հրամանարարի պաշտոնը, ինչը չէր գոհացնում ԼՂՀ և ՀՀ բարձրաստիճան շար «չինովիկների»: Ուստի չուշացան նոր սաղրանքները: Տակավին 1999 թվականի սեպտեմբերից Ստեփանակերտ էին ժամանում ՀՀ նախագահի ռազմական տեսչության, ՀՀ պաշտպանության նախարարության և զինվորական դատախազության հարուկ հանձնաժողովները՝ ԼՂՀ բանակում փարսեսակ ստուգումներ անցկացնելու նպատակով: Սակայն այս մտահոգումը ևս փափալվեց. Սամվել Բաբայանի շնորհիվ Պաշտպանության բանակը գրեթե անթերի վիճակում էր: Բաբայանի հեղինակությունը բանակում սասանելու նպատակով նույն սեպտեմբեր ամսից մասամբ կրճարվում է բանակի ֆինանսավորումը: Նպատակը մեկն էր՝ հրամկազմի և այլ օղակներում առաջացնել դժգոհություն, օրինակ՝ աշխարավարների ուշացման պարծառով, և նրանց ըմբոստացնել հրամանարարի դեմ: 1999 թվականին բանակը ֆինանսավորվեց նախարեսավածից շուրջ 1 մլրդ դրամով պակաս: Սամվել Բաբայանը հնարավորություններ գտավ ավելացնելու զին-

ծառայողների պարենային բավարարումը: Միևնույն ժամանակ ՀՀ ֆինանսական փողակներով ԼՂՀ իշխանություններին 2 միլիարդ դրամ լրացուցիչ գումար էր հատկացվել: Նպատակը կրկին մեկն էր՝ այս անգամ սիրաշահել ժողովրդին: Այս բոլոր փաստերը հաստատագրված են ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության համապատասխան հաշվետվություններում: Այսպիսի էժանագին մեթոդներով իշխանություններն ամեն կերպ ձգարում էին Բաբայանին հանել հավասարակշռությունից: Ապարդյուն... Հրամանարարն այս ամենին հակադարձել է արժանիորեն ու արժանապատվորեն. «Մրանք կարծում եմ, թե ես, Չապակի նման սրեր ճոճելով, հիմա հակահարձակման կենտրոն: Զուր ջանքեր. արհամարիել եմ ու արհամարիում եմ բոլոր սաղրանքները: Կոչ եմ անում դրանց հեղինակներին ի վերջո ուշադրություն դարձնել ժողովրդի օրեցօր վարթարացող վիճակին և տնտեսության վերականգնմանը, այլ ոչ թե անձնական հաշիվներ մաքրելուն: Եթե ես ինչ-որ բան չեմ հասցրել անել կամ սխալ եմ արել, դու՛ք արեք, գործով ապացուցեք, որ ես սխալվել եմ»:

1999 թվականի աշնանը Հայաստանի Հանրապետությունը կանգնած էր քաղաքական և պետական վրանգաշար ճգնաժամի առջև:

Հոկտեմբերի 27-ին ՀՀ ԱԺ դաշլիճում մի խումբ ելուզակների ձեռքով կարարված ոճրագործության հետևանքով գոհվեցին ԱԺ նախագահ Կարեն Դեմիրճյանը, վարչապետ Վազգեն Սարգսյանը և պետական այլ այրեր: Արցախի ազատագրման և բանակաշինության գործում մեծ ներդրում ունեցած Վազգեն Սարգսյանի սպանությունը ՀՀ ԶՈՒ-ում ստեղծել էր ճգնաժամային իրավիճակ: Բանակը ներկայացնող որոշ անձինք փորձում էին միջամտել քաղաքական գործընթացներին, իսկ Սամվել Բաբայանն այս ծանրագույն պահին ընդունել էր բանակը ներքաղաքական զարգացումներին միջամուխ չդարձնելու դիրքորոշում և պարտաստակամ էր հանդես գալու ընդդեմ այդպիսի ամեն փորձի:

Սամվել Բաբայանը և ՀՀ գլխավոր ռազմական տեսուչ (նախկին) Գուրգեն Դալիբալայանը

1999 թվականի հոկտեմբերի 27-ը և, ի մասնավորի, Վազգեն Սարգսյանի զոհվելը Սամվել Բաբայանն ապրեց որպես անփոխհատուցելի կորստի ցավ: Նշենք նաև, որ Վազգեն Սարգսյանի և Սամվել Բաբայանի փոխհարաբերությունների բոլոր ոլորտները լավագույնս արտացոլում է Բաբայանի 1998 թվականի մայիսի 26-ի ծրագրային վերոնշյալ նամակը Վազգեն Սարգսյանին:

Սամվել Բաբայանը
և Վազգեն
Սարգսյանը

Քաղաքականության մեջ հաճախ կարող են հաշվի չառնել և ոչ մի սրբություն: Նման քաղաքական մթնոլորտում Բաբայանը մեղադրվեց նաև, թե իբրև ԼՂՀ-ից դեպի Երևան փանկեր շարժելու երևակայական հրաման է փվել: Ոչ որ իրեն նեղություն չգրվեց վերլուծելու, թե արդյոք հնարավոր է փանկերը, այն էլ՝ սեփական ընթացքով, մոտ 350 կմ հեռավորության վրա գտնվող Երևան հասցնել: Եվ արդյո՞ք հաղթանակների զորահրամանատարը կարող էր այդպիսի հրաման փախ: Իսկ նման շահարկումների առիթ հանդիսացել էր դեպքից օրեր անց «Ազատություն» ռադիոկայանին տրված մի հարցազրույց. Բաբայանն ասել էր, որ եթե ՀՀ ԱԺ-ն համաձայնություն փախ, ապա բանակի առանձին ստորաբաժանումներ պարտասուր են կարգ ու կանոն հաստատելու ՀՀ մայրաքաղաքում: Միևնույն միջոցով կրկնել էր նույնների 12-ին «Առավոտ» թերթի թղթակից Մարգարիտ Եսայանին տրված հարցազրույցի հետևյալ հարվածում.

«Հարց. - Հոկտեմբերի 27-ից հետո լուր տարածվեց, որ Լաչինի ճանապարհի վրա է: Վրասնը կա՞ն, որ Ղազաքստից գործը կնքվի Հայաստան:

- Իրոք, Լաչինի ճանապարհին կար պահակակետ, բայց, ինձ թվում է, դեպքերի հետ կապ չունեն, ուղղակի փորձում էինք հսկել իրավիճակը: Ինձ թվում է՝ Ղազաքստից գործ գալու-չգալու խնդիր չէր կարող լինել: Ինչ է՝ բանակը երկու մասի՞ է բաժանվել: Դա ճիշտ չէ: Եթե հրաման տրվեր, որ պետք է կարգ ու կանոն հաստատվի...

- Եվ Դուք հրամանը կկատարե՞իք...

- Իհարկե, եթե հարցը ժողովրդի հետ կապ ունի, եթե քաղաքականի մասին է խոսքը, ապա հրամանը պետք է նախագահը փախ: Չի կարող պարահել, որ Սամվել Բաբայանը նախարարի հրամանով գործը վերցնի եւ գա Երևան, կամ՝ չգիրեմ որտեղ, ինչ որ իրենք մտածում են: Պետություն ենք կառուցում, թե՛ բանդա: Ինձ չի թվում, թե բանդա ենք սրեղծել մինչև այսօր: Բանակը պետք է ենթարկվի իր իշխանություններին»:

Իր հերթին ԼՂՀ նախագահը դատադրություններ էր անում Արցախում, իր պարկերացմամբ, ժողովրդավարություն հիմնելու, «բռնապետից» ազատվելու իր պայքարի մասին և այդպիսով ներկայանում հասարակությանը՝ իբրև ժողովրդավարության դրոշակակիր: Ղուկասյանի այս պայքարին միացավ նաև ՀՅԴ Արցախի կազմակերպությունը՝ նպատակ ունենալով առաջիկա համապետական ընտրություններում քաղաքական շահաբաժիններ կորզելու: Միայն փարիներ անց նույն կառույցը կհիասթափվի ԼՂՀ նախագահի «ժողովրդավարության», «օրինականության», «արդարության» քարոզակոչերի իրական սնամեջ բովանդակությունից և նույն նախագահի առնչությամբ սրիված կլինի բռնելու... ընդդիմադիր կեցվածք: Դա առանձնապես ցայտուն արտահայտվեց ԼՂՀ տեղական ինքնակառավարման մարմինների 2004 թվականի և ԼՂՀ ԱԺ 2005 թվականի ընտրություններում:

1999 թվականի դեկտեմբերի սկզբին, ներիշխանական ճգնաժամի օրերին, «Հայաստանի Հանրապետություն» թերթին տրված հերթական հարցազրույցում Արկադի Ղուկասյանն անթաքույց կասկածի փակ առավ Սամվել Բաբայանի գիտելիքների բավարարությունը «բյուջե կազմելու համար»: Իրականում նա չարաչար մեղանշում էր նորին մեծություն ճշմարտության դեմ: 1999 թվականի դեկտեմբերի 11-ին Բաբայանը հարկադրված եղավ հանդես գալու Արցախի պետական հեռուստատեսությամբ՝ մեկ առ մեկ հերքելով իր հասցեով չարարկվող մեղադրանքները:

Տեղին է այսպեղ հիշել, որ ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի հրամանատար, պաշտպանության նախարար և կառավարության անդամ Սամվել Բաբայանի վերաբերյալ նախանձեղի գնահատականներ են շռայել Արցախ ժամանած և Բաբայանի գրուցընկերությունը վայելած այնպիսի մրավորականներ, ինչպիսիք են ականավոր փնտեսագետ, նախկին ԽՍՀՄ ԳԱ նախագահության անդամ և ՌԴ ԳԱ իսկական անդամ, Արցախի պետական համալսարանի պարվավոր դոկտոր Արեվ Աղանբեգյանը, իրավագետ, պատմաբան, սոցիոլոգ, ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ Վահագն Տաթրյանը, գրող-հրապարակախոս Վահե Օշականը (1922–2000), քաղաքական-պետական գործիչ Ալեքսան Կիրակոսյանը (1918–2007), նշանավոր բանաստեղծուհի Միլվա Կապուտիկյանը (1919–2006) և ուրիշներ: Նրանք իմաստավորել են Սամվել Բաբայանի զորավարական հանձարը, հասարակական-քաղաքական, փնտեսության ոլորտներում ուշագրավ ծրագրեր կազմելու, շահեկան վերլուծություններ կատարելու բնատուր օժտվածությունը: Քիչ չեն նաև այլազգի գործիչների անկեղծ, անկանխակալ ու անշահախնդիր որակումները: Անգլիացի լրագրող, Կովկասի հիմնախնդիրներում մասնագիտացած

Թոմաս դե Վալսն իր «Սև այգի. Հայաստանն ու Ադրբեջանը՝ խաղաղության և պարեպարված միջև» գրքում, պարմելով դարաբաղյան հակամարտության, ռազմական, քաղաքական գործիչների մասին, առանձին անդրադառնալով Սամվել Բաբայանին ու մեկդի թողնելով փարբեր կարծիքներ, գրել է սեփականը. «Ղարաբաղյան ուժերի գլխավոր հրամանատար Սամվել Բաբայանը քսանութ փարեկանում դարձավ փարածաշրջանի ամենագորեղ անձը, և նրա հավակնությունների հետ հարկ էր հաշվի նսարել...»: Եվ ապա ավելացնում է. «1992 թվականին Բաբայանը հռչակվեց որպես համարձակ հրամանատար և փայլուն ռազմական կազմակերպիչ...» (տես Թոմաս դե Վալս, «Սև այգի» (ռուսերեն), էքք 303–304, Մ., 2005 թ.):

Արցախյան հակամարտության ընդհանուր կարգավորման հիմնահարցում ևս միջազգային բոլոր բանակցորդները (ինչպես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահողները, այնպես էլ առանձին երկրների ղեկավարներ, նախարարներ, ղեկավարներ ու այլ դիվանագետներ) մշտապես ու մեծապես հաշվի են նսարել ԼՂՀ ՊԲ հրամանատարի ըստ ամենայնի հիմնավորյալ հայանապատ փեսակերների հետ, էլ չենք ծավալվում ՀՀ և ԼՂՀ ռազմաքաղաքական վերնախավի ներկայացուցիչների ակնածալից վերաբերմունքի շուրջ:

Այդ բոլոր արժևորումներին, սակայն, անհաղորդ էր Արկադի Ղուկասյանը: Նա անհաղորդ մնաց նաև ԼՂՀ ԱԺ 33 պարգամավորներից 14-ի հայտարարությանը (1999 թվականի դեկտեմբերի 11), որով նախագահին կոչ էր արվում գուր չչիկացնել մթնոլորտը: «Մենք՝ ԼՂՀ Ազգային ժողովի պարգամավորներս, դարապարտում ենք ԼՂՀ նախագահի՝ վերջերս մամուլի ասուլիսներում, փարբեր թերթերի փված հարցազրույցներում արված անհավասարակշիռ արաահայտությունները և կոչ ենք անում պահպանել հանրապետության նախագահին վայել վարքագիծ, կեցվածք և գործելաոճ», – շեշտված էր այդ հայտարարությունում (տես «10-րդ նահանգ» թերթ, Ստեփանակերտ, 1999թ. դեկտեմբերի 18): Սակայն անագուր: Ստեղծված իրավիճակում, ի նշան բողոքի, ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի հրամկազմի մի խումբ հեղի-

Հայաստանի քաղաքական, պետական գործիչներ Ալեքսան Կիրակոսյանը, Վլադիմիր Մովսիսյանը գրուցում են Սամվել Բաբայանի հետ

Սամվել Բաբայանը Ստեփանակերտի հուշահամալիրում

նակավոր ներկայացուցիչներ, որպես քաղաքական դեմարշ, ԼՂՀ նախագահին հետ հանձնեցին իրենց մարտական պարգևները: Անձամբ ինքը՝ ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի հրամանատարը, հանձնեց միակ ու ամենաբարձր պարգևը՝ Արցախի հերոսի թիվ մեկ վկայագրով վավերացված «Ոսկե արծիվ» շքանշանը:

Դեռ 1999 թվականի նոյեմբեր ամսին, Երևանում, ՀՀ նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհրդի նիստում, մասնավորապես ՀՀ վարչապետ Արամ Ջավենի Մարգարյանը և ՀՀ պաշտպանության նախարար, գեներալ-լեյտենանտ Վաղարշակ Հարությունյանը (այժմ՝ նախկիններ, իսկ վերջինս՝ նաև աստիճանագրկված) պահանջել են խիստ, վերջնագրային միջոցներ գործադրել հրամանատար Սամվել Բաբայանի նկատմամբ: Ստորագրվեց Պաշտպանության բանակի հրամանատարի ազատման հրամանագիրը, որտեղ բառ անգամ չկար պարծառների մասին:

Ստեփանակերտում շարերի համար բացահայտվեց տեղի ունեցածի բուն էությունը՝ իրականը, այլ ոչ երևակայականը: Բանակը վիրավորված էր «Կոմանդոյուշի» ծառայությունների հանդեպ դրսևորված անհարգալից ու քամահրական վերաբերմունքից: Մի՞թե ձեռք բերված հաղթանակները

բացառիկ արարելույթ չեն սրբագործում հայ ժողովրդի մղած բոլոր պայքարների մեջ ի վերջո...

Արդեն դեկտեմբերի 16-ին բանակի հրամկազմի մի խումբ ներկայացուցիչներ (նրանցից շարերի հետ Բաբայանն անցել էր պատերազմի ողջ ճանապարհը) հանդես եկան հայրաբարությանը՝ ուղղված ԼՂՀ ԱԺ պարզամավորներին, որտեղ իրենց վրդովմունքն էին արտահայտում Պաշտպանության բանակի հրամանադատ Սամվել Բաբայանի ազատման առնչությամբ: Հայրաբարության մեջ մասնավորապես ընդգծվում էր, որ «...այս քայլով իրավիճակն ավելի է սրվելու, և լարվածությունն ավելի է մեծանալու, որի համար մենք հայտնում ենք մեր խորին մտահոգությունը: Ցավում ենք, որ մեր կոչը անտեսվել է և՛ Հայաստանում, և՛ Արևելյան Ղուկասյանի կողմից: ... Այսու կոչ ենք անում ձեզ, հարգելի պարզամավորներ, որ իրավական ընթացք փաթեթ ԼՂՀ նախագահի՝ պաշտոնից հեռացման գործընթացին... Վարաի եղեք, որ այդ ճանապարհին ժողովրդի ջախջախիչ մեծամասնությունը ձեզ հետ է լինելու» (տե՛ս «10-րդ նահանգ», 1999թ. դեկտեմբերի 18): Բանակը պաշտպանում էր Սամվել Բաբայանին և պատրաստ էր ամեն պահ կատարելու նրա բոլոր հրամանները: Սակայն հրամանադատը, ով հաշվված ժամերի ընթացքում կարող էր փոխել իշխանությունն Արցախում, գերծ մնաց բոլոր փեսակի ուժային մեթոդներից՝ նախընտրելով քաղաքական ազնիվ պայքարը ԼՂՀ ԱԺ ընտրությունների նախաշեմին: Հրամանադատի այս ազնվությունը շարժանկ նստեց թե՛ իր, թե՛ համախոհների վրա:

ՀՀ պաշտպանության նախարար Վաղարշակ Հարությունյանը ժամանեց Սյրեփանակերտ և անձամբ Բաբայանին ներկայացրեց վերջինիս պաշտոնա-

Հանդիպում Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գարեգին Առաքելի հետ (1995թ.)

գրկման նախագահական հրամանագիրը: Տեղին է վերախմաստավորել նման գործիչների (Վաղարշակ Հարությունյան, Արամ Զավենի Սարգսյան) ճակատագիրը. ՀՀ վարչապետը և ՀՀ պաշտպանության նախարարն արդեն 2000 թվականի գարնանը ազատվեցին գրադեցրած պաշտոններից:

Իսկ գորահրամանադատը հանգիստ խղճով հեռացավ Պաշտպանության բանակից: Բանակը կայացել էր: Անձնիշխանության էլ երբեք չէր ձգտել ու չէր ձգտում: Ահա թե նաև ինչու կարող էր գործը պարզվել արածի լիասիրտ զգացումով թողնել հրամանադատական բարձունքը...

Մինչդեռ հասկանալու համար, որ այդ ողջ ընթացքում ԼՂՀ նախագահի գործողություններն անփորձաբանական էին, բավական էր հետևել նրա հայրաբարություններին: ԼՂՀ Ազգային ժողովի պարզամավորների հետ հանդիպման ընթացքում Ղուկասյանն ասաց բառացիորեն հետևյալը. «Ես հաստատելու եմ իմ կարգերը, և, կրկնում եմ, դա է լինելու մեր պետության և պետականության հիմքը»:

Ի պատասխան ԱԺ մի խումբ պարզամավորների 1999 թվականի դեկտեմբերի 11-ի վերոբերյալ հայրաբարության՝ Ղուկասյանը հանդես եկավ հետևյալ ելույթով. «Ղեկավարները հայրաբարել են, որ դատապարտում են նախագահին: Ես չգիտեմ՝ արտահայտում են նրանք ժողովրդի կարծիքը, թե՛ չէ: Այսօր մենք պետք է մտածենք, թե ոնց պաշտպանվենք ղեկավարներից»: Ղուկասյանը սպառնում էր նաև ԶԼՄ-ներին. «Բոլոր լծակներն ունեն այս կամ այն թերթը կամ հեռուստաալիքը փակելու համար»:

Իսկ իշխանությանը սպասարկող «փորձված» լրագրողները սկսեցին թխել անհեթեթ նյութերից մինչև բացարձակ կեղծիքներ: Կեղծիքներ, որոնք իշխանական պարվերով ծնված ու... սնած, ինքնին սին մոգոնվածքներ էին: Ավելին. Սամվել Բաբայանի հեռանալը բանակից արձանագրեցին իբրև «ժողովրդավարության հաղթանակ» Արցախում: Ինչպես իրավամբ նկատել է Վահրամ Աղաջանյանն իր «Ազգային հերոս Սամվել Բաբայան» գրքում, երբ Սամվել Բաբայանը նպաստում էր խոսքի ազատության և անկախ մամուլի կայացմանը, դա, ըստ իշխանությունների, անօրինականություն էր: Իսկ երբ Արևելյան Ղուկասյանը ձերբակալում է լրագրողներին և նպաստում անկախ թերթի փակմանը, դա «ժողովրդավարություն» է և «օրինականություն»: Երբ Սամվել Բաբայանն առաջարկում է ընտրությունների անցկացման ժամանակահատվածում դադարեցնել ռազմական դրության ռեժիմը, դա «հակաժողովրդավարական» քայլ էր: Իսկ երբ Արևելյան Ղուկասյանն ընտրություններն անցկացնում է ռազմական խստակարգի (ռեժիմ) պայմաններում՝ արժանավոր շարժվածությունների և մի ամբողջ ձևավորվող կուսակցություն կանխավ գրկելով առաջադրվելու և ընտրվելու օրինական իրավունքից, դա մի՞թե այդքան թմբկահարվող ժողովրդավարության էր հանգույն...

Վերջին հրապարակային ու ծրագրային ելույթով Արցախի հերոսը հնարավորություն ստացավ հանդես գալու 2000 թվականի հունվարին՝ ԼՂՀ ազատամարտիկների «Երկրապահ» հասարակական կազմակերպության համագումարի լեմ-լեցում դահլիճում, եթե, իհարկե, հնարավորություն կարելի է համա-

րել դիտարկողն էլ եկտրախափանման պայմաններում, ոչ վաղ անցյալի պատերազմական մղձավանջը հիշեցնող մոմերի լույսի ներքո մի քանի խոսք ասել թույլ տալու իշխանական «բարեհաճությունը»: Ավաճ, իշխանություններն այս անգամ ևս չանսացին Բաբայանի նախագգուշական, հանցական խիջ հորդորներին: Բաբայանն իր ելույթում ի մասնավորի շեշտեց. «... Այսպեղ նստած ցանկացած փղամարդ հաղթանակ է բերել, և նրանցից յուրաքանչյուրն իրավացիորեն գրնում է, որ ինքը պեղք է նորմալ ապրի: Զոհվածների ընտանիքները պահանջում են հարգանք և ուշադրություն իրենց նկատմամբ: Այդպես էլ պեղք է լինի: Ես այն ժամանակ կանգնել էի ընտրության առաջ. բանակ-պետություն, թե՛ բոլորի աչքին լավ երևալու ցանկություն: Ես իմ ընտրությունն արել եմ 1995 թվականին. ոչ թե ծանոթ-ընկերների եմ պաշտոն փոխել (խոսքը բանակի մասին է), այլ՝ նրանց, ովքեր կարողանում էին աշխատել: Ես ձգտել եմ պետություն ստեղծել, և դա ինձ հաջողվել է այնքանով, որքանով որ այսօր մարդիկ փողոցներում չեն քայլում զենքով, իրար չեն կոտորում... Ուրեմն պետություն ենք ստեղծել, մեր պետական համակարգը կայացել է», « Ես միշտ էլ անձնական, կուսակցական շահը սպորադասել եմ պետական շահին: 1992 թվականի ամռանը Ղարաբաղում չգրնվեց մեկը, որ իր վրա վերցներ պատասխանատվությունը և կանգնեցներ խուճապահար ժողովրդին: Հիմա խոսում են այն մասին, թե իբր ես հաղթանակն եմ «սեփականացրել», բանակի հաջողություններն եմ «սեփականաշնորհել»... կիթառ նվագողներն այսօր խոսում են պատերազմից, բանակից, մեր ժողովրդի հաղթանակից, այն դեպքում, երբ դրա բարոյական իրավունքը չունեն», «Արցախյան պատերազմի վերաբերաների միությունը պեղք է լինի ուժեղ, նրա անդամներից յուրաքանչյուրը պեղք է սատարի իր ընկերոջը և պահի ու պահպանի մեր պետությունը...» (տե՛ս «10-րդ նահանգ», 2000թ. հունվարի 22):

Սամվել Բաբայանի ելույթի հանրային արձագանքներն ու ներգործությունը, նրա չնվազող վարկանիշը, հարկապես ԼՂՀ ԱԺ մտադրությամբ ընտրությունների կապակցությամբ, ԼՂՀ գործող վարչակարգին դրդեցին արտակարգ միջոցներ ձեռնարկել. 2000 թվականի փետրվարից, ԼՂՀ ամբողջ տարածքով մեկ սկսեցին կազմավորվել բացահայտ հակա-«Երկրապահ» ու հակաբաբայանական կառույցներ, որոնք անհապաղ պիտի միավորվեին «Արցախի պատերազմի վերաբերաների միություն» կոչվող հասարակական կազմակերպության, բայց, փաստորեն՝ գուր քաղաքական նպատակներ բուծող և օրվա իշխանության ապակառուցողական նկրտումներին ծառայող նախագահամեր փանիքի ներքո:

Գերխնդիրը մեկն էր: Կարծես արցախահայության, բանակի և փնտեսության համար այլ լրջագույն մարտահրավերներ գոյություն չունեին: Ամեն գնով պեղք էր ամրապնդել, ի հեճուկս բոլոր ջանքերի, դեռևս խիստ խախտված մնացող ներքին իշխանական հենադաշտը՝ Սամվել Բաբայանի քաղաքական չեզոքացումը վերջապես և վերջնականապես ավարտելու նպատակով:

Եվ այդպես էլ մինչև վերջ չհաջողված սցենարով հեղափոխություն բեմադրվում էր Սամվել Բաբայանին մեկուսացնելու եղերագավելու փորձախաղը: Փորձ,

որ պեղք է կասեցներ Բաբայանի մասնակցությունը առաջիկա խորհրդարանական ընտրություններին: Փորձ, որ վերաճեց ԼՂՀ նախագահի նկատմամբ «մարտի 22-ի մահափորձ» հորջորջված քրեական գործի...

Մինչ այդ, ԼՂՀ իրավապահ մարմինները, բնականաբար՝ իշխանության հրահանգով, քրեական հետապնդում սկսեցին և գործեր հարուցեցին ԼՂՀ նախագահի ներքաղաքական ուղեգիծը մերժող մի խումբ ազապամարիկների (Սասուն Աղաջանյան, Արարատ Մուսայելյան և ուրիշներ) նկատմամբ:

Մինչև Ազգային ժողովի 2000 թվականի ընտրությունները հաշվված ամիսներ էին մնում: Հրամանատարի հաղթանակն ընտրապայքարում կասկած չէր հարուցում նույնիսկ նախագահական ճամբարում: Իրավիճակը դառնում էր ավելի ու ավելի աննպաստ Դուկասյանի և նրա համախոհների համար, ինչից հետո «հանկարծ» ու... ընտրություններից մոտ 2 ամիս առաջ փեղի է ունենում «զինված հարձակում» ԼՂՀ նախագահի դեմ, որի թելերը փանում էին դեպի փրորող վարչակարգի պայմաններում իր համար որևէ հեռանկար և այլընտրանք չբեռնող նշված խումբը: Ում էր դա ձեռնարկ: Դժվար է ասել, բայց միանշանակ՝ ոչ Բաբայանին:

Հստակ պաշտոնական վարկածի՝ բազմափորձ երկու դաշտային հրամանատարներ 4–5 մեղրից ոչ այն է 57, ոչ այն է 68 անգամ կրակել են Դուկասյանի մեքենայի վրա և մեկ անգամ վիրավորել նրան... ուրիշ: Մինչ այդ, պաշտոնական մեկնաբանություններում գերիշխում էր «պետական հեղաշրջման» թեման, որից, սակայն, հրաժարվեցին, քանզի թուլամտության նուպա էր հիշեցնում այն բացառությունը, թե մի քանի հոգի որոշել են զավթել իշխանությունը, բայց ձեռքակալվել են սեփական բնակարաններում քնած վիճակում: Այս անհեթեթությանը փոխարինեց մեկ այլ անմտություն. «սպեցնազ»-ի հայրնի հրամանատարները, ովքեր 500–600 մեղրից մեկ կրակոցով ոչնչացնում էին ըողարկված աղբեջանական դիպուկահարներին, հանկարծ վրիպել են 4–5 մեղրից, այն էլ՝ 57–68 կրակոց արձակելով: Դժվար է ասել, թե ում ուղեղում է ծնվել այս զառանցավարկածը, և ում պեղք է դա համոզեր, սակայն փաստը մնում է փաստ. հենց այդպես էին «պարզաբանում» կատարվածը իրավապահ մարմինները:

Մի ուշագրավ իրողություն. ԼՂՀ ներքին գործերի նախարարության առաջին հաղորդագրություններում հստակ ասվում էր, որ դեպի վայրից անհայտ ուղղությամբ հեռացել է առանց համարանիշի, սպիտակ գույնի «Ժիգուլի» մակնիշի մեքենան, որն այնուհետև հայտարարվեց որպես գործ գույնի «Մերսեդես»:

Հարկանշական ևս մի մանրամասնություն: ՀՀ ազգային անվտանգության նախարարության հատուկ նշանակության գործառնախ հրամանատարությունը, հասկանալի է՝ նույնքան հատուկ հրամանով, վաղօրոք, դեռ մինչև իիշյալ «մահափորձի» փաստը, պարժիջ խումբ էր պարտաստել և գործուղել Ստեփանակերտ: Նպատակը՝ «ամենաբարձր հեղքերով» գիշերը Սամվել Բաբայանին փնից հանելը, կալանելը և դատավարություններին ամբաստանյալի կարգավիճակով ներկայացնելը...

Նույն գիշերն իր բնակարանում ձերբակալեցին և եղբորը՝ Կարեն Բաբայանին, ով դեռևս 1998 թվականին ընտրվել էր Ստեփանակերտի քաղաքապետ։ Բնորոշ է նաև այն փաստը, որ, լուրջ իրավական հիմքեր չկարողանալով գտնել նրան մեղադրելու, քրեական գործը դադարան միջնելու և օրենքով սահմանված միայն այդ կարգով նրան քաղաքապետի ընտրովի պաշտոնից հեռացնելու համար, իշխանությունները շուրջ 1,5 տարի կալանած պահեցին վիրավոր ազգաբնակչության հրամանատարին, նրան բանտարկությունից ազատեցին միայն եռամյա պաշտոնաժամկետի սպառվելուց հետո (2001 թվականի վերջ)։ Այդպես էլ առանց որևէ դատաքննության...

Գաղտնիք չէ, որ յուրաքանչյուր երկրում նախագահի դեմ կազմակերպված մահափորձը, լինի այն հաջողված, կիսահաջողված, թե ձախողված, ծանրագույն հանցագործություն է, որը պարժվում է օրենքի ողջ խստությամբ։ Ընդ որում՝ ահաբեկիչների հետ, որպես կանոն, որոշակի պատասխանատվության են ենթարկվում նաև փոխադրված երկրի իրավապահ մարմինների ղեկավարները, ովքեր պարզապես միջոցներ չեն ձեռնարկել թիվ մեկ պաշտոնյայի անվտանգությունն ապահովելու համար։ 2000 թվականի մարտի 22-ին Կրեմլի ունեցած փարօրինակ ահաբեկությունը՝ Լեոնային Ղարաբաղի Հանրապետության նախագահ Արկադի Ղուկասյանի դեմ, թերևս, զարմանացունց բացառություններից է մահափորձերի համաշխարհային տարեգրության մեջ։ Ուժային նախարարներից և ոչ մեկն այդպես էլ չպարժվեց։ Դեռ ավելին. ԼՂՀ իրավապահ մարմինների անխափր բոլոր ղեկավարները... արժանացել են պետական բարձր պարգևների կամ ավելի բարձր կոչումների։ Պարգևատրվել են նրանք, ովքեր ի պաշտոն պարտավոր էին կանխարգելել զինված հարձակումը։ Մինչդեռ, եթե հավասարապես պաշտոնական աղբյուրներին, Արկադի Ղուկասյանն ու իր թիկնապահները «ծանր վիրավորվել» էին մահափորձի հետևանքով ու փրկվել էին միմիայն «երջանիկ պատահականությամբ»։ Իսկ եթե հաշվի առնենք ԼՂՀ գլխավոր դատախազ Մավրիկ Ղուկասյանի հայրնի խոստովանությունը, թե «իրենք փեղյակ էին» նախապարտավորող հարձակման մասին, ապա Ղարաբաղյան իրավապահների մեղքը կատարվածում ակնհայտ է դառնում։ Այնուամենայնիվ, նրանք չեն օրհնակվեցին։

Այնինչ Լեոնային Ղարաբաղի Հանրապետության մայրաքաղաքում և շրջաններում ապօրինաբար ձերբակալվում են 206 քաղաքացիներ, որոնցից միայն 16 հոգու նկատմամբ են տրվում դատախազության համապատասխան փաստաթղթային վավերացումները (թույլտվություններ)։ Բռնաճնշումների «իններորդ ալիքն» ընդգրկեց նաև մի խումբ հեղինակավոր, ժողովրդի կողմից ընտրվելու ներուսակ հավակնորդների, որոնց «պարտաժամկետը» կրկին հակաօրինական կերպով երկարաձգվում էր։ Իշխանությունները նրանց բարեհաճեցին մեկուսարաններից ազատել միայն այն վերջին օրը՝ 2000 թվականի ապրիլի 19-ին, երբ արդեն սպառվում էր ԼՂՀ ԱԺ պաշտոնավորության թեկնածու պաշտոնապես առաջադրվելու ժամկետը ...

Ձերբակալվածների մեծամասնությունը բանտերում ենթարկվում էր ծեծ ու ջարդի, համադարձ անթաքույց և անդադար փորձեր էին արվում ստի-

Աղոթք առ Աստված

Սամվել Բաբայանի ընտանիքը. կինը՝ Իրինան, փոքրիկը՝ Անդրանիկը, ավագ դուստրը՝ Աննան, կրտսեր դուստրը՝ Գայանեն

Սամվել Բաբայանը և Անդրանիկ որդին

պելու նրանց կեղծ ցուցմունքներ փալ Սամվել Բաբայանի դեմ: Դեռևս նախաքննության առաջին օրերին, ԼՂՀ իշխանությունները, մասնավորապես ԼՂՀ գլխավոր դատախազ Մավրիկ Ղուկասյանը, խախտելով անմեղության

Սամվել Բաբայանը եղբոր՝ Կարենի հետ

կանխավարկածը, ԶԼՄ-ներով հանդես եկավ կարարված հանցագործության մեջ Բաբայանի այսպես կոչված «մասնակցությունը հաստատող» հայտարարություններով: Հրապարակվել են քննությամբ լրիվ չստուգված փյալներ՝ նպատակ ունենալով այդ եղանակներով ազդելու վկաների և գործով մասնակիցների ազատ կամքի արտահայտման վրա: Այդ նպատակին են ծառայել նաև կարարված զանգվածային ձերբակալությունները, ինչի հետևանքով շարք արցախցիներ հայտնվեցին վախ ու սարսափի մթնոլորտում:

Նման իրավիճակում ազգային հերոսը բանտում, 2000 թվականի հուլիսի 17-ին հացադուլ հայտարարելու որոշում է կայացնում՝ բողոքելով բազմաթիվ ապօրինությունների դեմ և պահանջելով քրեական գործի դատաքննությունը հանձնարարել ՀՀ դատական արյաններին:

Բնականաբար՝ չիրականացվեց դատաքննությունը ՀՀ-ում անցկացնելու՝ ՀՀ քաղաքացու օրինական պահանջը: Ավելին. պաշտոնական ԶԼՄ-ները խնամքով սկսեցին թաքցնել հասարակությունից անթույլատրելի այն իրողությունը, որ Սամվել Բաբայանից առգրավվել է նրա՝ ՀՀ քաղաքացու անձնագիրը: Փոխարենը սկսեցին սև քարոզություն փարածել, թե Բաբայանն ամենևին էլ ՀՀ քաղաքացի չէ՝ զլանալով բացառել հասարակությանը, թե այդ ինչպես է ՀՀ նախագահին իր հրամանագրերով նշանակում և ազատում ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի հրամանատարներին, եթե վերջիններս ՀՀ քաղաքացիներ չեն: Կամ, եթե Պաշտպանության բանակի հրամանատարները ՀՀ քաղաքացի չեն, այդ ինչպես են նրանց վստահվում ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող հազարավոր զինծառայողների ճակատագրերը...

1999 թվականին ՀՀ-ն և ԼՂՀ-ն ստորագրել էին պայմանագիր, որով միևնույն իրավական փարածքում միասնականացվում էին դատական համակարգերը: Ավելին. Արցախում զինվորական համապատասխան գործերը պետք է քննեն (և առ օրս քննում է) ՀՀ Սյունիքի մարզի առաջին արյանի (այժմ՝ ընդհանուր իրավասության) դատարանը: Այս ամենը, սակայն, մարտի 22-ի գործին չէր կարող վերաբերել. այդպես էին որոշել վերններում:

Այնինչ «մարտի 22»-ի գործի հանգամանքները ուսումնասիրում էր ՀՀ և ԼՂՀ իրավապահների համատեղ խումբը: Իսկ դատական այդ գործընթացը ՀՀ փեդափոխելն արդեն համարվում էր ԼՂՀ ներքին գործերին միջամտելու փորձ:

Պետք է խոստովանել, որ հակաբաբայանական քարոզությունն իր ազդեցությունը հայկական հասարակության վրա, դժբախտաբար, գործում էր: Ընդհանրապես, իշխանություններն այդ օրերին սև «ազիպարուպ»-ին ու դեղին մամուլին մեծ տեղ էին հատկացնում: Մարտի 21-ի լույս 22-ի գիշերը փեդի ունեցած միջադեպից անմիջապես հետո կայծակնային արագությամբ Սրբիմանակերպ է մեկնում լրագրողական մի խումբ՝ Համլետ Ղուչյանի գլխավորությամբ: Մեկնելուց առաջ Ղուչյանն իր հաղորդումներից մեկում, անդրադառնալով փեդի ունեցածին, ասել էր, որ իբր թե հեռուստադիտող մի թոշակառու կին խնդրել է այդ կապակցությամբ մանրամասն փեդեկապվություն փրամադրել: Եվ ահա թոշակառուի խնդրանքով Սրբիմանակերպում հայտնված Ղուչյանը մի քանի օրվա ընթացքում նկարահանում է «Դժոխքի և դրախտի փորակալը» տեսաֆիլմը, որտեղ Բաբայանը ներկայացվեց իբրև բռնապետ, իբրև հսկայական հարստության փեր, իբրև ծախողված մահափորձի կազմակերպիչ: Տեսաֆիլմը, երևի նույն «թոշակառուի խնդրանքով», ցուցադրվեց մի քանի անգամ և ցուցադրվեց հարկապես ԼՂՀ պետական և ՀՀ հեռուստաալիքներով: Այդպես էր պետք իշխանություններին, այդպես «շնորհակալություն» էր հայտնվում ազգային հերոսին: Տեսաֆիլմն արեց իր սև գործը, իսկ տեսաֆիլմի հեղինակը որոշ ժամանակ անց հեռացավ Հայաստանից ու հաստատվեց Ռուսաստանում: Միայն փարիներ անց Ղուչյանը կվերադառնա: 2006 թվականի մայիսի 15-ին կիրավիրի մամուլի ասուլիս ու հրապարակավ... մեղա կգա:

«Երբ 2000 թվականի մարտի 22-ին ԼՂՀ նախագահ Արկադի Ղուկասյանի դեմ կազմակերպվեց մահափորձ, որում մեղադրվեց Արցախի Պաշտպանության բանակի նախկին հրամանատար Սամվել Բաբայանը, նկարահանեցի «Դժոխքի և դրախտի փորակալը» ֆիլմը, որի նպատակն էր փորձել պարզել, թե ինչպիսի գործընթացներ էին նախորդել և հաջորդել այդ ժամանակահատվածում փեդի ունեցած իրադարձություններին:

Երբ նկարահանվեց ֆիլմը, ես եթերից հայտնաբերեցի, որ տեսաֆիլմում, ցավոք, փեդ չեն գրել Սամվել Բաբայանի կողմնակիցների կաթիլները, քանի որ համախառն պատճառով այն ժամանակ նման կաթիլներ ստորահայտվում էին:

Անում, որ ֆիլմում իմ մատուցած փառքերը և օպերատիվ նկարահանումները մեզ էին պրաժնադրել ԼՂՀ իշխանությունները /դատախազություն, հարկային տեսչություն, Արցախի պետական հեռուստատեսություն/, և մեզ, փառքորեն, մոլորության մեջ էին զցել Արցախի այն ժամանակվա իրախապի կառույցների մի շարք պաշտոնատար անձինք և հարկապես գլխավոր դատախազ Մավրիկ Ղուկասյանը:

Ֆիլմից հետո շարունակ հաճախվում էին, որ Ս. Բաբայանը և իր կողմնակիցները արացել են սոցիալական պարիս: Բայց արդեն դատախազության ախարից հետո հաշվված ապիւններ անց սկսեցին ապիւն ու ապիւն համախառն կաթիլներ հնչել նաև այն մասին, որ գնեղալի համոզեալ հաղուցված քրեական գործը քաղաքական երանգ ունի: Հնարագու գործընթացները ցույց տվեցին սափածի ճշմարտացիությունը:

հայրապետացին, որ նախաքննության ժամանակ ենթարկվել են ծեծի ու խոչընդոտման: Դուք, որպես գործով փոփոխ, ծանոթ լինելով բոլոր փոխակերպին, ինչու՞ համոզեա չեկաք կամ գոնե չպաշտպանեցիք պաշտպանական կողմի միջնորդությունները կշիւած փառարկերը արուգելու և մեղաւորներին պարտափասնաւորության ենթարկելու համար քրեական գործ հարուցելու մասին: Անընդունելի չե՞ք համարում, որ դատարանն ընդհանրապէս քննության առարկա չդարձրեց մեր այդ միջնորդությունները:

7. Մասնաւոր հայրնի է, որ Կարգերը առիթներով հայրապետել էիք, թե կցանկանայիք, որ Ս. Բաբայանը չլինէր Չեր դեմ կարգադրած ահաբեկության կազմակերպիչը: Եթե իրոք այդպէս էր, ապա, գոնե որպէս փոփոխ, ինչու՞ չհաւատրեցիք օբյեկտիւ ճշնագրության բացահայտմանը:

Նրանք, ովքեր Ս. Բաբայանի դեմ մեղադրող ցուցմունք են տվել, դատարանում հրաժարվել են բռնության և խոչընդոտման միջոցով իրենցից կորզված այդ ցուցմունքներից: Մակայն դատարանը, առանց պարզաւորականության, հաշիւի չառաւ դատաքննության արդյունքները: Նշված փառարկերը հիմք չէին տալիս եզրակացնելու, որ Ս. Բաբայանին մեղաւոր ճանաչելը կանխորոշված էր:

8. Պարուն նախագահ, եթե հաւատում եք դատարանի կողմից Ս. Բաբայանի նկարանաւոր իրականացված «արդարադատությանը», ինչու՞ չեք կանխում Չեր շրջանակի անձանց աւորիչ հայրապետությունները, որոնք դատաւորի նկարանաւոր կառույցները կապում են Ղարաբաղի հարցի լուծման հետ (վերջերս «Արցախի պարտեւագրմի վերականգնելի» և այլոց հայրապետությունները) և այդ եղանակով փորձում լռեցնել անարդարությունների դեմ հանդես եկող հասարակության առողջ ուժերին:

9. Պարուն նախագահ, Չեզ հայրնի է, որ դեռևս 1991 թ. ազերիների կողմից ձերբակալվելու, Շուշիի և Բաքիի բաներում շուրջ յոթ ամիս կարանքի Կալ գրելու ընթացքում Ս. Բաբայանը ձեռք էր բերել թոքերի բորբոքում, հիվանդություն, որը զգացնել տվեց ԿԳԲ-ի բաներում: Այսօր Ս. Բաբայանը կրկին Շուշիի բաներում է և չկարողանա հանցագործության համար մնալու է 14 տարի, հարուկ խաբացված ռեժիմով: Հոռեգույն պարագային արդյո՞ք կկարողանաք անկեղծորեն հայրապետել, թե բարոյական պարտափասնաւորություն չեք կրում Ս. Բաբայանի կրանքի ու առողջության համար:

Շնորհակալութան՝ Ժողովրդ Շարաբյան
Փարիզ:

Իսկ մինչ այդ ապօրինաբար հարուցված քրեական գործերը կեղծ հիմնաւորումներով հանձնում են ԼՂՀ դատարաններին: Մարդկանց դատում էին 3 պեւրական սուբյեկտների քրեական օրենսգրքերով, ընդ որում՝ այդ

սուբյեկտներից երկուսը արդեն գոյություն չունենին: Խոսքը Ադրբեջանական ԽՍՀ և ԽՍՀՄ օրենսգրքերի (1961թ.) մասին է, որոնցով դատվել են ձերբակալվածները: Ուշագրավն այն է, որ ԼՂՀ դատաւորներից շարքերը հրաժարվել են Սամվել Բաբայանին և նրա կողմնակիցներին դատելուց՝ քաջ զիպակցելով, որ վերջում քաւության նոխագներ են դառնալու: Իսկ Բաբայանին համաձայնել է դատելու Սուրեն Ալեքսանյանը, ովն դատաւարության ընթացքում խախտել է հնարավոր և անհնար բոլոր օրենքները:

Բայց նախ ո՞վ էր դատաւոր Սուրեն Ալեքսանյանը: Տարիներ առաջ, երբ ԼՂՀ նախագահը դեռ Ռոբերտ Քոչարյանն էր, ԼՂՀ ԱԺ-ի հասարակաման էին ներկայացված դատաւորների մի շարք թեկնածություններ, որոնց մեջ էր նաև Ալեքսանյանը: Սույն պարունի թեկնածության դեմ այդ ժամանակ հանդես էր եկել Սամվել Բաբայանը՝ այն լրջագույն հիմնաւորմամբ, որ Ալեքսանյանը ժամանակին հոգեկան խանգարումներ է ունեցել և բուժվել ՀՀ հոգեբուժարանում: Ինքնին հասկանալի է, որ նման անձնաւորությանը չէր կարելի թույլ տալ փնտրիւն մարդկանց ճակարագրերը: Այն ժամանակ Ալեքսանյանի թեկնածությունը չհասարակվեց: Մակայն փարիներ անց, արդեն «մարտի 22»-ի գործով, ԼՂՀ իշխանությունները, չգրնելով ոչ մի հավասարակշիւ ու մեղսունակ դատաւորի, ով կսրանձներ նման սարքված գործի վարույթը, վաղուց թոշակի անցած դատաւորին հեւր են կանչում և վստահում սույն գործը: Դա դեռ քիչ էր՝ իշխանությունները Սամվել Բաբայանի դատը կազմակերպեցին պարզապէս գոյություն չունեցող դատարանում: Բանն այն է, որ 1999 թվականի դեկտեմբերի 31-ին ԼՂՀ նախագահ Արկաղի Ղուկասյանը սպորագրել էր «Դատարանակազմության մասին» ԼՂՀ օրենքը, որով ԼՂՀ դատական համակարգը, փաստորեն, համապարասխանեցվում էր ՀՀ դատական եռասփիճան համակարգին: Օրենքն ուժի մեջ էր մտել դեռևս 2000 թվականի հունվարի 1-ից: Այնինչ Սամվել Բաբայանին որոշեցին դատել հին օրենսդրությամբ սահմանված մի դատարանում, որը և վճռի կայացումից անմիջապէս հեւր դադարեց գոյություն ունենալ, իսկ «դատաւոր» Ալեքսանյանին իշխանությունները կրկին ուղարկեցին թոշակի... ԼՂՀ

«Իմ վերջին խոսքը թող աւի հայ ժողովուրդը...»: Աշից՝ դատապաշտպան Ժողովրդ Շարաբյանը

նախագահի վավերացրած օրենքը խախտվեց ոչ միայն Սամվել Բաբայանի, այլև մյուս դատապարտյալների գործերում:

2000 թվականի սեպտեմբերի 18-ին սկսվեց դատավարությունը: Ճակատագրի հեգնանքով դատարանի շենքը գրավում էր... Ազատամարտիկների փողոցում: Դատարանն աշխատում էր սրալինյան ժամանակների՝ «ինքնախոսովանական ցուցմունքը ապացույցների թագուհին է» սկզբունքով: Ծնծի, խոշորագույնների ժամանակակից մեթոդներով ցուցմունք կորզելն ավելի հեշտ էր, քան ապացույցներով մեղադրանք հիմնավորելը: Այդ օրերին ԼՂՀ մայրաքաղաք այցելած Ռուսաստանի Դաշնության «Էքսպրեմալ լրագրության կենտրոնի» փնտրեն, ռուս իրավապաշտպան Օլեգ Պանֆիլովը, ով հանրությանը հայտնի է որպես ազգամիջյան հակամարտությունների խնդիրներում մասնագիտացած փորձագետ, հայկական լրատվամիջոցներին ասել է հետևյալը. «Մեզ հաջողվեց գրուցել ԼՂ պաշտպանության նախկին նախարարի դատաքննությունը վարող Սուրեն Ալեքսանյանի հետ: Սահմեկեցուցիչ անձնավորություն է, խորհրդային ժամանակներից մնացած ինչ-որ բոլշևիկյան վերապրուկ: Իմ այն հարցին, թե «ի՞նչ օրենսդրությամբ եք առաջնորդվում դատական գործընթացում», նա միանգամայն անհողողող կերպով պատասխանեց, թե դարաբաղյան դատարանները ղեկավարվում են Ադրբեջանական ԽՍՀ, Խորհրդային Միության, այսինքն՝ գոյություն չունեցող պետությունների քրեական օրենսգրքերով: Ես պարզապես ցնցված եմ. նման խայտառակության ԱՊՀ որևէ երկրում չեմ հանդիպել»:

Գերմանացի գրող Էրիխ Մարիա Ռեմարկը (1898–1970) մի առիթով նկատել է. «Պատերազմի հերոսները պետք է զոհվեն պատերազմի դաշտում, հակառակ դեպքում նրանք անտանելի են դառնում»: Հերոսների նկարմամբ իմաստագուրկ թվացող այդ դաժան հաշվեհարդարներն ունեն զարմանալիորեն պարզունակ փրամաբանություն. «առաջին դեմքերին» պետք չեն նոր «առաջին դեմքեր», հակապես՝ պատերազմում հաղթանակած և ժողովրդի կողմից փառաբանված: Ողբերգականն ու միաժամանակ զավեշտականն այս անարդարության մեջ այն են, որ հենց նույն գորավարներն են օգնել «առաջինների»՝ առաջինը դառնալու գործընթացում: Թերևս հենց այդ ընտրապայքարներում ցույց տրված օժանդակության դիմաց իշխանությունների վրեժխնդրությունն այն աստիճանի հասավ, որ քրեական գործեր հարուցվեցին նույնիսկ գորահրամանատարի փիկնոջ, ինչպես նշեցինք՝ եղբոր, առհասարակ՝ Բաբայանների գերդաստանի արական սեռի գրեթե բոլոր ներկայացուցիչների նկատմամբ: Հաղթողներին դատում են, այն էլ՝ ինչպե՞ս...

«Իմ վերջին խոսքը թող ասի հայ ժողովուրդը», – փխուր քննիչադավաճ Սամվել Բաբայանը դատավճիռը լսելուց առաջ: 14 փարվա ազատագրվում... Պատիժը պետք է կրեր Շուշիում՝ առողջությունը քայքայող խարակարգով («փակ ռեժիմով»), մի քաղաքում, որն ազատագրված է նաև նրա՝ նվիրվածության ու ռազմական հնարամտության շնորհիվ:

Ի դեպ՝ իշխանական պարվերով, դատավճռում, իբրև վարկաբեկիչ առաջարկ, մի հարուկ դրույթ արձանագրվեց Սամվել Բաբայանին գնեթալի գին-

Մոսկվայի «Արարատ» հայ մշակութալուսավորչական միություն

վորական կոչումից և ԼՂՀ բարձրագույն կոչումից զրկելու վերաբերյալ, ինչը փռելիք տվեց մինչև օրս հանիրավի տարածում գտած թյուրիմացության. իրականում այդ դրույթն այդպես էլ մնաց թղթի վրա՝ որպես Սամվել Բաբայանի «պաշտոնական դատավարության» հավելյալ խայտառակություն: Իրականում ՀՀ և ԼՂՀ նախագահները ձեռնպահ մնացին սույն փխրահոջակ դրույթը կիրարկելուց. Սամվել Բաբայանը եղել է ու մնում է Արցախի թիվ մեկ հերոսը, գնեթալ-լեյտենանտ:

Այլևս, կարծում ենք, ընթերցողի համար պարզ է, թե ինչու ԼՂՀ իշխանությունները «հանկարծ» որոշեցին, թե նախագահի դեմ մահափորձը «պետք է որ կազմակերպված լինեք» Պաշտպանության բանակի նախկին հրամանատարը, ում հաղթանակը համապետական ընտրություններում կասկած չէր հարուցում: Ինչո՞ւ ԼՂՀ իրավապահների կողմից ընդունվեց միայն այդ վարկածը, մանավանդ որ Սամվել Բաբայանի առնչությունը մարտի 22-ի միջադեպին ոչ մի կերպ չէր հաստատվում ոչ նախաքննության, ոչ էլ դատավարության ընթացքում: Պարզ է նաև, թե ինչով պետք է բացատրել ազգային հերոսի՝ մինչ այդ փռելի ունեցած պաշտոնակալությունը, ընդդեմ նրա՝ իշխանությունների որդեգրած բազմամյա ու ակնհայտորեն սադրիչ գործողությունները, որոնց երկրասարդ գնեթալը պատասխանում էր սառնասիրտ լուրջամբ: Ինչո՞ւ ընդհանրապես փոխվեց իշխանությունների վերաբերմունքը մինչ այդ պաշտոնապես փառաբանվող հրամանատարի հանդեպ, ով կանգնած էր ԼՂՀ բանակի սրբեղծման ակունքներում և փայլուն հաղթանակներ էր տարել հակառակորդի դեմ ազգային–ազատագրական պատերազմում:

Ելույթ է ունենում ՀՌԱԿ-ի արեւմտա-պետ Հարություն Առաքելյանը

Ելույթ է ունենում «Ազգային վերածնունդ» կուսակցության նախագահ Արթուր Բազեյանը

Լրագրողներին պատասխանում են երեք կուսակցությունների՝ «Դաշինքի», ՀՌԱԿ-ի, «Ազգային վերածնունդի», առաջնորդները

Ղարաբաղի Հանրապետությանը մարտցած նրա ծառայությունները», մինչդեռ եթե նկատի ունենանք, որ իրականում սպասում էին գորահրամանատարի մահվանը, պարզ կդառնան իրենց ողջ երեսպաշտությունն ու փարիսեցիությունը: Ըստ որում՝ ճշմարտությունն ու արդարությունը պարզադրում են բացահայտել, որ Սամվել Բաբայանը սահմանված կարգով ներում չէր էլ խնդրել, քանզի իր անօրեն դատապարտման հարցում որևէ մեղսաբաժին չունեի, ինչի համար զղջար...

Փաստը մնում է փաստ, որ Բաբայանը բանարարգելությունից ազատվել է բժշկական հանձնաժողովի (նախագահ՝ ՀՀ առողջապահության նախարարության գլխավոր գասարդոնտերոլոգ, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Էդուարդ Գրիգորյան) մասնագիտական եզրակացության հիման վրա:

Բանարարգելությունից հեղու Բաբայանն անմիջապես տեղափոխվում է Երևան: Ողջ հասարակությունն ակնկալում էր, որ շուտով նախկին հրամանատարը մերկացնող ու պսակագերծող հայտարարություններով հանդես կգա, սակայն խոսքի փոխարեն, ինչպես միշտ, գործն էր նրան հոգեհարազատ: Արդեն 2004 թվականի նոյեմբերին Բաբայանը Երևանում հիմնադրում է «Խաչմերուկ» տեղեկատվամեթոդական կենտրոնը: Նպատակը մեկն էր՝ լրացնել տրական բանարարգելության հետևանքով առաջացած տեղեկատվության պակասը: Կարարելով առաջին խնդիրը՝ Բաբայանը շուտով ձեռնամուխ է լինում քաղաքական դաշտ վերադառնալուն և սկսում եռանդուն աշխատանքներ նոր կուսակցություն ստեղծելու նպատակով:

2005 թվականի նոյեմբերի 10-ին ՀՀ կառավարության նիստերի մեծ դահլիճում կայացավ «Դաշինք» կուսակցության հիմնադիր համագումարը...

Համագումարի ամբիոնից Սամվել Բաբայանը, ի թիվս կուսակցության առաջնահերթ ռազմավարական ու մարտավարական խնդիրների, ազդարարեց Հայաստանի իրապես գործող ու չգործող կուսակցությունների բազմաքանակությամբ կոտորակված քաղաքական դաշտը բարեփոխելու մտադրությունների մասին՝ նախ և առաջ համահունչ գաղափարներ ու ծրագրեր որդեգրած կուսակցությունների խոշորացման ճանապարհով: Այս տեսանկյունից հույժ խորհրդանշական էր արդեն իսկ իր հիմնած կուսակցության անվանման բազմիցս տարփողված իմաստը՝ դաշինք ժողովրդի հետ, դաշինք գաղափարակից, նպատակամերձ քաղաքական ուժերի ու քաղաքացիների հետ: Եվ այդ կարգախոսը հռչակող կուսակցությամբ ՀՀ Ազգային ժողովի 2007 թվականի մայիսի 12-ի ընտրություններին նախապարարասարվելուց և մասնակցելուց թե՛ առաջ, թե՛ հետո Բաբայանը հերևողականորեն ընդհանուր եզրեր էր փնտրում, համապատասխան գործընկերների ներգրավում երկրի քաղաքական դաշտում համախմբիչ նպատակներն էացնելու համար:

Իր էությամբ, ներքին և արտաքին քաղաքականությանն ու տնտեսությանն առնչվող հայացքներով լինելով ազգային ազատական-ժողովրդավարական արժեքների դավանողը՝ Բաբայանը չէր կարող ամենից առաջ իր ուշադրության և առողջարար հավակնությունների կիզակենտրոնում չպահել Հայաստանի Ռամկավար Ազատական Կուսակցությունը (ՀՌԱԿ): Ժառան-

գործը և իրավահաջորդը Հայաստանի Հանրապետությունում մի ազգային քաղաքական կազմակերպության, որն ունի 123-ամյա նույնանուն ավանդույթներ և կառույցների լայն ցանց էր ստեղծել Սփյուռքում՝ նշանակալի ավանդ մուծելով համազգային կարևորագույն խնդիրների արծարծման և իրագործման, հայության բոլոր հասկանալի ու խաղերի միաբանման, ընդհանուր ազգապահպանման և ազգագարթոնքի գանձանակում: Մասնավորաբար արժեքավոր են ռամկավարների դերն ու բաժինը արցախյան շարժման ողջ ընթացքում, մարտնչող Արցախին նյութական և այլ տեսակի օգնություններ, կապի արդիական միջոցներ հասկանալի գործում...

Սրանք լրացուցիչ, բայց ոչ պակաս ծանրակշիռ ազդակներ էին, որ օրգանապես ներգծվում էին համազգային կարգաչափեր ենթադրող բաբայանական իղձերի և ձգվումների շրջափրում:

ՀՀ ԱԺ ընտրությունների նախաշեմին հեռագնա գործակցություն հաստատվեց ՀՌԱԿ-ի հետ: 2007 թվականի փետրվարի 4-ին տեղի ունեցած՝ ՀՌԱԿ-ի 14-րդ համագումարը որոշում կայացրեց կուսակցության անդամների քվեները նշված ընտրություններում տալ «Դաշինք» կուսակցության համամասնական ցուցակի օգտին: Այդուհետև ՀՀ-ի արենապետ և Ռամկավար Ազատական Կուսակցության կենտրոնական վարչության անդամ Հարություն Առաքելյանն ընդգրկվեց «Դաշինք» կուսակցության համամասնական ցուցակում:

Ընտրություններից հետո, վերոնշյալ արժեքների ու քաղաքական-տնտեսական գաղափարների շուրջ մեկ ընդհանուր կազմակերպության դրոշի ներքո համախմբվելու պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց նաև Սամվել Բաբայանի մարտական ընկեր, «Նիկոլ Դուման» կամավորական ջոկատի հիմնադիր հրամանատար, «Ազգային վերածնունդ» կուսակցության նախագահ, մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, պահեստագործի գնդապետ Ալբերտ Բազեյանի ու նրա կուսակիցների հետ (ի դեպ՝ համապատասխան բանակցությունները դարձյալ սկսվել էին դեռ նախընտրական փուլում):

Եվ ահա, 2007 թվականի նոյեմբերի 24-ին կայացած՝ «Դաշինք» կուսակցության 2-րդ համագումարով սկզբնավորվեց նոր ուղենիշ երկրի քաղաքական կյանքում՝ կուսակցությունների միավորում. «Դաշինքը» պաշտոնական որոշում հրապարակեց ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով՝ վերակազմակերպման միջոցով ՀՌԱԿ-ին միավորվելու վերաբերյալ:

2007 թվականի դեկտեմբերի 5-ին, իր համագումարում համանման որոշում կայացրեց նաև «Ազգային վերածնունդ» կուսակցությունը:

ՀՀ պետական ռեզիստի 2008 թվականի մարտի 13-ի գրանցման վկայականով՝ Հայաստանի Ռամկավար Ազատական Կուսակցությունը «Դաշինք» և «Ազգային վերածնունդ» կուսակցությունների իրավահաջորդն է:

Գաղափարական հենքի վրա ՀՀ քաղաքական ուժերի համախմբման, լիափութան ենք՝ նաև հիշյալ փաստերի շնորհիվ, ազգային համախմբման գործընթացը շարունակվում է...

ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐԻ ԸՆՏՐԱՆԻ

«ԲԱՆԱԿԸ ՄԵՐ ԳՈՅԱՏԵՎՄԱՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ԵՐԱՇԽԻՔՆ Է»

(Մամվել Բաբայան)

Հարցազրույցը՝ ԼՂՀ լրավարության և մամուլի
ղեկարարամենտի ղեկավար Մաքսիմ Հովհաննիսյանի,
«Մարտիկ», թիվ 33, հոկտեմբեր, 1993թ.

– Սկսենք այս հարցազրույցի ամենակարևոր հարցից՝ մենք բանակ ունենք, թե՞ ոչ:

– Ունենք: Իր բոլոր անկարարություններով հանդերձ՝ հանրապետությունն այսօր ունի կանոնավոր բանակ: Այն ի վիճակի է թշնամու ներխուժումներից պաշտպանելու մեր սահմանները, ապահովելու մարդկանց խաղաղ աշխատանքը: Ավելին. եթե անվտանգության ապահովման համար հարկ լինի թշնամուն հարվածել նրա իսկ փարածքում, մեր բանակը կարող է կատարել նման առաջադրանք:

– Ինչպե՞ս ծնվեց կանոնավոր բանակ ստեղծելու գաղափարը:

– Դեռևս այն ժամանակ, երբ ազատագրեցինք Շուշին և բացեցինք Լաչինի միջանցքը, զգում էինք, որ ռազմական հաջողությունը պահպանելու համար պետք է ստեղծել կանոնավոր բանակ: Շաբերը այս մտքին համաձայնում էին, բայց կոնկրետ քայլեր չէին անում: Թերևս, այսօր էլ թույլ տրվեցին բացթողումներ: Հետո սկսվեց անհաջողությունների ծանր շրջանը: Շահումյանը հանձնեցինք, ապա՝ Մարտակերտի շրջանի մեծ մասը: Շաբերը կորցրին հավաքը մեր ուժերի նկատմամբ: Հուսալքությունը դարձավ մեր ամենամեծ թշնամին:

Անհաջողությունների գոտին հաղթահարելու համար անհրաժեշտ էր թշնամուն վճռական հակահարված փայ: Դա հնարավոր էր միայն լավ պատրաստված կանոնավոր բանակի ուժերով, որը մենք չունեինք:

– Այն կարծիքն է իշխում, որ Լաչինի միջանցքի բացումով ֆիդայական կոիվը սպառեց իրեն:

– Երբ այսօրվա դիտակետով մեկ-երկու փարով հեղ եմ վերադառնում, ինձ թվում է, որ կանոնավոր բանակ ստեղծելը պետք է սկսեինք 1991թ. օգոստոսյան իրադարձություններից հետո, երբ նախկին խորհրդային զորքերն արդեն հոկտեմբերի վերջերին հեռացան Լեռնային Ղարաբաղից, և մենք կանգնեցինք ադրբեջանական կազմավորված զորամիավորումների դեմ դիմաց: Իհարկե, անցյալը ներկայիս աչքերով գնահատելը հեշտ է, բայց այն ժամանակ մենք պարտիզանական-ընդհարակա վիճակից նոր էինք դուրս եկել, սաֆոնովյան ռեժիմի աքցաններից նոր էինք ազատվում: Ռուսական բառով ասած՝ ամեն ինչ անում էինք «նախադու»:

– Ըստ երևույթին, միշտ չէ, որ «ուշ լինի՝ նուշ լինի»-ն ճիշտ է: Մենք վերապրեցինք 1992 թ. հունիսի 12-ը: Դա արցախյան գոյամարտի սև օրերից մեկն էր:

– Շանր է վերհիշելը. մենք մեծ կորուստներ ունեցանք: Քաղաքական խնդիրները մի կողմ դնենք, մեր անհաջողությունների գլխավոր պատճառը համարում եմ այն, որ չունեցանք բանակ, որ կարողանար դիմակայել թշնամու գերակշռող ուժին: Խանգարող հանգամանքները շատ էին. թերևս, այդ մասին մեկ ուրիշ առիթով կխոսվի:

Անցյալ փարի, երբ հանձնեցինք ռազմական կարևոր նշանակություն ունեցող Չղրանը, և, թվում էր, Խաչենի կամուրջը գրավելով, թշնամու փրանկերի շարայունը կարող է ազատ շարժվել դեպի Սյրեփանակերտ, մենք ամբողջ ծանրությամբ ու լրջությամբ հասկացանք, որ միայն կանոնավոր բանակը կարող է հայրենիքը փրկել:

– **Ուրեմն պետք էր ֆիդայական խմբերը համախմբել:**

– Դա շատ ավելի դժվար գործ էր, քան առաջին հայացքից թվում է: Տասնհինգ-քսան հոգուց բաղկացած ամեն ջոկատ գործում էր անկախ և ինքնագլուխ. հրամանադատ էր որոշում ջոկատի մարտական խնդիրները և համապատասխանաբար գործում: Նրանց թվում էր, որ իրենք շատ կարևոր գործ են կատարում և հրաժարվում էին ենթարկվել կենտրոնական հրամանադատությանը:

Ինչ էր մնում անել. խորհրդակցեցինք այն ջոկատների հրամանադատների հետ, ովքեր հասկանում էին բանակ ստեղծելու անհրաժեշտությունը, և որոշեցինք, թե ինչպես սկսենք գործը: Հետո հավաքեցինք շատ թե քիչ ռազմական

ուժ ներկայացնող ջոկատների հրամանադատներին և նրանց առաջ խնդիր դրեցինք, որ այլևս ոչ ոք իրավունք չունի ինքնագլուխ գործելու, բոլորը պետք է ենթարկվեն մի կենտրոնի՝ ընդհանուր հրամանադատությանը:

Սկզբնական շրջանում շատ դժվար է եղել. շատ ջոկատներ չէին ենթարկվում ընդհանուր կարգապահությանը, ուժերը ցարուցրիվ էին գործում: Ասկերանի շրջանում համեմատաբար հեշտ է անցել, և արդյունքն էլ շուտ է ստացվել: Գործը դժվարությամբ էր գլուխ եկել Մարտակերտի շրջանում: Նախ՝ շրջանի աչքի ընկնող ջոկատների հրամանադատները զոհվել էին, և ապա՝ փրկում էր խուճապալին պրամադրություն: 5–6 ամիս եղել եմ Մարտակերտի ճակատում: Իրոք, շատ

ջանքեր են պահանջվել ինչ-որ բանի հասնելու համար: Հեղու սպեղծվել է գունդ, որի հրամանադար է նշանակվել Մամվել Կարապետյանը: Նույնը կատարվել է մյուս շրջաններում: Մարտունիում հրամանադարությունն իր ձեռքն է վերցրել Ավոն, և իր հմուտ հրամանադարությամբ ռազմական շատ կարևոր խնդիրներ են վճռվել:

Անցյալ տարվա օգոստոսից սկսվեց բանակի սպեղծման գործընթացը: Իհարկե, չի կարելի ասել, թե մենք արդեն բանակի սպեղծման հետ կապված բոլոր հարցերը լուծել ենք: Ոչ, բայց այսօր բանակում սպեղծվել է գործառնոցային ռեժիմ, բացառվում է, որ հրամանադարի կողմից դրված մարտական առաջադրանքը չհամարվի մարտական հրաման, որը պետք է անպայման կատարել: Ուրիշ խնդիր է, որ միշտ չէ, որ հրամանները որակյալ են կատարվում: Դա արդեն կապված է բանակի պարաստականության հետ: Սպեղծվում են բանակային կյանքի մեխանիզմները, որոնք մարտից մարտ կատարելագործվում են: Կովելով փորապետում ենք մարտական արվեստին: Դա վերաբերում է բանակի բոլոր կառույցներին, բոլոր սպորաբաժանումներին:

– Ներկայումս մամուլում շատ է խոսվում ԼՂՀ բանակի հարձակողական գործողությունների մասին, ակնարկում են, որ բանակը շահագրգռված է այդ գործողությունների մեջ:

– Այո, որոշ թերթեր խոսում են այն մասին, որ, իբր, բոլորը խաղաղություն են ցանկանում, բացի բանակից: Դա ճիշդ չէ. այն, ինչ անում է բանակը, միայն ու միայն երկու նպատակ է հետապնդում՝ ապահովել բնակչության անվտանգությունն ու պետական սահմանների անձեռնմխելիությունը, և ապա՝ հարկադրել թշնամուն ճանաչել մեր ազգային իրավունքները: Մեր բոլոր գործողությունները համաձայնեցված են ԼՂՀ ղեկավարության հետ: Թեկուզ վերցնենք Քելբաջարի ապառազականացումը: Առանց դրա հնարավոր չէր Մար-

տակերսի շրջանի բռնագաղթածներին վերադարձնել իրենց բնակավայրերը, որովհետև միշտ էլ վտանգ կար, որ թշնամին կարող է հարվածել թիկունքից: Կար մի ժամանակաշրջան, որ խուճապի մատնված մարտակերպցիները թողնում էին ոչ միայն իրենց բնակավայրերը, այլև լքում էին բանակի շարքերը: Վիճակն այժմ բոլորովին ուրիշ է. ներկայումս շրջանի սահմանները պաշտպանում են միայն շրջանի սպորաբաժանումները:

Մեկ ուրիշ օրինակ վերցնենք: Ինչո՞ւ հարկ եղավ ապառազականացնել Աղդամ քաղաքը: Նախ՝ անհրաժեշտ էր վերջ դնել Աղդամից իրականացվող՝ Ասկերանի և Մարտիկների հրեղակոծությանը, ապա՝ հարկադրել թշնամուն նստել բանակցությունների սեղանի շուրջը: Ինչպես հայտնի է, Աղդամի անկումից հետո քաղաքի ունեցավ Ադրբեջան-Ղարաբաղ առաջին պաշտոնական երկխոսությունը, որը, սակայն, միջազգային որոշակի ուժերի հրահրմամբ, Ադրբեջանը չցանկացավ շարունակել:

– Համաշխարհային մամուլը և միջազգային աղյանները շտապեցին դատապարտել ԼՂՀ բանակի առաջխաղացումը: ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը ընդունեց թիվ 822 և թիվ 853 բանաձևերը (ուղղումները՝ կազմողի), որոնցով պահանջվում էր մեր զինված ուժերը դուրս բերել Քելբաջարից և Աղդամից: Բայց մենք մարտական գործողություններ ծավալեցինք նաև ռազմաճակատի հարավային հատվածում: Ինչպե՞ս այդ հասկանալի ձեռնո՞ց ենք ներում համաշխարհային կարծիքին, հակադրվո՞ւմ ենք միջազգային ուժերին: Արդյո՞ք հանդուգն չէ մեր կեցվածքը:

– Առաջին հայացքից այդպես է թվում, բայց իրերի իրական վիճակը բոլորովին այլ է: Ինչպես գիտեք, 1991 թ. «Օղակ» օպերացիայով Հաղորդի և այլ շրջանների 24 գյուղեր ազերիները գրավեցին: Երկրորդ՝ Ֆիզուլիից և Կուբաթլուից անընդհար հրեպակոծում էին Մարտունին, Հաղորդը, Էդիլուի ձորակի և մյուս բնակավայրերը, Լաչինի միջանցքը: Եվ երրորդ՝ մենք նրանց հասկացրել ենք, որ Ադդամով ամեն ինչ չի վերջանում, որ նրանք պետք է հաշվի նստեն սպեղծված իրողության հետ: Ահա այս նկատառումներն էլ հարկադրում էին ակտիվացնել ռազմական գործողությունները հարավարևմտյան մասում: Արդյունքում մենք ունեցանք Ադրբեջան-Ղարաբաղ երկկողմ հանդիպումը Մոսկվայում՝ Ռուսաստանի Դաշնության նախաձեռնությամբ և հովանավորությամբ: Ոչ որի համար զաղպնիք չէ, որ Լեռնային Ղարաբաղը, որպես հակամարտության կողմ, միջազգային ճանաչում ստացավ մեր ռազմական հաջողություններից հետո: Ուժը ճանաչվում է: Նորից եմ կրկնում՝ ԼՂՀ բանակը խաղաղություն է ցանկանում, և, իմ կարծիքով, որպեսզի խաղաղությունը շուտ հաստատվի, մենք պետք է ուժեղ, մարտական բանակ ստեղծենք:

Ադրբեջանական կողմը մի քանի անգամ խնդրել է երկարացնել հրադադարը: Մենք համաձայնել ենք դրան, չնայած լավ զիարկցում ենք, որ նրանք այդ ժամանակն օգտագործել են ուժերը վերադասավորելու համար: Մենք նույնպես պարտավորվում էինք թշնամուն դիմավորելու ինչպես հարկն է:

– Մամվել, վերադառնանք բանակի սպեղծման հետ կապված խնդիրներին: Ինչպե՞ս է քեզ պարկերանում ԼՂՀ բանակը:

– Դա պետք է լինի ժամանակակից զենքով զինված, մարտունակ, շարժուն մի կազմավորում, որ պարտասու է հանրապետության ամեն մի կետում հակահարված տալու թշնամուն, պաշտպանելու մեր սահմաններն օդում և ցամաքում: Առանց այդպիսի բանակի ես հնարավոր չեմ համարում ԼՂՀ-ի գոյապնդումը:

– Այնպես է ստացվել, գուցե դա արցախյան շարժման առանձնահատկություններից մեկն է, որ բանակի բարձր ասֆիճաններում հայտնվել են մեր ֆիդայի զորաները, որոնք հայրենասեր ու խիզախ են՝ պարտասու պաշտպանելու մեր հողը, բայց շարքերը զինվորական կրթություն չունեն, ումանք նույնիսկ բանակում չեն ծառայել:

– Իրողությունը հիմնականում այդպիսին էր սկզբնական շրջանում: Ներկայումս մեր բանակում ունենք հարյուրավոր բարձր պրոֆեսիոնալ սպաներ, որոնք լուրջ դպրոց են անցել խորհրդային բանակում: Ինչ մնում է այն բանին, որ շատ հրամանավարներ երեկվա ֆիդայի զորաներն են, ապա նրանք պարտազմելու արվեստին փիրապետել են մարտի դաշտում, անցել են դաժան փորձությունների միջով: Նրանք բնածին զինվորականներ են՝ քաջ ու խելահաս: Բացի այդ, ներկայումս մեր համալսարանի առավել աչքի ընկնող ուսանողներից սպեղծում ենք մի խումբ, որոնք ռազմական ուսում կստանան համապատասխան զինվորական ուսումնական հաստատություններում: Մենք ունենք երիտասարդներ, որոնք լուրջ գիտելիքներ ունեն և ցանկանում են հայրենիքին ծառայել ԼՂՀ բանակի շարքերում: Հենց նրանք են մեր բանակի իսկական ապագան: Առիթից օգտվելով՝ կցանկանայի դիմել արցախցի այն

կադրային սպաներին, որոնք ծառայում են ռուսական և այլ բանակներում. եղբայրներ, վերադարձեք Ղարաբաղ, և միասին պաշտպանենք հայրենիքը:

– Բանակի սպեղծման ճանապարհին ո՞րն եք համարում գլխավոր նվաճումը:

– Այսօր մեր բանակի յուրաքանչյուր զինվոր զինվորական հանդիսավոր երդում է տալիս, և վերևից մինչև ներքև անառարկելիորեն կապարվում են հրամանավարների հրամանները: Վերջապես մեզ հաջողվեց փնավարի զինվորական ծառայությանը վերջ տալ, և ներկայումս խստորեն պահպանվում է զինվորական ծառայության գորանոցային կարգը:

Մյուս կարևոր ձեռքբերումը համարում եմ այն, որ զինվորական փարբեր ծառայությունների համար սպեղծել ենք բավական նորմալ, քրեխնկապես հագեցված բազաներ: Մենք, օրինակ, կարող ենք հպարտանալ փանկերի նորոգման համալիրով, որտեղ ամեն ինչ դրված է ամուր հիմքերի վրա:

Մինչև վերջերս մեր գորանոցները զբաղեցնում էին մանկապարտեզների և դպրոցների շենքերը: Մեր ուժերով կառուցել ենք անհրաժեշտ հարմարություններով գորանոցներ, փարբեր գորափեսակների համար ուսուցման կենտրոններ՝ իրենց հրաձգարաններով և այլ միջոցներով:

– Ներկայումս, հենց այս ժամանակահատվածում, բանակային շինարարության համակարգում ո՞րն եք համարում գլխավորը:

– Առաջինը՝ պահպանել անձնակազմի մարտական ոգին, որովհետև այսօրվա ռազմական հաջողությունները վաղը կարող են ջնջվել, եթե ամեն օր մի բան չավելացնենք մեր ունեցածին: Այս տեսակետից էլ ներկայումս պետք է ավելի ամրապնդենք մեր օդային սահմանները: Ինչու՞ հարկապես օդային սահմանները: Վերջին տարիների փորձը ցույց է տալիս, որ թշնամին ամեն կերպ խուսափում է մերձամարտից, ճակար ճակարի հանդիպելուց ու ցանկանում է գերակշռության հասնել գրահատիսնկայի, հրետանու և օդուժի մեջ: Այսօր մենք ունենք ներկայիս պահանջները բավարարող գրահատիսնկա, լավ հիմքերի վրա է դրված հրետանային ծառայությունը:

– Ի դեպ, օդար մամուլում կասկած է հայտնվում, որ փոքրիկ Ղարաբաղը փնտեսապես ի վիճակի չէ ձեռք բերելու այդքան տեխնիկա, որ դրանում մեզ օգնում է Հայաստանը:

– Ասվածի առաջին մասը ճիշտ է, մենք իրոք փնտեսապես այնքան հզոր չենք, մասնավոր շրջափակման պայմաններում, որպեսզի ձեռք բերենք այնքան զենք ու զինամթերք, որքան ունենք ներկայումս: Բայց սխալվում են այդ ամենը ձեռք բերելու աղբյուրների հարցում: Մեր մարտական կարողությունների 80 տոկոսը, եթե ոչ ավելին, առգրավել ենք թշնամուց: Այս թեմայով մեր զինվորների մեջ անկեղծորեն են շրջում:

– Օրինակ՝ մեկանգամյա օգտագործման ինքնաթիռների և, ասենք, Ուկրաինայից ու Թուրքիայից՝ Ադրբեջանի միջոցով մեզ մարակարարվող փանկերի մասին:

– Ինչ մնում է այն հարցին, թե ներկայումս զինվորական ղեկավարությունը որ ուղղության վրա է սևեռում իր գլխավոր ուշադրությունը, ապա մենք ենթադրում ենք, որ թշնամին, անհաջողություն կրելով ցամաքում, կփորձի

օղից հարվածել: Ահա այս ուղղությամբ էլ մենք աշխատում ենք, ըստ որում՝ աշխատում ենք որոշակի հաջողությամբ: Այսօր կարևոր է, որպեսզի հակաօդային պաշտպանության անձնակազմը գիտակցի իր ծառայության կարևորությունը, հանդես բերի անհրաժեշտ աջակցություն, գինվորական խիստ կարգապահություն. կարգապահական ամեն մի խախտում պարժվելու է խստագույնա: 1992 թ. օգոստոսի դասերը մեզ միշտ պետք է զգոն պահեն:

– Կցանկանայի անդրադառնալ կարևոր մի խնդրի՝ գինվորի ընտանիքի սոցիալական ապահովության խնդրին:

– Բանակում սրեղծել ենք սոցիալական պաշտպանության հատուկ բաժին՝ իր ստորաբաժանումներով, որոնց գլխավոր գործը անձնակազմի սոցիալական պաշտպանությունն է: Շարքային գինվորը պիտի վստահ լինի, որ իր ընտանիքը նյութապես ապահով է: Բացի աշխատավարձից, կոնկրետ ստորաբաժանման հրամանատարն անհատական մոտեցում է ցուցաբերում առավել կարիքավորների նկատմամբ: Բացի դրանից, փողական իշխանությունների հետ որոշակի արդյունքներ ենք նախատեսել: Դա հարկապես վերաբերում է զոհվածների ընտանիքներին: Մեր քաղաքացիական և մարդկային պարպքն է հոգաբարությամբ շրջապարել նրանց: Ունենք արտաբյուջեային հիմնադրամ, որպեղից ցույց ենք փայլա անհրաժեշտ նյութական օգնություն:

– Շուրջով ձմեռ է, նախկինում շատ բողոքներ էին լինում, որ գինվորը քաղաքում հազուադեպ է, իսկ սնվում, ծխախոտ է քաղարարում:

– Այո, այդպիսի ժամանակներ եղել են, բայց կարող եմ ասել, որ դա արդեն անցած շրջան է: Ինչպես ասացի, ձմեռնը մեր գինվորները կապրեն իրենց գործողությունում, որոնք կլինեն փառացված, կաշխատեն մյուս բոլոր ծառայությունները՝ խոհանոց, բաղնիք և այլն: Դեռևս լրիվ չենք լուծել ձմեռային հագուստի հարցը. այն ընթացքի մեջ է, և հույս ունենք, որ առաջիկայում կլուծվի: Ինչ մնում է նրանց, ովքեր կլինեն խրամաբներում և մարտական ծառայության մեջ, ապա այստեղ պետք է արձանագրենք, որ պատերազմի դեմքը կոշտ է, և դա պետք է հաշվի առնենք:

– Սամվել, վերադառնալ կրկին քաղաքականությանը: Ի վերջո՝ պատերազմը քաղաքականության ծայրահեղացված ձևն է: Ներկայումս Ադրբեջանը, նրա նոր նախագահ Հեյդար Ալիևը գրնում են, որ մենք պետք է անվերապահորեն վերադարձնենք այն փարածքները, որոնք գրնվում են ԼՂՀ բանակի վերահսկողության փակ: Ընդհուպ՝ նրանք պահանջում են Շուշին վերադարձնել:

– Բանակցությունների ժամանակ միշտ էլ պետք է փոխգիշումներ լինեն. ինչ որ բան վերցնել, փոխարենը ինչ որ բան փալ: Բայց որ բոլորը վերադարձնենք առանց որևէ հարուցման, դրան մենք չենք գնա, ես դա լուրջ չեմ համարում: Ուրիշ բան է, եթե նրանք ճանաչեն մեր պետությունը, մեր անկախությունը: Ոչ մի պատերազմում ազատագրված հողերը հենց այնպես չեն վերադարձրել, և մենք չպետք է բացառություն կազմենք:

– 1991թ. սեպտեմբերի 2-ին հռչակեցինք Լեռնային Ղարաբաղի անկախ պետություն՝ ԼՂՀ: Մեկ փարի առաջ սկսեցինք կանոնավոր բանակ սրեղծել: Ընթանում է նոր, անկախ ԼՂՀ-ի, որպես պետության, սրեղծման գործընթա-

ցը: Ինչպե՞ս եք փնտնում բանակը պետական այդ կառույցների համակարգում:

– Իմ կարծիքով՝ մենք պետք է սրեղծենք ռազմաքաղաքական պետություն. թշնամական հարևանության պայմաններում մեզ համար բանակը ձեռք է բերում բացառիկ դեր: Մենք պետք է ունենանք ուժեղ, լավ գինված և մոբիլ բանակ, որպեսզի կարողանանք պաշտպանել մեր անկախությունը, մեր ժողովրդի անվտանգությունը: Մենք Եվրոպայի կենտրոնում չենք գրնվում, այլ՝ ոխերիմ երկրների հարևանությամբ: Մեր երեխաները, ինչպես ասում են, մայրական կաթի հետ պետք է յուրացնեն կռվելու արվեստը, իմանան՝ ովքեր են մեր թշնամիները, ինչպես պետք է նրանց դեմ պայքարել: Դա պետք է դառնա ազգային հոգեբանություն, ազգային մտածողություն: Մեր պատմական ճակատագիրն այսպիսին է:

– Վերջին հարցը կցանկանայի փալ. ինչպե՞ս եք գնահատում բանակի դերը արցախյան հիմնահարցի լուծման գործում:

– Ինձ թվում է՝ ես արդեն պարասխանել եմ. այսօր մեզ ճանաչում են որպես հակամարտության կողմերից մեկի: Ներկայումս ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի որևէ կառուցողական քայլ անհնար է առանց մեր մասնակցության. ինչպես նշեցի, մենք հարկադրեցինք Ադրբեջանին անմիջական երկխոսության մեջ մտնել մեզ հետ: Այս ամենում վճռական նշանակություն են ունեցել մեր ռազմական հաջողությունները:

Եթե մենք այնպիսի մի բանակ սրեղծենք, որ կարողանա այսօր և հետանկարում պաշտպանել մեր անկախ պետությունը, ապահովել մեր բնակչության կյանքի նորմալ պայմանները, ապա վաղ թե ուշ կճանաչեն ԼՂՀ-ի գոյությունը, անկախ պետություն ունենալու մեր իրավունքը:

«ԱՅՍՕՐՎԱ ՄԵՐ ՆՎԱՃՈՒՄԸ ԴԵՈՒՄ»

ՀԱՂԹԱՆԱԿ ԶԷ»

Հարցազրույցը՝ Շուշանիկ

Աբրահամյան–Հայրապետյանի,

«Հայոց աշխարհ», «Ազդակ» (Բեյրութ),

11 օգոստոսի 1997թ.

– Ե՞րբ է սրեղծվել ԼՂՀ Պաշտպանության բանակը:

– Պաշտպանական այն սրեղծվել է 1992 թ. սեպտեմբերի 1-ին:

Մինչ այդ կային առանձին մարտական (ֆիդայական) ջոկատներ, բայց Մարտկերպի անկումից հետո հնարավոր չէր այդպես պատերազմել: Արդեն պետք էին կառուցվածքային փոփոխություններ. դա անհրաժեշտություն էր: Բանակի ծննդյան օրը սեպտեմբերի 1-ն է:

– Այսօր ադրբեջանական մամուլը (հարկապես Ժողովրդական ճակատ կուսակցությունը) Արցախյան հիմնախնդրի լուծումը հնարավոր է համա-

րում ուժային եղանակով: Մենք կարող ենք պարերազմելով պահել ազա-
րագրված տարածքները:

– Իրենց կարծիքով՝ դա միակ ձևն է, որովհետև Ադրբեջանի իշխանություն-
ները քաղաքական լուծումը չեն հասկանում և կարծում են, թե կոմիտ կարող
են այդ հարցը լուծել: Ես, որպես Արցախի պաշտպանության նախարար,
ասում եմ և պնդում, որ մենք պահելու ենք, ավելին. այդպես կարծելով՝ նրանք
կարող են ավելին կորցնել:

Խորհուրդ եմ տալիս մինչ քայլ անելը մտածել, այլապես հետո մտածելը ուշ
կլինի: Այսօր ո՛չ մենք, ո՛չ նրանք իրավունք չունենք ասելու, որ ուժեղ ենք: Ես
հաճախ եմ կրկնում, մարտադաշտն է ցույց տալիս՝ ով ինչպիսին է: Վստահ եմ,
որ մեր բանակը պարտասար է մարտի: Հաղթանակի մասին կխոսենք պարե-
րազմի ավարտից հետո:

– **Չնայած այն բանին, որ Հայաստանը չի ճանաչել ԼՂՀ անկախությունը, բայց քաղաքական գործընթացներում Հայաստանը դիտվում է որպես հա-
կամարտող կողմ: Համարե՞նք, որ «դե ֆակտո» միացումը կայացել է:**

– Այն պահից, երբ Արցախը շրջափակումից դուրս եկավ, այդ օրից «դե
ֆակտո» միացումը կայացավ: Քաջաթաղ-Քարվաճառի ազապագրումից հե-
տո, երբ Արցախը թիկունքով միացավ Հայաստանին, այդ պահից միացումը
եղավ: Այսօր աշխարհը չի ընդունում այդ իրողությունը: Իրենք մեզ չեն հաս-
կանում, մենք կփորձենք հասկանալ, թե մեզնից ինչ են ուզում: Մենք առաջին
հարցը դրեցինք՝ միացում Հայաստանի հետ. ընդունվեց: Երկրորդը դրեցինք՝
անկախ պետություն, դա էլ չի ընդունվում: Պնդում են, որ Արցախը մնա
Ադրբեջանի կազմում, որն էլ մենք չենք ընդունում: Առավել ևս հիմա. դա ան-
հեթեթություն է: Ես 23 տարեկան էի, երբ Շարժումն սկսվեց: Այն ժամանակ
«ենթակայություն» հասկացությունն այսքան խորը չէինք ընդունում: Այսօր
չեմ պարկերացնում Արցախը Ադրբեջանի կազմում: Այդպես է կարծում նաև
այն ժամանակ 10 տարեկան և այսօր զինվոր դարձած պարանին, որ արդեն
8 տարի կռվում է: Այդ մասին խոսելն ամոթ է: Այդ հարցը հիմա կարակի ձևով
կարելի է ասել ու անցնել (նախադասությունը ծիծաղելով ասաց. – Շ.Ա.–Հ.):

– **Բանակցային գործընթացներում Շահումյանի մասին գրեթե խոսք չի
լինում: Այն դիտվում է որպես ԼՂՀ շրջա՞ն, թե՞ մոռացվել է:**

– Չէի ասի, թե մոռացվել է: Ղարաբաղյան կողմը այդ հարցը միշտ էլ դնում
է: Թարմ փաստ է. վերջին 2 հանդիպումների ժամանակ ավելի հստակ դրվեց:
Առանց Շահումյանի արցախյան խնդիրը երբեք չի լինի ամբողջովին լուծված,
որովհետև դեռևս 1991 թվականից Շահումյանը ԼՂՀ մի շրջանն էր, ինչպես
Մարտակերպը, Մարտունին, մյուսները: Դա շատ պարզ ներկայացվել է բոլոր
կողմերին:

– **Արցախը եղավ Սփյուռք–Հայրենիք կապի ամրապնդողը: Ի՞նչ եք
կարծում, Սփյուռքն իր ամբողջ հզորությամբ է նեցուկ կանգնած
Արցախին:**

– Այսօր, երբ այդքան ամբողջությամբ չգիտեմ Սփյուռքի հնարավորություն-
ները, այնուամենայնիվ, կասեմ՝ ո՛չ՝ միայն ելնելով մեր ազգի կարողություննե-
րից: Համոզված եմ, որ մեր ազգն ի վիճակի է մեծ գործեր անելու, այսօր դրա

5 տոկոսն էլ չենք անում: Ըստ իս՝ կան ինչ-որ ուժեր, որ չեն ուզում, որ միաբան-
ված լինենք, և դա նրանց առայժմ հաջողվում է: Սա մեր բոլորի՝ և՛ մարավորա-
կանների, և՛ կուսակցությունների, և՛ իշխանությունների խնդիրն է: Ե՛վ դոսի
կուսակցությունները, և՛ ներսի իշխանությունները վերջիվերջո պետք է հասկա-
նան, որ մեր ամենավանգավոր թշնամին պառակտումն է: Բայց կա մի
անժխտելի փաստ, որ մեր ազգը իրավունք չունի այդպիսին լինելու, որովհետև
մենք շատ բան ենք կորցրել, և այսօրվա մեր նվաճումը դեռ հաղթանակ չէ:
Պետք է համախմբվել այսօրվա ձեռք բերածը պահելու համար: Թեկուզ թող
իմանան, որ Արցախն իրենց տան չարածճի երեխան է, և պետք է նրան բոլոր
կողմերից նայել-պահել: Արցախ ասելով՝ ես այսօր հասկանում եմ Ազգը, իսկ
Ազգը հասկացությունը վեր է բոլոր տեսակի կուսակցական գաղափարներից:
Ազգը նաև Հայրենիքն է, իսկ վերջինը Մայրն է: Պարզեցնեմ. երբ վիրավորանք
են հասցնում մորը, ամեն տղամարդ անպայման ուզում է պարասխան տալ:
Այսօր վիրավորում են մեր Հայրենիքին, դա չպետք է կուլ տալ: Ավելի քան 70
տարի առաջ մեզ բաժանելով՝ վիրավորել, հայիոյել են: Կամ մեր եղեռնը արե-
ցին, որովհետև մենք չկռվեցինք՝ պարսկացիներ, սիռլանցիներ աշխարհով մեկ:
Հիմա այդպես վարվելու իրավունք չունենք. պետք է միաբանվենք ու կռվենք:
Եթե այսօր չպաշտպանենք մեր հողերը, նոր եղեռն է լինելու, այդժամ ուրիշին
մեղադրելու իրավունք չենք ունենա, սերունդները մեզ կնզովեն այս պահը բաց
թողնելու համար:

– **Արհեստավարժ զինվորականների կարիք միշտ էլ զգացել ենք: Այսօր
ունենք զինվորական ուսումնարան, սփյուռքահայ երիտասարդները
կարո՞ղ են այստեղ սովորել:**

– Հերկելով Իսրայելի օրինակին՝ ստեղծել ենք մի ուսումնական գործառ, որտեղ
յուրաքանչյուր 3 ամիսը մեկ ծառայող սպաներն անցնում են որակա-
վորման բարձրացման դասընթացներ:

Այո, կարող են սփյուռքահայ երիտասարդները սովորել, միայն՝ մի պայմա-
նով, որ սովորելուց հետո 5 տարի ծառայեն մեր բանակում: Մենք սպասում
ենք նրանց:

– **Դուք ասացիք՝ Իսրայելի օրինակով եք դա արել: Որպես փոքր ազգե-
րին պարտադրանք՝ Իսրայելի աղջիկներն էլ են կամավոր զորակոչվում:
Ժամանակը չէ՞ արդյոք, որ մեզ մոտ էլ այդպես լինի:**

– Զորակոչելը՝ չէ, բայց կան մասնագիտություններ, որտեղ կանայք ավելի
կարևոր ու պարասխանատու են, քան տղամարդիկ: Օրինակ՝ օդային կառա-
վարման, համակարգչային ծառայության, բժշկական ծառայության մեջ՝
համաձայն եմ: Կանայք ավելի զգուշավոր են: Ինչ մնում է կնոջը ճակատ
ուղարկելուն, ես չեմ գրնում, որ մեր ազգը պետք է հասնի այդ օրվան:

– **Վերադառնա՞նք մի շատ կարևոր հարցի: Առջևում ԼՂՀ նախագահական
արտահերթ ընտրությունն է: Եթե գաղտնիք չէ, պաշտպանության նախարա-
րն ունի՞ իր թեկնածուն, ո՞ւմ կրաք Ձեր ձայնը:**

– Դա բնավ էլ գաղտնիք չէ. որպես ընտրող՝ իմ ձայնը տալու եմ այսօրվա
արագործնախարար Արկաղի Դուկասյանին: Ծանոթ եմ նաև մյուս թեկնածու-
ներին: Այդ պաշտոնին արժանի եմ տեսնում միայն նրան:

– Բոլորս էլ գիտենք, որ այս զինադադարը դեռ խաղաղություն և հաղթանակ չէ: Ի՞նչ է մտածում գեներալ Սամվել Բաբայանն այս մասին:

– 1992 թ-ից սկսած, այդ մասին իմ ընկերները կվկայեն, ես, ներքին ծայնիս հավաքարով, հայտարարում էի, որ այդ հաղթանակը կա ու կլինի, դա մեզանից է կախված: Ես իմ առջև դրած խնդիրը անպայման լուծել եմ, նպատակին պետք է անպայմանորեն հասնել: Զինվորական կրթություն չունեմ, բայց ասում էի, որ այսօր Քարվաճառը կվերցնենք, մյուս օրը՝ Աղդամը, ոչ թե որպես հրաման էի ասում, այլ կարծես կանխագգում էի ու հավաքում: Նպատակին անպայման հասնելու ձգտում պետք է լինի: Իսկ այսօրվա խաղաղությունը կրանի հաղթանակի, պետք է հավաքալ սրան:

– Ինչպե՞ս հասաք Արաքսին:

– Աղդամի անկումից հետո համոզված էի, որ Արաքս մարշով կհասնենք: Արցախցին գիտի, թե ինչ էր Աղդամը Ադրբեջանի համար, և նրա գրավումը նոր, հետագա հաղթանակների գրավականը եղավ: Թշնամին պարսկեց ոչ միայն ճակատում, այլև ազգովին ընկավ հոգեբանական շոկի մեջ, և մենք առանց լուրջ դիմադրության հասանք Արաքս: Աղդամի մարտը նրանց դիմադրության վերջին փորձությունը եղավ:

1993 թ. դեկտեմբերի 18-ին Ադրբեջանը դուրս եկավ շոկից. առանց հաշվարկ անելու նորից սկսեց պատերազմը, և արդյունքում եղավ այն, որ 18 գյուղ էլ կորցրեց: Էլի եմ ասում՝ երբեք չպետք է թերագնահատել թշնամու ուժը: Սա է իրականությունը: Ես չեմ թերագնահատում նրանց, բայց կռիվը մարտադաշտում է երևում: Եվ այսօր մեր մեծ ուժն այն է, որ մենք ունենք զուտ հայկական բանակ, իսկ նրանց բանակը խառն է՝ 4-5 ազգություններից կազմված, որն ամեն պահի կարող է կործանվել ներսից:

– Պատերազմական օրերին եղե՞լ է, որ հրամանը փախուց հետո զոջացել եք:

– Այո, եղել է այդպիսի ապրում՝ 1992 թ. հունիսին Մարտակերպի անկումից հետո: Ընկավ Մարտակերպը, մենք նորից վերցրինք, բայց չկարողացանք պահել, նորից ընկավ: Միայն էինք: Առանց Քարվաճառը վերցնելու փորձում էինք Մարտակերպն ազատագրել: Միայն հասկացանք և չլկեցինք: Որպես զինվորականի, սա է իմ, մեր սխալը: Բայց դա իմ մեղքն եմ համարում: Իհարկե, ծանր սխալներ էլ են եղել, բայց պատերազմ է, և մենք էլ ռազմական կրթություն չունեցող մարդիկ էինք...

– Դուք ասացիք, որ պատերազմում դարձաք գեներալներ: Այսօրվա զինվորը պատերազմը չի փեսել, չի փեսել հաղթանակ և պարություն: Նրա պատրաստակամությունը կբավականացնի՞ վաղվա օրվա համար:

– Այսօրվա զինվորի ձեռքերի շարժումներից, նրանց քայլվածքից ելնելով՝ ես հավաքում եմ, որ նա իրեն զինվորի պես կպահի: Եթե ոմանց թվում է, թե նա կռիվ չի արել, սխալվում է: Ծակարային գծի մոտ դիրք բռնելով՝ նա հոգեբանորեն իրեն արդեն պատերազմում է գգում: Լինում են և փոխհրաձգություններ, որոնք կարճապես մարտական պահեր են, նաև գոհվում են: Այսօր էլ պատերազմը կա: Այս զինադադարի համար մենք պայմանագիր չենք ստորագրել, այլ երկու կողմերն էլ հասել են այնպիսի մի մակարդակի, որ իրար գգում են:

Եթե մեկն ու մեկը փորձի շարժվել, անպայման կխփեն: Մեր զինվորները գիտեն, որ ամեն պահ կարող է պատերազմը սկսվել: Սա, իհարկե, ասում եմ ոչ թե ժողովրդին սարսափի մեջ պահելու համար, այլ՝ որ ուղղակիորեն իմանան, որ մենք պատրաստ ենք, պատրաստ են իրենց որդիները:

– Ազատագրված տարածքներին ասում են գրավյալ տարածքներ: Այս պահին դրանք ինչպի՞սիք են մեզ համար:

– Մենք ո՛չ գրավել ենք, ո՛չ ազատագրել: Մենք ընդամենը ապահովել ենք Ղարաբաղի բնակչության անվտանգությունը: Եթե քաղաքական սեղանների շուրջ քննարկվում են ինչ-որ փոխզիջումային տարբերակներ, ոչինչ: Այդուհանդերձ՝ թող Ադրբեջանը լավ իմանա, որ Ղարաբաղն այլևս իր թիկունքում ոչ մեկին չի թողնի: Առավել ևս նրան, ով ուզում է մեզ կտրել Հայաստանից: Եթե բանակցությունների ժամանակ խոսք տանեն Քաշաթաղ-Քարվաճառի մասին, ուրեմն իրենք ուզում են, որ հարցերը չլուծվեն, մանավանդ, երբ ակնարկվում է Շուշին: Եթե այս մասին մոռանան, կարելի է նսրել-բանակցել, հակառակ դեպքում բոլոր բանակցություններն էլ անիմաստ են: Սա է մեր դիրքորոշումը: Ղարաբաղի և Հայաստանի միջև սեպ չպիտի լինի: Ով էլ ղեկավարի Հայաստանը կամ Արցախը, սա մեր թիվ 1 խնդիրը պետք է համարվի, և ոչ մի փաստաթուղթ չպետք է ստորագրվի: Ստացվում է, որ ոչ թե օտար պետություններն են զինադադար պարտադրել, այլ մենք ենք կայացրել այդ զինադադարը: Հերքում ենք հակառակորդի մյուս քայլին. կմոռանա արդեն նշված տարածքների մասին՝ կնստենք բանակցությունների, չի մոռանա, կուզի վերցնել կռվելով՝ կկռվենք: Մենք ամեն ինչի պատրաստ ենք: Այդ դեպքում իրենց համար ավելի վար կարող է լինել:

– Ոչ որպես գեներալ Սամվել Բաբայան, այլ որպես արցախցի, ի՞նչ կասեք և կկամենաք մեր ազգին:

– Որպես ազգի զավակ՝ ցանկանում եմ և խնդրում, որ միաբանվենք: Պետք չէ ընկնել սուր լուրերի հետևից. «Ծախեցին Ղարաբաղը, փվեցին, ստորագրեցին»: Չի լինելու այն մարդը, որ «ծախելու» փաստաթուղթ ստորագրի, եթե անգամ ստորագրի, դա չի իրագործվելու: Թող համոզված լինեն: Մենք պետք է միաբանվենք և ապրենք մեր հայրենիքում: Մենք ունենք Հայաստանի Հանրապետություն, ունենք Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն, բայց ունենք մեկ Հայրենիք:

«ՄԵԾ ՓՈՓԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՊԻՏԻ
ԿԱՏԱՐՎԵՆ»

Հարցազրույցը՝ Սիրվարդ Մարգարյանի,
«Մարտիկ», սեպտեմբեր, 1997թ.

ԼՂՀ պաշտպանության նախարար, գեներալ-լեյտենանտ Սամվել Բաբայանը հանրապետության նախագահի ընտրության օրը քվեարկեց թիվ 12 ընտրատարածքում:

Քվեարկությունից հետո պաշտպանության նախարարը հայրնվեց լրագրողների «օղակի» մեջ...

– Ի՞նչ կրա նախագահի ընտրությունը արցախյան բանակին:

– Ղարաբաղյան բանակի կայացման համար այս ընտրությունը մեծ նշանակություն ունի: Հենց միայն այն, որ պետությունը կայանում է, իշխանություն կա, մենք պետք է ավելի ծիգ աշխատենք, պիտի զգանք, որ ունենք ղեկավարներ, որոնք պատասխանատու են:

– Ձեր բարեմաղթանքները Ղարաբաղի ժողովրդին՝ ԼՂՀ անկախության հռչակման փոքի առթիվ:

– Անկախության օրվա կապակցությամբ կցանկանայի, որ մեր ժողովուրդը ուրախ լինի, փոռական փրամադրությամբ: Ծնորհավորում եմ բոլորին ու ցանկանում մշտական խաղաղություն: Մենք կաշխատենք պահպանել խաղաղությունն ամեն գնով:

– Իսկ ի՞նչ միջոցներով պիտի պաշտպանենք այդ խաղաղությունը:

– Այս փրամադրանում խաղաղության պահպանման ամենագորեղ միջոցը ուժեղ բանակ ունենալն է:

– Ո՞ւմ օգտին քվեարկեցիք:

– Արկաղի Ղուկասյանի:

– Ի՞նչ սպասելիքներ ունեք նորընտրի նախագահից:

– Մեծ սպասելիքներ, մեծ փոփոխություններ պիտի կատարվեն: Կրեսներ:

– Կադրային փոփոխությունների՞ մասին է խոսքը:

– Ոչ, հարցը կադրային փոփոխությունների մասին չէ, այլ՝ բարեփոխումների, ընտրած ճիշտ ուղու շարունակության և փեմպերը արագացնելու:

– Իսկ Ղարաբաղի բանակը բարեփոխումների կարիք ունի՞:

– Ղարաբաղյան բանակը սրեղծման օրից արդեն երեք անգամ բարեփոխումներ է անցել և էլի կանցնի:

– Ի՞նչ փեղ եք փալիս ղարաբաղյան բանակի կայացման և հեքազա գարգացման մեջ Հայաստանին:

– Առանձնահատուկ դեր չեմ փալիս Հայաստանին, որովհետև մենք առանձին կառուցվածք ենք: Մենք մեր գործն ենք անում, փարբերություններ կան մեր և Հայաստանի միջև: Մեր բանակի գարգացումը մի քիչ այլ կերպ է ընթանում:

– Ձենք կարող ասել, թե Ղարաբաղում կոիվը վերջացել է, որովհետև դեռ շարունակում են գոհվել... երկու կողմերից:

– Ձենք կարող պնդել, թե խաղաղություն է, սա փխրուն խաղաղություն է: Մենք պեք է միշտ պաքրասք լինենք և պաքրասք ենք:

– Դիպուկահարների պաքրեազմը անխուսափելի է, ի՞նչ պաքրասքան միջոցներ եք ձեռնարկում...

– Բնականաքար, պաքրասքան միջոցներ ձեռնարկում ենք...

– Պաքրասքվո՞ւմ եք համագործակցելու նորընտրի նախագահի հեք:

– Ես կուգենայի ասել, որ բոլորս լավ ենք գիքակցում, թե որքեղ ենք ապքում, ինչ է մեզ սպասում: Այսքեղ բոլոր քեսակի ամբիցիաներն ավելորդ են,

ենթարկվելու, լսելու ենք նրան, ում ժողովուրդը կընքրի նախագահ: Այլ կերպ լինել չի կարող:

ՂԱՐԱԲԱՂՆ ԱՐԴՅՈՒՔ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԿՍԿՍԻ

Թարգմանություն ռուսերենից, հարցագրույցը՝ Արա Թաղևոսյանի,

«Մոսկովսկիե նովոստի»

(«Московские новости»),

7–14 սեպտեմբեր, 1997թ.

ԼՂՀ նախագահի արքահերթ ընքրություններում հաղթեց արքգործնախարար Արկաղի Ղուկասյանը, ով հավաքեց ընքրողների ձայների ավելի քան 90 %-ը: Նա համարվում է Ղարաբաղի անկախության կարծր կողմնակիցներից մեկը, և նրա ընքրությունը նշանակում է, որ չճանաչված հանրապետությունը դեմ է լինելու Դենվերի գազաթեմաժողովի որոշմանը՝ Ղարաբաղը Ադրբեջանի կազմում: ԼՂՀ պաշտպանության նախարարի կանխագուշակմամբ՝ այդ հակասությունը կարող է կերպափոխվել մեծամասշտաք պաքրեքազմի:

Այս և մի քանի այլ հարցերի պաքրասքանում է ԼՂՀ պաշտպանության նախարար, գեներալ-լեյտենանք Սամվել Բաքայանը:

– Ինչպե՞ս եք գնահատում ղարաբաղյան բանակի մարքական պաքրասքության ասքիճանը:

– Բանակը դեռևս հեռու է այնպիսի վիճակից, որն ինձ իդեալական է թվում: Մարքունակության մակարդակը երևում է ռազմադաշտում: Ես կառանձնացնեի մեր հսկայական փործն ու մարքական գործողությունների ժամանակ մեր յուրահատուկ քակքիկան:

– Երկու քարի առաջ Դուք ասացիք, որ սպասում եք պաքրեքազմի վերջնական ռաունդին:

– Այո, ասել եմ և հիմա էլ կարող եմ կրկնել, որ դա լինելու է չորրորդ և վերջին ռաունդը: Այսօր Ադրբեջանի առաջարկը ձեռք չի փալիս ղարաբաղցիներին, իսկ մեր առաջարկը՝ ադրբեջանական կողմին: Գոյություն ունի այսպիսի նքրություն. մոքավորապես մեկ քարի անց Ադրբեջանում կսկսվեն նախագահական ընքրությունները, և մինչ այդ, իմ կարծիքով, ոչ ոք պաքրասքանաքվություն չի սքանձնի: Ընքրությունները կընթանան 1998թ. սեպտեմբերին, քարվա մնացյալ մասը կգնա դիրքորոշման կանոնաքրմանը, իսկ հեքո ձմեռ է:

Ամեն ինչ, կարծում եմ, կլուծվի առաջիկայում: Ադրբեջանը կամ գիջումների կգնա, կամ պաքրեքազմ կսկսի: Այլ ճանապարհ չկա:

– Պաքրեքազմը կլուծի՞ հարցը:

– Այո: Այս անգամ ամեն ինչ կորոշվի վերջնականապես. կամ նրանք՝ մեզ, կամ մենք՝ նրանց: «Մենք նրանց» ասելով՝ ես ի նկաքի չունեմ, որ մենք Բաքվի վրա կգնանք: Ուղղակի պեքը կլինի վերջակեք դեղ: Ռազմական գործո-

դուրսըներին ընթացքում քաղաքագետները պետք է ստորագրեն այն փաստաթղթերը, որոնց ընդունումն այսօր հաջողության չի հասել:

**– Ի՞նչ պայմաններում եք Դուք պարտաստ վերադարձնելու ազա-
րագրված փարածքները:**

– Անհմաստ է փարածքների մասին խոսք բացել այնքան ժամանակ, մինչև չպարզվի Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակը: Սա և՛ ժողովրդի, և՛ ղեկավարության հաստատված դիրքորոշումն է: Այս թեմայով բանակցություններ կարելի է վարել միայն այն դեպքում, եթե Բաքուն մոռանա Լաչինի ու Քելբաջարը: Մենք պետք է վստահ լինենք, որ մեր և Հայաստանի արանքում սեպ չի լինի: Երբ Ադրբեյջանը հիշադրակում է այդ փարածքները և դեռ սուր է ճոճում Շուշիի վրա, ինձ պարզ է դառնում, որ նա իրականում խնդրի կարգավորմամբ մտադրված չէ:

– Այսինքն՝ Քելբաջարի շրջանի վերադարձման մասին ընդհանրապես խոսք չի կարող լինել:

– Եթե նույնիսկ այսօր մենք ստանանք անկախ պետության կարգավիճակ, Քելբաջարի մասին խոսակցություններն անհմաստ կլինեն: Չնայած ես համոզված եմ, որ Բաքուն շարունակելու է իր քնահաճությունը Լաչինի և Քելբաջարի հարցում՝ գերազանց խմանալով, որ հայերը դրանք հեղ չեն փա: Ադրբեյջանը նաև մեզ ճնշելու է միջնորդների միջոցով. այսօր Ալիևը միջազգային ընկերակցությանը խնդրում է կարգավորումն ավարտել հենց այս փարի: Ինչ փարի է, խնդիրը չեն կարողանում լուծել, իսկ հիմա չորս ամսում են դա ուզում անել: Դա արևուրդ է:

**– Ի դեմս Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի՝ միջնորդներն այսօր խան-
գարո՞ւմ են, թե՞ օգնում խնդրի կարգավորմանը:**

– Սկզբունքորեն ո՛չ խանգարում են, ո՛չ էլ օգնում, չնայած Ադրբեյջանին որոշակի զիջում են անում, որն սկսել է կոշտ պնդել իրենը: Նրանք անուղղակի օգնում են Բաքվին, բայց եթե ամբողջությամբ հասկանան, թե որն է խնդիրը, և հասկանան, որ ոչ ոք Ղարաբաղը սկուպեղի վրա չի հանձնի, այն ժամանակ նրանց պետք է կլինի լավ մտածել, թե ուր են գնում: Չէ՞ որ Ադրբեյջանն արդեն կորցրել է յոթ շրջան, վաղը կարող է էլի մի քանիսը կորցնել: Պարզապես Բաքուն զիպի, որ այսօր հայերը առաջ չեն շարժվի, և շարունակում է իր քնահաճությամբ: Միջնորդների մեծ հաջողությունն այն կլինի, որ նրանք կարողանան Ադրբեյջանին համոզել ուղիղ բանակցություններ վարել ԼՂՀ-ի հետ:

**– Արդյոք Ձեզ բավարարո՞ւմ է կարգավորման հարցում Հայաստանի
դիրքորոշումը: Վերջերս Դուք բավական կտրուկ հայտարարեցիք, որ յու-
րաքանջուր հայ քաղաքական գործիչ իր վերաբերմունքը հիմնախնդրին
պետք է ոչ թե խոսքով, այլ գործով ցույց փա:**

– Մենք կարծում ենք, որ Հայաստանը կամ պետք է հստակ արտահայտի իր դիրքորոշումը, կամ ընդհանրապես չարտահայտվի:

**– Հնարավո՞ր է, որ հակամարտությանը օտարերկրյա զինված մի-
ջամրություն լինի:**

– Այս փարածաշրջանում, բացի մեր շահերից, կա նաև Ռուսաստանի և Իրանի շահը, և բոսնիական ուժային մեթոդով սցենարն այսպեղ հնարավոր չէ:

**– Ձեր մտքով անցնո՞ւմ է պարերազմի չորրորդ ռաունդում պարզվելու
հնարավորությունը:**

– Չգիտեմ ինչու, մեր ժողովրդին երբեմն վախկոպ են համարել, և մենք արդեն ապացուցել ենք հակառակը: Եթե դու քո առջև նպատակ ես դրել և վստահ գնում ես մինչև վերջ, ապա չես պարսվի, թեկուզ ողջ աշխարհը դա ցանկանա: 1991–92 թվականներին մենք կորցրինք Ղարաբաղի փարածքի շուրջ կեսը, և բոլորը համոզված էին, որ մենք պարսվել ենք, բայց մենք այդ ամենը վերականգնեցինք: Մի՞ հավաքացեք այն շշուկներին, թե Ղարաբաղը ծախել են: Չի լինի մի մարդ, որն ստորագրի նման փաստաթուղթ, իսկ եթե ստորագրի էլ, ապա այդ թուղթը ոչ մի ուժ չի ունենա:

«ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՎԵՐՍԿՍՄԱՆ ՀԱՎԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵԾ Է»

Թարգմանություն ռուսերենից,
հարցազրույցը՝ «Նոյան փապան» գործակալության թղթակից
Ժաննա Կրիկորովայի,
11 սեպտեմբերի, 1997թ., (արտադրված
«Գոլոս Արմենիի» («Голос Армении»)
թերթում, 16 հունվարի, 1999թ.)

**– Ինչպիսի՞ք են Ձեր կանխարեւոյնները Ղարաբաղյան հակամարտու-
թյան գոյում մարտական գործողությունների ծավալման հնարավորու-
թյան վերաբերյալ:**

– Մարտական գործողությունների վերսկսումը միանգամայն հնարավոր է: Իրողությունն այսպիսին է.

– բանակցություններում Ադրբեյջանի գրաված դիրքը կառուցողական չէ.

– հակամարտության կարգավորման գծով միջնորդների առաջարկություն-
ները ձեռնարկ չեն ԼՂՀ-ին.

– մեր առաջարկած փարերակը ձեռնարկ չէ Ադրբեյջանին:

Այս պայմաններում, երբ բանակցությունների սեղանի շուրջ անհնար է ինչ-
որ բան լուծել, պարերազմի վերսկսման հավանականությունը մեծ է: Մենք
պարտաստ ենք դրան:

– Իսկ պարերազմը կլուծի՞ Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը:

– Եթե պարերազմ լինի, դա կլուծի հիմնախնդիրը: Ինչու՞:

Քանի որ այս անգամ դա կարող է վերջնական լինել. կամ նրանք՝ մեզ, կամ
մենք՝ նրանց: Եվ բոլոր հարցերը կփակվեն: Հակամարտության կարգավոր-
ման մասին պայմանավորվածությունները պետք է ձեռք բերվեն մարտական
գործողությունների ընթացքում, այլ ոչ թե դրանց դադարեցումից հետո: Այլա-
պես նորից ժամանակը կվարնվի բանակցությունների հերթական 3 փարվա
վրա, որոնք չեն կարող բերել ինչ-որ լուծման: Հրադադարի ռեժիմի գործողու-
թյան 3 փարվա ընթացքում հակամարտության գոյում մեր կորուստները

կազմում են ռազմական ժամանակի կորուստների գրեթե 70 տոկոսը: Ես վստահ եմ, որ այդ պարկերն է և Ադրբեջանում, ինչպես էլ որ նրանք դա հերքեն: Եթե մինչև հաջորդ տարվա վերջը, առ առավելն՝ մինչև 1999-ի գարունը, կարգավորման գծով առաջարկություններում ճշգրտումներ չմտածվեն, ապա կողմերից մեկը սպիտակա գլխի կամ գիջելու, կամ սկսելու մարտական գործողություններ: Այլ տարբերակ չեմ տեսնում:

– **Ձեր վերաբերմունքը միջնորդների առաջարկությունների, ԼՂՀ բանակի վերահսկողության փակ գրնվող տարածքներն Ադրբեջանին վերադարձնելու հարցի հանդեպ:**

– Նախքան Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի հարցի վճռումը, ինչ-որ տարածքների վերադարձման մասին խոսք անգամ չի կարող լինել: Մեր առաջարկած տարբերակն այսպիսին է. Ղարաբաղին անհրաժեշտ է վստահություն, որ նրա անվտանգությունն ապահովված է, որ նրա թիկունքում Հայաստանն է, որի հետ նա միացած է փարածապես: Եվ անգամ եթե մեզ առանձին պետության կարգավիճակ փրամադրեն, առնվազն Լաչինի և Քելբաջարի վերադարձման մասին խոսելն անհնար է: Ադրբեջանից վարավել է ավելի քան 400000 հայ: Որտե՞ղ պիտի ապրեն այդ մարդիկ: Նրանց մի մասը հիմնավորվել է Լաչինի շրջանում, նրանք բնակեցնում են Քելբաջարը: Մենք չենք կարող նրանց վճռել այնպեղից: Ադրբեջանն իրավունք չունի փունտափողից գրկելու երկրորդ անգամ: Բանակցություններում Բաքուն մշտապես առաջադրում է Լաչինի հարցը, թեպետ իրաշալի հասկանում է, որ հայերը երբեք չեն վերադարձնի Լաչինը:

Հակամարտության կարգավորման միջնորդները, ներկայացնելով իրենց առաջարկությունները, սկսում են Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունից և արդյունքում մեզ են՝ առաջարկում այն, ինչը նրա դիրքորոշումը բանակցություններում ավելի կոշտ է դարձնում: Իսկ եթե Ադրբեջանում հասկանան, որ ոչ ոք Ղարաբաղը նրան սկուտեղով չի մատուցի, և սկսեն մտածել այն մասին, որ վաղը կարող են կորցնել ևս մի 2 շրջան, ապա, հավանաբար, և անհրաժեշտ կհամարեն զիջել: Ուղիղ բանակցություններ են պետք Ադրբեջանի և ԼՂՀ-ի միջև, և ես կարծում եմ, որ մենք կարող ենք հասնել ավելիին, քան՝ միջնորդները:

– **Ինչպիսի՞ն է հակամարտության կարգավորման հարցում Հայաստանի դիրքորոշման Ձեր գնահատականը:**

– Ինձ թվում է, որ Հայաստանը պետք է կամ հսկայական արտահայտի իր դիրքորոշումը, կամ ընդհանրապես ոչինչ չխոսի և մնա մի կողմ: Թեև մեկ-երկու անձանց կարծիքը դեռ Հայաստանի, հայ ժողովրդի կարծիքը չէ:

– **Ղարաբաղի ժողովուրդը վստահ է, որ կհասնի առաջադրած նպատակին: Ինչի՞ վրա է հիմնվում այդ վստահությունը:**

– Անհնար է, որ մենք պարտվենք, եթե նույնիսկ ամբողջ աշխարհը դա ուզենա: Չկա մի ժողովուրդ, որ իր առաջ նպատակ ունի, գնա դեպի դա հետևողականորեն ու հաստատուն և չհասնի դրան: Մենք գնում ենք դեպի մեր նպատակը գրեթե 10 տարի և երբեք դրանից չենք հրաժարվի: Պարտվում է սոսկ նա, ով հավակնում է իրեն չպարկանող ինչ-որի: Իսկ Ղարաբաղը մեր հողն է.

մենք այդ հողի վրա ծնվել ենք, այստեղ են մեր նախնիների գերեզմանները, այստեղ է մեր փունը, այդ պարճառով էլ մեզ վիճակված է հաղթել:

«ՊԻՏԻ ՍՏԱՆԱՆՔ ԱՅՆ, ԻՆՉԻ ՀԱՍԵԼ ԵՆՔ»

Հարցազրույցը՝ Սիրվարդ Մարգարյանի, «Մարտիկ», 19–25 նոյեմբերի, 1997թ.

Նոյեմբերի 23-ին Սպեկանակերտի թիվ 12 ընտանաբարածքում տեղի ունեցավ ԼՂՀ Ազգային ժողովի պատգամավորության թեկնածու առաջադրված Օլեգ Եսայանի ընտրությունը: Ժամը 12-ին ընտանաբարածք ներկայացավ ԼՂՀ պաշտպանության նախարար, գեներալ-լեյտենանտ Մամվել Բաբայանը: Քվեարկությունից անմիջապես հետո մեր թղթակիցը նախարարին խնդրեց իր նկատառումները կիսել «Մարտիկ» թերթի ընթերցողների հետ՝ ԼՂՀ Ազգային ժողովում առկա խնդիրների, պատգամավորության թեկնածուի և ներկայիս քաղաքական իրավիճակին առնչվող հարցերի շուրջ:

– **Պարոն նախարար, ԼՂՀ Ազգային ժողովի կողմից ընդունված «ԼՂՀ պաշտպանության մասին» օրենքը Դուք կարո՞ղ եք համարել բավարար:**

– Ես չեմ կարող այն բավարար համարել, որովհետև այդ օրենքն ընդունվել է առանց իմ գիտության: Ես տեղյակ չեմ. այն, անշուշտ, վերանայվելու է: Ազգային ժողովի նոր նախագահի ընտրությունից հետո այդ հարցը մենք առաջ կբաշենք:

– **Ի՞նչ հույսեր եք կապում նոր թեկնածուի հետ:**

– Թվում է՝ նոր թեկնածուն կփորձի պաշտամենտի հեղինակությունը բարձրացնել և նորմալ աշխատանք կատարել: Սխալ է այն կարծիքը, թե, իբր, պաշտամենտի վրա ճնշում է գործադրվում, պարզապես ներսի մթնոլորտը պետք է փոխվի: Յուրաքանչյուր անձ կոնկրետ պիտի իմանա՝ իր առջև ինչ է դրված, և ինչ պիտի անի. դա կախված է կոնկրետ անհատից: Մեր պաշտամենտը միշտ փուլով է անհատի բացակայության պարճառով, որն իր վրա պիտի վերցնի տարբեր «հարվածներ» թե՛ նախագահի կողմից և թե՛ մյուսների... Փաստն այն է, որ պաշտամենտն իր դերը չի կարողացել կատարել:

– **Հայրնի է, որ այս տարվա դեկտեմբերին Կոպենհագենում կկայանա ԵԱՀԿ անդամ-պետությունների արագորճնախարարների խորհրդի նիստը: Ի՞նչ ակնկալիքներ ունի ԼՂՀ պաշտպանության նախարարը Կոպենհագենի նիստից:**

– Կարելի է ասել՝ ոչ մեծ սպասելիքներ: Ինձ թվում է, թե այս անգամ նրանք չեզոք դիրք կբռնեն, չեն փորձի սրել իրավիճակը, ինչպես դա արեցին Լիսաբոնում: Հավանաբար, մի փոքր հայտարարությամբ կվերջացնեն՝ հող նախապատրաստելով նոր երկխոսության համար:

– **Օրենս ԼՂՀ նախագահը, վարչապետը և Դուք պաշտոնական հանդիպում ունեցա՞ք ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հետ: Խնդրո՞ւ առաքյալն ղարաբաղյան հիմնախնդրի խաղաղ կարգավորման գործընթացն էր...**

– Կարող եմ ասել, որ իմ հանդիպումը Հայաստանի Հանրապետության նախագահի հետ անցել է նորմալ մթնոլորտում... Մենք ուղղակի նորից պնդել ենք մեր փեսակներին արցախյան հիմնախնդրի կարգավորման վերաբերյալ: Իմ փեսակները պարզ է, ես այն բազմիցս արձարծել եմ... Խոսել ենք այն մասին, թե ինչ ճանապարհներով իրականացնենք այդ փեսակները: Ինձ թվում է՝ պետք է շտկվի ու փոխվի փարվող քաղաքականությունը:

– **Քաղաքական ներկայիս կացությունը կարո՞ղ ենք նորմալ համարել... Իմ կարծիքով՝ օր օրի կորեր են բորբոքվում, մասնավոր՝ ՀՀ նախագահի մամուլի ասուլիսից և վերջերս «Հայաստանի Հանրապետություն» թերթում փազգրված հոդվածից հետո:**

– Լուրջ քաղաքական պրոբլեմներ, իմ կարծիքով, չկան... Ուղղակի ճշտումներ են մտցվում մեր ու Հայաստանի Հանրապետության դիրքորոշման մեջ: Ինձ թվում է՝ գրանելու ենք շփման եզրերը:

– **Իսկ փոխգիշումների մասին ի՞նչ կասեք...**

– Այս հարցի առթիվ բազմիցս արարահայտել եմ իմ կարծիքը. դա չի կարող միակողմանի լինել: Փոխգիշում հասկացությունը մենք այսպես ենք հասկանում. պիտի սրանանք այն, ինչի հասել ենք, դե ֆակտո ինչ որ ունենք, իրավաբանորեն այդ փաստաթուղթը պիտի ընդունվի, իսկ ինչ մնում է փարածքների հարցին... Նայած ի՞նչ ենք սրանալու նրանցից, ըստ այդմ էլ կրանք, իսկ դա արդեն կորոշվի բանակցությունների ընթացքում:

«ՄԵՆՔ ՄԵՐ ԽՈՍՔՆ ԱՐԴԵՆ ԱՍԵԼ ԵՆՔ»

Թարգմանություն ռուսերենից, հարցազրույցը՝ Սերգեյ Սկյարովի,

«Էքսպերտ»

(«Эксперт»), 6 ապրիլի 1998թ.

– **Հայաստանում ասում են, որ Ձեր ազդեցությունը Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքականության վրա զգալիորեն ավելի մեծ է, քան՝ ԼՂՀ նախագահինը...**

– Ես չեի ասի, թե իմ ազդեցությունն ավելի մեծ է, քան Ռոբերտ Զոհրաբյանին էր (ի դեպ, ես նրան շնորհավորում եմ Հայաստանի նախագահի պաշտոնում ընտրվելու առթիվ), և՛ քան ունի ԼՂՀ ներկայիս նախագահ Արկադի Դուկասյանը: Բայց իրադրությունն այնքան բարդ է, որ մենք պարտավոր ենք ամեն մի վճիռ իրար հետ խորհրդակցելով ընդունել: Վերջին խոսքը մնում է նախագահին, բայց՝ միայն այն հարցերում, որոնք անվտանգությանը չեն վերաբերում... Իսկ Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգության հիմնախնդիրներն այսօր առաջին տեղում են:

– **Ղարաբաղի հիմնախնդրի լուծման ի՞նչ փորձերակ է բավարարում Ձեզ:**

– Մեր դիրքորոշումը մենք արտահայտել ենք հազար ինը հարյուր ութսունուր թվականին, երբեք դա չենք փոխել և մտադիր չենք փոխելու: Ղարաբաղցիները պետք է ազատ ապրեն և ինքնուրույն լուծեն իրենց հիմնախնդիրները:

Մենք պարտաստ ենք գիշումների, բայց դրանք պետք է փոխադարձ լինեն: Հարցը պետք է վերջնականապես լուծվի, բայց՝ միայն փաթեթային ձևով, բոլոր կողմերի, այդ թվում՝ Հայաստանի, Ռուսաստանի և մյուս պետությունների շահերի հաշվառումով: Մենք չենք ուզում, որ ինչ-որ մեկի շահերը այդ փաթեթում հաշվի առնված չլինեն: Դա կարող է հանգեցնել նոր պարտերազմի: Մեր հարևանը Ադրբեջանն է, մենք ուզում ենք նրա հետ հաշտություն կնքել, Բաքուն նվաճել մենք մտադիր չենք, բայց Ադրբեջանը պետք է մեր դիրքորոշումը հաշվի առնի: Այժմ դա դեռ չկա: Այն ամենից հետո, ինչ տեղի է ունեցել, մեր մշակության ինքնավարության մասին խոսելը պարզապես անհեթեթություն է:

– **Որո՞նք են փոխգիշման այն պայմանները, որոնք Ձեզ կբավարարեն, համաձայն եք արդյոք գիշելու Լաչինի շրջանը:**

– Մենք ոչ ոքի հողերը նվաճել չենք ուզում: Մեզ համար առաջին տեղում է Ղարաբաղի անվտանգությունը: Դա կարող է ապահովված լինել միայն Հայաստանի հետ Լեռնային Ղարաբաղի բավարար չափով սահմանակցվածության դեպքում: Չի կարելի, որ դա լինի լոկ մի նեղ միջանցք, որը կարելի է նվաճել մեկ օրում և մեզ թողնել շրջափակման օղակում: Այդպիսի փոխգիշման մենք չենք գնա: Դա կլինի միայն Լաչինի շրջանը, թե Ադրբեջանի ամբողջ Զեյրաշարի շրջանը, կարելի է որոշել միայն բանակցությունների ընթացքում:

Մենք պարտաստ ենք որոշ հողեր գիշելու՝ դրանք մինչև պարտերազմը հայաբնակ Շահումյանի շրջանով փոխանակելու դեպքում միայն: Մենք այն չենք համարում Ադրբեջանի մաս, դա Լեռնային Ղարաբաղի մասն է: Այդ սահմանները վերջնականապես պետք է արձանագրվեն փաթեթում, ըստ որում՝ հարկ է վերջնականապես վճել մեր կարգավիճակի հարցը: Մեր հողերը բազմիցս են մի երկրից մյուսին հանձնվել, և մենք չենք ուզում, որ մեզ էլ երբևէ փան որևէ մեկին: ԼՂՀ-ն պետք է իր ներկայացուցիչն ունենա ՄԱԿ-ում, ԵԱՀԿ-ում...

– **Ադրբեջանը Ռուսաստանին մեղադրում է, թե նա Հայաստանին մեկ միլիարդ դոլարի գներ է մատակարարել...**

– Ես անձամբ ոչ մի գներ Ռուսաստանից չեմ ստացել ու նրան չեմ հանձնել և չգիտեմ, թե արդյո՞ք այն մատակարարվել է Հայաստանին: Ռուսաստանյան իշխանության բարձրագույն էշելոններում ոչ մի ծանոթ ես չունեմ: Ես չեմ կարող դարել և այն մասին, թե ինչքան և ինչ գներ է Ադրբեջանը ստացել Ռուսաստանից, Ուկրաինայից ու Մոլդովայից: Միայն գիտեմ, որ նա ստացել է: Բայց ես դրանից ողբերգություն չեմ սարքում: Ադրբեջանն ու Հայաստանը ինքնիշխան պետություններ են, ես մտադիր չեմ նրանց գործերին միջամարել:

– **Երեք փարի առաջ, երբ Ադրբեջանի քաղաքական ղեկավարությունում քառս էր փրկում, դուք կարող էիք մեծ գիշումների հասնել: Ձեզ չի՞ թվում արդյոք, թե հաշտություն կնքելու պահը բաց է թողնված:**

– Մենք չենք վախենում, որ Ադրբեջանն ուժեղանում և զինվում է: ԽՍՀՄ փլուզման ժամանակ նա ստացել է չորրորդ բանակի սպառազինությունը, իսկ դա շուրջ երեք հարյուր տարեկ է և ավելի քան ութ հարյուր հրետանավոր՝ գումարած օդուժը: Այն ժամանակ մենք միայն հրազեն ենք ունեցել, բայց շահել ենք այդ պարտերազմը: Նախ՝ մենք կռվում ենք խելքով, երկրորդ՝ մեր հողն ենք

պաշտպանում: Եթե հաշվի առնենք մեր բանակի կարգապահությունն ու դյուրաշարժությունը, մենք միշտ էլ կարող ենք փոխհատուցել Ադրբեյջանի՝ զենքով գերակշռությունը:

– Արդյո՞ք հույս եք դնում Հայաստանի և Սփյուռքի աջակցության վրա, եթե պարերազմը վերստին բորբոքվի:

– Նախկին ԽՍՀՄ փարածքում շուրջ մեկ միլիոն դարաբաղցի հայեր են ապրում: Բաքվեցի բոլոր հայերի նախնիները ծնունդով Ղարաբաղից են: Միայն հենց Մոսկվայում ապրող երեք հարյուր հազար հայերից հարյուր հազարը դարաբաղցի է: Հայաստանում չորս հարյուր հազար դարաբաղցի է ապրում, որոնք պարտավոր են գորակոչի դեպքում փուն վերադառնալ: Մարդկային ուժապաշարի աղությանը ԼՂՀ-ին չես վախեցնի: Ոչ ոք իրավունք չունի մեզ դադարապարելու այն բանի համար, որ հայերը Ամերիկայից կամ այլ երկրներից, այդ թվում՝ Ռուսաստանից, գալիս են պաշտպանելու իրենց նախնիների հայրենիքը: Սփյուռքը մեզ օգնում է նաև ֆինանսներով. մենք դա չենք թաքցնում: Ղարաբաղը մեր համագգային հիմնախնդիրն է, և մենք երբեք վարձկանների կարիք չունենք, այլազգի մարդկանց մեր փոխարեն կռվելու չենք ուղարկում:

**«ԱՄԵՆԱԾԱՐ ԴԱՀԻՆ ՏՂԱՄԱՐՈՒ ՊԵՍ ՍՏԱՆԶՆԵԼ ԵՄ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՉԵՄ ՓՈՇՄԱՆՈՒՄ»**

(«Հայաստանի Հանրապետություն», 1998թ.,
հունիս, Գեղամ Բաղդասարյան)

Հունիսի 5-ին Սյրեփանակերպում կայացավ ԼՂՀ պաշտպանության նախարար Սամվել Բաբայանի մամուլի ասուլիսը: Հենց սկզբում նա հայտնեց, որ հակված է բաց ու անկեղծ գրույցի և պարտասա է պարասխանելու լրագրողներին հուզող բոլոր հարցերին: Դեպքերից առաջ անցնելով՝ ասեմ, որ վերջում նա նշեց, որ իր հույսերը չարդարացան, բանի որ գրույցը, ըստ նրա, լիովին անկեղծ չստացվեց: Զարմանալի, թերևս, ոչինչ չկա, որովհետև արցախցի լրագրողները սովոր չեն պաշտպանության նախարարի հեղ, ինչպես ասում են, «դու»-ով խոսել: Ինքն էլ ընդունեց դա՝ խոսարանալով իր գործունեության մեջ ավելի շատ փոքր հաջողություններ լրագրողներին և «ընկերություն անել նրանց հետ»: Քանի որ Բաբայանի հեղ հանգամանակից գրույցելու առիթ լրագրողներին համար հազվադեպ է լինում, նպատակահարմար են գրնում հիմնականում ներկայացնել նրա ասածներն առանց մեկնաբանության՝ միայն խմբավորելով հնչած մտքերը:

«Ինձնից ուզում են քաղության նոխազ սարքել և ներկայիս իրավիճակի ամբողջ մեղքը բարդել ինձ վրա, բայց ես այդ մարդը չեմ և թույլ չեմ փա՝ դա անեն: Իսկ ձեզ համոզելու համար կսկսեմ 1992 թվականից, որպեսզի պարզ լինի, թե ինչու է Սամվել Բաբայանն այդքան ուժեղ և ինչու ազդեցություն ունի ամեն իշխանավորի վրա: 1992-ի ամռանը, երբ մեր փարածքի 48 փոկոսը

գրնվում էր թշնամու ձեռքին, ոչ ոք չէր ուզում պարասխանալությունն իր վրա վերցնել: Ավելին. ինչ լավ բան կար, իրենց էին վերագրում, իսկ վարը՝ ինձ: Բայց ոչ ոք չէր համարձակվում իր վրա վերցնել ընդհանուր պարասխանալությունը և՛ լավի, և՛ վարի համար: Ինձ այն ժամանակ ոչ ոք չի նշանակել, պարզապես այնպես է սրացվել, որ իմ շուրջ հավաքվել են փոքր ջոկատներ: Զոկատներ շատ կային այն ժամանակ, և պետք էր դրանք համախմբել: Ես պարտավոր էի պարասխանալությունն ինձ վրա վերցնել հանուն ժողովրդի, բանի որ փեսնում էի ելքը: Սկզբում Ասկերանի և Մարտունու շրջաններում մարտական գործողությունների պարասխանալություն էի, հետո՝ ողջ զինուժի: Այսօր որոշ մարդիկ իրենց են վերագրում հաղթանակն ու հաջողությունները, պնդում, որ իրենք են այն ժամանակ պարասխանալությունը վերցրել իրենց վրա: Այդպես չէ: Այդ ծանր պահին փղամարդու պես վերցրել են պարասխանալությունը և այսօր էլ չեն փոշմանում: Ինչ խոսք, եղել են թերություններ, բայց կովի ամենաձանր պահին հեշտ չէ լինել ժողովրդավար. խիստ պահանջներ են պետք: Ուստի պետք չէ ինձ դիկտատոր համարել: Ես թույլ չեմ փա ինձ վարկաբեկել: Կրնդունեմ մեղադրանքը միայն այն դեպքում, երբ իրոք մեղավոր եմ: Թալան չեմ արել, գողություն չեմ արել, կաշառք չեմ վերցրել: Ասում են՝ նախագահը ոչինչ չի որոշում, և իբր ես եմ որոշում: Սա պարզապես անլուրջ գրույց է, և այդպես ասողները գիտակցաբար պառակտում են մարցնում մեր մեջ: Պարզապես մի՛ֆ է սրեղծվել իմ մասին»:

Լրագրողներից մեկի այն հարցին, թե արդյո՞ք «ամենագոր Սամվել Բաբայանի» մասին մի՛ֆի սրեղծմանը չեն մասնակցում նաև նրա մտերիմները, նա պարասխանեց. «Չեմ ժխտում. կան մարդիկ, որ իմ անունից ինչ-որ բաներ են ասում, բայց նաև կան իշխանության ներկայացուցիչներ և՛ այսօր, և՛ Հայաստանում, ովքեր փորձում են դիկտատորի կերպար հորինել՝ պնդելով նախ, որ ես ուրիշ, հեռու գնացող նպատակներ ունեմ: Դա հորինվածք է և սկիզբ է առել 1992-ից, որը 1995–96-ին ինձ հաջողվել է ինչ-որ չափով կասեցնել, բայց այսօր նորից սրվել է: Պարծառն այն է, որ վախենում են ինձնից: Վախենում են մի մարդուց, որը չի վախենում իր կարծիքը հայտնելուց ցանկացած փողում: Անցած փարվա հուլիս-օգոստոս ամիսներին ես իմ փեսակները հայտնեցի Լևոն Տեր-Պետրոսյանի մասին, որից հետո սկսվեց այն, ինչին փողյակ եք: Քաջ հասկանում եմ, որ ամեն ղեկավարի համար են վրանգավոր եմ: Ռոմիլիտը ինձ հնարավոր չէ կոտրել: Կարող եմ հեռանալ, բայց փարհամոզել ինձ չի հաջողվի: Ինձ կարող են չասել, որ ես իրենց համար անհաճո եմ, բայց կարող են չորրորդ իշխանությունը ներգրավելով՝ վարկաբեկել ինձ»:

«Ասում են՝ Սամվել Բաբայանն ուզում է վարչապետ դառնալ: Այո, ես գրնում եմ, որ կարող եմ աշխատել այդ պաշտոնում, և չեմ թաքցրել ոչ մի ժամանակ և ոչ մեկից: Բայց նշանակողը ես չեմ՝ նախագահն է: Փորձել ասել, թե ես վախեցնում եմ ինչ-որ մեկին, փողային հարցեր եմ լուծում՝ ազնիվ չէ: Պարզապես համոզված եմ, որ կարելի է ժողովրդի համար ավելին անել, այն է՝ ներքին ռեսուրսների հաշվին: Սփյուռքահայության կողմից լուրջ ներդրումները իրական չեն, և չափի ամբողջ հույսը դրա վրա դնել: Փոքր հարցեր են դրանով լուծվելու: Մենք պիտի փողում միջոցներ հայթայթենք: Իսկ դրա համար

աշխատել է պետք, մարդիկ են պետք: Եթե պաշտոնյան իրեն չի արդարացնում, ուրեմն պիտի թողնի պաշտոնը: Հերիք է ամեն ինչ ինձ հետ կապել: Արդեն պարզ է, որ վարչապետ չեմ լինելու: Այն պարագայում, երբ սկսել են այնպես մեկնաբանել, որ ես, իբր, պարզապես ուզում եմ իշխանություն ունենալ, երբեք չեմ համաձայնի գնալու այդ քայլին, եթե սրանից հետո խնդրեն էլ»:

«Ես քաջություն ունեմ հրաժարական փախու և արդեն առաջին քայլը կապարել եմ. դա եղբորս հրաժարականն է: Ոչ ոք չէր պահանջել նրա հրաժարականը: Ես եմ նրան խնդրել: Իսկ ժամանակին նրան խնդրել էին զբաղեցնել այդ պաշտոնը: Ես այն ժամանակ զգուշացնում էի, որ կլինեն ասեկոսեններ երկու եղբայրների իշխանության մասին, բայց իշխանության ներկայացուցիչները խոսք էին փվել, որ կպաշտպանեն նրան: Սակայն այդպես չեղավ: Եվ սկսեցին լուրեր փարածել, թե ՆԳՆ-ի միջոցով ուժ եմ գործադրում և այլն: Այդքանից հետո ինձ համար պարզ էր, որ նա հրաժարական պիտի փախ: Ես հիմա պարտասու եմ ինքս էլ հրաժարական փախու: Հերիք է ժողովրդին այս վիճակում պահել: Ամեն մարդ պիտի պարասխան փախ իր տեղամասում: Իմ տեղամասը բանակն է, և պարտասու եմ պարասխան փախու: Իսկ որ սկսել եմ ինչ-որ հարցերով զբաղվել՝ փողոցներ նորոգել, շենքեր կառուցել, ապա հասկանում եմ, որ դա իմ գործը չէ, բայց արել եմ մի նպատակով՝ ապացուցելու համար, որ դա հնարավոր է:

Ասում են՝ պաշտոններ է ուզում, հեռահար նպատակներ ունի: Եթե ես այդքան ամբիցիաներ ունենայի, ապա մինչ այդ կանեի, քանի որ հնարավորություն ունեցել եմ և ունեմ: Բայց ես իմ տեղը գիտեմ: Պետք չէ անհարկ պաշտամունք ստեղծել և ամեն ինչ կապել իմ հրաժարականի հետ: Պետք չէ դրամափրկացնել իրավիճակը. վաղ թե ուշ, միևնույն է, կգա մի ժամանակ, որ ես կհեռանամ այս պաշտոնից: Ինչ խոսք, ինչ-որ երեքում կլինի, բայց չեմ կարծում, թե ամեն ինչ կկործանվի: 1995–96 թթ. ես երկու անգամ արդեն հրաժարականի մասին դիմում եմ ներկայացրել: Սա շանփաժ չէ, ոչ էլ սպառնալիք: Ես գիտակցում եմ, որ իրավիճակն ապակայունացնելու իրավունք չունենք, և ինչքան հնարավոր է՝ կփորձեն համբերել: Հավաստիացնում եմ մեր ժողովրդին, որ նրա ծանր պահին, եթե պարտեազմ սկսվի, ծառայելու եմ և կանեմ ինձնից կախված ամեն բան: Եվ բանակն էլ մարտունակ կմնա: Հերիք է ամեն ինչ ինձ հետ կապել: Այն մարդիկ, ովքեր իրենց չեն արդարացնում, պիտի հեռանան՝ անկախ նրանից, թե ում բարեկամը կամ եղբայրն են: Կադրային քաղաքականությունն է կարևորը: Լավ փողան կամ լավ սեղանապետը դեռ նախարար չէ: Երկու ձև կա՝ կամ նրանք պիտի հեռանան, կամ ես: Որոշումը նախագահն է կայացնելու: Նոր թիվը եթե աշխատելու է հնի ռիթմով, ապա կանգ ենք առնելու նույն անդունդի առջև, փարիների տեղապարտյալ է լինելու: Դարձյալ ինչ-որ մեկին կփորձեն համոզել: Յոթ փարի ինձ համոզում են, ես ինքս եմ ինձ համոզում: Յոթ փարվա ընթացքում ես կապարել եմ նաև այն, ինչին դեմ եմ եղել, ինչը պետք չեմ համարել: Բավական է»:

«Եթե հանկարծ նորից պարտեազմ սկսվի, մենք բարոյական իրավունք չենք ունենալու ժողովրդին նորից կռվի փանելու: Տղամարդկանց 90 տոկոսը ծառայել է բանակում, ապա զորացրվել, և այսօր նրանց պիտի օգնել, գործով ապա-

հովել, լուծել նրանց սոցիալ-տնտեսական խնդիրները: Սա այսօրվա առաջնահերթ խնդիրն է: Այսօրվա մեր պարտեազմը տնտեսական զարգացումն է, պարտեազմ, որում ևս պիտի հաղթենք: Ես ծրագիր ունեմ: Ամենաքիչը 30 հազար պիտի լինի սպառողական նվազագույն զամբյուղի պարունակությունը: Դա հնարավոր է կես փարուց հետո, իսկ հասնելու ձևը հետևյալն է՝ ազատություն և կարգապահություն: Իսկ թոշակները կարելի է այսօր էլ բարձրացնել: Հարկային դաշտում լուրջ փոփոխություններ պիտի արվեն: Հարկային նոր քաղաքականություն է պետք: Այն պիտի առանձնացվի ֆինանսների նախարարությունից: Տնտեսել է պետք: Պիտի ապակենտրոնացվի ֆինանսների բաշխումը: Կրթության բնագավառին հարկացված գումարներն առաջարկում եմ փախ անմիջականորեն դպրոցներին: Նույնը՝ առողջապահությունում: Մի բան եմ ուզում՝ որ ժողովուրդը նորմալ ապրի: Ինձ համար սա ամբիցիա չէ և ոչ էլ ընդհանրապես անձնականացված է՝ որ անպայման ես պիտի լինեմ: Պարտասու եմ ամեն մարդու հետ աշխատելու, եթե նրա գործունեությունն ուղղված է մեր ժողովրդի բարեկեցությանն ու երկրի հզորացմանը: Ասում են՝ ժողովրդին պիտի ոգևորել: Սոված ժողովրդին հնարավոր չէ ոգևորել»:

Տողերիս հեղինակի այն հարցին, թե վարչապետ չդառնալու հանգամանքը նշանակո՞ւմ է արդյոք, որ իր ծրագիրն այլևս չի իրականացվի, նա պարասխանեց. «Դա կախված է լինելու այն բանից, թե ինչ կադրային քաղաքականություն է փարվելու: Դրանից հետո կասեմ՝ աշխատելու եմ, թե ոչ: Ես քաջություն կունենամ որոշելու»:

«Ինչ վերաբերում է ներկայիս կառուցվածքային փոփոխություններին, ապա չեմ գրնում, թե սա իդեալական ելք է իրավիճակից, բայց, կարծում եմ, բավական լուրջ տեղաշարժ է: Այլ հարց է, որ սա պիտի արվեր առնվազն ութ ամիս առաջ: Ընդհանուր առմամբ, ես լավատեսորեն եմ տրամադրված՝ ելնելով այս մի բանի օրվա բանակցություններից: Բայց, ցավոք, գործը միշտ չէ, որ համապարասխանում է խոսքին, ուստի ժամանակը ամեն ինչ կհստակեցնի»:

«Ես պարտասու եմ պաշտպանելու ձեզ՝ լրագրողներին, եթե նեղելու լինեն, բայց նաև կպահանջեմ, որ ճշմարտությունը գրեք: Շատ քիչ եմ շփվել ձեզ հետ՝ ելնելով իրավիճակից: Չէի կարող ստել՝ ելնելով իմ բնավորությունից, իսկ ճշմարտությունն էլ շարերին կկաշեր, ուստի գերադասում էի չբացել խաղաքարերը: Բայց որոշ պաշտոնյաներ, ըստ երևույթին, հենց դա են ուզում: Շատ չեղալը նաև իմ էությունից է բխում, չեմ ուզում գովազդային հոլովակ դառնալ: Միևնույն ժամանակ գրնում եմ, որ պիտի օգնել չորրորդ իշխանությանը՝ առանց անձնականացնելու խնդիրը: Առանց այն էլ մամուլը, ուղի-չուղի, կախյալ վիճակում է: Իսկ կախված է ֆինանսներից: Դա է այսօրվա շուկայական հարաբերություններում մամուլի իրողությունը: Պիտի ֆինանսական աջակցություն լինի ուրքի կանգնելու և օրյեկտիվ լինելու համար: Լրագրողը պիտի կարողանա արտահայտել այն, ինչ մտածում է: Վախ չպիտի լինի: Վերջերս ինչեր ասես չեն գրել իմ մասին, բայց ո՞վ է փութել, ո՞ւմ են պարծել»:

**«ՂԱՐԱՔԱՐԸ ՀԱՄԱՐ Է ԼՈՎ ԹՇՆԱՄԻՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ.
ՆԵՐՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱՉԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՉԵՌՔ Է ԲԵՐՎԱԾ»**

Թարգմանություն ռուսերենից, հարցազրույցը՝ Կարեն Թովիցյանի,
«Նովոե վրեմյա»
(«Новое время»), 20 հունիսի 1998թ.

– Պարոն Բաբայան, Լեռնային Ղարաբաղից դուրս՝ վերլուծաբանների մեծ մասը ԼՂՀ-ում վերջերս փեղ գլորած ներքաղաքական կոլիզիաները կապում է Չեր իսկ անվան հետ: Մասնավորապես նրանք ուշադրությունը բևեռում են Չեր, ինչպես նրանք են արտահայտվում, «անչափավոր պարփախդրության» վրա: Դա այդպե՞ս է արդյոք:

– Իրականում ԼՂՀ-ում փոփոխական ճգնաժամ է եղել: Վերջին 3–4 տարում սխալ քաղաքականություն է փարվել այդ ոլորտում: Եվ կառավարությունում շարքերը չէին համաձայնում վարչապետի նման քաղաքականությանը: Գործն այնպեղ էր հասել, որ հարցը պարզ ու կոնկրետ էր դրվել. պետք է կամ վարչապետը հրաժարական փար, կամ 6–7 նախարար: Հեռացավ Լեռնարդ Պետրոսյանը:

Իսկ ինչ վերաբերում է այն բանին, թե իմ վարչապետության հարցն էր դրվել, այո, ես ունեցել եմ և ունեմ իմ մոտեցումները Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության փոփոխության զարգացման ուղիների վերաբերյալ: Օրինակ՝ ես համոզված եմ, որ եթե մենք գրնվում ենք պարտազմի գոտում, ապա ոչ մի արտահանմանյան ներդրում այսփեղ լինել չի կարող: Մենք պետք է ինքնեքս սրեղծենք մեր փոփոխությունը: Ի փարքերություն ինձ՝ նախկին վարչապետը գրնում էր, որ մեզ պետք է մշտապես, այսպես ասած՝ նվիրեն:

Շուրջ երկու փարի շարունակվեց մեր վեճը: Սակայն վերջնական վճիռը չէր ընդունվում օբյեկտիվ պարճառով: Նախ՝ Ռոբերտ Քոչարյանը Երևան փեղափոխվեց, այնուհետք՝ նախագահի ընտրությունը, ճգնաժամը Հայաստանում... Բացահայտ եմ ասում. ոչ մի անճնական հիմնախնդիր իմ և Արկաղի Ղուկասյանի կամ էլ Ռոբերտ Քոչարյանի միջև չկա: Ոչ ոք երբեք չի էլ մարճում Ղարաբաղում եղած հիմնախնդիրներն ինչ-որ ուճային մեթոդներով լուճել: Այդ բոլոր խոսակցություններն անլուրջ են:

– Այդ դեպքում ինչո՞վ եք բացարքում ԼՂՀ-ում ներքաղաքական իրադրության անհարկի դրամարիկացումը, հարկապես՝ ճանգվաճային լրարվության միջոցների կողմից Հայաստանում և այլուր:

– Ռոռ մարդիկ, ովքեր վիրավորված են եղել ինճից, անազնիվ խաղ են վարել, ցանկացել են ճանգվաճային լրարվամիջոցներն օգրագորճել իմ դեմ:

– Բայց գուցե հարցն ա՞յն է, որ օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ պարճառների բերումով Լեռնային Ղարաբաղի պաշտպանության նախարարը պետք է ավելի շար ու առավել արդյունավետ կերպով ազդի ԼՂՀ-ում փեղի ունեցող գորճընթացների վրա:

– Այո, ես մեճ ազդեցություն ունեմ Ղարաբաղում, նրա դեկավարության և ժողովրդի մեջ: Ես կարող եմ շար հարցեր լուճել: Այդ ամենը բնական է:

Պարերազմ է եղել, մենք հաղթել ենք, և պաշտպանության նախարարը, բնականաբար, պետք է հսկայական ազդեցություն ունենա: Բայց ինչ-որ շրջանակներից, սահմաններից դա դուրս չի գալիս: Չէ՞ որ մենք պետական ու ազգային շար հիմնախնդիրներ ունենք, որոնք պետք է համարեղ, միասին լուճենք, առանց բախումների:

– Իսկ վերջերս փեղի ունեցած իրադարճությունները բացառում եք ոչ հեռավոր ապագայում: Եվ, ի դեպ, Դուք չէի՞ք ցանկանա երբեք ԼՂՀ նախագահ դառնալ:

– Ես նախագահ դառնալու հնարավորություն վաղուց եմ ունեցել: Այսօր ես ճինվորական մարդ եմ, պարերազմը դեռևս չի ավարտվաճ, ես Ղարաբաղին պետք եմ պաշտպանության նախարարի պաշտոնում: Եթե վերջնական խաղաղություն լինի, այն ժամանակ գուցեև մարճեմ նախագահ դառնալ:

– Պարոն Բաբայան, ինչո՞ւ Դուք վարչապետ չդարճաք:

– Ես կարող էի գլխավորել նախարարների կաբինետը: Բայց դրա համար պետք է թողնեի պաշտպանության նախարարի պաշտոնը: Ես չհամաճայնեցի:

– Իսկ երկու պաշտոնների համարեղում հնարավոր՞ չէ:

– Ոչ, որովհետք դա քաղաքական հետևանքներ կունենար: Աշխարհը դա չէր հասկանա:

– Կարելի՞ է պնդել, որ Հայաստանը և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը սկզբունքորեն միասնական քաղաքական, փոքեսական, ռազմական օրգանիզմ են: Եվ այն, ինչ Հայաստանում է փեղի ունենում, իսկույն արտացոլվում է Ղարաբաղում, և ընդհակառակը:

– Ես չէի ասի:

– Ռրպես պաշտպանության նախարար՝ ի՞նչ կասեիք Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ բանակցային գորճընթացի հետագա զարգացման մասին: Ավելի կոնկրետ ասած՝ ի՞նչ կարելի է սպասել, եթե ներկայիս փակուղային իրավիճակը երկար ժամանակ ձգճգվի:

– Եթե Ադրբեջանն իրական փոքգիջումների չգնա, պարերազմի հավանականությունը կմեճանա: Այսպես կասեմ՝ պարերազմն 90%-ով անխուսափելի է: Եվ ահա թե ինչու. Ադրբեջանը որևէ ճիջումների չի գնա, իր դիրքերից չի հրաճարվի. ընդդիմությունն այդ երկրում մշտապես ճնշում է գորճադրելու Ալիևի վրա: Եվ ինչքան ուճեղ լինի ճնշումը, այնքան արագ է սկսվելու պարերազմը:

– Մի փարաճվաճ փեսակետ գոյություն ունի. որպեղ էլ որ դա փեղի ունենա՝ Հայաստանում, ԼՂՀ-ում, թե Ադրբեջանում, հարցերը մեր փարաճաշրջանում, և մասնավորապես դա վերաբերում է հակամարտության կարգավորմանը, լուճվում են այսպես ասած աշխարհաքաղաքական մակարդակով: Այսինքն՝ մեզնից իբր ոչինչ չի կախվաճ: Ամեն ինչ միջազգային հանրակցության, իսկ ավելի կոնկրետ՝ մեճ փերությունների ճեռքին է:

– Մենք խամաճիկներ չենք: Մեզնից շար բան է կախվաճ: Վերցնենք, օրինակ, նավթի հիմնախնդիրը: Նավթն ինչպե՞ս կարող է հոսել անդրկովկասյան փարաճաշրջանով, եթե գոյություն ունեն դարաբաղյան ու աքխագական հակամարտությունները: Չէ՞ որ, Ասրվաճ մի՞ արասցե, եթե, ասենք, պարերազմ

սկսվի Լեռնային Ղարաբաղում, այսպես մեծ բարդություններ են լինելու: Չէ՞ որ, եթե չեմ սխալվում, խողովակի «վրացական» երթուղին» աղբբեջանական փարածքով անցնում է ռազմաճակարի գծից ընդամենը 20 կմ հեռավորությամբ:

– **Դուք Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի ինչպիսի՞ լուծում եք փնտրում:**

– Ամեն դեպքում ես մի բան գիտեմ. Ղարաբաղը երբեք Ադրբեջանի ենթակայության փակ չի լինելու:

– **Համենայն դեպս, մինչև ա՛յն ժամանակ, քանի դեռ Դուք էլ եք այդ հարցը լուծելու:**

– Դա նշանակություն չունի: Ղարաբաղը երբեք չի համաձայնի իր անկախությունը սահմանափակող փարբերակների, երբեք Ադրբեջանի կազմում կամ էլ այդ երկրի որևէ ձևի ենթակայության փակ չի լինելու՝ ով էլ որ լինի ԼՂՀ-ի կամ Հայաստանի ղեկավարը: Բնականաբար, բանակցային գործընթացում և՛ Հայաստանը, և՛ ԼՂՀ-ն պետք է որ փոխգիշումների գնան: Բայց նայած թե ինչպիսի: Նորից եմ կրկնում՝ Ղարաբաղը երբեք Բաքվին չի ենթարկվելու:

«ՄԵՆՔ ՊԵՏՔ Է ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆ ԶԱՐԳԱՆԱՆՔ»

Թարգմանություն ռուսերենից, «Գոլոս Արմենիի» («Голос Армении»), 25 հունիսի 1998թ.

– Պարոն Բաբայան, զանգվածային լրավամիջոցների ներկայացուցիչների հետ Ձեր շփումը, որպես կանոն, հանգեցվում է նրան, որ պարբերագրի և խաղաղության մասին հարցեր են հասցեագրում Ձեզ: Ընդհանրապես՝ դրանից զարմանալու հարկ չկա: Դուք նախկին ԽՍՀՄ փարածքում՝ «հրավորանգ» փարածաշրջաններից մեկում, իր ժողովրդի կյանքի, ազատության ու արժանապարտության պաշտպանության դիրքերում կանգնած ամենամարտունակ բանակի հրամանատարն եք հանդիսանում: Այնուամենայնիվ, կցանկանայի խախտել ավանդույթը և Ձեզ հետ զրույցի սկզբում էքսկուրս կատարել դեպի անցյալը:

1988 թվականին Դուք 23 փարեկան էիք: Ինչո՞վ էիք զբաղվում այն ժամանակ, ինչի՞ց սկսվեց և ինչպե՞ս դասավորվեց Ձեր մասնակցությունը Ղարաբաղյան շարժմանը:

– 1988-ին ես աշխատում էի արտադրությունում: Այնուհետև մեկնեցի Լեհինգրադ: 89-ի սկզբին վերադարձա Ղարաբաղ և մարտին ամուսնացա:

Ղարաբաղյան շարժմանն իմ անմիջական փեսանեղի մասնակցությունը կապված է 89 թվականի վերջի հետ, երբ Խոջալուի իրադարձություններից հետո ես մտա դիմադրության խմբերից մեկը: Այդ խումբը ղեկավարում էր Մուրադ Պետրոսյանը: Ինձ հանձնարարեցին, և ես մի ոչ մեծ ջոկատ կազմակեր-

պեցի երիտասարդ կամավորականներից, որը հետագայում խաղաղ բնակչության պաշտպանության կոնկրետ խնդիրներ էր լուծում:

1991 թվականի մայիսին սկսվեց «Օղակ» ռազմագործողությունը: Դա ծանր ժամանակաշրջան էր: Մենք մեր գյուղերից շարերը կորցրինք: Դա Բերդաձորն էր, Շահումյանի շրջանում՝ Գեփաշենն ու Մարտունաշենը: Այն բանից հետո, երբ 14 գյուղ էլ Հաղորթի շրջանում կորցրինք, անհրաժեշտություն ծագեց ամեն գնով կանգնեցնելու հակառակորդի հետագա առաջխաղացումն այդ ուղղությունում: Առաջադրանք ստանալով՝ ես մեկնեցի Հաղորթի շրջան, որտեղ 70 հրացանավորից բաղկացած մարտական խումբ կազմավորեցի: Այդ ուժերով մեզ հաջողվեց Խանձաձոր գյուղի շրջանում դիմակայել ադրբեջանական օտնականներին ու խորհրդային զինվորներին:

Այդ գյուղի ազատագրումից հետո եկա Ստեփանակերտ, որպեսզի պարզեմ, թե ինչպես ավելի ամրապնդենք պաշտպանությունը: Սակայն տեղ հասնելուց հետո ինձ ձերբակալեց քաղաքի պարետությունը և հանձնեց ադրբեջանցիներին: Պարզվեց, որ ավելի վաղ «ռուսավյան գործով» Դոնի Ռուստովում ու Ղարաբաղում ձերբակալված մարդկանցից ոմանք ցուցմունքներ էին փվել իմ դեմ: Ինձ գցեցին հերաքննչական մեկուսարան, սկսվեցին հարցաքննություններն ու ամեն փեսակի փորձերը՝ ինձ օգտագործելու այդ գործի հետագա բացահայտման համար:

Այդ իրավիճակում ես նպատակադրվեցի կորել հետապնդման շղթան, և դա ինձ հաջողվեց. հունիսի 1-ին իմ ձերբակալվելուց հետո այլևս ոչ մի հայ ձերբակալվեց: Շրջանը փակվեց: Բնականաբար, գործի ընթացքում այդ շրջանի մեջ հայրավեցին և դառնացածները: Այդ նրանք էին, ովքեր կարծում էին, թե, մեկ ուրիշին բանախառնեց ներքաշելով, իրենք կարող են ազատվել: Այդպես չի լինում:

– **Ինչքա՞ն ժամանակ եք բանտարկված եղել, որտե՞ղ և Ձեզ համար ինչպիսի՞ն է եղել դա՝ ադրբեջանական զնդանը: Ծանակումներ, կտրանքներ եղե՞լ են արդյոք:**

– Սկզբում ինձ Շուշիի մեկուսարանում նստեցրին, 3 օրից հետո տեղափոխեցին Բաքու, այնուհետև՝ կրկին Շուշի: Ընդհանուր հաշվով՝ մոտ 7 ամիս: Բնականաբար, և՛ ծանակումներ են եղել, և՛ ծեծեր: Այնպեղ կոնֆերներ չէին բաժանում: Մանավանդ որ «ռուսավյան գործին» խառնվածներից մեկի կողմից իմ դեմ փրկված ցուցմունքները բավական պարզ ու հստակ են եղել: Երբ 1992 թվականին ազատագրում էինք Շուշին, այդ մարդկանց հարցաքննությունների արձանագրությունները մեր ձեռքն ընկան: Հիմա դրա շուրջ քաշքշուկ է սկսված: Ոմանք ջանում են իրենց արդար դուրս բերել՝ մեղքը ուրիշի վրա գցելով:

– **Ձեզ ինչպե՞ս հաջողվեց բանտից ազատվել, և ի՞նչ եղավ հետո:**

– Իմ եղբայրը Ստեփանակերտում կազմակերպեց Ադրբեջանի գլխավոր դատախազի տեղակալի գերումը, որից հետո համաձայնություն ձեռք բերվեց փոխանակման մասին: Փոխանակման պահանջով մեր կողմի ներկայացրած 12 մարդու ցուցակում կար նաև իմ ազգանունը:

Ազգաբնակչության վերադարձա՝ Սյունիականները և երկու օր հանգստացա: Ավելին ինձ թույլ տալ չէի կարող: Իմ հետագա ամբողջ գործունեությունը կապված է եղել զինված պայքարի կազմակերպման, մարտական կոնկրետ գործողությունների պլանավորման, նախապարաստման և իրականացման հետ:

1992 թվականին դարձա Սերժ Սարգսյանի փեղակալը: Այդ ժամանակ նա ղեկավարում էր Ղարաբաղի զինված ուժերը: Բայց հետագայում սրացվեց այնպես, որ ամբողջ պարաստանաբնակությունն ընկած էր ինձ վրա, և սփռված էի լուծելու բոլոր այն հարցերը, որոնք կապված էին Ղարաբաղի պաշտպանության հետ:

Դարելու իրավունքը, թե ինչ և ինչպես է արվել այն ժամանակ, այդ թվում՝ ինչն է ճիշտ եղել, և ինչը՝ սխալ, իմ կարծիքով, պարկանում է ականաբանների, ժողովրդին ու պարմությանը:

Ուզում եմ անկեղծորեն ասել: Արդեն այն ժամանակ ես հասկանում էի, որ հետագայում առանձին ղեկավարների համար ես անցանկալի մարդ կլինեմ: Ես գիտեի, թե ինչի եմ գնում: Բայց մեկ այլ ուղի ինձ թույլ տալ ես չէի կարող: Ինձ համար դա չկար էլ:

– Սամվել Անդրանիկի, Դուք ինչպե՞ս եք գնահատում, ամբողջությամբ վերցված, Հայաստանի քաղաքական ղեկավարության մոտեցումները Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծմանը:

– Ղարաբաղը Հայաստանի անկապելի մասն է: Այդ պարզաբանությամբ էլ, եթե Հայաստանը հավասարե, որ փարածքային վեճ ունի Ադրբեյջանի հետ, դա, իմ կարծիքով, գործընթացը կուղղեր բնական և ամենբնական հասկանալի ճանապարհով: Համաշխարհային հանրությունը, իսկ գլխավորը՝ մեր ժողովուրդը, այդ դեպքում կդադարեին մոլորության մեջ լինել:

Այդ հավասարումից հետո Հայաստանը կարող էր հայտարարել, որ այդ վեճը վարելու իրավունքը հանձնում է հայ ժողովրդի այն հարվածին, որն այսօր բնակվում և անցյալում բնակվել է վեճի առարկա հանդիսացող փարածքում:

Դրա հետ մեկտեղ, այսօրվա իրադրությունն այնպիսին է, որ Ղարաբաղը Ադրբեյջանի հետ հիմնախնդիր չունի, Ղարաբաղն անկախ է: Սակայն, ինչպես երևում է, հիմնախնդիր ունի ադրբեյջանական կողմը, և նա վեճն ավարտված չի համարում: Մենք դա հաշվի ենք առնում և պարզապես ենք վեճի շարունակման ամեն մի ձևի:

– Դուք ինչպե՞ս եք վերաբերվում այն բանաձևին, որի համաձայն՝ Ղարաբաղյան շարժումն ըստ էության եղել է պայքար հանուն Ղարաբաղի ապագաության: Ցանկալի է նաև լսել Ձեր կարծիքը ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի հետագա միասնացման ուղիների մասին: Մասնավորապես Դուք ինչպե՞ս կվերաբերվեիք ԼՂՀ-ում ՀՀ մշտական ներկայացուցչություն հիմնելու գաղափարին:

– Ապագաության մասին բանաձևը միանգամայն փեղին է և արդարացի: Հայաստանի մշտական ներկայացուցչությունը Ղարաբաղում միացումի փեսակներից անհեթեթություն է: Իսկ իրերի այսօրվա դրության շրջանակներում դա միանգամայն ընդունելի կլինեք: Այդպիսով՝ կապահովվեք համապատասխանությունը: Բացի այդ, եթե այդպիսի ներկայացուցչությունը լիարյուն լինի,

դա կարող է կոնկրետ շար օգուտ բերել: Ինչ վերաբերում է միացման ընդհանրապես, ապա, ըստ իս, այսօրվա շար բան կախված է փոփոխությունից: Իսկ այդ ոլորտում մենք չպետք է ձեռքներս մեկնած մնանք: Դա, նախ, ստորագրույց է, երկրորդ՝ լուրջ արդյունքներ չի տալիս: Ներդրողներ գտնել կարելի է, բայց այսօրվա Ղարաբաղում նրանք բացառապես իրենց անձնական շահերն են հետապնդելու, ըստ որում՝ նույնիսկ այդ պլանով ապագայի մասին չմտածելով: Մենք պետք է ինքնուրույն զարգանանք: Ռեսուրսներ դրա համար մենք ունենք. և՛ գյուղատնտեսական, և՛ էներգետիկ, և՛ արդյունաբերական: Կշռադարձված կադրային քաղաքականությունը, կոնկրետ մթերքների ստացման ուղղված ճյուղային ծրագրերի պետական ստորադրումը կարող են և պետք է ապահովեն փոփոխական աճն ու մարդկանց բարեկեցությունը: Ես կարծում եմ, որ Ղարաբաղը պետք է զարգանա առավել արագ փեմպերով, քան Հայաստանը: Միայն այդպես մենք կարող ենք մարդկանց շահագրգռել և ապահովել նրանց ներհոսքը ԼՂՀ:

Ավելի կոնկրետ խոսելով, ասենք, սեփականաշնորհման մասին՝ ես ճիշտ չեմ համարում որևէ օբյեկտ վաճառել, բյուջեում ինչ-որ սիմվոլիկ գումար ստանալ՝ չունենալով հստակ երաշխիքն այն բանի, թե այդ օբյեկտի հետ ինչ կկատարվի հետագայում: Պետք է լինի մի կոնկրետ մարդ կամ մարդկանց խումբ, որը կոնկրետ ծրագիր ու բիզնես-պլան ներկայացնի կառավարությանը, իսկ կառավարությունը որոշում կայացնի այդ հարցի վերաբերյալ: Եթե ընդունվում է, որ այդ ծրագիրը նպատակահարմար է, պետությունը պետք է դա ֆինանսավորի: Ըստ որում՝ սեփականության ձևակերպումը պետք է կատարվի միայն այն բանից հետո, երբ ծրագրի իրացման ընթացքում մարմին պետությանն ունեցած պարբեր:

– Կարելի՞ է համարել, որ այդպիսին է եղել Ձեր փեսակները վերջերս ստեղծված կառավարական ճգնաժամի ընթացքում:

– Ընդհանուր գծերով՝ այո:

– Պետք է ասել, որ կառավարական ճգնաժամի «ղարաբաղյան փարբերակը» դրական նորույթ է հետապնդողական ժամանակի հայկական պետական պրակտիկայում: Ցավոք՝ գործը չմնաց առանց դրան ինչ-որ հիվանդագին նրբերանգ հաղորդելու փորձերի, բայց, ճիշտն ասած, դրանք այնքան էլ արդյունավետ չեղան: Միայն ողջունել կարելի է այդպիսի փարբերակը, երբ փոփոխական գերակայությունների և կողմնորոշիչների մասին սկզբունքային վեճը նախորդում է առողջ փոփոխություններին ու որոշում դրանք:

Ինչ վերաբերում է զինված ուժերին, ապա, պաշտպանության ապահովման փեսակներից, դժվար է չհամաձայնել հայրենի բանաձևին. «Ով իր բանակը չի կերակրում, նա սփռված է լինում կերակրելու հակառակորդի բանակը»: Մյուս կողմից՝ ամեն բանակ էլ ինքնուրույն մեծություն չէ, դա քաղաքականության գործիք է և ենթարկվում է քաղաքական ղեկավարության որոշումներին:

Դուք ի՞նչ կարծիքի եք դրա վերաբերյալ:

– Ձեր հարցը ես հասկացա, հարկապես՝ նրա չարախայրված մասով: Այդ առնչությամբ այսպես կասեմ՝ ես հավատում եմ այն բանին, որ, կարարելով քաղաքական ղեկավարության կարգադրությունները և համապատասխան հրամաններ փայտվ գործին, ես երբեք սփիլված չեմ լինի ընկրություն կարարելու կարգապահության և խղճի միջև:

«ԾՐԱԳԻՐԸ ՈՉ ԹԵ ԿԱՐԴԱԼՈՒ, ԱՅԼ ԻՐԱԳՈՐԾԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ Է...»

Հարցազրույցը՝ Սիրվարդ Մարգարյանի, «Մարտիկ», սեպտեմբեր, 1998թ.

1998թ. սեպտեմբերի 27-ին, փեղական ինքնակառավարման մարմինների ընկրությունների օրը, ժամը 12-ին, թիվ 17 ընկրարարածք քվեարկելու եկավ ԼՂՀ պաշտպանության նախարար, Արցախի հերոս, գեներալ-լեյտենանտ Սամվել Բաբայանը: Քվեարկությունից անմիջապես հետո նախարարը հայտնվեց լրագրողների «օղակման» մեջ:

– **Պարոն Բաբայան, վարա՞հ եք Ձեր ընկրությանը:**

– Իհարկե, վարահ եմ:

– **Դուք ո՞ւմ օգրին քվեարկեցիք:**

– Պարզ չէ՞՝ ում օգրին... Կարեն Բաբայանի:

– **Եվ ինչի՞ օգրին ամենից առաջ...**

– Բարեկեցության:

– **Պարոն Բաբայան, արցախցիներն ընկրության փորձ արդեն ունեն, սակայն ներկայիս ընկրությունն իր փեսակի մեջ եզակի է, այն ի՞նչ է խորհրդանշում:**

– Խորհրդանշում է 3 փարվա գուսպ, հավաքական, անվարձահատույց աշխատանք:

– **Ձեր թեկնածուի բնավորության ո՞ր հատկանիշներն եք առավել գնահատում:**

– Ես գրնում եմ, որ նա բնավորությամբ զգացմունքային է, սրվացավ, անհանդուրժողական և չի կարող անարբեր անցնել ժողովրդին հուզող ամեն հարցի կողքով: Ես կարող եմ նաև երբեմն անարբեր լինել, բայց նա մի քիչ այլ կերպ է նայում իրերին և ամեն ինչ իր սրտին մոտ է ընդունում, նա այլ բնավորություն ունի:

– **Դուք որքանո՞վ եք աջակցելու Կարեն Բաբայան քաղաքապետին:**

– Դա էլ մի ավելի մեծ պրոբլեմ է. ոչ թե որքանով, այլ՝ բոլոր հարցերը պետք է լուծվեն:

– **Ի՞նչ եք կարծում, նոր քաղաքապետը կկարողանա՞ իր ծրագրի բոլոր կետերն իրագործել:**

– Անպայման: Ծրագիրը թղթի վրա գրված է ոչ թե կարդալու, այլ իրականացնելու համար: Ծրագրի բոլոր կետերն էլ շար լուրջ մտածված, գրված են, գումարները՝ հաշվարկված, և բոլոր կետերն էլ անպայման իրագործվելու են:

– **Իսկ որքանո՞վ է քաղաքապետն առնչվելու պաշտպանության նախարարության հետ, եթե ընկրանեկան հանգամանքները հաշվի չառնեն:**

– Քաղաքապետը ոչ մի կապ չի ունենալու ՊՆ-ի հետ, սակայն, անկախ նրանից, թե ով կլինի քաղաքապետը, ես սարարելու եմ, որ գործն առաջ գնա: Իսկ նրա դեպքում կրկնակին եմ անելու:

– **Սկզբունքային հարցերում դուք վիճո՞ւմ եք:**

– Իհարկե:

– **Ձեր բարեմաղթանքները նորընտիր քաղաքապետին:**

– Ցանկանալ, որ նա իր բոլոր խոսքումները կարարի և մարդկանց օգնի, իրոք, նորմալ կյանքի վերադառնալու:

– **Պարոն Բաբայան, մենք չենք կարող գոնե մեկ ռազմական թեմայով հարց չուղղել Ձեզ... ԼՂՀ ՊԲ-ում սկսված են զորավարությունները, մեր բանակի մասին խոսվում է որպես ամենամարտունակի: Ձեր կարծիքով, ինչպիսի՞ք կլինեն արդյունքները:**

– Նորմալ, դրական: Ես չեի ասի, որ ամենալավն ենք, բայց պետք է հասնենք ամենից լավին: Զորավարությունները դեռ մեկ ամիս շարունակվելու են, արդյունքները վերջում կերևան:

– **Իսկ ի՞նչ կասեք այն մասին, որ որոշ երկրներ հեփաքրքրություն են ցուցաբերում սկսված զորավարությունների կապակցությամբ:**

– Դա նրանց պրոբլեմն է. մենք մեր պետության փարածքում զորավարություններ ենք կազմակերպում, դա մեր իրավունքն է: Պարզապես փեղակ ենք պահել, որ լինելու են... հասկանալով, որ այդ աղմուկը կլինի (Ադրբեջանում նախագահական ընկրություն է շուրտվ), բայց մեր զորավարությունները դրա հետ ոչ մի կապ չունեն: Դա, նորից եմ կրկնում, իրենց պրոբլեմն է ի վերջո, իսկ մեր պետության մեջ մենք էլ մեր իրավունքներն ունենք:

Թարգմանություն ռուսերենից, «Նովոե վրեմյա»
("Новое время"), 3 հոկտեմբերի 1998թ.

– **Պարոն Բաբայան, մեր նախորդ գրույցի ժամանակ՝ ամռան սկզբին, նոր վարչապետի և կառավարության նշանակումից անմիջապես հետո, Դուք ԼՂՀ-ում ճգնաժամի հիմնական պարճառ անվանեցիք այն ոչ ճիշտ քաղաքականությունը, որը վարվել է վերջին 3-4 փարում: Գործերն ինչպիսի՞ք են այսօր:**

– Ես գրնում եմ, որ արդեն առաջխաղացումներ կան, և փնտրեսական զարգացման այն մոտեցումները, որ ես էի առաջարկում, հիմա սկզբունքորեն իրացվում են: Խոսքն այն մասին է, որ մենք՝ ղարաքաղցիներս, ինքներս պետք է սրելոծենք մեր փնտրեսությունը, այլ ոչ թե միայն սպասենք արաասահմանից

ներդրումների և օգնության: Կարծում եմ՝ արդեն գալիք փարվա սկզբին կարելի է խոսել իրական արդյունքների մասին:

– Օրերս ձայների ճնշող մեծամասնությամբ Սփեփանակերպի քաղաքապետ է ընտրվել Ձեր եղբայր Կարեն Բաբայանը: Դուք ինչո՞վ կբացատրեք, որ նա վերադառնում է մեծ քաղաքականություն: Չէ՞ որ երբ մի քանի ամիս առաջ նա հրաժարական տվեց ԼՂՀ ներքին գործերի նախարարի պաշտոնից, Դուք հայտարարեցիք, որ դա արվում է լոկ նրա համար, որպեսզի ապացուցվի, որ Բաբայան եղբայրներն ամենևին էլ իշխանության չեն ձգտում:

– Երբ եղբայրս պաշտոնաթող էր լինում, ես ասել եմ՝ նա սովորական պետական պաշտոնյա չի լինելու, այսինքն՝ մի մարդ, որին նշանակում են: Իսկ Կարեն Բաբայանի ներկայիս վերադարձը, ինչպես Դուք արտահայտվեցիք, մեծ քաղաքականություն, իր հստակ ու պարզ դրդապատճառներն ունի: Ոմանք ինչպես Ղարաբաղում, այնպես էլ Հայաստանում, ասում էին, թե մենք հեղինակություն չունենք հանրապետության բնակչության շրջանում, իսկ մեր հարցերն, իբր, լուծում ենք ուժային մեթոդներով: Ինչպես Դուք կարողացաք համոզվել, Սփեփանակերպի քաղաքապետի ընտրություններն անցան լիովին քաղաքակիրթ ու ժողովրդավարական ձևով: Այդպիսով՝ ԼՂՀ մայրաքաղաքի բնակչությունը քվեարկեց Բաբայանների և այն ամենի օգտին, ինչ մենք արդեն մի քանի փարի ի վեր իրականացնում ենք ժողովրդի համար: Կարենի օգտին քվեարկած շուրջ 87%-ը ինչ-որ չափով նաև իմ հանդեպ վստահության արտահայտություն է:

– Դուք ինչո՞վ կբացատրեք, պարոն նախարար... Ձեր անձի մասին գոյություն ունեցող մեծաքանակ առասպելները, լեգենդներն ու լուրերը: Դրանից շատերին կարելի է ծանոթանալ ոչ թե Ղարաբաղում, այլ՝ Հայաստանում:

– Խորանալ չէի ցանկանա, միայն կասեմ հետևյալը. շատերի սրտով չեն իմ դիրքորոշումները փոփոխության ու քաղաքականության ասպարեզներում: Եվ ընդհանրապես, նրանք ուզում են, որ ես չմիջամտեմ շար հարցերի: Բայց եթե չմիջամտեմ, շահեկան չի լինի ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի համար: Իմ հակառակորդները բանեցնում են մասնավորապես իմ անվան վարկաբեկման մեթոդներ: Բայց դրանով ոչնչի չեն հասնի:

– Վերջին ժամանակներս շատ հաճախ կարելի է երևանում լսել Հայաստանի նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի հետ Ձեր ունեցած փարակարծությունների մասին:

– Ռոբերտ Քոչարյանի հետ ես անձնական փարաձայնություններ չունեմ և չեմ ունեցել: Պարահում է՝ ես համաձայն չեմ լինում նրա հետ, կամ նա ինչ-որ բանում համաձայն չէ ինձ հետ: Բայց դա բնական է: Ես իրավունք ունեմ իմ կարծիքն արտահայտել, նա՝ իրենը: Գուցե որևէ մեկի սրտով կլինի, որ մեր միջև անձնական փարաձայնություններ ծագեն: Բայց ի՞նչ անձնական հիմնախնդիրների կամ պարավանդության մասին կարող է խոսք լինել, երբ, ըստ էության, մեր ազգի բախարն է որոշվում:

– Հայկական մամուլում փարածված ևս մեկ վարկածը քաղաքական հակամարտությունն է Ռոբերտ Քոչարյանի ու Մերժ Մարգարյանի՝ մի կողմից, և Վազգեն Մարգարյանի ու Սամվել Բաբայանի միջև՝ մյուս կողմից:

– Հակամարտող երկու քաղաքական փանդաններ գոյություն չունեն: Կան որոշ դիրքորոշումներ, երբ Վազգեն Մարգարյան ինձ հետ է համաձայն, կամ ես՝ նրա հետ, բայց ես չեմ ասի, թե դա փանդան է:

– Ինչքանո՞վ է ճիշտ, պարոն Բաբայան, հաղորդումն այն մասին, թե ԼՂՀ սահմանադրության նախագծում նախագահի պաշտոն չի նախատեսված: Դուք ինչպե՞ս եք վերաբերվում Ղարաբաղում կառավարման ձևի հարցին. նախագահակա՞ն, թե՞ խորհրդարանական հանրապետություն:

– Ես արդեն արտահայտվել եմ խորհրդարանական հանրապետության օգտին: Եվ ահա թե ինչու. կրիտիկական շրջանում պետության ճակատագրի համար պարասխանաբանությունը չպետք է մեկ մարդ ստանձնի, քանի որ նա կարող է սխալներ թույլ տալ: Իսկ կառավարման խորհրդարանային կարգի դեպքում վճիռները կոլեկտիվ ձևով են կայացվում: Կարծում եմ՝ հայ ժողովրդի համար խորհրդարանական հանրապետությունն առավել ընդունելի է, քան նախագահականը:

– Կարո՞ղ է այնպիսի իրադրություն ստեղծվել, երբ ԼՂՀ վարչապետի պաշտոնը Դուք զբաղեցնեք:

– Եթե փոփոխական ճգնաժամ լինի, և եթե որևէ պաշտոն առաջարկեն ինձ, ես կարող եմ պարասխանաբանություն ինձ վրա վերցնել: Բայց բանակը ես երբեք չեմ թողնի, մինչև դարաբաղյան հիմնախնդիրը չլուծվի:

– Պարոն նախարար, Դուք մասնակցել եք Սփեփանակերպում ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահների հետ վերջին հանդիպումներին: Կարո՞ղ է արդյոք բանակցային գործընթացը վերջապես դուրս գալ ներկայիս փակուղուց:

– Համանախագահներից լսածներս հիմք են տալիս արձանագրելու. կարելի է ընդունելի ձևակերպումներ գրել և առաջ ընթանալ կարգավորման գործում: Բայց չորապես պետք չէ: Հնարավոր է՝ Ադրբեջանում նախագահական ընտրություններից հետո միջնորդներից փաստաթուղթ ստանանք և դրա վրա աշխատենք:

Ակնհայտ է մի բան: Եթե Ադրբեջանը կամենում է հիմնախնդիրը լուծել խաղաղ ճանապարհով, նա պետք է իրափոխական նոր առաջարկություններ անի, այլ ոչ թե կաշած մնա Ղարաբաղի ինքնավարության պնդմանը: Բաբվի նման կոշտ մոտեցման դեպքում ոչ մի լավ բան սպասել չի կարելի:

– Եվ այնուամենայնիվ, եթե ամենամոտ ժամանակներս բանակցությունները մեռյալ կետից չշարժվեն, արդյոք կարո՞ղ են, ասենք, անցանկալի հետևանքներ լինել մեր փարաձայնության համար:

– Նման դեպքում բարդություններ, բնականաբար, կծագեն: Հնարավոր է նույնիսկ ռազմական գործողությունների վերսկսումը:

«ՉԿԱ ԵՐԿՈՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ»

ԼՂՀ պաշտպանության նախարարը՝
Երևանի պետիամալսարանում
Թամարա Ղալեյան, «Հայաստանի Հանրապետություն», 22 դեկտեմբերի
1998թ.

... Դաիլիճը բառացիորեն կլանում էր յուրաքանչյուր խոսքը՝ բարբառային շեշտադրումներով ու լեզվառական բազում դրսևորումներով, բայց այնքան հայերեն ու հայավարի... Մանավանդ պետական պաշտոնյայի շուրթերից լսել չմանկող, չղողված ու չավաղված խոսք՝ ուղղակի հազվադեպ է։ Ու ժամանակ առ ժամանակ ԼՂՀ պաշտպանության նախարար Սամվել Բաբայանի խոսքն ընդհարվում էր ծափահարություններով։ Խոսում էր առանց այլալայության. «Ես կարիերիստ չեմ... նախագահ դառնալ չեմ ուզում... Դարաբաղից դուրս էլ ինձ չեմ պարկերացնում... 92-ից ես միշտ իշխանություն եմ ունեցել ու պարասխանավորություն կրել... Ոչ մի բանակցություն չի եղել, որին ես չմասնակցեի, կամ կոնկրետ ինձ հետ չքննարկվեր...»:

Ըստ բանախոսի՝ Դարաբաղում իշխանությունների միջև հակասություն չի եղել ու չի լինելու։ Այլ բան է, որ Դարաբաղի և Հայաստանի փոխհարաբերության այսպիսի զարգացումը Սամվել Բաբայանի սրտով չէ։ Իսկ փոխհարաբերության խնդիրներն էլ իրեն հետաքրքրում են այնքանով, որքանով դրանք առնչվում են բանակի խնդիրներին, քանի որ «սոված փղամարդը չի կարող կռիվ գնալ...»։ Ըստ Սամվել Բաբայանի, բանակն, այո, լուրջ խնդիրներ ունի, մասնավորապես, 150 հազ. բնակչությունից պահանջել հինգ-վեց հազարանոց որակյալ սպայական կազմ, անհիմն է... Մյուս կողմից՝ զինվորների 40 %-ի կրթական մակարդակը 4-րդ, 5-րդ դասարանից չի բարձրանում... Եվ այս փաստի հետ հաշվի նստել է պետք...

Խոսելով Հայաստան-Դարաբաղ հարաբերությունների մասին՝ ԼՂՀ պաշտպանության նախարարը շեշտեց. «Չկա երկու հայկական պետություն... Մենք ապրում ենք միևնույն փոխհարաբերական գոտում, գործում նույն քաղաքական դաշտում, առաջնորդվում նույն օրենքներով... Աշխարհի համար մենք երկու պետություն ենք, բայց մեր ներսում այսպես մտածելն անհասկանալի է... Մենք միասին ենք հաղթել այս կռիվում...»։ Բայցև չի նշանակում, թե Հայաստանի ու Դարաբաղի միջև բոլոր կնճիթները հարթված են. «Մենք Հայաստանի իշխանությունների առջև դնում ենք կոնկրետ հարց. փոխգիշումային տարբերակով ի՞նչ ենք զիջելու, ի՞նչը չենք զիջելու... Էն գլխից թող ասեն՝ մեզ հող պե՛տք է, թե՛ ոչ...»։ Մյուս կողմից՝ Սամվել Բաբայանը էական տարբերություն էր տեսնում ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահների այս և նախորդ առաջարկների միջև, քանի որ հենց Ադրբեյջանի մերժողական դիրքն ինքնին ինչ-որ բան նշանակում է, իսկ փաստաթուղթը բանակցությունների ճանապարհով ապահովում է Դարաբաղի անկախության հնարավորությունը՝ ի տարբերություն նախորդի, որն ի սկզբանե Դարաբաղը դիպում էր Ադրբեյջանի կազմում։ «Ընդհանուր պետություն» ձևակերպումը Սամվել Բաբայանը չի ընդունում, քանի որ, ըստ նրա, դա քաղաքական

բառախաղ է։ Փոխգիշումների ճանապարհն ընդունելով, որ «մի բան պիտի զիջել», նա մերժում է Լաչինի ու Քելբաջարի հանձնումը. «Ձեր գրավածը ձեզ հալալ, մերը՝ մեզ...»։ Նրա կարծիքով՝ չարժե շարունակ խոսել Ճահումյանից, վաղն էլ հիշել Նախիջևանը, հետո՝ գուցե՝ Արևմտյան Հայաստանը. «Ծովից ծով Հայաստանն էլ մեր հողն է, թող տան... Տվող կա՞ բայց...»:

Անդրադառնալով Դարաբաղի զարգացման հեռանկարներին՝ Սամվել Բաբայանը նշեց, որ Դարաբաղին պետք է առանձնակի մոտեցում, և այս հարցը ևս դրված է Հայաստանի իշխանությունների առջև։ Քանի որ ներկայումս Դարաբաղցիներից շատերը բնակարաններ ունեն Հայաստանում և կարող են թողնել իրենց բնակավայրերը, ուստի պետք է ոչ թե «սահման դնել և ասել՝ չի կարելի» (որը դարձյալ տարբերակ է, բայց իր կողմից ոչ ընդունելի), այլ՝ փոփոխությունը խթանելու պայմաններ ստեղծել, այնպես որ Հայաստանից հոսք լինի Դարաբաղ և ոչ հակառակը։ Սամվել Բաբայանն իրեն պարասխանաբար է զգում արյամբ ազապագրված հողի համար։

Այն հարցին, թե ինչպես է վերաբերվում Վազգեն Մանուկյանի այն հայտարարությանը, ըստ որի՝ Հայաստանի ու Դարաբաղի փոխհարաբերությունը գրավում է 4 մարդու ձեռքին, որոնցից մեկն էլ Սամվել Բաբայանն է, վերջինս պարասխանեց, որ ժամը 16-ին պայմանավորվածություն ունի նրա հետ՝ հենց այդ հարցով. եթե մի մարդու ասում են՝ գող ես, պիտի ասեն, թե ինչ է գողացել. «Նա իմ մասին իրավունք չունի այդպես խոսելու...»:

Հարցազրույց «Ազգայություն» ռադիոկայանին,
2 ապրիլի, 1999թ.

– Արդյո՞ք ճիշտ են այն տեղեկությունները, որ Դուք խորհրդարանական նախընտրական պայքարում հովանավորում եք «Իրավունք և միաբանություն» նախընտրական դաշինքի և Սամվել Ճահումյանի «Ազգային պետություն» կամ որևէ այլ քաղաքական ուժի, գործչի ընտրարշավը։

– Այո, իրոք, ես հովանավորում եմ «Իրավունք և միաբանություն» նախընտրական դաշինքը։

Ի դեպ՝ Սամվել Ճահումյանի «Ազգային պետություն» կուսակցությունը նույնպես մտադրություն ուներ միանալու այդ դաշինքին։ Սակայն դա տեղի չունեցավ։ Այնպես որ այսօր այն դուրս է մնացել մեր հետաքրքրության փոխադաշտից և, բնականաբար, չի կարող օգտվել մեր հովանավորությունից։

– Ո՞րն է նման հովանավորության քաղաքական նպատակը։

– Կարծում եմ՝ նպատակը պարզ է ու հասկանալի։ Անձամբ ես, ինչպես միշտ, այսօր նույնպես իրավական պետության ստեղծման կողմնակից եմ, որի շրջանակներում ամեն քայլափոխի իրեն զգալ պիտի տա օրենքի գերակայությունը։ Կարծում եմ՝ շար-շարերը կհամաձայնեն ինձ հետ, որ առանց իրավական համապարփակ դաշտի ստեղծման դա անհնար է։ Հանրահայտ է, որ այդ իրավական դաշտը ստեղծվում է առաջին հերթին խորհրդարանում, այն-

պես որ անարարներ անցնել խորհրդարանական ընտրությունների կողքով անհնար է: Ժողովուրդն իր թիկունքին, ամեն քայլափոխի պեսք է զգա իր ընտրյալների շնչառությունը և համոզված լինի, որ օրենսդիր մարմնում քննության առնվող յուրաքանչյուր խնդիր ուղղված կլինի իր կենսամակարդակի բարձրացմանը, բարեկեցության ամրապնդմանը:

Գաղափար է, որ Հայաստանի փոփոխական զարգացման վերաբերյալ իմ պարկերացումները միանգամայն այլ են, քան, ասենք, ներկայիս իշխանությունների վարած քաղաքականությունը: Բերեմ կոնկրետ մեկ օրինակ. սեփականաշնորհման գործընթացում Հայաստանի ամենախոշոր ձեռնարկություններին քեր են դարձել հիմնականում իշխանության ներկայացուցիչները կամ այսպես ասած պետական չինովնիկները: Այդ ձեռնարկությունների զգալի մասը ինչ-ինչ պարզառենքով այսօր չի գործում: Ես այն կարծիքին եմ, որ պեսք է ընտրվի այնպիսի խորհրդարան, որը կընդունի մի օրենք, համաձայն որի՝ չգործող գործարանները ենթարկվեն հնգապարիկ ավելի գույքահարկման, քան նրանք, որ գործում են: Նման պարագայում այս ձեռնարկատերերը ստիպված պեսք է լինեն կարարելու խոշոր ներդրումներ՝ նոր աշխատատեղեր ապահովելով բնակչության համար, կամ ճարահարյալ կիրառարվեն այդ ձեռնարկություններից:

Հայաստանի փոփոխական զարգացումը մեզ՝ դարաբաղցիներիս, համար եղել և մնում է ամենաառաջնային և կենսական խնդիր, որովհետև մենք առանց Հայաստանի հզորացման և բարգավաճման չենք պարկերացնում Լեռնային Ղարաբաղի վաղվա օրը: Ահա, թերևս, այն հիմնական պարզառեններից մեկը, որ ես անհրաժեշտ եմ գրել հովանավորելու «Իրավունք և միաբանություն» նախընտրական դաշինքը:

– **Ինչպիսի՞ կանխարեսումներ ունեք Ձեր հովանավորած ուժերի՝ ապագա խորհրդարանում զբաղեցնելիք տեղերի առթիվ, և, Ձեր կարծիքով, այս ուժերից ընտրված պարզառենները օրենսդրական հարկապես ի՞նչ գործունեություն պիտի ծավալեն:**

– Ես կանխարեսումներ անելու սովորություն չունեմ: Խորհրդարանն ընտրվելու է ժողովրդի կողմից, և ես շատ կուզենայի, որ գոնե այս անգամ ժողովուրդը կարարի միանգամայն ճիշտ ընտրություն, որովհետև գուցե հենց այս ընտրությամբ պայմանավորված լինի Հայաստանի ու նաև Լեռնային Ղարաբաղի ապագան: Մի խոսքով՝ ժամանակը ցույց կտա, թե մենք ինչպիսի ընտրություն կարարեցինք:

– **Հայաստանի բարձրաստիճան պաշտոնյաներից մեկն ասել է, թե «լավ ձիու» վրա չեք դնում Ձեր խաղաղումարը, ինչպե՞ս եք սրան վերաբերվում:**

– Ես մի թույլություն ունեմ. սիրում եմ անպաշտպաններին, թույլերին և փկարներին: Մի խոսքով՝ նրանց, ում իրավունքները ոտնահարվել են: Նրանք միշտ էլ աջակցության կարիք ունեն, ես մնում եմ այն կարծիքին, որ հենց նրանք են արդարացի, պեսք է սարար կանգնել նրանց, որպեսզի կարողանան արդարություն հասարարել այս երկրում: Ինչ վերաբերում է ուժեղներին, չեմ կարծում, որ նրանք որևէ պաշտպանության կարիք ունեն: Ես ժողովրդի

այն հարվածի կողմն եմ, որն աջակցության կարիք ունի իր ճշմարտությունը հասարարելու համար:

– **Որքա՞ն գումար եք նախարեսում Ձեր այս հովանավորության համար:**

– Չի բացառվում, որ այս հովանավորությունը ֆինանսական աջակցության կարիք չունենա: Նրանք, ովքեր կողմնակից են, որ Հայաստանը լինի հզոր և բարգավաճ պետություն, որ մենք դառնանք արժանապարիվ ազգ, մեզ կաջակցեն: Բացի այդ՝ չեմ կարծում, որ բոլոր խնդիրները կարելի է լուծել ինչ-որ գումարներով: Պեսք է նվաստացնել մարդկանց, առավել ևս՝ արժեգրել փողի ունենալիք խորհրդարանական ընտրությունները:

– **Հայաստանի մամուլը գրում է, որ ընտրապայքարը հիմնականում ծավալվելու է Վազգեն Սարգսյանի և Սերժ Սարգսյանի հովանավորած քաղաքական ուժերի միջև, Դուք Ձեր ուժերը կհամարեիք երրո՞րդը:**

– Անկեղծ ասած՝ ես նման խնդիր չեմ դրել իմ առաջ, թե մենք այս ընտրապայքարում որերորդ ուժը կներկայացնենք: Նորից եմ կրկնում՝ ընտրությունների արդյունքում ամեն ինչ կպարզվի, առավել ևս այն, թե ո՞ր քաղաքական գործիչներն են օգտվում ժողովրդի վարահությունից, աջակցությունից: Կարծում եմ՝ պեսք է անել ամեն բան, որպեսզի նոր խորհրդարանում ընտրվեն մեր ազգի լավագույն գավակները՝ անկախ իրենց կուսակցական պարկանելությունից, պեսք է անել ամեն բան, որպեսզի ընտրությունները լինեն արդար և թափանցիկ: Միայն նման պարագայում մենք կարող ենք վարահ լինել մեր վաղվա խոստումնալից օրվա հանդեպ: Այլընտրանք չկա: Նոր խորհրդարանն իր մակարդակով, բոլոր առումներով ժողովրդանապար օրենքներով պեսք է գերազանցի նախորդներին: Ես դրան եմ ձգտում և համոզված եմ, որ այստեղ արարողոց ոչինչ չկա:

– **Ի՞նչ սահմաններում եք տեսնում ԼՂՀ ղեկավարության մասնակցությունը ՀՀ քաղաքական գործընթացներին:**

– ԼՂՀ ղեկավարությունը բոլոր բնագավառներում էլ համագործակցել է և կշարունակի առաջիկայում նույնպես: Դա օրինաչափ երևույթ է: Այլ հարց է, թե որքանով է արդյունավետ այդ համագործակցությունը: Անձամբ ես մնում եմ համակողմանի համագործակցության կողմնակիցը: Եվ իմ ամենօրյա գործունեությամբ կնպաստեմ դրան:

Արդի փուլում, երբ Հայաստանում իշխանության համար պայքարը հեղափոխության է առավել լարված բնույթ, հաճախ անգամ անտեսվում են ժողովրդավարական սկզբունքները, որն իր բացասական ազդեցությունն է թողնում նաև Լեռնային Ղարաբաղի վրա, կարծում եմ, որ մեր մասնակցությունը դառնում է կենսական անհրաժեշտություն:

Վերջիվերջո, մենք՝ դարաբաղցիներս, գրնում ենք, որ Լեռնային Ղարաբաղը Հայաստանի բաղկացուցիչ մասն է:

«ԵՍ ԱՅՍՕՐ ԷԼ ԵՄ ԽՆԴՐՈՒՄ, ՈՐ ԻՆՉ
ԱԶԱՏԵՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻՑ»

Հարցազրույցը՝ Արամ Աբրահամյանի,
«Առավոտ», 30 ապրիլի 1999թ.

– Մեր խոսակցությունը սկսենք բոլորի կողմից ընդունված այն ճշմարտությունից, որ մենք մի ազգ ենք, մի թիմ ենք, և փոքրեր հաղթածների, փրկվածների հետ կապված բոլոր խոսակցությունները սին են և վնասակար: Բայց երբեմն Հայաստանից և Ղարաբաղից այնպիսի ձայներ են հնչում, որ փափաքում են սպառնալու, թե մենք իրար խանգարում ենք:

– Ո՛հ, ինձ չի թվում, որ մենք իրար խանգարում ենք: Նման փրամադրություններ են սերմանում որոշ ուժեր, որոնք ցանկանում են պղծություն ցնծություն արձակել: Երևի ճիշտ կլինի, որ այդ մասին ժողովուրդն արտահայտվի, և մենք կզգանք, որ նման մթնոլորտ փորձում է ստեղծել քաղաքական վերնախավի մի մասը, և ժողովրդի փրամադրության հետ դա կապ չունի:

– Հնարավոր է արդյոք, որ, Ձեր՝ ակտիվ քաղաքականության ընդարձակ մրցակցի հետ կապված, սրվեն Հայաստանի և Ղարաբաղի միջև հակասությունները:

– Չեմ կարծում, որ դրանով պիտի այդ հակասությունները սրվեն: Արդեն սրված են, դրանից ավելի չի լինի: Ես մտածելով եմ քաղաքականություն մտնել, ունեմ իմ փեսակները, թե ինչպես է պետք դուրս բերել ժողովրդին այս ծանր վիճակից: Ամեն մի պարասխանաբան մարդ պետք է իր առաջարկներն անի, թե ինչպես է հնարավոր շրկել վիճակը: Ես պարասխանում եմ իմ այս կոնկրետ առաջարկը հրապարակելու մասին, և թող մարդիկ դարձնեն՝ որպեսզի են գալիս իմ մտածածությունները: Պետք չէ կարծել, որ եթե մարդը քաղաքականություն է մտնել, ուրեմն անպայման ինչ-որ շահ ունի: Ես ոչ մի շահ չունեմ՝ բացի ժողովրդի նորմալ, բարեկեցիկ կյանքից:

– Որքանով եք Դուք բնականոն համարում, որ Հայաստանի մի հարվածի ուժային նախարարը, որն ամբողջ Հայաստանի պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանի և զինված ուժերի գլխավոր հրամանատար, նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ստորադասն է, ստեղծում է իր սեփական քաղաքական ուժ՝ «Իրավունք և միաբնություն» դաշինքը, որն ընդգրկում է ժամանակակից հակադրվելու է Ձեր ղեկավարների կողմից հովանավորված «Միասնություն» դաշինքին: Այդ բախումը որքա՞ն է նորմալ պետության համար:

– Առաջինը՝ ես չեմ կարծում, որ որևէ բախում է եղել կամ լինելու է: Երկրորդը՝ ես չեմ կարող մտնել Վազգեն Սարգսյան-Կարեն Դեմիրճյան դաշինքի մեջ գուցե գաղափարական պարզամտությունով:

– Այդ դաշինքի գաղափարներից որո՞նք են Ձեզ համար անընդունելի:

– Ինձ համար անընդունելի է, որ այդ դաշինքը ստեղծվել է որոշակի մի նպատակով, որին ես համաձայն չեմ: Ավելի մանրամասն ես չեմ ուզում խոսել դրա մասին, գուցե իմ հաշվարկները սխալ են, և հետո դա չփորձեն շահարկել:

Ես ունեմ փրամադրության զարգացման իմ ծրագրերը և փորձելու եմ, որ հնարավորին չափ իմ առաջարկներն ընդունվեն: Այսպես ես որևէ բախում չեմ տեսնում:

– Բայց Ձեր հովանավորած թեկնածուներն ու «Միասնության» թեկնածուներն ընդգրկությունների ժամանակ պայքարելու են իրար դեմ:

– Պետք է լինի ազնիվ պայքար, և այսպես ուժային մեթոդներ չեն կիրառվելու: Իմ կարծիքով՝ դա չպիտի լինի:

– Ենթադրենք՝ մայիսի 30-ի գիշերը ընդարարածք են մտնում «Միասնության» դաշինքի կողմնակիցները, «Ֆիդայիներն» ու երկրապահները և փորձում են գողանալ քվեարույնը կամ ծեծել այլ թեկնածուների, վստահված անձանց: Դուք ի՞նչ եք դրան հակադրելու:

– Ոչինչ՝ օրենքից բացի: Բայց ինձ չի թվում, թե այդպիսի դեպքեր են լինելու: Բոլորս հասկանում ենք, որ ընդգրկությունները պետք է ազնիվ լինեն, և խորհրդարանում իսկապես ժողովրդի ընտրյալները հավաքվեն:

– Դուք չեք կարծո՞ւմ, որ, հակադրվելով Ձեր՝ քաղաքականություն մտնելուն, Ձեզ կարող են ազդարել նախարարի պաշտոնից:

– Խնդրեմ, որևէ պրոբլեմ չունեմ: Ես մի քանի անգամ ասել եմ, որ ինքս եմ դիմել ինձ պաշտոնից ազատելու համար: Ցանկացած պահի կարող եմ ազատվել:

– Եվ Դուք խաղա՞ղ եք հեռանալու:

– Իհարկե՝ խաղաղ: Ես ոչ մեկի համար խնդիր չեմ ստեղծի: Եվ այսօր էլ եմ խնդրում, որ ինձ ազատեն աշխատանքից: Պաշտոնն ինձ իսկապես կաշկանդում է:

– Ի՞նչն է, որ Ձեզ դուր չի գալիս Հայաստանի կառավարության փրամադրական քաղաքականության մեջ, և դրանից փոքրերով ի՞նչ եք Դուք անում Լարաբաղում:

– 1995 թվականի 130 միլիարդ դրամ բյուջեով Հայաստանի բնակչությունն ապրում է համարյա նույն թշվառության մեջ, ինչն այսօր՝ 260 միլիարդով: Այդ երկու անգամ ավելացումը կորում է կոնկրետ նորմափվային ակտերում: Պարզվում է, որ պետական հիմնարկների, պետական բյուրոկրատիայի սպասարկման ծախսերը նույնպես աճել են մոտ երկու անգամ: Ասենք՝ նախարարն ունեցել է փարեկան 800 հազար դրամ ծախս ծառայողական մեքենայի համար: Այսօր նույն ծախսը բյուջեում դարձել է 1 միլիոն 200 հազար դրամ: Նույնը՝ փոխնախարարը, վարչության պետը և մնացած պաշտոնյաները: Այդ գումարները, մեր կարծիքով, փոշիանում են: Լարաբաղում այս նորմափվակները փոխվել են, և բյուջեի մոփավորապես 30 փոխոց գնում է աշխատավարձի բարձրացմանը և ներդրումային քաղաքականությանը: Մենք առաջարկում ենք նույնը անել Հայաստանում: Այսօր Լարաբաղում ուսուցիչը ստանում է 21–25 հազար դրամ, թոշակառու՝ 6–7 հազար դրամ, որովհետև, օրինակ, նախարարի ծառայողական մեքենայի վրա միլիոններ չենք մսխում: Մենք թվեր չենք ուռճացնում գումարները փոշիացնելու համար: Հրապարակեք Լարաբաղի այս փորձը բյուջեն Ձեր թերթում, թող փրամադրականները դա քննարկեն, ճիշտն ու սխալը մեզ ցույց տան:

– **Տնտեսական զարգացումը պետք է խորհրդարանն ապահովի:**

– Իհարկե՝ խորհրդարանը: Նա պետք է օրենքներով փոփոխություններ մտցնի նորմատիվային բազայի մեջ և հեղինակ, որ այդ օրենքը կառավարության կողմից կարարվի: Առաջին հերթին դա վերաբերում է բյուջեին: Դա սահմանադրությունից հետո պետության երկրորդ օրենքն է: Դրա պարասխանաբար ոչ այնքան վարչապետն է կամ նախագահը, որքան՝ խորհրդարանը, այն մարդիկ, ովքեր քվեարկել են բյուջեի օգտին: Վարչապետը, կառավարությունը, պետությունը պետք է մեկ փարի ապրեն այդ օրենքով: Տնտեսական սխալներ թույլ տալու մեղքը, իմ կարծիքով, առաջին հերթին պարզամտությունն է: Երբ բյուջեն ընդունելուց հետո նրանք վեր են կենում և սկսում են խոսել սեփականաշնորհումից կամ էլեկտրաէներգիայի սակագներից, դա արդեն պոպուլիզմ է: Չընդունելիք այդ բյուջեն, և վարչապետը նորը կառաջարկեր, կամ նոր վարչապետ կլիներ. դրանով է փնտրեալական իրավիճակը շրկվելու: Խորհրդարանը չպիտի թողնի, որ բյուջեում անհեթեթ թվեր գրվեն, իսկ ընդունած ռեալ թվերին պետք է փեր կանգնի՝ վերահսկելով կառավարությանը:

– **Ձեր հավակնությունները սահմանափակվո՞ւմ են պառլամենտով, թե՞ Դուք հետո ավելի առաջ եք գնալու:**

– Այո, սահմանափակվում են պառլամենտով, որովհետև այնպեղ է, իմ կարծիքով, որ պետք է որոշվեն ազգի համար կարևոր խնդիրները, որոնք այսօր իրենց բնույթով փնտրեալական են: Ես այլ շահագրգռություն չունեմ, բացի Հայաստանի փնտրեալական զարգացումից: Հայաստան ասելով՝ նկատի ունեմ նաև Ղարաբաղը:

– **Մի քանի օր առաջ Դուք լրագրողներին ասացիք, որ Ղարաբաղին վրանգ է սպառնում առաջին հերթին Հայաստանից: Խնդրում եմ վերծանել այդ արտահայտությունը:**

– Ես նկատի ունեի, որ Հայաստանի ճիշտ փնտրեալական քաղաքականություն է, որ կարող է ապահովել Ղարաբաղի հաղթանակը: Եթե սխալ փնտրեալական քաղաքականություն վարվի, պարտությունը հենց այսպեղից է գալու: Ինչ էլ այսպեղ անենք, վիճակը չենք կարողանա փոխել:

Այսպեղից ելնելով եմ ես կարևորություն տալիս խորհրդարանին: Նայեք փարբեր կուսակցությունների ընտրական ցուցակները և կողմնորոշվեք: Ինձ թվում է՝ չի կարող գործարանի փերը պարզամտվոր լինել և պաշտպանել ոչ թե իր բիզնեսը, այլ ժողովրդի շահերը: Դրա համար ես գտնում եմ, որ խորհրդարանում պետք է լինեն մասնագետներ, փնտրեալագետներ, ովքեր ի վիճակի կլինեն փոխելու մաքսային, հարկային օրենքները, ճիշտ բյուջե կազմելու և դրանով աշխարհընելու փնտրեսությունը:

– **Եվ այդ ամենը անմիջականորեն կապվում է Ղարաբաղի անվտանգության հե՞տ:**

– Իհարկե: Երբ պարբերազմը սկսվում է, նույն հայաստանցի կամ դարաբաղցի փղան պետք է գնա կռվի ու գնալուց առաջ պիտի իմանա, որ իր ընտանիքն ապահով է: Մի անգամ ես կռվեց ու հաղթեց: Այսօր երա ընտանիքը կարիքի մեջ է, և մինչև ես իր երեխայի բարեկեցության համար վստահ չլինի, երկրորդ անգամ չի գնա: 88-ից հետո մեր հաղթանակները հիմնված են ազգի

աննախադեպ ոգևորության, պոռթկման վրա: Հիմա դա չի լինելու և չի կարող լինել, եթե այսպես շարունակվի:

– **Ի՞նչ է, մեզ նոր պարբերազմ է սպասում:**

– Մենք պետք է միշտ պարբերազմ լինենք, որպեսզի պարբերազմ չլինի. կռիվը միշտ էլ կա: Եթե թույլ լինենք, ապա, իհարկե, մեզ ուրելու են:

– **Դուք լա՞վ եք ճանաչում այն մարդկանց, որոնց առաջադրել եք և պաշտպանում եք:**

– Ոչ, կան մարդիկ, որոնց հետ ես ծանոթ չեմ: Բայց վստահ եմ, որ նրանք ինտելիգենտ մարդիկ են: Ես նրանց չեմ ընդունում որպես պառլամենտում «իմ մարդկանց»: Ամեն նորմալ, ինտելիգենտ մարդու հետ ես կարող եմ և պարբերազմ եմ վիճել, բանակցել, համոզել և համոզվել: «Իմ մարդ», «երա մարդ» հասկացությունները չեն ընդունում: Գուցե մեկն էլ իմ մասին է ասում, թե ես «այսինչի մարդն» եմ:

Հարցազրույցը՝ Ալիք Ալեքսանդրյանի,
«Հայկական միջազգային ամսաթերթ»,
18 մայիսի 1999թ.

– **ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահության ծանոթ առաջարկությունների՝ Հայաստանի ու ԱՀՀ-ի կողմից ընդունվելուց և Ադրբեջանի կողմից մերժվելուց հետո ղարաբաղյան կոնֆլիկտի լուծման բանակցությունների շրջանակում փերում է անորոշ իրավիճակ: Ինչպե՞ս եք գնահատում ներկա փուլը. դեպի ո՞ր ենք գնում, և ի՞նչ հնարավոր զարգացումներ կարող են լինել:**

– Ադրբեջանը պարբերազմ չէ խնդրի լուծմանը: Նա ունի իր ներքին պոռթկմանները: Իշխանությունները չեն կարող լուծել անգամ փոքր հարցեր: Նրանք պարբերազմ չեն զիջումների, որովհետև մինչև այդ ժողովրդին խոստումներ են տվել, թե սա իրենց մարզն է լինելու: Ուրիշ հարց չկա. Ադրբեջանի իշխանությունը պետք է իր մեջ ուժ գտնի և որոշում կայացնի: Քաղաքական մթնոլորտը գտնում եմ դրական: Չկան այն մտահոգությունները, որոնք արտահայտվում էին անցյալում՝ ճնշումների կամ այլ ձևով: Նման ճնշումներ չեն եղել, չկան և, առավել ես, չեն էլ լինելու: Խնդիրն այն է, որ կողմերը պետք է կարող զիջումների գնան ու որոշում կայացնեն, ինչը Ադրբեջանի դեպքում անսպասելի է. ոչ թե այն իմաստով, որ ես պարբերազմվում է ուժով գրավելու, մեկ է՝ ես չի կարող ուժով գրավել, այլ իշխանությունն ուղղակի պարբերազմ չէ որոշում կայացնելու:

– **Ասում եք, որ ճնշումներ չկան, և Ադրբեջանը չի դիմի պարբերազմի, քանի որ գիտի, որ չի կարող հաղթող դուրս գալ: Սա նշանակում է, որ ներկա անորոշ վիճակը շարունակվելու է: Դա չի՞ մտահոգում Ձեզ:**

– Այս վիճակը Ղարաբաղին չի նեղում այնքան, որքան պետք է, նեղի Ադրբեջանին: Խնդիրը հարցի արագ կամ դանդաղ լուծման մեջ չէ, այլ այն է,

որ մարդիկ ապրեն ազատ, իրենք որոշեն իրենց կյանքն ու ապագան: Մեզ չի թվում, որ հարցի լուծումից հետո փոփոխական վիճակն իսկույն լավանալու է: Մեր և սփյուռքահայության պարզըն է արագ վերականգնել փոփոխությունը, որպեսզի ժողովուրդը բարվոք վիճակում լինի: Երևի Դուք նկատել եք, որ մենք չենք էլ սպասում, որ մեր հայրենակիցները դրսից գան, օգնեն: Մենք մեր հնարավորության սահմաններում փորձում ենք ներսից շարժել իրավիճակը, և ինձ թվում է, որ մեզ հաջողվում է դա անել: Այս ձևով շարունակելու դեպքում մենք իրոք ուրիշ կկանգնենք, և շարափելու կարիք էլ չի լինի: Այսօր աշխարհում կարևորը փոփոխության հարցի լուծումն է: Այդ հարցի լուծումը բերում է քաղաքական հարցերի լուծման:

– **Չունեն՞ք մրափոխություն, որ Կոստովոյի հարցի լուծումից հետո Արևմուտքի և ՆԱՏՕ-ի ուշադրությունը կկենտրոնացվի Հարավային Կովկասի և հարևան Դարաբաղի վրա:**

– Այդ մրավախությունը չունենք, և, բացի այդ, Կոստովոյի հարցը չի կարելի Դարաբաղի հետ համեմատել: Հեղափոխության ակտիվանալու դեպքում անգամ մեզ որևիցե վնաս չի հասնելու, որովհետև մենք պահանջում ենք մեր ազգային իրավունքները: Մենք որևիցե կետ չենք խախտում, և որևէ մեկը մեզ պարժելու ձև չունի: Բայց Ադրբեյջանը մի շարք կետեր է խախտում, և պարզման թիրախը նա է: Ինչո՞ւ մենք պետք է մրափոխվենք, թող մրափոխվի Ադրբեյջանը:

– **Երևանյան թերթերից մեկի հետ հարցազրույցի ժամանակ Դուք վերջերս հայտարարել եք, որ այդքան էլ կառչած չեք ԼՂՀ պաշտպանության նախարարի պաշտոնից:** Այդ դեպքում աշխատանքի ի՞նչ ասպարեզ եք նախատեսում, արդյոք մտքով լիովին հանգիստ կլինե՞ք, որ բանակը կշարունակի պահպանել իր ներկա հզորությունը:

– Հարցը ճիշտ չեք մեկնաբանում: Ինձ ուղիղ հարց էին փոխել, որ «եթե մտնում եք Հայաստանի քաղաքական կյանքի մեջ, չե՞ք մրափոխվում, որ կարող են ազատել Ձեզ ներկա պաշտոնից»: Ես պարասխանել եմ, որ ինքս մի քանի անգամ դիմել եմ և որևէ մրավախություն չունեմ պաշտոնից ազատվելու: Ես չեմ մտածում, որ մշտապես պետք է լինեմ պաշտպանության նախարար: Եթե Աստված մի օր փա, որ հաջողություն ունենանք և վերջնական փաստաթուղթ ստորագրենք, իհարկե, զբաղվելու եմ բիզնեսով, ոչ թե բանակով, քանի որ այսօր մեզ պետք է նաև փոփոխական հաղթանակ: Նորից պետք է մտնել մի ուրիշ փուլում, այս դեպքում՝ փոփոխական փուլում, որպես պետք է ունենալ հաղթանակ: Խնդրի լուծման երկրորդ առարկան դա է: Ես կարող եմ ցանկացած փուլ էլ աշխատել: Կարող եմ անցնել ոչ պետական աշխատանքի, բայց էլի լինել նույն Սամվել Բաբայանը:

– **Դուք անցյալ տարվանից բացահայտորեն Ձեր փեսային հարցազրույցում փոփոխական քաղաքականության վերաբերյալ:** Այս մեկ տարվա ընթացքում զգալի փոփոխություն կարելի է նկատել Դարաբաղի փոփոխության մեջ: Ո՞րն է փոփոխության զարգացման Ձեր ամփոփ պարկերացումը:

– Ես փոփոխությամբ զբաղվել եմ 1996թ. վերջից: Իմ կարծիքով՝ պետությունը պետք է սպառի այնքան, որքան վաստակում է, այլ ոչ թե պարպրելով ապրի: Վարկերը պետք է օգտագործվեն միայն ներդրումների համար, ոչ թե՝ աշխատավարձ կամ թոշակ վճարելու: Մերի նման պետությունը իրավունք չունի մտնելու պարպրելի փուլ: Պետք է, որ պարպրելները մեզ դեկավարեն: Սա է ամենավաճառակորդը: Սա է պարտաճառը, որ պարպրելու եմ մտնել փոփոխական ոլորտ և հուշել, օգնել և փորձել շարժել վիճակը այն չափով, որքան հասկանում եմ: Նորից եմ ասում՝ իմ կարծիքով, մենք չպետք է դեկավարվենք դրսից՝ պարպրելների կողմից: Որոշ մարդիկ չեն հասկանում, որոշ մարդիկ լավ չեն ըմբռնում դա, որոշ մարդկանց թվում է, թե ես հաճույքով եմ մտնում քաղաքական գործերի մեջ:

Դարաբաղը, որպես գյուղատնտեսական շրջան, իր կարևոր փուլը պետք է ունենա Հայաստանի շուկայում: Հիմնվելով մեր երկրի հարստության և շրջապատի շուկայի ուսումնասիրության վրա՝ պետք է կարողանանք որոշել, թե ինչ կարող ենք արտադրել: Դրանից հետո պետք է ունենալ բիզնես-ծրագիր և ցածր փոկոսով վարկային ծեսուրս: Վարկային ծեսուրսի համար երկրի հարկային ու մաքսային վարչությունները պետք է աշխատեն, որոնք, իմ կարծիքով, շատ թույլ ու անկազմակերպ են աշխատում:

– **Դարաբաղում, թե՞ Հայաստանում:**

– Ես Դարաբաղի և Հայաստանի միջև փոփոխություն չեմ դնում, դրանք ինձ համար մեկ պետություն են:

– **Դա՞ որպես սկզբունք, սակայն դրանք վարչական փոփոխություններ են:** Դարաբաղն ունի իր առանձին կառավարությունը և բյուջեն:

– Հետո ի՞նչ: Ամերիկայում ամեն նահանգ ունի իր կառավարությունը և բյուջեն: Դա նույն Ամերիկան չէ՞: Յուրաքանչյուր նահանգի օրենքները կարող են իրարից փոփոխվել, մի փուլ վարկային արտոնություններ կարող են լինել, մի այլ փուլ՝ ոչ, դա արդեն ուրիշ հարց է: Եթե դրանք (Հայաստանն ու Դարաբաղը) առանձին պետություններ էլ են, ես չեմ ուզում փոփոխել, իրավունք չունեմ փոփոխելու:

– **Վերջին տարվա ընթացքում Դարաբաղում փոփոխական զարգացման ուղղությամբ միջոցներ են ձեռնարկվել (կան որոշակի ձեռքբերումներ), սակայն արտասահմանում դեռևս շարունակում է փոփոխվել այն փեսային, թե Դարաբաղը իսկի գոյի է:** Նկատի ունենալով այս իրողությունը՝ Դուք խորհուրդ եք տալիս փոփոխության ներդրումները Դարաբաղում և ուզո՞ւմ եք երաշխիքի Ձեր խոսքը ասել նրանց:

– Այդ մասին երկու կարծիք լինել չի կարող: Մենք խնդրում ենք, որ սփյուռքահայերը ներդրումներ կատարեն: Իսկ որպես երաշխիք՝ մենք կապահովվենք նրանց և փողացի ներդրողների համար գործունեության հավասար պայմաններ: Այսօր որևէ խնդիր չկա: Ինձ թվում է, թե խնդիրը հենց սփյուռքահայերի մեջ է: Ձեմ ուզում վերափոխել լինել, բայց նրանք չեն հասկանում երկու պարզ խնդիրներ: Կովի մեջ ազգի 2 փոկոսը իր կյանքն է դնում վրանգի փակ, իսկ (ներդնելու դեպքում) արտասահմանցի իր բիզնեսի մի փոկոսն է դնում վրանգի փակ: Ո՞րն է ավելի թանկ՝ բիզնեսի մի փոկոսը, թե՞ ժողովրդի կյան-

քը: Այսպեղ ապրողը կռվի մեջ իր կյանքի համար երաշխիք պահանջելու փառքերակ չունի: Եթե իմ երեխան կամ ընտանիքը առանց երաշխիքի այսպեղ ապրում են, ապա դու ինչո՞ւ բիզնեսի մի փոկոսը պիտի չդնես: Ի՞նչ երաշխիք եք ուզում ինձանից, որ հեղափոխություն չունի: Այսօր Իսրայելում ամեն օր ռումբ է պայթում. ի՞նչ է՝ Իսրայելում ներդրում չեն անո՞ւմ: Ես խնդրին այլ կերպ եմ մոտենում: Միջուկային զենքերը պետք է մի քիչ սթափվեն և փորձեն ազգային շահերը վեր դասել իրենց բիզնեսից: Այսօր խնդիրը շար պարզ է՝ վերջնական ազատությունն ու հաղթանակը փոխանակել հաջողություններից են կախված: Այսպեղ հարուկ երաշխիքի հարց չկա, սփյուռքահայը երաշխավորված է բոլոր քաղաքացիների նման: Որևէ մեկը չի կարող ասել, թե Ղարաբաղում ինչ-որ մեկը ներդրում արած լինի և նրան թալանած, սպանած կամ նման այլ բան արած լինեն: Նման դեպք չի եղել և չի էլ լինելու: Ինչ վերաբերում է կռիվներին, Ասրված փա՛ղրանք չկրկնվեն: Դա կախված է այն բանից, թե որքան շուր կգարգանանք և ինչքան հզոր կլինենք:

– Անցյալ փարի Ղարաբաղում փեղի ունեցան համայնքային և քաղաքապետական ընտրություններ, իսկ վերջերս գրանցվեցին նոր կուսակցություններ: Ժողովրդավարացման այս գործընթացը կարո՞ղ է շարունակական լինե՞լ՝ նախքան Ադրբեյջանի հեղափոխական խաղաղության կնքումը:

– Իրոք, Ղարաբաղը վաղուց ժողովրդավարացված է: Իրոք, Ղարաբաղում չկա այն, ինչ որ հարևան հեղափոխության երկրներում, ասում են, կա: Ղարաբաղում չի եղել քաղաքական ձեռքակալություն: Իհարկե, փեղի է ունեցել պարտեզ, և պետք է եղել խիստ քաղաքականություն վարել և օրենքին ենթարկել բոլոր մարդկանց: Պարտեզում քիչ հեղափոխական է յուրաքանչյուրի ցանկությունը, մարտնչակերպը, աշխատանքը արտահայտելու ազատ իրավունքը: Իշխանությունը նշանակովի չէ, այլ ընտրովի՝ սկսած դպրոցից մինչև գյուղապետ և համայնքի ղեկավար: Դրսից թվում է, որ սա դիկտատուրա է, բայց իրականության մեջ ժողովուրդն իր իշխանությանը հարգում, սիրում ու ընդունում է:

Մարդիկ ուզում են կուսակցություններ հիմնել, և դրան դեմ չենք: Ես գտնում եմ, որ հաջորդ ապրիլի խորհրդարանական ընտրությունները լինելու են կուսակցական թեքումով: Օրենքները պետք է փոխվեն, և խորհրդարանում մեծամասնություն ունեցող կուսակցությունը պետք է կազմի կառավարությունը:

Իշխանության ներկայացուցիչներից որևիցե մեկը արամենքով կառչած չէ իր աթոռից: Իրոք, բոլորս էլ հոգնել ենք իշխանության աթոռներից, բայց մեզ վրա է ժողովրդին այս վիճակից վերջնականապես հանելու պարտախանավությունը: Երբ ես զգամ, որ ժողովուրդը, հիսուն-հարյուր հոգի, բողոքում են և պահանջում, որ ես հեռանամ պաշտոնից, ես պարտապարտ եմ այդ քայլին դիմելու: Ինձ թվում է, թե նույնն է նախագահի և իշխանության մյուս ղեկավարների կեցվածքը: Խնդիրն այն է, որ Ղարաբաղում, իշխանությունից բացի, ունենք մեծ պարտախանավություն և մեծ պարտականություններ, և ամեն մարդ չէ, որ պարտապարտ է այդ իշխանությունը սրանձնելու:

– Մամուլի բազմազանությունը ևս հնարավոր ե՞ք փնտրում:

– Իհարկե, երբ խոսում եմ ժողովրդավարացման մասին, նկարի ունեմ ժողովրդավարական բոլոր ինստիտուտները: Այսպեղ խնդիրն այն է, որ կուսակցությունները չունեն ֆինանսական աջակցություն: Պետք է օրենքներ մշակվեն և պետական բյուջեից հարկացումներ կատարվեն: Այսպեղ պետք է օգնեն նաև Հայաստանի կուսակցությունները: Պետք է փորձեն կապեր հաստատել, որպեսզի մարդիկ կարողանան հստակ քաղաքականություն վարել: Իմ կարծիքով՝ Ղարաբաղն իր օրենքներով և աշխատանքով պետք է ավելի թեքվի դեպի Եվրոպա, քան դեպի Ռուսաստան: Որքան էլ եվրոպացուն փորձում եմ բացատրել, թե Ղարաբաղը ռուսական մի «լագեր» չէ, նա չի համոզվում: Ժամանակը ցույց կդա: Խնդիրը հայտարարելու մեջ չէ, այլ՝ օրենքներով, աշխատանքով և գործով ցույց տալու մեջ: Նաև թվում է, որ մենք քիչ ենք խոսում, բայց ավելի շար ենք գործ արել, քան նախկին Խորհրդային Միության բոլոր հանրապետությունները:

– Եկող ամիս կրանա Մոնթե Մեքլոնյանի զոհվելու վեցերորդ փարին: Ինչպե՞ս եք գնահատում Մոնթեի դերը Ղարաբաղի ազատագրական պայքարի մեջ:

– Մոնթեն Ղարաբաղի ազատագրական պայքարի մեջ ունեցել է կարևոր դերակատարություն՝ Մարտունու երկրորդ պաշտպանական շրջանում: Կազմակերպել է պաշտպանական գործը՝ առաջին ջոկատներից մինչև պահանջվող կառույցներով բանակ: Եղել է շար կարգապահ, խիստ, խստապահանջ: Չի եղել դեպք, որ խնդիր դնես, և չլուծի, չարջարվի, չփորձի հասնել դրված խնդրի վերջնական լուծմանը: Իր համար շար դժվար էր դեռևս խորհրդային մարտնչակերպով ժողովրդի հեղափոխությունը, որովհետև մարտնչական և գաղափարներով փարբեր մարդիկ էին: Առաջին շրջանում պորբեմներ ունեցավ, որոնք շրջելուց հետո ինքն ամեն անգամ նեղանում էր մարտնչականներից, որ իրեն ճիշտ չեն հասկանում: Ես փորձում էի բացատրել, որ՝ «Ավո՛ւ, եղ մարդիկ մենթալիտետով, գաղափարներով, մարքերով ուրիշ դաստիարակություն են ստացել, դու պետք է համակերպվես եղ դաստիարակությանն ու փորձես առավելագույնը քաղել, ինչ որ մեր ազգին պետք է»: Նա մեծ դեր է ունեցել Ղարաբաղի պաշտպանության գործում: Միայն այն փաստը, որ Մարտունու շրջանում ոչ մի գյուղ չենք հանձնել, Մոնթեի աշխատանքի արդյունքն է եղել: Բացի դրանից՝ շար փարածքների ազատագրումը էլի նրա ջանքերի արդյունք է եղել: Խնդիրը հստակ հասկացել ու լուծել է: Բայց, իմ կարծիքով, մեր ազգը միշտ փառապանք է մի հիմնադրությամբ, որը ես չեմ ընդունում ու դրա համար եմ ես քիչ խոսում: Փորձում ենք ամբողջ ազգի բախարը դնել մի անձնավորության ձեռքին. Ավոյի մասին չեմ ասում: Ես դա չեմ ընդունում, ճիշտ չեմ համարում: Ինձ թվում է, որ մեր ազգը հենց դրանից է միշտ փութում: Եթե հեղափոխությունը պարտության էլներ, ապա կրեսնենք, որ ամեն մարդ արել է իր գործը, իհարկե, առավել ևս՝ Ավոն, որ ավելի մեծ գործ է արել: Նույնը վերաբերում է նաև ինձ. պետք չէ ինձանից և մյուսներից ես սրբեղծել այդ կերպարը: Մա իմ հստակ կարծիքն է:

**«ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՅ ՊԻՏԻ
ԿԱՐՈՂԱՆԱԶ ԴԱՍԵՐ ՔԱՂԵԼ»**

«Երկիր», 8 հունիսի 1999թ.

– Ինչպե՞ս եք գնահատում ընտրությունները Հայաստանում:

– Գրնում եմ, որ նորմալ ընտրություններ էին: Ինչ խոսք, թերություններ կային: Սակայն թերությունների մասին խոսելիս չպիտի մոռանանք խորհրդային մենթալիտետի մասին, որից վերջնականապես ազատվելու և միջազգային սթանդարտներին լրիվ համապատասխան ընտրություններ կազմակերպելու համար որոշակի ժամանակ և փորձ են պետք: Ինչ վերաբերում է ցուցակների անճշտությանը, որի մասին շատ է խոսվել ու գրվել, ապա ես հակված եմ այդ հանգամանքը դիտարկելու ոչ միայն ընտրությունների փասանկունից: Սովորաբար, ես ամեն հարցի հարցի ավելի խորքային մոտեցում եմ փորձում ցուցաբերել և ձգտում եմ փորձ-ինչ հեռուն քննել:

Բացառելով մի քանի: Բոլորը խոսում են այն մասին, թե ինչպիսի վնաս են հասցրել ընտրություններին ցուցակների անճշտությունները: Իսկ ինձ այդ հանգամանքը նաև հուշում է, որ փողակա ինքնակառավարման մարմինների ղեկավարները՝ գյուղապետները, թաղապետները, քաղաքապետները, իրենց փողերում չեն, ավելին. չեն փիրապետում իրավիճակին: Ինչո՞ւ ենք մոռանում, որ ցուցակներից դուրս մնացած մարդիկ ոչ միայն ընտրող են, այլև՝ հարկավոր: Եթե վերոհիշյալ անձինք իրենց պարտականությունները լավ կատարեին, ապա կիմանային այդ մարդկանց փողը: Կրկնում եմ սա միայն ընտրությունների հարցը չէ, այլև՝ քրեական մեխանիզմների և հարկային դաշտի հսկակցման խնդիր: Կարծում եմ՝ նոր վարչապետը պիտի հեղափոխում լուրջ ուշադրություն դարձնի փողակա ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններին, որոնք պակաս կարևոր չեն:

– Գաղտնիք չէ, որ Դուք հովանավորում և ֆինանսավորում էիք «Իրավունք և միաբնություն» դաշինքը: Ձեր ծախսած միջոցները արդարացի՞ն են Ձեր սպասելիքները: Նկատի ունենք հիշյալ դաշինքի 7 պարզամտ փորձերին:

– Նախ՝ ինչի՞ց եք ենթադրել, որ ես ինչ-որ գումարներ եմ ծախսել, ֆինանսավորել դաշինքը: Ձեր փողեկությունները ճիշտ չեն: Երկրորդ՝ ոչ թե 7 պարզամտ փորձ, այլ 13: Նկատի ունեմ նաև մեծամասնական ցուցակով իմ հովանավորությամբ ընտրված պարզամտ փորձերին: Ինչ վերաբերում է սպասելիքներին, ապա ասեմ, որ ես լիովին բավարարված եմ: Նկատի ունեցե՛ք այդ արդյունքին մենք հասանք այն դեպքում, երբ չընդունված էինք բոլոր ուժերի կողմից: Երկրորդ՝ մենք բոլորս պիտի ճիշտ դասեր քաղենք այդ ընտրություններից: Համաձայն չեմ, երբ պնդում են, թե այս ընտրությունների ժամանակ ժողովուրդը քաղաքականացված չէր: Այդպես չէ, պարզապես ժողովուրդը հոգնել է լիդերներից: Կուսակցությունները պետք է իրենց մեջ ուժ գտնեն և հաշվեն այն մարքին, որ ժողովուրդն, իրոք, հոգնել է իր լիդերներից: Կարծում եմ՝ չեք ժխտի, որ ժողովուրդը նայում է ոչ այնքան կուսակցություններին, որքան դրանց լիդերներին: Ընտրություններում կուսակցությունները սրացել են այն

արդյունքը, որքան ունեն: Ինձ թվում է՝ ընտրություններից հետո փոփոխություններ կլինեն կուսակցությունների շարքերում:

– Մեկ փարի առաջ դեռևս Ձեր և Արկադի Լուկասյանի միջև կարծես հակասություններ չկային: Քոչարյանի՝ նախագահ դառնալուց հետո Լուկասյանը, որ համարում էր, թե ԵԱՀԿ Մինսկի խմբում հնարավոր չէ լուծել դադարադադարի հարցը, այսպես էր ձևակերպում. «Ունենալու ենք այն, ինչ ունենինք 1988 թվականին (ինքնավարության կարգավիճակ)»:

– Լուկասյանի հետ ոչ մի պոռթկում չունեմ. Ձեր փողեկությունները դարձյալ ճիշտ չեն: Ավելին՝ մենք պոռթկումներ չենք ունեցել և չենք էլ ունենալու, որովհետև մենք, համենայն դեպս, գիտենք, թե ինչ պարտականություն ենք կրում, և ինչ բեռ է մեր ուսերին: Ինչ վերաբերում է Ձեր մեջբերած արտահայտությանը, ապա ես, ճիշտն ասած, փողյակ չեմ դրան: Եթե նույնիսկ ասել է, ապա պետք է ճշտել, թե ինչ ենթադրեցաք իմ դա ասվել:

– Դուք չէիք պարկերացնում Լարաբաղի հարցի լուծումն առանց Իրանի ինչ-որ միջնորդության: Հիմա՞ էլ եք այդ կարծիքին:

– Ես երբևէ չեմ ասել, թե հարցի լուծումը հնարավոր չէ առանց Իրանի: Բայց գրնում եմ, որ Լարաբաղում խաչվում են փարածաշրջանի խոշոր պետությունների շահերը, և հարցի կարգավորման ժամանակ մենք պիտի հաշվի առնենք դրանք, որպեսզի հեղափոխում նոր խմբումներ չլինեն, այլապես կունենանք մի որոշում, որը պաշտպանելու են ոչ բոլոր շահագրգիռ կողմերը: Գրնում եմ, որ նրանք պիտի մասնակցեն խնդրի կարգավորմանը: Այսօր էլ մնում եմ այդ կարծիքին: Ինչ խոսք՝ կան հարցեր, որոնք Իրանից են կախված: Չպիտի մոռանանք, որ Իրանը մեր հարևան երկիրն է: Բայց դա չի նշանակում, թե առանց Իրանի խնդիրը չի կարող լուծվել:

– ՀՀ ԱԳՆ-ն ընդունելի է համարում «ոչ անկախություն, ոչ ինքնավարություն» կարգավիճակը, մինչդեռ Դուք Լարաբաղը համարում եք Հայաստանի անբաժանելի մաս, ինչպես Լոռին կամ Սյունիքը:

– Ես, որպես զինվորական, գրնում եմ, որ Լարաբաղը Հայաստանի անբաժանելի մասն է: Այսօր էլ մնում եմ այդ կարծիքին: Եկեք հիշենք, թե ինչի համար է ուրբի կանգնել մեր ժողովուրդը և ինչ է պահանջել: Այլ հարց է, որ դիվանագիտությունն իր խնդիրներն ու քայլերն ունի:

– Դուք կարծում եք՝ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի վերջին առաջարկությունները «Ընդհանուր պետության» մասին չեն փարբերվում 1996թ. Լիսաբոնի և 1997 թ. գարնան առաջարկներից:

– Ես երբևէ չեմ ասել, թե դրանց միջև փարբերություններ չկան: Տարբերություններ կան, դրանք մեծ են: Այն հանգամանքը, որ Ադրբեյջանը չի ընդունել վերջին առաջարկները, հենց դրա վկայությունն է: Այլ հարց է, որ այդ առաջարկները չեն կարող լիովին գոհացուցիչ լինել մեզ համար: Դա խնդրի կարգավորման փոխզիջումային փարբերակի նկատմամբ մեր կառուցողական վերաբերմունքի առեղծվածային է: Սակայն մենք նաև հայտարարել ենք, որ դա մեր կողմից արվող զիջումների առավելագույն սահմանն է: Դրանից այն կողմ մենք չենք գնա:

– Ինչպե՞ս եք վերաբերվում Վազգեն Սարգսյանի՝ վարչապետ դառնալու հավանականությանը:

– Շար նորմալ: Գրնում եմ, որ դա պիտի կարարվեր ութ ամիս առաջ, այլ ոչ թե հիմա: Ես վաղուց էի դրան կողմնակից, որովհետև համոզված եմ, որ նա այն մարդն է, որ ցավում է երկրի համար և, ինչ հնարավոր է, անպայման կանի երկրի բարգավաճման ու հզորացման համար: Նա պարտասու է և կարող է անել:

– Ի՞նչ ազդեցություն եք ունենալու ՀՀ կառավարության կազմավորման գործընթացում:

– Ես երբեք ազդեցություն չեմ ունեցել նման գործընթացում և մտադրություն էլ չեմ ունեցել: Եվ ընտրապայքարին միջամտելուս պարտառն ամենևին էլ դա չէր, ինչի մասին բազմիցս առիթ եմ ունեցել ասելու հայաստանյան մամուլում: Ես ընդամենը իմ ծառայություններն եմ առաջարկել և իմ պարտաստականությունը՝ օգնելու հայրենիքի բարգավաճման ու հզորացման գործին: Պարտասու եմ օգնելու և օգնում եմ:

«ՆԵՐԿԱՅՈՒՄՍ ԵՍ ՈՉ ՄԻ ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՉՈՒՆԵՄ»

«Առավոտ», 14 նոյեմբերի 1999 թ.

– ԵԿՄ 4-րդ համագումարին մասնակցելու հրավեր Դուք ստացե՞լ էիք: Եթե այո, ինչո՞ւ չէիք եկել:

– ԵԿՄ ոչ մի համագումարի՝ չեմ մասնակցել և սրեղծման օրից կապ չունեմ այդ միության հետ: Պարզ է, որ կապեր ունեմ այդ միության այն անդամների հետ, ում գործունեությունն առնչվում է պաշտպանության նախարարությանն ու բանակին: Բայց միության հետ կապ չունեմ:

– ԵԿՄ վարչության նախագահ ընտրվեց գեներալ Մանվել Գրիգորյանը: Ի՞նչ կարծիքի եք այս ընտրության մասին, մանավանդ Ձեր և գեներալ Մանվելի հարաբերություններն այնքան էլ, մեղմ ասած, բարյացակամ չեն:

– Եթե երկրպագիները իրենց վստահության քվեն տվել են նրան, ապա ինչի՞ մասին է խոսքը: Ես պարտավոր եմ հարգել նրանց որոշումը:

– Փաստորեն՝ ԼԴՀ նախագահ Արկադի Դուկասյանի և Ձեր միջև հակասություն կա. ամեն առիթով, նաև անառիթ՝ Արկադի Դուկասյանը Ձեր մասին այնքան էլ մեղմ չի արտահայտվում: Այս պարագայում Դուք չե՞ք մտածում Ձեր հրաժարականի մասին:

– Մեր պայմաններում իմ հրաժարականը պարզապես փախուստ կնշանակեր և փոքրագույնը: Հիմա, երբ չկա Վազգեն Սարգսյանը, ես բարոյական իրավունք չունեմ հեռանալու: Մեկ-մեկ մտածում եմ, թե ավելի շար ո՞ւմ է ձեռնարկ իմ հեռանալը, ու գալիս եմ այն եզրակացության, որ ձեռնարկ է մեր երկրի թշնամիների: Որքան էլ վիրավորված լինեմ այս կամ այն պաշտոնյայից, մարդուց, միևնույն է, ես պարտաստանարվություն եմ գգում այս երկրի

առաջ և գրնում եմ, որ այս երկրին ես դեռ պետք եմ: Թող հրաժարական փան այն պաշտոնյաները, ովքեր շար են խոսում այդ մասին և գգում են իրենց ավելորդությունը:

– Արկադի Դուկասյանը վերջերս հրապարակեց իր հստակ կարծիքը Ձեր մասին՝ մասնավորապես ասելով, թե Ձեր ինտելեկտուալ ունակությունները չեն բավարարում տնտեսությանը և լուրջ գործերով զբաղվելու: Սակայն հենց նույն Դուկասյանի և Ռոբերտ Բոչարյանի օրոք Դուք զբաղվում էիք այդ «լուրջ» գործերով, ինչպե՞ս էիք կարողանում:

– Ձեր հարցն իր մեջ նաև պարասխան է պարունակում, ուստի ավելացնելու ոչինչ չունեմ: Կասեմ միայն, որ ավելի ճիշտ կլիներ, որ այդ հարցն ուղղելիք Դուկասյանին:

– Ժամանակին դարաբաղյան բանակցությունների հիմնական կողմը Դուք էիք, հնարավորինս տեղյակ էիք անցուդարձին: Ինչքանո՞վ եք այժմ տեղեկացված, ի՞նչ դեր ունեք Դուք դարաբաղյան բանակցությունների այս փուլում: Ի՞նչ կարծիքի եք հարցի կարգավորման ընթացքի վերաբերյալ:

– Ներկայումս գրեթե ոչ մի դերակատարություն չունեմ և քիչ եմ տեղեկացված պաշտոնական բանակցությունների մասին: Բայց նաև ուշադիր հետևում եմ դրանց ընթացքին՝ հնարավորությանս սահմաններում փորձելով իրազեկ լինել: Ես չեմ կարող անարարքեր լինել այդ հարցում, որովհետև մեծ պարասխանարվություն եմ գգում երկրի ճակարագրի համար:

– Ռոբերտ Բոչարյանի հնարավոր հրաժարականի մասին մի առիթով Դուք ասացիք, որ նա չի գիշի: Հիմա՞ էլ եք այդ կարծիքին:

– Նախ՝ հրաժարականի համար ոչ մի հիմք չեմ տեսնում: Հետո էլ՝ ամենակարևորը, չեմ կարծում, թե այս պայմաններում հրաժարականը կարող է թեկուզև չնչին դրական դեր խաղալ, կայունացնել կամ առողջացնել մթնոլորտը: Ընդհակառակը, կարծում եմ, որ բացասական հետևանքներն անհամեմատ շար կլինեն:

ՍԱՐՎԵԼ ԲԱԲԱՅԱՆԸ ՄԻՏՔ ՉՈՒՆԻ ԽԱՌՆՎԵԼՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅՈՒՆԻՆ

«Հայաստանի Հանրապետություն»,
16 նոյեմբերի 1999թ.

Գորիս-Սյունիական երկաթուղու ճանապարհի բացման արարողությանը ներկա՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նախագահ Արկադի Դուկասյանին և ԼԴՀ զինված ուժերի հրամանատար Սամվել Բաբայանին լրագրողներն ուղղեցին հոկտեմբերի 27-ի ողբերգական դեպքերին և ԵԱՀԿ Ստամբուլի գազաթնաժողովին առնչվող մի շարք հարցեր:

ԼԴՀ նախագահը հավաստեց, որ համոզված է, որ Ստամբուլում փաստաթուղթ չի ստորագրվելու դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ, այլ, հավանաբար, հայաբարարություն: Ինչ վերաբերում է ողբերգա-

կան դեպքերին, Ղուկասյանը նշեց, որ Վազգեն Սարգսյանի մահը մեծ կորուստ էր հայ ազգի համար, ինչը, սակայն, ոչ մի կերպ չի հանգեցնի դարաբաղյան հարցի՝ հայության համար անապաստ լուծմանը: Նա շեշտեց նաև, որ Արցախի ժողովուրդը երբեք չի ունեցել «գեներալիտեր-իշխանություններ – ժողովուրդ» խնդիրը: «Եղել է մեկ անձի խնդիր, որը լուծվել է», – ասաց նա: Լ.Ղ.Ն. նախագահն ավելացրեց, որ հոկտեմբերի 27-ի հանցագործության դարաբաղյան հետագիծ ունենալը բացառվում է:

Լ.Ղ.Ն. ՊԲ հրամանատար Սամվել Բաբայանը առաջին հարցի առթիվ լակոնիկ հայտարարություն արեց. «Զինվորականները երբեք փարածքներ չեն վերադարձնում, սովորաբար»: Վ. Սարգսյանի ողբերգական մահը նա որակեց որպես մեծագույն կորուստ ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ Արցախի համար՝ նշելով, որ, ամեն դեպքում, դրանով չի վերանգլի Լ.Ղ.Ն. խնդրի կարգավորումը, բայց, ակներևաբար, Հայաստանում անկայուն իրավիճակ է ստեղծվել, ինչը հաղթահարել, ըստ նրա, առանց Վազգեն Սարգսյանի դժվար է:

Իր անունը ողբերգական իրադարձություններից հետո արժարժեքը Բաբայանը որակեց որպես մարդկանց անուրջ և անխնայ ջանքեր, ովքեր ցանկանում են քաղաքական շահաբաժին ունենալ այդ ողբերգությունից: «Եղբայրը եղբոր վրա ձեռք չի բարձրացնի», – նկատի ունենալով Վազգեն Սարգսյանին՝ ընդգծեց նա: Արցախի բանակի հրամանատարը շեշտեց իր անմասն մնալը Հայաստանի ներքաղաքական զարգացումներից՝ հիշեցնելով միայն, թե «որոշ մարդկանց թվացել է, թե ես ցանկանում էի խառնվել, և նրանք նախապես էին արգելքներ դնում, սակայն ես չեմ խառնվել ու մրադիր չեմ մասնակցություն ունենալու Հայաստանի քաղաքական կյանքին»: Ինչ վերաբերում է ձեռքակալված պարզամտ Մուշեղ Մովսիսյանի միջոցով Նաիրի Հունանյանին իր (Բաբայանի) անունից գրություն փոխանցելու մասին լուրերին, ապա գեներալ-լեյտենանտը հայտարարեց. «Իմ գործունեության 7–8 տարիների ընթացքում ես երբեք գրություններ չեմ գրել»՝ ավելացնելով, որ, եթե ներկայացվի այդպիսին, ինքը պատրաստ է պարասխան փոխել:

Հարցազրույց «Ազատություն» ռադիոկայանին, 11 դեկտեմբերի 1999թ.

Երեքշաբթի, Սյունիական կերպի մեր գործընկեր Վահրամ Աթանեսյանը («Ազատություն» ռադիոկայանի թղթակից) հաղորդեց Լեռնային Ղարաբաղի նախագահ Արկադի Ղուկասյանի ասուլիսում հնչած մի հայտարարության մասին, թե Լեռնային Ղարաբաղի Պաշտպանության բանակի փոխհրամանատար Արմեն Աբգարյանը բոլոր գործառնների հրամանատարներին կարգադրել էր մարտական պարտապարտության արդյունավետ կազմակերպման նպատակով փոխել նախապարտապարտ անձնակազմերով՝ դեկտեմբերի 3–9 ժամանակահատվածում փեղաշարժելու համար: Արմեն Աբգարյանը Սամվել Բաբայանի փեղակալն է, իսկ դեկտեմբերի 3–4-ին Երևանում ընթանում էր

«Երկրապահ» կամավորականների միության համագումարը: Ինչն է, իր ասուլիսում պարոն Ղուկասյանը այս հրամանը վերածել է, մեջբերում եմ.

«Բացարձակ սադրանքի, և առանց Հայաստանի ու Ղարաբաղի նախագահների և պաշտպանության նախարարների իմացության՝ ինչ-որ փոխել եմ փեղափոխելով Պաշտպանական շրջաններից, բնակչության մեջ առաջացնում խուճապ և իբրև Քոչարյանին փրկելու համար ուժերի ներդրում նախապարտապարտում դեպի Հայաստան»:

Երեկ էլ փոխանցվեց, թե Ազգային ժողովի ղեկավարության հետ ունեցած հանդիպմանը ՀՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանն ասել է, թե գրուցել է Լեռնային Ղարաբաղի Պաշտպանության բանակի հրամանատար Սամվել Բաբայանի հետ ու համոզվել, որ նման բան չի եղել: Ինքը՝ Լեռնային Ղարաբաղի Պաշտպանության բանակի հրամանատար Սամվել Բաբայանը մեր հարցին, թե իրո՞ք եղել է այդպիսի հրաման, պատասխանում է.

«Մեկնաբանությունները պարզապես ավելորդ են»:

Շարունակում եմ մեջբերել մեր հեռախոսային հարցազրույցից.

«Ռազմական գործից զոհն մի փոքր հասկացող մարդը կիմանա, որ թրթուրավոր փեխնիկան (այս դեպքում փանկը) գործնականում անհնար է սեփական ընթացքով նման հեռավորությամբ փեղաշարժելը, եթե, իհարկե, դրանք շարքից հանելու խնդիր չի դրված»:

Ես սրիպված եմ զանգվածային լրատվության միջոցներին լուսաբանելու գործի մարտական պարտապարտության խնդիրներին առնչվող հարցեր, որոնք գաղտնի բնույթ են կրում»:

Շարունակում եմ մեջբերել. «Իրականում եղել է Պաշտպանության բանակի սպառազինության բաժնի պետի կարգադրությունը՝ բանակի շարքի պետի գիտությանը, որը հետապնդել է մարտական փեխնիկայի՝ մի գործառնից մյուսը փեղափոխելու նպատակ»:

Օրերս «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթում հրապարակված մի հարցազրույցում նախագահ Արկադի Ղուկասյանն արձանագրել է, որ, իրոք, որոշակի խնդիրներ կան Սամվել Բաբայանի հետ: Մեջբերում եմ.

«Ես նրան չնշանակեցի պաշտպանության նախարար»:

Մի այլ հարված. «Կարծում եմ, որ նա պետք է զբաղվի միայն բանակով, նա ի վիճակի չի զբաղվելու ուրիշ հարցերով, քանի որ դրա համար չունի ոչ համապատասխան կրթություն, ոչ ինքնիշխան, ոչ փորձ»:

Իսկ այս մասին ի՞նչ կասի Լ.Ղ.Ն. Պաշտպանության բանակի հրամանատարը: Մեջբերում եմ.

«Պաշտպանության նախարարի պաշտոնում իմ նշանակումը չի կայացել, քանի որ ես ինքս եմ հրաժարվել՝ ելնելով սկզբունքային նկատառումներից: Ինչ վերաբերում է կրթության, ինքնիշխանության ու փորձառության, ծնվել, մեծացել եմ բանվորի հասարակ ընտանիքում, այնուհետ սրիպված եմ եղել աշխատել ընտանիքիս նյութական կարիքները հոգալու համար: Մեր ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարն սրիպեց շատ հայրենակիցներիս նման զենք վերցնել՝ պաշտպանելու մեր ազգային շահերը»:

Շարունակում եմ մեջբերել.

«Կյանքի թելադրանքով առաջ քաշվեցի, նշանակվեցի ինքնապաշտպանության ուժերի ջոկատները ղեկավարող պաշտոնում: Այդ ջոկատները հետագայում դարձան Լեռնային Ղարաբաղի Պաշտպանության բանակի հիմքը: Իմ կողմից ղեկավարվող բանակի մարտունակությանը հակառակորդը ոչ թե խոսքով, այլ իրական գործով է ծանոթ: Ինչպե՞ս կարող էի առանց թվարկված հարկանիշների հասնել այդ ամենին և ղեկավարել նման «բարձր ինտելեկտի» տեր մարդկանց: Միայն ես չեմ, որ, ծանոթանալով Արկադի Ղուկասյանի մամուլի ասուլիսների նյութերին և նման հայտարարություններին, փափաքում եմ, թե երկրի նախագահի հետ չէ, որ գործ ունենք», – ասում է Սամվել Բաբայանը:

Ինչ վերաբերում է այժմյան ԵԿՄ նախագահ Մանվել Գրիգորյանի հայտարարությանը, թե Հայաստանում 150 Սամվել Բաբայան կա, Լեռնային Ղարաբաղի Պաշտպանության բանակի հրամանատարը գրում է, որ Հայաստանում, մեջբերում եմ.

«Բաբայանի նման 1,5 միլիոն և ավելի փղամարդիկ կգտնվեն, – շարունակում եմ մեջբերել, – բայց, հետաքրքրական է, վերոհիշյալ միջերն արտահայտողի նման մարդ գտնեմե՞կ կգտնվի՞, թե՞ ոչ»:

Վերջին հարցիս, թե ինչո՞ւ չի մասնակցել ԵԿՄ համագումարին, պարոն Բաբայանը չպատասխանեց:

«ԵՍ ՏՂԱՄԱՐԴԱՎԱՐԻ ՀԵՌՆՈՒՄ ԵՄ ՄԱՐՏԱԴԱՇՏԻՑ, ՄՏՆՈՒՄ ԵՄ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴԱՇՏ»

Հարցազրույցը՝ Շուշանիկ Աբրահամյան – Հայրապետյանի,
«10-րդ նահանգ», 25 դեկտեմբերի 1999 թ.

Հայ ժողովրդի համար Վազգեն Սարգսյան և Սամվել Բաբայան անունները անբաժանելիորեն կապված են բանակի հետ: Ասել են մեկը, հասկացել մյուսը:

Ի՞նչ է սրացվում. «հայ բանակ» հասկացությունը խորհրդանշող Վազգեն Սարգսյանին սպանեցին, իսկ Սամվել Բաբայանին հեռացրին: Հավաքա՞նք, որ բանակը կայացել է, «և սպա է ամեն մի հայ», թե՞ ազարավեցին ազգային շահերը հետապնդող անձանցից: Արցախի հիմնախնդիրը լուծվե՞լ է, և հաղթողը թելադրե՞լ է իր կամքը (հեռու է այդ օրը):

– Պարոն Բաբայան, մինչ հարցին անցնելը, ուզում եմ հիշեցնել Վահան Թեքեյանից մի փող.

Կարենալու համար ապրել այսուհետ,

Օդի, ջրի, հացի նման

Մենք պետք ունինք Հպարտության:

Հպարտություն՞ն է, որ սփիւղում է Ձեզ լռել ու անձայն հեռանալ, թե՞ ...

– Սկսեմ «թե»-ից: Լռում եմ, որովհետև ոչ թե մեղավոր եմ, այլ որովհետև իմ խոսելը ևս ավելորդ կրքեր կարող է բորբոքել: Եթե իմ նկարմամբ արդեն կա մի փոքր անվստահություն, ապա հեռանում եմ: Ես այն Սամվել Բաբա-

յանն եմ, ում ուսերին 92-ին դրվեց ազգի համար ճակատագրական ծանր բեռը: Փառք Աստծո, պապով փարա: Ինչ մնում է այսօր իմ դեմ հնչող ելույթներին, ապա ասեմ, որ դրանք միայն անձնական շահեր են հետապնդում, ոչ թե ազգային: Եթե դա ներկայացնում են որպես ազգային, ու ես եմ խանգարողը, ապա ես հեռանում եմ, թող լուծեն առանց ինձ: Որոշ ժամանակ անց, շար չէ, ժողովուրդն ինքը կիմանա՝ ով ով է:

– Շարերն ասում են, որ Դուք «ուխող» արեցիք դարաբաղյան հիմնախնդրի լուծումից:

– Հայտարարում եմ բոլորին, որ ես մարտադաշտից իջնում եմ քաղաքական դաշտ: Չնայած քաղաքականությունն սկսվեց դիրքերից, բայց շարունակվում է սեղանների շուրջ: Ես քաղաքական դաշտում ինձ ներված ձեռնոցը վերցնում եմ, և քանի որ մեր հարցի լուծումն անցել է դիվանագիտության ձեռքը, իմ ուժերը կփորձեմ այնպես: Այնպես որ ես ոչնչից չեմ խուսաճավում: Ճիշտ է, հիմա սա կարող է ընդունվել այնպես, ինչպես ժամանակին ասում էին, թե ես պարտասու չեմ վարչապետ դառնալու, քանի որ փնտրությունը չգիտեմ: Նրանք մի բան չգիտեին կամ չէին ուզում հասկանալ, որ բանակի բյուջեն ավելի մեծ էր, քան հանրապետությանը: Եվ այդ ամենը ես հավուր պարշաճի փնտրում էի, և բանակում ամեն ինչ ճշգրտորեն արվում էր:

– Մինչ քաղաքականության ասպարեզ անցնելը, մի հարց ևս նախկին հրամանատար Սամվել Բաբայանին: Լուսահողի Վազգեն Սարգսյանն ակնարկում էր «Կովկասի մեծ կռվի մասին»: Ասված մի՞ արասցե, այդ ժամանակ Սամվել Բաբայանն անելիք չի՞ ունենա:

– Ավելին ասեմ. ես վաղուց երեք դիմում էի փվել, որ ինձ ազատեն աշխատանքից: Չարեցին: Բայց Վազգեն Սարգսյանի գոհվելուց հետո ինձ չէի ների բանակից դուրս գալու համար. դա դավաճանություն էի համարում Վազգենի հանդեպ: Ինչ մնում է հետդին, ես մնում եմ Ազգի զինվորը: Եթե պետք լինի, կգամ, բայց՝ առանց որևէ հրամանի: Կգամ որպես շարքային զինվոր:

– Դուք հիշաբանեցիք Վազգեն Սարգսյանի անունը, երևանյան վերջին իրադարձությունների մասին ի՞նչ կասեք: Բանի որ Ձեր անունը բազմերանգ շոշափվեց, խոսվեց նաև, թե իբր Դուք նամակ եք հղել Վազգեն Սարգսյանին:

– Այդ դժամություններից ցավը հետո ավելի խոր կզգա մեր ժողովուրդը, ինչպես որ կզգա Վազգենի կորստի մեծությունը, ինչպես ասում են՝ հիմա դեռ փաթ եմ: Այո, ես նրան նամակ եմ գրել 1998 թվականի մայիսի 26-ին: Նամակն օրինապես մարմինների ձեռքին է: Օրինակն ունեմ, կգա ժամանակը, եթե իրենք չհրապարակեն, ես կհրապարակեմ (նամակն ամբողջապես ներկայացված է 2-րդ գլխում. – ծանոթ. կազմողի): Իսկ Հայաստանը թուլացնում են ներսից: Ժողովուրդը, կարծում եմ, դա արդեն հասկանում է:

– Բայց Ձեզ ազարավեցին վերջին միջադեպերի պարամառով:

– Առաջին համաշխարհային պատերազմն իբր սկսվեց թագաժառանգ Ֆրանց Ֆերդինանդի սպանության պարամառով: Ծիծաղելի է: Ժամանակին շրջանառության մեջ դրված «ժուլոկը» և այլն նախապարտապական առիթներ էին: Ինձ ազատելու խոսակցությունը դրանից մեկ շաբաթ առաջ է եղել:

Եթե գեներալ Զինկիչը շիրակ լինի, կհասարարի: Ես վարչապետին գոռաչացրել եմ, որ հյուրը փանփորոջը չի կարող հիմարի փեղ դնել, ինչպես նա է վիրավորում մեր գյուղացիներին, նրանց, ովքեր իրենց որդիներին դրեցին Ղարաբաղի ազապագրության գոհասեղանին: Եվ եթե խնդիրներ կան փոփոխության զարգացման կամ կարգուկանոնի հաստատման հարցում, դրանց համար ծառայություններ կան: Իսկ վարչապետության վեց ամիսներին նա բիզնես է իրագործում՝ օրենքներ խախտելով: Եթե հարկ կա, օրինակներ կբերեմ: Ասեմ, որ դրանով նախապարաստվում են առաջիկա ընտրություններին, բայց մեր ժողովուրդն ամեն ինչ տեսնում ու հասկանում է:

– Ներքեցեք, Ձեր մասին էլ ասում էին, որ բանակի փողերն եք օգտագործում անձնական շահերի համար:

– Ես կուզեի, որ մեր նախարարության սպուգումներն իրականացրած երևանյան փարբեր հանձնաժողովներն իրենց գրավոր եզրակացությունները հրապարակեին: Դա կլիներ իմ պարասխանը: Ասեմ, որ նրանք գնալիս միայն «կեցցես» ու «շնորհակալություն» էին ասում, քանի որ մենք բանակին փրկած բյուջեի կրկնակի չափով աշխատանքներ էինք կատարել:

– Պարոն Բաբայան, բայց ապարակ փալը, թեկուզ դաստիարակիչ, հանցագործություն է, և Ձեզ կարող են դատել:

– 1991 թվականին ադրբեջանական բանտերում եմ եղել, հիմա էլ թող այսօրեղ դարի փան, չեմ վախենում: Հավատում եմ մեր ժողովրդին: Ես միայն ժողովրդի դարից եմ վախենում: Բայց հասարար ասում եմ, որ նրանք ինձ մենակ չեն թողնի: Ես էլ նրանցից հեռու չեմ լինի:

– Ձեր պարասխանները շար սառն են, դա վիրավորված ինքնասիրությունի՞ց է, թե՞ «նույն» գործի հոգնածությունից: Բանակին չե՞ք կարոտելու:

– Դժվար բան եք ասում: Օրորոցից ձեռքերիս վրա եղավ: Սիրում եմ երեխայիս նման: Եթե ասեմ՝ հեշտ եմ բաժանվել, սուր կլինի: Բայց ես չեմ հեռանում ո՛չ Ղարաբաղից, ո՛չ էլ պայքարից: Ինչպես վերնում ասացի, ես մտնում եմ քաղաքական պայքարի մեջ: Միայն մի բան եմ ուզում ցանկանալ, որ իմ փոխարեն բանակը ղեկավարի նա, ում սիրտը կցավի և՛ զինվորի, և՛ ամեն մի թիզ հողի համար:

– Այդ դեպքում, որպես սկսնակ քաղաքագետ, ինչպե՞ս եք պարկերացնում արցախյան հիմնախնդրի լուծումը:

– Նախ, սխալ ասացիք: Ճիշտ է, ասում են՝ բանակը քաղաքականությամբ չի զբաղվում, բայց բանակում նաև քաղաքականություն են սովորում: Ես պարերազմում և՛ պարերազմել սովորեցի, և՛ քաղաքականություն: Դեռ Մարիո Ռաֆայելիի՝ Ղարաբաղ այցելության ժամանակ ես հասկանում էի, որ «ինչ-որ փեղ ինչ-որ բան սխալ է և ոչ հայանպասք»: Եվ հեպո, կարծում եմ՝ չեք ժխտում, որ ինքնակրթությունը գիտելիքների հենասյունն է: Այնպես որ ես սկսնակ չեմ: Ինչ մնում է արցախյան հիմնախնդրին, ես այն «ֆանատը» չեմ, որ ասեմ՝ հենց վաղը Ղարաբաղն անկախ է լինելու: Թող այդ փոխգիշտում ասվածն ամրագրի մեր անվտանգությունը, մեր այն ազապությունը, որի ժամանակ մենք պեպք է որոշենք՝ ինչ անենք և ինչ չանենք: Եվ, ի վերջո, Ղարաբաղը պեպք է միավորվի Հայաստանին:

– Քաղաքական դաշտ միայնա՞կ եք իջնում:

– Այ: Եկող փարի կգրանցվի մեր կուսակցությունը, պայմանական անունը «Միացյալ Հայաստան» է (խոսքը «Մեր փունը Հայաստանն է» կուսակցության մասին է.՝ ծանոթ. կազմողի): Նրանք, ում համար այս նպարակն առարկայական, շոշափելի է, կանդամագրվեն մեզ:

– Որպես քաղաքական գործիչ՝ ինչպե՞ս եք պարկերացնում ժողովրդավարությունը:

– Նախ՝ Ղարաբաղում դեմոկրափայից խոսելը հակաօրինական է, քանի որ մինչև դեկտեմբերի 31-ը մեզ մոտ ռազմական դրություն է: Դեմոկրափան խոսքով չէ, գործով է, օրինապահությամբ: Պեպք է կարողանալ փարբերել ազապությունը կամայականությունից: Սրանք փարբեր բաներ են, փարբեր դրսևորումներ և՛ փոքեսական, և՛ քաղաքական դաշտում: Իսկ որ ամենակարևորն է՝ ով սիրում է իր ժողովրդին, պեպք է իմանա, որ լավագույն օրենքները ծնվում են ավանդույթներից: Պարզապես պեպք է ապրել հայաբար, հպարտությամբ:

– Ի՞նչ կմաղթեք Ամանորի առթիվ և՛ զինվորներին, և՛ հայ ժողովրդին:

– Հայոց բանակին մաղթում եմ կայունություն և արիություն, հայ ժողովրդին՝ համբերություն: Ես հավարում եմ մեր ժողովրդի կամբին:

«ԵՐԿՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԿՍՎՈՒՄ Է ԶԻՆՎՈՐԻ ԽՐԱՄԱՏԻՑ...»

35 հարց 35-ամյա գորապետին, Միրվարդ Մարգարյան, Ստեփանակերտ, 21 փետրվարի, 2000թ. («Զորավարը» անփիպ գրքի համար)

– Սամվել Անդրանիկի, որպե՞ղ «գրավ» Ձեզ Արցախյան շարժումը:

– Աշխատում էի Ստեփանակերտի արադարական կոմբինատում՝ որպես հերթափոխի վարպետ: Սկսվեց շարժումը, և երկի յուրաքանչյուր արցախցի էլ մրաժում էր մի բան անել... Պարմությունից քիչ թե շար փեղյակ էինք՝ ով է մեր թշնամին: Մենք թաղի փողաներով ևս հավաքվեցինք, նրանք որոշեցին, որ իրենց կազմակերպիչը լինելու եմ ես. դարցոցից ու «Դինամո»-ից լավ ճանաչում էին ինձ: 1989 թ. ես լիիրավ մրա արցախյան շարժման մեջ:

– Ըստ Ձեզ՝ զարգացման ի՞նչ փուլեր անցավ մեր 12-ամյա պայքարը: Եվ ո՞ր փուլն եք Ձեր ինքնադրսևորման համար հաջող համարում:

– Ինքնադրսևորման համար հաջող եմ համարում 1992 թվականի փարեվերջից սկսած՝ ներառյալ 93 և 94 թվականները: Ինչ խոսք, շար դժվար էր, բայց ես փորձեցի պայքարի մեթոդները փոխել, և ինձ հաջողվեց բեկում մրցնել, և արդեն ոչ թե թելադրվում, այլ թելադրում էինք: Մեր ազգային խնդիրների լուծման գործում դա մեծ հաջողություն էր, և ես իմ ներդրած լուծաչի համար ուրախ եմ, ինչքան էլ փորձեն ասել՝ խիստ էր... Կուվում չիր ու չամիչ չեն բաժանում, և, իրոք, խիստ են պարերազմի օրենքները: Այլընտրանք չկար.

խիստ պեպք է լինել: Պիտի միավորելի. ես հաղթանակ քանոգ ճամփան այդպես էի քոնսնում, չեմ էլ փոշմանում իմ այդ խսարության համար, և հենց իմ խսարապահանջությունն էլ բեկումնային գործոն եղավ մեր պայքարի ու հաղթանակի վճռորոշ ելքի համար:

– Դուք բախր ու պարիվ ունեցաք ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի հրամանարարը լինելու շարք բարդ ու պարասխանարու մի ժամանակահատվածում, գուցե ճիշտ կլինեք ասել՝ մեր ժողովրդի համար օրհասական պահին... Փորձե՞նք մի հեղադարձ հայացքով ընդգրկել ազապագրական պայքարի այդ փարիները: Ի՞նչ հաջողվեց ու նաև ի՞նչ չհաջողվեց իրականացնել այդ փարիներին:

– Դեռ շարք ջահել էի, այդ պայքարն ինձ համար մեծ փորձ էր... Ես շարք օգրակար դասեր քաղեցի, ընկալեցի մեր առավելություններն ու թերությունները և հպարտ էի գգում, որ, իրոք, օրհասական պահին իմ ժողովրդի հետ էի, ու ժողովուրդն իմ ինձ հետ իույսեր էր կապում:

Չհաջողվեց ազգային մեկ ընդհանուր գաղափարի շուրջ համախմբել ժողովրդին ու այդ հարցը մեր ժողովրդի համար վերջնականապես լուծված համարել: Չհաջողվեց այնպես անել, որ ազգային խնդիրները լինեն ամենաառաջնայինը, հետո՝ մնացած անհնցյալ հարցերը: Ժամանակը թույլ չտվեց, մարդիկ իրար չհասկացան, դժգոհությունները գլուխ բարձրացրին: Հաջողություն էր, որ մենք փորձեցինք ու հասանք մեր նպատակին, մենք առաջին անգամ ունեցանք հայկական բանակ՝ ունենալով թույլ սպայական կազմ, ոչ փորձառու կոնսրինգենտ, սակայն հասանք մեծ հաջողությունների: Ես կրկնակի հպարտ եմ, որ հայոց բանակն իր հաղթության արմարները ձգեց Ղարաբաղում, և հենց այստեղից սկսվեցին մեր բանակի ծնունդն ու հաղթարշավը, և հրադադարից մեկ փարի անց մենք անցկացրինք առաջին համահայկական գորահանդեսը, որի ակնարեսն էինք բոլորս:

– Արցախի ազգային-ազապագրական պայքարն ընթացել է վայրիվերումներով, մենք ունեցանք թե՛ նվաճումների և թե՛ կորուստների ծանր շրջան... Ինչպե՞ս էին ազդում այդ վայրիվերումները Ձեզ վրա: Մեր ողջ պայքարի ընթացքում ամենից շարք ի՞նչը կարժևորելիք:

– Պարերազմական թոհուրոհի մեջ մենք համարյա թե ուշադրություն չէինք դարձնում, թե քանի քուն կամ բնակավայր ավերվեց... Հիմնական մեր խնդիրը սա էր. ի՞նչ անել, ինչպե՞ս անել, որ այս ամենի առաջն առնվի, և երբ ես կոնկրետ հարց էի դնում, որ այս ամենին վերջ քալու համար անհրաժեշտ է լոնցնել մի շարք կրակակետեր՝ Աղդամը լինեք դա, թե մեկ ուրիշը, ինձ «քաղցր» աչքով չէին նայում: Ու շարքերը նույնիսկ գարմանքով էին նայում իմ հանդգնությանը: Իսկ ինձ համար կար միայն մեկ գերխնդիր՝ հաղթանակ... Չքալ ոչ մի բնակավայր, մաքրել մեր թիկունքը՝ Քելբաշարը, Կուբաթլուն, Ջանգելանը: Ես դրեցի և լուծեցի խնդիրը: Եթե հիշում եք, բոլոր հաղթանակները եղել են իմ հրամանարարության օրոք:

Իսկ ինչը կարժևորելի. իհարկե, զինվորի դերը... Հրամանաքարը որոշում է ուղղությունները, առաջադրում է խնդիրը, իսկ այդ խնդիր լուծողը զինվորն է: Ես ինձ թույլ չեմ քա «սեփականաշնորհել» զինվորի արածը. մեր հաջողու-

թյունները, մեր հաղթանակները զինվորին են, մեր ողջ ժողովրդին են: Կենքրոնական շքաքում դու որոշում ես կայացնում, մշակում ընդհանուր սքրաքեգիան, սակայն ի վերջո այն ի կաքար ածողը զինվորն է: Մինչև 92 թվականը ես էլ զինվորի դերում էի հանդես գալիս ու լավ գիքեմ նրա դերն ու արժեքը:

– Կարձե՞մ Ավերիք Իսահակյանն է ասել. «Հայ ծնվելը դժքախարություն է, հայ մնալը՝ հաղթանակ...»: Մեր պայքարը նաև հայ մնալու համար էր... Ձեր կարժիքով է՞լ մենք դժքախար ենք, որ հայ ենք ծնվել, թե՛ մնալու ենք հայ և ի վերջո հաղթանակելու ենք:

– Որ մնալու ենք Հայ, դա փասք է... Մեր ազգը մի թերություն ունի, շուք է պառակրվում, միշտ ներքին պրոքլեմներ է ունենում: Եթե ազգային շահերը անձնականից վեր դասենք ու միասնական լինենք, հաղթելու ենք: Ոչ թե լոկ խոքերով միասնություն, ոչ թե քարոզելով, այլ յուքաքանյուք քարոզող թող իր մեջ գրնի այդ միասնությունն ու համոզված լինի, որ հաղթելու ենք: Այլ պարաքայում ես հաղթանակ չեմ քոնսնում:

– Անշուշտ, պարմությունն ու ժամանակը՝ թերևս ամենամեծ դաքրավորը, կգնահաքեն Ձեր արած-թողածը... Ամենքը կգնահաքվեն իրենց վասքակին համեմաք... Ուզում եմ, որ Դուք գնահաքեք ինքներդ Ձեզ: Ինչո՞ւ ինքնաքննադաքել, ասենք, կարելի է, իսկ ինքնագնահաքելը՝ ոչ:

– Երևի ճիշտ չի լինի ինքս իմ գնահաքականը քալը, թող կողքից նայողը դա անի, մեկը՝ լավ, մյուքը՝ վաք...

Ես ամեն ինչ արել եմ իմ ժողովրդի, իմ ազգի համար ու երբեք չեմ մքաձել դափնիներ սքանալու մասին... 89 թվականին, երբ մքա պայքարի մեջ, նման բաներ մքքովս չէին էլ անցնում: Չէիք էլ կարող մքաձել, որ դու լինելու ես առաջին դեմք, պարգապես փորձել եմ իմ անձնական օրինակով ցույց քալ, պայքարել ու համախմբել, ու թե որքանով է դա ինձ հաջողվել, թող ուրիշներն ասեն: Ես, բանվորական միջավայրից սերած, ոչ մի թիկունք չունեի. ի՞նչ պաշքոնի մասին կարող էր խոք լինել, պարգապես ամեն ինչ եղավ ժամանակի թելադրանքով:

– Ղարաքաղյան հարցի քաղաքական ճանապարհով լուծման ո՞ր քարքերակին եք կողմնակից, գուցե կառաջարկելիք կամ ունեք Ձեր սեփական քարքերակը:

– Ղարաքաղի ժողովուրդը լինելու է անկախ: Ես գքրում եմ, որ երկրի քաղաքականությունը սկսվում է զինվորի խրամաքից... Պերությունը պեքք է քաղաքականությունը վարի՝ ելնելով ռազմական հաջողություններից, ոչ թե պեքք է մքաձեն՝ ինչքան հող հանձնեն կամ պահեն, այլ, սքրաքեգիական նկաքառումներից ելնելով, պահեն մեր թիկունքը, և սահմանը Հայասքանի հետ լինի մարմնակցված: Դա կլինի մեր խնդիրների առաջնային լուծումներից մեկը: Չպեքք է քարվենք այն մքքով, թե՛ ինչքան շարք հողեր, այնքան լավ, պարգապես թույլ չալիքի քանք, որ մեզ նեղեն կողքից, թիկունքից... Այսօրվա քաղաքականությանը հենց այդքեղ համաձայն չեմ: «Ընդհանուր պերություն» անունը կունենա, թե կկոչվի «ազաք ասոցիաքցիա»՝ սա չէ կարևորը, կարևորն այն է, թե այն ինչ է բովանդակում... Նորից եմ կրկնում, այս քարած-

քում ապրող ժողովուրդը պետք է լինի անկախ՝ Ադրբեջանից, նրա իշխանությունից՝ իր օրենսդիր, գործադիր, դատական ճյուղերով, բոլոր օրենքներով: Այնպես պիտի արվի, որ վաղը մեր ժողովուրդը կրկին շրջափակման մեջ չընկնի, նույն խնդիրները չառաջանան:

– **Պատերազմը դեռ չի վերջացել, և ամեն րոպե կարող է փխրուն կոչվող խաղաղությունը փուլ գալ: Ո՞րն է լինելու Ձեր առաջին քայլը...**

– Իմ առաջին քայլը՝ վերցնել զենքը և կանգնել առաջին գծում, ինչպես դա արեցի մեր շարժման սկզբին: Առանց մտածելու և երկմտելու... Եթե ինչ-ինչ իշխանավորի կողմից ճիշտ քաղաքականություն չի փարվում, դա չի նշանակում, թե պետք է նեղամաս քո ժողովրդից, հայրենիքից՝ քո սեփական բախարից, ու մոռանաս այդ ամենը: «Հոգնել ենք» կամ «ո՛ւմ համար ենք անում...»: Նման բառերն ու մտածելակերպը ինձ համար խորթ են: Իսկ որ նման մարդիկ իշխանություն են ներկայացնում, դրա մեղավորներից մեկն էլ ես եմ: Դա էլ իմ սխալն է, ես ընդունում եմ ու կաշխարհեմ սխալս շարկել:

– **Ի՞նչ սկզբունքային փորձերություններ կան Ձեր և դարաբաղյան շարժման մյուս գործիչների հայացքների միջև: Կա՞ն գործիչներ, ում կրայիք նախապալովությունը, և ո՞ւմ կողմն է Ձեր համակրանքը:**

– Ես չեմ ընդունում նրանց վարած ու վարվող քաղաքականությունը... Ազգային խնդիրների հարցում մեր տեսակետները չեն համընկնում, և մեզանից մեկը պիտի հեռանա: Եվ քանի որ վերջնական ստորագրության գրիչը իրենց ձեռքին է, ես հեղ չեմ քաշվել, ես ոչ թե մեկին համակրում եմ, մյուսին՝ ոչ, այլ դեմ եմ փարվող քաղաքականությանը: Միշտ էլ այդ հակասությունները կային, մանավանդ՝ ռազմավարական խնդիրների հետ կապված: Ինձ թվում է՝ ժամանակի ընթացքում քաղաքականությամբ զբաղվողները ճիշտ կրան շարք հարցերի պատասխանը:

Կան այդպիսիք, որոնց կողմն է իմ համակրանքը, սակայն վերջիններս բարձր պաշտոններ չեն զբաղեցնում: Չէի ուզենա անուններ հոլովել, սակայն կան նման գործիչներ: Ժամանակին Լևոն Տեր-Պետրոսյանը փորձում էր համոզել, որ եղածից ավելին անհնար է ստանալ, այսօր Ռոբերտ Քոչարյանը Ղարաբաղի իշխանությունների հետ միասին գտնում է, որ «Ընդհանուր պետությունից» ավելին անհնար է ստանալ, վաղը կլինի մեկ ուրիշն ու կգրնի, որ սրանից ավելի անհնար է ստանալ... Ես չեմ կարող նրանց գնահատական րալ, սակայն կոնկրետ ինքս գտնում եմ, որ առանց պատերազմի կարելի է ստանալ այն, ինչ առաջարկվում է, և Ադրբեջանը վաղ թե ուշ համաձայնելու է դրան: Պարզապես աշխարհը պիտի հասկանա, որ դու ոչ թե հող ես զավթում, այլ, քո ժողովրդի անվտանգությունից ելնելով, առաջարկում ես այդ տարբերակը՝ հանուն Կովկասում երկարապրես խաղաղության: Անհրաժեշտ է ձևակերպել ու ապացուցել, որ միայն անվտանգությունից ելնելով ես այս խնդիրները դնում: Ես չեմ կարծում, թե մեր քաղաքագետները չեն կարողանում, պարզապես ինչ-որ պարզառներ կան, որ հեղափոխություն չեն լինում: Չեմ էլ կարող ասել, թե ամեն հնար փորձել են՝ չի ստացվում: Խնդիրը ես-ի, կուրծք ծեծելու մեջ չէ, այլ մեր վերջնական նպատակին հեղափոխություն չէ:

– **Ի՞նչ է Ղարաբաղը Ձեզ համար՝ ծննդավայր, հայրենի՞ք, արյան հիշողություն՞ն, թե՞...**

– Ամեն ինչ է Ղարաբաղն ինձ համար... Թե՛ ծննդավայր, թե՛ հայրենիք. Ղարաբաղն ինձ համար փուն է, ընկալիք է, ծնող է, հարազատ է, առանց Ղարաբաղի իմ կյանքը չեմ պարկերացնում:

– **Ձեր գնահատականն ու վերաբերմունքը Արցախ-Հայաստան հայոց բանակների նկատմամբ:**

– Պայմանավորվե՛ք՝ միայն Արցախի բանակի մասին խոսենք, այն մասին, ինչը ես լավ գիտեմ... Մեր բանակը դեռ շատ զարգանալու, աճելու փուլում է, սակայն այսօր մենք ունենք փոքր, բայց ուժեղ բանակ, որը կարող է ապահովել մեր խաղաղությունը: Մեր բանակն արժանի է մեծագույն հարգանքի, մեր ժողովուրդն էլ, լավ գիտակցելով բանակի դերը, պիտի սպարաի նրան ու մեկընդմիջ հասկանա, որ հզոր բանակի և միասնության մեջ է իր ուժը: Իսկ բանակում պիտի շատ աշխատել զինվորի հետ, աշխատել նրա բարոյամարական կերպարի ուղղությամբ. մեր զինվորը պիտի բարձր նկարագիր ունենա ու իսկապես հպարտ լինի, որ ինքն արցախյան բանակի զինվոր է և իր հերթին պիտի վստահ լինի, որ իր ղեկավարները իրեն չեն դավաճանում ու ոչ մի հարցում չեն խաբելու:

Մեր բանակը պետք է հզորանա իր հակաօդային պաշտպանության համակարգով, ունենա հրետանային մեծ հզորություններ ու էլեկտրոնիկայի պահանջվող համալրում, որովհետև վաղը եթե վրանգվի փարաձառյանի խաղաղությունը, մեզ առավել շատ վրանգ է սպառնալու օդից, հեռահար հրետանուց, այլ ոչ թե հետևակից: Դրա համար ուղղությունները պետք է ճիշտ ընտրվեն, ժամանակին մենք ճիշտ էինք ընտրել, և փա Աստված, որ շարունակեն ու զորացնեն:

– **Հայոց պարտության մերօրյա պայքարում Մամվել Բաբայան-Ջորապետը գրեց իր փողը՝ պայքարի ու հաղթության մեկ փողը... Ո՞րն է այդ փողը՝ ըստ Ձեզ: Հայրենի են մի շարք ռազմագործողություններ, որոնց իրականացումը կապում են Ձեր համարձակ նախաձեռնության հետ... Ի հեճուկս չկամների՞ փարիների հեծվից պարզ երևում է, որ Դուք ճիշտ ուղի էիք ընտրել:**

– Հայկական «դիվանագիությունը» երբեք չի որոշել՝ ինչը ով վերցնի, երբ վերցնի... ճիշտ է՝ ես ստանում էի, որ շատ դժվար կլինի, խորհրդակցում էի իմ հրամանատարական կազմի հետ: Բայց խնդիրն ինձ համար պարզ էր, և երևի հիշում եք, թե Ադդամը վերցնելիս փակփակական ինչ քայլ արեցինք: Հակառակորդը մեծ ուժ էր կուրակել այնպեղ, սակայն մենք ընդամենը 11 զոհ տվեցինք, որոնցից շատերը ականի վրա էին «պայթել» կամ էլ զոհվեցին անգուշության հետևանքով: Ես գտնում եմ, որ փակփակական էր ճիշտ մշակված, և հակառակորդն անընդհար գգում էր իր շրջափակումն ու խուճապի էր մատնվում: Օպերացիաները անձամբ ես էի մշակում, կադրային սպաներ կային, սակայն նույն Ձիննիցը (ԼՂՀ ՊԲ շտաբի նախկին պետ. — ծանոթ. կազմողի) գտնում էր, որ սխալ է Ադդամ մտնելը, մեծ կորուստներ ենք ունենալու, և հրաժարվեց իր վրա պատասխանավորություն վերցնելուց: Ասացի,

որ ինքս կվերցնեմ պարասխանաբանությունը, և այդպես էլ արեցի... Հասանք հաջողության, և մեր ժողովուրդը դրա վկան էր: Նույն կերպ և Քելբաջարի շրջանը. ռազմագործողությունը մշակել եմ ես, սակայն Վազգեն Մանուկյանն ու Սերժ Սարգսյանն արդեն պարասխանաբանություն էին կրում: Եթե հիշողությունս չի դավաճանում, նախանշել էի, որ 4-5 օրվա ընթացքում օպերացիան կավարտվի, և ուղիղ 5-րդ օրն այն ավարտվեց: Նույնը՝ Զանգեզուրի ու Կուրաթյուրի օպերացիաները... Մենք չպետք է դավաճանենք մեր պարսնությանը, անհրաժեշտ է, որ ասվի ու գրվի ճշմարտությունը: Մեր քաղաքական գործիչներից շատերը չեն ընդունել, որ մենք այդ փորձերը ազապագաները: Այսպես կա պարասխանաբանություն վերցնելու պահը, և ես դա սրանձնեցի ու հասա մեծ հաջողությունների և, Աստված մի՛ արասցե, փապալեի... Հեկո, երբ ամեն ինչ բարեհաջող ավարտ ունեցավ, քաղաքական շրջանակներում ասում էին, թե բոլորս միասին ենք որոշել: Դա ինձ համար էական չէ: Էական ինձ համար մեր հաջողությունները, մեր հաղթանակներն էին... Ես հստակ փեսնում էի այդ ճանապարհը, ես հստակ փեսնում էի այդ հաղթանակը և պարասխանաբանությունը վերցրի 92 թվականից, այն ժամանակ, երբ Ղարաբաղի փորձերի 48 փոփոխում հանձնված էր, գրավված էր: Ես «ֆանատ» չէի և հստակ փեսնում էի մեր հաղթանակների մեխանիզմը: Վերցնել պարասխանաբանություն օրհասական պահին ու հաղթել... Սա է, երևի, իմ փողը:

– **Մեկ ազգ, մեկ հայոց բանակ և երկու սպարապետ՝ Վազգեն ու Սամվել... Մի բուռ ազգի համար սա մեծ «շռայլություն» չէ՞:**

– Ես եղել եմ մի հարվածի հրամանատար ու չեմ փորձի հավասարվել Վազգեն Սարգսյանին... Երկուսս էլ ունեինք թերություններ, երկուսս էլ ունեինք առավելություններ, բայց ազգի սպարապետը մեկն է լինում:

– **Դուք մեծահոգաբար այդ «փրկողը» զիջո՞ւմ եք...**

– Այո, զիջում եմ ու մրաժում եմ, որ թե՛ սպարապետության հարցում և թե՛ մնացած բոլոր հարցերում էլ մեր ազգը կիսվելու, մաս-մաս դառնալու իրավունք չունի:

– **Ըստ Ձեզ՝ ի՞նչ առավելությունների շնորհիվ ԼՂՀ ինքնապաշտպանության բանակը կարողացավ դիմակայել ու ի դերն հանել 7-միլիոնանոց Ադրբեջանի ագրեսիան:**

– Առաջինը՝ միասնությամբ, աշխարհասփյուռ մեր ազգի բոլոր հարվածների միասնությամբ: Հայաստանի իշխանություններն օգնեցին իրենց հնարավորությունների չափով: Այո, միասնությունը բերեց մեր հաղթանակը, ոգին և համոզվածությունը, որ կհաղթենք, և թիմի այն 3000 փղաների կամքը, որ գլխավորում, ղեկավարում ու առաջնորդում էին բոլոր ջոկատներին: Պարզապես մեկն էլ այն է, որ մենք 70 փարի ի վեր ադրբեջանցիների հետ ապրել ենք կողք-կողքի և գիտեինք այդ ազգի և՛ թույլ, և՛ ուժեղ կողմերը: Հաջորդը՝ խորհրդային իշխանության փրկիչներին մեր գորակոչիկ փղաներին ծառայության էին ուղարկում ամենադժվար գործերում: Դա էլ կարելի է համարել Ադրբեջանի թույլ փված սխալներից մեկը: Ինչ նոր գեներ որ մենք ստանում էինք, մեր փղաները իսկույն փրկապետում էին... Ես միայն մի օրինակ բերեմ. ադրբեջանցի զինվորը փանկը վարելու համար թղթի վրա գրում էր, թե երբ

ինչ կոճակ պիտի սեղմի, ու մինչև այդքանը կաներ, կոճակների փեղերն անգիր իմացողը նրան շարքից հանում էր: Մեր հաղթանակը բերեց մեր հպարտություն զինվորը, և նրա վստահ շարժողարձն ինքնավստահության մղեց մեր ժողովրդին: Ինչքան էլ այսօր ինձ մեղադրեն, թե ես խիստ եմ եղել, բայց իմ գործելակերպով ներշնչել եմ ժողովրդին, որ վստահ լինեն. դա ո՛չ քաջից էր, ո՛չ էլ՝ բոլորուսաթից, պարզապես ես հստակ փեսնում էի դեպի հաղթանակ փանող ուղին:

– **Կնքվեց զինադադարը, և արդեն Դուք միայն բանակային խնդիրներով չէիք զբաղվում, կուզենայինք իմանալ դրա հիմնարար պարճառները:**

– Խնդիրն այն է, որ քո ողջ ժողովուրդն էր ներքաշված պարերազմի մեջ, մենք ունեինք նաև մարդկային մեծ կորուստներ: Այդ պայքարում մեկը դարձել է առաջնորդ. հարցն այն չէ՝ ես եմ դա, թե մեկ ուրիշն է... Զոհվածի ընթացիկը վաղ է ապրում, թոշակը քիչ են փախս՝ մեղքը լիդերինն է, հաղթանակված մարտիկը աշխատանք չունի, վաղ է ապրում՝ դարձյալ մեղքը լիդերինն է: Ես այդ դժգոհությունների ակնապարհն էի ու փորձում էի շփել իրավիճակը՝ մրցելով փրկեսական դաշտ, աշխատել մի շարք հարցերի լուծում փալ: 98 թվականի մի հանդիպման ժամանակ ասացի, որ 99-ին պետք է վարկային ռեսուրս ունենանք և կռված փղաների միջոցով զարգացնենք բիզնեսը: Որոշ մարդիկ ինձ չհասկացան, ոմանք մինչև այսօր էլ չեն հասկանում: Կամ պիտի լիդերը հեռանար և չերևար ոչ ոքի աչքին, կամ էլ այդ մարդկանց պիտի ապահովեր աշխատանքով: Անկախ նրանից՝ ով էր նախագահը, վարչապետը, և ով ինչպես էր ապրում... մեղավորը ես էի ու հասկանալով պարտավորվում էի ու փորձում շփել իրավիճակը: Եվ ամեն անգամ մեծ արգելքի էի հանդիպում, ու չէին թողնում, ոչ թե չէի կարողանում, այլ չէին թողնում հասնել նպատակիս: Որովհետև այդ նույն իշխանությունները շատ հստակ էին հասկանում, որ ամեն փապալված գործի համար (թե՛ փրկեսական, թե՛ այլ բնագավառում) մեղադրվելու է Սամվել Բաբայանը: Իսկ ամեն մի հաջողության դեպքում ձգպում էին, որ Սամվել Բաբայանի անունը չլինի:

Ես այս օրվան ու այս ելքին սպասում էի, բայց՝ ոչ այս ժամանակահատվածում, այլ վերջնական փաստաթղթի ստորագրումից հետո, իսկ թե ինչու շաբաթն ուրբաթից շուր Եկավ, երևի էլի ես գործընթացն արագացրի:

– **Խնդրում եմ՝ վերաիմաստավորեք մեր պայքարի բոլոր բեկումնային պահերը:**

– Ամենաբեկումնային պահը 1992 թվականին էր, հոկտեմբեր ամսին... Հանձնված էին Շահումյանը, Մարտակերտի շրջանի մեծ մասը, Հաղուրթի շրջանի 18 գյուղերը, Ասկերանում 7-8 գյուղ: Հակառակորդն ամեն օր թելադրում էր իր կամքը, և դու չէիր հասցնում որոշում կայացնել: Անհրաժեշտ էր փոխել խաղի կանոնները, որպեսզի ինքը դառնայի թելադրող, թե չէ՝ արդեն պարզից էլ պարզ էր, որ պարտվում ես, փանուլ ես փախս պարերազմը: Զոհվածները պետք է հստակ ընկալեին իրադրությունը, պետք էր մեկը, որ պարժի՝ հրամանը չկատարելու դեպքում... Ես Սփալին չեմ եղել, չեմ եղել քաղաքական բանադրակյալներ, և հենց այնպես ոչ ոքի չեմ պարժել, իմ հաճույքի համար ոչ մեկին պաշտոնից չեմ ազատել: Ով գետ մի փողը մրաժում է իր

ազգի մասին, չպիտի ինձնից նեղանա: Ես երբեք չեմ ասել, թե այս մեկի հետ աշխատում եմ, մյուսի հետ չեմ աշխատում, անձնական ամբիցիաները ինձ համար խորթ են, ես աշխատել եմ այն մարդկանց հետ, ովքեր ի գործու էին աշխատելու, հարցեր լուծելու: Այդ մարդկանցից շատերին ես հանդիպել եմ պարերազմի դաշտում, ընկերություն եմ արել նրանց հետ և գնահատել ու նշանակել եմ նրանց՝ անձնական հարկանիշներից, նրանց գործելակերպից ելնելով: Ասում են՝ Սամվել Բաբայանը նշանակել է կառավարության անդամներին: Ես այդպիսի բան չեմ արել. որպես լիդեր և այս երկրի հոգսերով ու ցավով ապրող մարդ՝ ունեի իմ կարծիքը և արել եմ առաջարկություններ այս կամ այն հարցի ու թեկնածուի վերաբերյալ:

– Այսօր, շարունակաբար, փորձում են հաղթանակած բանակին զիջումներ պարտադրել. ինչպիսի՞ն է Ձեր վերաբերմունքը:

– Մեր ամեն մի հրամանադար, դեռևս 94 թվականից սկսած, գիպեր, թե որտեղ է լինելու իր սահմանը: Ես միշտ ասել եմ, որ զիջումներ պետք է լինեն, բայց դրանք չպիտի լինեն միակողմանի: Իսկ Քելբաջար-Լաչինի հարցում՝ ոչ մի զիջում. դա մեր ժողովրդի անվտանգության երաշխիքն է: Այսպեղ հողի խնդիր չկա, այսպեղ կա անվտանգության խնդիր: Եվ եթե Ադրբեջանից բռնագաղթած 400 հազար հայ փախստականներ ապրելու են Քելբաջարի շրջանում, ապա դա նրանց իրավունքն է: Ղարաբաղն ունեցել է 5 շրջան. եղել է ինքնավար մարզի կարգավիճակում, հիմա կունենա առնվազն 7 շրջան՝ հանրապետության կարգավիճակով, Ադրբեջանի հետ կողք-կողքի ապրելով՝ կրնորին իր ինքնիշխանությունը, և արդեն Ղարաբաղը մարմնակցված կլինի Հայաստանին: Մենք կլինենք Հայաստանին փարածքով միացած, հոգով միացած: Այդ ամենից ելնելով էլ՝ մենք պիտի մեր ստրատեգիան ճիշտ մշակենք: Անհրաժեշտ է հարցին ճիշտ լուծում փայլ, և մասնակի զիջումները չպետք է մեր ժողովրդի գլխին նոր փորձանքներ բերեն: Բոլոր դեպքերում մենք առաջին հերթին պիտի մտածենք ժողովրդի անվտանգության մասին:

– Ձեր գնահատականը հոկտեմբերի 27-ի դեպքերին:

– Հոկտեմբերի 27-ը ահավոր էր մեր ազգի համար... Լիդերը ծնվել էր, բայց կարարվեց ոճրագործություն... Տարիներ են պետք, որ Հայաստանում կրկին ծնվի լիդերը:

– Ձեր գնահատականը Վազգեն Սարգսյանին, նրա դերը Հայոց բանակի ու պետականության կայացման գործում:

– Մեծ դեր ունի Վազգեն Սարգսյանը թե՛ Հայոց բանակի սրտեղման, թե՛ կայացման և թե՛ ազգային պետականություն ունենալու գործում: Այսօր թե՛ մեր բանակի և թե՛ պետականության գոյությունը վտանգված է... Այսօր երբ ես զիջում ու հանգիստ հետ եմ քաշվում, դա չի նշանակում, թե ես այլ կերպ հարցեր լուծել չեմ կարող, սակայն գրնում եմ, որ մենք չպետք է նմանվենք ասիական բռնապետություններին, այլ ավելի քաղաքակիրթ եղանակներով պիտի պայքարենք, ժողովրդավարական մեթոդներով: Մեծ չարքարանքների ու զրկանքների գնով ձեռք բերված հաջողությունները, որոնցում իր մեծ ավանդն ունի Վազգեն Սարգսյանը, այսօր վտանգված են, և ես չգիտեմ, թե

որքանով կհաջողվի սրտեղծվածը պահպանել: Իսկ այդ սրտեղծվածը Վազգեն Սարգսյանի հաջողությունն է: Չպահվեց, ուրեմն Վազգենը ճիշտ քաղաքականություն չի վարել: Նույնը և ես. եթե իմ հեռանալուց հետո բոլոր կառույցները գործում են, ուրեմն ճիշտ քաղաքականություն եմ վարել, եթե հակառակն է՝ ամեն ինչ փուլ է գալիս, ուրեմն ես «թայֆայություն» եմ արել:

– Իսկ, ավելի կոնկրետ, որո՞նք են Ձեր սխալները...

– Ժամանակին ես իմ շրջապարից բազմաթիվ փղաների հեռու եմ պահել... Ինչի՞ համար: Որովհետև մարդիկ օգրագործում էին իմ անունն իրենց անձնական հարցերը փեղերում լուծելիս: Միաժամանակ մի 3–4 փարի ես կարված էի ներքևի օղակներից, շփումներ չունեի և իրական վիճակին լիարժեք փեղյակ չէի: Իմ սխալն այն է, որ ժամանակին ես չպետք է կարվեի այդ մարդկանցից, այդ շրջապարից, ես պետք է լսեի այդ մարդկանց ու լուծեի նրանց բոլոր խնդիրները: Բայց դե անցածն արդեն անցած է, և ես էլ ճիշտ քաղաքականություն չեմ վարել: Իսկ ռազմական իմ սխալի մասին ես Ձեզ մեկ անգամ արդեն ասել եմ. դա Մարտակերտում էր: Ինչ մնում է իմ սխալի առաջին մասին, ապա ես կարվել եմ այն մարդկանցից, ում շնորհիվ հասել ենք այսօրվա հաղթանակին: Ես դա արել եմ, որովհետև մենք պետք է սրտեղծեինք պետություն, ունենայինք մեր պետականությունը, ես կարվեցի նրանցից, որովհետև որոշ մարդիկ արդեն շահարկում, շահագործում էին իրենց վաստակը, չէին ենթարկվում իրավապահ մարմիններին և այլն... Ես կանգնած էի երկընտրանքի առջև և նախընտրեցի, որ մենք պետք է ամեն ինչ անենք իրավական պետություն ունենալու համար: Եվ քաղաքական գործիչները, ճիշտ պահին, իմ գործած սխալն օգրագործեցին իմ դեմ, երբ հենց նրանք պիտի ինձ սափարեին, որովհետև դրան գնալով՝ ես լուծում էի քաղաքական խնդիրներ: Ժամանակին ես պետք է զգայի, որ դա օգրագործելու են իմ դեմ: Կրկնում եմ՝ ես այդ «սխալը» գործել եմ հանուն ազգի, հանուն պետականության: Ես կուղղեմ իմ սխալը, իսկ այն մարդիկ, որ գրնում էին, թե այդ փղաներն իմ կողքին չեն կանգնելու, ավաղ, սխալվել են:

– Ի՞նչ եք կարծում՝ մեզ ավելի մեծ փորձություններ սպասո՞ւմ են, քան արդեն ունեցել ենք:

– Ձեմ կարող ասել՝ ավելի մեծ, բայց կարող է պարերազմ լինել, ես էլի եմ ասել այդ 4-րդ «նաունդի» մասին:

Ամեն ինչ կախված է մեր ժողովրդի ամրությունից, միասնությունից: Եթե աշխարհը զգա, որ մենք միասնական ենք ու պինդ ենք, այդ դեպքում կարելի կլինի խուսափել վտանգից: Որքան էլ որ փարածայնություններ լինեն, ես գրնում եմ, որ սխալ է հեռուստապետությամբ դրանք հրապարակելը: Մեր հաղթանակը վերջնականապես դեռ ամրագրված չէ, և մեր միասնությունն էլ օրախնդիր պահանջ է:

– Երբ մտաք պայքարի մեջ, Դուք ընդամենը 24 փարեկան էիք: Ինչպե՞ս և ի՞նչ հարկանիշների շնորհիվ հաջողվեց դառնալ շարժիչ ու առաջնորդ ուժ՝ Ձեր հետևից փանելով հարյուրների, ապա՝ հազարների:

– Ես իմ խառնվածքով, էությանմբ միշտ էլ, դեռևս դպրոցից, եղել եմ շարակիրիվ անձնավորություն: Դա իմ մեջ կար բնությունից, և ընկերական շրջա-

պատում հայրն էի որպես նոր ու հեքիաթաբանական գաղափարների տեր: Նաև նախաձեռնող էի ու եռանդուն: Ես ոչ ոքի չեմ պարտադրել ինձ ենթարկվել, պարզապես գործով ապացուցել եմ, որ կարելի է ինձ վստահել ու գալ իմ հեքիաթից, և կամաց-կամաց իրենց ջոկաբերով եկել ու միացել են ինձ, և միասին հասել ենք հաջողությունների: Սա է պարճաբանը, որ սկսել է իմ անունը բարձրանալ, և միշտ էթե փորձել եմ ինչ-որ բան ապացուցել, ապա դա արել եմ անձնական օրինակով:

– «Սա մեր պատերազմն է», «Սա մեր վերջին պատերազմն է», նմանափայ արտահայտություններ մեր պետական այրերի բերանից լսել ու լսում ենք... Ձեր կարծիքով՝ սա մեր վերջին պատերազմն է:

– Եթե հիշում եք, ես մի անգամ հայտարարել եմ, որ սա մեր վերջին պատերազմն է: Փոքր զինամենքով հակառակորդը չի հանգստանում, իմ 4-րդ «ռաունդի» մասին երևի հիշում եք, ինչը շահարկվում է քաղաքական գործիչների կողմից. նրանք չէին զլանում ասել, թե, իբր, ես պատերազմ եմ սիրում: Իրոք, եթե մենք ուզում ենք վերջնականապես իրականացնել մեր ազգային նպատակները, մենք պիտի մի պատերազմ էլ չափենք: Պարտադիր չէ, որ դա լինի մեծ բախումների տեսքով: Թույլ չպիտի փախ, որ հակառակորդը հանգստանա, նա ամեն օր պետք է ունենա կորուստներ, որ գնա զինամենքի, եթե սա չեղավ, և երկու կողմերն էլ հանգիստ նստեցին ու սպասեցին քաղաքական գործիչների որոշումներին, ապա այս դեպքում լինելու է մեծ պատերազմ: Եթե զինվորականները ճշտում օգտագործեն հրադադար անվանվածը, մեծ բախում դժվար թե լինի: Պետք է այնպես անենք (իհարկե, մեր ուժերով), որ փարածաշրջանում մեզ հեղի հաշվի նստեն, այնպես ազգային խնդիրների վերջնական լուծման գործում հանդիպելու ենք դժվարությունների: Իսկ այսպես կիսափ-պառա՞ ես հակված չեմ ընդունելու, որ պատերազմը վերջացել է:

– Փոքր-ինչ վերաձևելով հայրնի խոսքերը՝ ասենք. «Յուրաքանչյուր ժողովուրդ արժանի է իր բանակին»... Իսկ մեր յուրաքանչյուր հրամանատար (Դուք բոլորին մեկ առ մեկ ճանաչում եք) ինչի՞ է արժանի:

– Ես բոլորին մեկ առ մեկ չեմ բնութագրի, կփորձեմ ներկայացնել ընդհանուր գծերով... Երևի հեշտ է կողքից նայել ու ասել՝ այս մեկը իր տեղում չէ, կամ՝ այսինչ կադրը ճիշտ չի նշանակված: Իհարկե, ղեկավարի կողմից լինում են կադրային բացթողումներ, սակայն իմ օրոք, կարծում եմ, 90 տոկոսով կադրերին ճիշտ էի բաշխել: Ամենքն իրենց դերակատարությունն ունեին, իրենց առջև դրված հստակ խնդիրն էին ծառայում: Ես ծանոթ էի բոլորի կազմակերպչական ունակություններին: Ունեի հրամանատար, որը պատերազմի դաշտում իրեն փայլուն չէր դրսևորել, սակայն ուներ կազմակերպչելու, անձնակազմը «բուռը հավաքած պահելու» ընդունակություն, պարասխանաբանության գիտակցում, խիստ էր, տեղը տեղին պահպանում էր կարգուկանոնը, և ես նմաններին դրսևորվելու հնարավորություն եմ տվել: Ինձ պետք էին կադրեր, որ ունենային պարասխանաբանության խոր գզգողություն ժողովրդի ներկայի ու ապագայի հանդեպ: Առաջին նախապայմանը ինձ համար դա էր... Հեղու է՝ ուրիշ հարց է, որ շար կադրեր ունենաս ու չկարողանաս տեղավորել, և բոլորովին այլ հարց է՝ չունենալ և եղած քչին օգտագործել ըստ էության:

Մյուս թեղը նույնպես իմ կադրային քաղաքականությունը չփոխեց, եթե չհաշվենք աննշան տեղաշարժերը և ինձ հեղի հեռացածներին: Դա նշանակում է, որ ես կադրերին ճիշտ էի տեղաբաշխել:

Ես բոլորին էլ լավ գիտեմ և գիտեի, թե ամենադժվար պահին ո՞ր հրամանատարն իր խնդիրը ինչպես կկատարի: Խնդիրը հրաման տալու մեջ չէ, այլ՝ թե ում ես տալիս այդ հրամանը, և նա ինչպես է կատարելու: Ես կամաց-կամաց արդեն անցնում էի պրոֆեսիոնալ բանակի պահանջներին, և մի 3–4 տարի էլ, և մենք կունենայինք մեր երազած բանակը: Ես չեմ ընտրել հրամանատարներին, որ կատարեն իմ հրամանները և ծառայեն ինձ, ես պաշտոններ չեմ բաշխել, ընտրել եմ նրանց, որ ծառայեն ազգին, իրենց պետությանը: Բոլոր հրամանատարներն էլ կլուծեն իրենց առջև դրված խնդիրները, եթե նրանց ճիշտ պահանջներ ներկայացվեն: Աստված նրանց օգնական:

– Դուք ունե՞ք հավաք առ Աստված:

– Հավաքը ունեմ, սակայն՝ միայն առ Աստված, իսկ մեր եկեղեցու սպասավորներին չեմ հավաքում. նրանք առավել շար կոմերսանտներ են, քան՝ Աստված ծառայողներ: Ես այդ եզրակացության հանգել եմ նրանց հեղի շփումների ընթացքում: Ես անվերապահորեն հավատում եմ Աստծուն, մանավանդ դժվար պահերին մենք նրան առավել հաճախ ենք հիշում:

– Ի՞նչ էիք զգում այն պահին, երբ տեղեկացաք, որ ազատված եք զբաղեցրած պաշտոնից, և որը Ձեզ համար սոսկ պաշտոն չէր, այլ՝ մաքառումների մի երկար ճանապարհ:

– Պահն իմ մեջ ծիծաղ առաջացրեց... Փորձեմ բացատրել, թե ինչու. ես չունեմ, չկա այդ հրամանը, որ Սամվել Բաբայանը նշանակվել է «Կոմանդույուշ-չի»: Կա պաշտպանության նախարար նշանակվելուս հրամանագիրը միայն: Ես մի տողով սրացա իմ ազգաման հրամանագիրը, և առաջին հարցը, որ ծնվեց իմ մտքում, դա էր. արդյո՞ք ինձ որևէ մեկը նշանակել է, որ հիմա էլ ազատվում եմ: Սակայն, լավ հասկանալով, որ արդեն պետություն ենք, ես պարտավոր էի լուր ընդունել այդ փաստը... Ի վերջո, եթե թերթում ենք մեր ժողովրդի պատմության էջերը, ապա միշտ էլ փարածաշրջանություններ եղել են քաղաքական ու ռազմական գործիչների միջև: Ես իմ առջև խնդիր դրեցի զիջել և թույլ չտալ, որ պատմությունը կրկնվի: Առաջին քայլն արեցի ես, սակայն զգնում եմ, որ մեր իշխանությունները ժողովրդին սխալ ճանապարհով են փրկում՝ թե՛ քաղաքական և թե՛ քաղաքական կորվածքով: Ո՞վ էր ինձ նշանակել՝ չտեսա, բայց ազատողին տեսա, սակայն հրամանագրում նշված չէր, թե ինչի համար եմ ազատվում՝ պաշտոնը չարաշահելու, վար աշխատանքի՞ համար, թե՛ ... Սա քաղաքական ազատում էր, որոշ քաղաքական գործիչների կամքով էր: Ես ներկայացրել էի աշխատանքից ազատվելու երեք դիմում՝ 96-ին, 98-ին և 99-ին, առաջին անգամ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի և երկու անգամ էլ Ռոբերտ Քոչարյանի ժամանակ: Բայց Վազգեն Մարգարյանի եղբորական մահից հետո ես բարոյական իրավունք չունեի իմ դիմումի համաձայն հեռանալու: Ինձ իրավունք չէր վերապահում նաև հանդուրժելու թե՛ Հայաստանում և թե՛ Ղարաբաղում վարվող քաղաքականությունը: Ես ունեի իմ հստակ դիրքորոշումը, իմ տեսակետը:

ները և, որպես պարասխանավություն կրող անձանցից մեկը, հստակ կողմնորոշում ունեի:

– **Դուք հեռացաք ասպարեզից՝ դա զիջելով ավելի «արժանավորների»-ն, թե՛ պարզապես այլընտրանք չկար, և խուսափեցիք առճակարման բերելիք ավերածությունից:**

– Ես խուսափեցի առճակարմանից, խուսափեցի ժողովրդին կոնֆլիկտի մեջ ներքաշելուց և խուսափեցի այնպիսի համար կռվողի պիտակից: Ես երբեք այնպիսի, պաշտոնի չեմ ձգել: Եթե հիշում եք, 94-ին ես արեցի հայտարարություն, որ անհրաժեշտ է ունենալ նախագահ, վարչապետ, և կոնկրետ անձանց էի մարմնացույց անում: Ես կարող էի և՛ 96-ին և՛ 97-ին մասնակցել ընտրություններին և, ինչու՞ չէ, հաղթել... Ես չէի գտնում, որ կարող եմ լինել նախագահ, և նմանապես վաղը չեմ տեսնելու ինձ նախագահի դերում: Ես գտնում եմ, որ ինձ կարող եմ դրսևորել կոնկրետ գործի մեջ, լինի դա բանակ, թե փնտրություն: Իսկ նախագահ լինելու համար դու պետք է ունենաս, թող ներքին ասել, պարտադրված տեսք, չափած-ձևած շարժումներ: Ես զինվորական պայքարով անցած մարդ եմ, մի քիչ ազատ, մի քիչ համարձակ, ես զսպվածության մեջ էլ ազատ պիտի լինեմ: Սամվել Բաբայանը պիտի լինի մի այնպիսի բնագավառում, որ նրա կարարած աշխատանքը երևա... Ես որ հեղա եմ նայում, պիտի քաղեմ իմ աշխատանքի պատուները, հարցը բարձր պաշտոն զբաղեցնելու մեջ չէ. սա է իմ տեսակետը: Գուցե ես սխալվում եմ, բայց փաստը սա է:

– **Փաստորեն՝ Դուք կայացաք բանակում, իսկ բանակը կայացավ Ձեր ու Ձեր մարտական ընկերների շնորհիվ... Այսօր ինչպե՞ս եք զգում առանց բանակի:**

– Ճիշտ չի լինի, որ ասեմ՝ շատ լավ եմ զգում... Ներքուստ հանգիստ եմ, իմ դերը բանակում մեծ էր, և պարասխանավության չափն էլ էր մեծ, ես ծանր բեռ էի կրում ու անհանգիստ գիշերներ էի անցկացնում: Հիմա մի քիչ հանգիստ եմ: Ինչքան էլ երկիրն ունենա նախագահ, վարչապետ, քաղաքական գործիչներ, և պնդեն, որ իրենք պարտեզավոր երկրում պարասխանավություն են կրում, կրում են մասամբ, իսկ ամենամեծ պարասխանավությունը կրում է պաշտպանության նախարարը, զորահրամանատարը: Երբ դու սրանում ես հեղախուզական ինֆորմացիան և տեսնում ես, թե ինչ է քո դեմ կանգնած, և ինչ հակառակորդ ունես, և երբ նայում ես դեպի ներս, շատ դժվար է լինում հանգիստ բերել, եթե ուղղակի պաշտոն չես զբաղեցնում, այլ ծառայության, պաշտպանության գիծը լավ հասկանում ես: Ես հիմա հանգիստ եմ ու մի քիչ էլ վիրավորված, վիրավորված ոչ թե բանակից, այլ ժողովրդի մոտեցումներից, միաձուլված, վերաբերմունքից: Կա մի հարված, որ միաձուլվում է, որ եթե Սամվել Բաբայանը չլինի, ինքը լավ է ապրելու, և Բաբայանը նրա մի կտոր հացն է ուտում... Ես կասեի ճիշտ հակառակը՝ Սամվել Բաբայանը փորձում էր այդ կտորը 2, 3 սարքել: Ես արդեն մեկ անգամ ասել եմ ու կրկնում եմ՝ ինձ թվում էր, թե պարտեզավոր հեղա մեր ժողովուրդը ստրկությունից դուրս է եկել, բայց, ավաղ, չէ: Իմ հեղազ պայքարի նպատակը պիտի լինի, որ մեր ժողովուրդը ազատվի այդ բարդությունից և միաձուլվի, որ հաղթանակն ինքն է տարել, և առանց իրեն չկա հաղթանակ: Մեր ազգը դարձրել է վեր տառապում է այն հիվանդությամբ, թե

ռուսը, ամերիկացին... գալու են՝ իրեն օգնեն. սա, իրոք, հիվանդություն է, և մեր ազգը պիտի ձերբազատվի դրանից... Մենք ենք հաղթել, մենք՝ հայերս: 20-րդ դարի վերջին դու փարար փայլուն հաղթանակ, ինչը չես ունեցել վերջին 1500 տարվա ընթացքում, և այսօր լինես պարտապանի դերում ու վախենաս ինչ-որ մեկից՝ անընդունելի է: Պետք է ձերբազատվենք դրանից, այլապես՝ որպես ազգ, երբեք ինքնուրույն չենք լինելու:

– **Եթե գաղտնիք չէ, որո՞նք են լինելու Ձեր հեղազ քայլերը:**

– Միառժամանակ կողքից նայելու եմ, թե ինչ է կատարվում, ուզում եմ լավ ճանաչել մեր ժողովրդին և հասկանալ, թե նա ինչ է ուզում... Վերջին 10 տարում հոսանքի բերանն ընկած՝ գնում էի ու շատ ջահել էի, հիմա ամեն ինչ կշափեմ հասուն հայացքով, ավելի անմիջականորեն կշփվեմ ժողովրդի հետ: Ես ոչ միշտ էի ճիշտ ինֆորմացիա ստանում, հիմա ուզում եմ պարզել՝ մեր ժողովուրդն ուզո՞ւմ է ամրապնդել իր հաղթանակը, ուզո՞ւմ է ազատ ապրել, թե՛ ոչ: Նաև պիտի ժամանակ փանք, որ ժողովուրդը գնահատական փա երկու կողմերին է: Վերջին ձևակերպումը իշխանափոխություն է կոչվում... Նման բան չկա. Սամվել Բաբայանն է փոխվել, իշխանությունը նույնն է: Ես այսպես կձևակերպեի. ուրեմն Սամվել Բաբայանը մի ամբողջ իշխանություն է: Միառժամանակ կողքից կնայեմ ու նոր քայլեր կձեռնարկեմ: Կտեսնեք:

– **Ամենադժվար իրավիճակներից ելք գտնելու, էքստրեմալ պահերին զսպվածություն ու սառնասրտություն ցուցաբերելու Ձեր կարողությունների մասին հաճախ է ասվել ու խոսվել... Եղավ մի պահ, երբ սկսեցին խոսել Ձեր մարդկային թուլության մասին... Մի՞թե այդչափ անհնար էր ինքնապիրապետումը:**

– Ես չեի ասի, թե դա մարդկային թուլություն էր. դա կոնֆլիկտի արդյունք էր, բայց դա չի նշանակում, թե ես չկարողացա ինձ զսպել: Անհրաժեշտ էր մի ծայրահեղ իրավիճակ, և դա ինքն իրեն ստացվեց, ու կայացվեց որոշում: Ես դա իմ ձեռքով արեցի, այս հարցը միշտ կիսատ էր մնում, և պիտի մի օր այսպես լիներ: Առիթը ներկայացավ, և ես դրա համար ուրախ եմ: Թե չէ՝ առ այսօր բանակն իմ պարճառով պիտի տուժեր բոլոր առումներով, և ողջ Ղարաբաղն էր տուժում իմ պարճառով... Այսօր էլ չեն զբաղվում Ղարաբաղի շահերով՝ ոչ տնտեսական, ոչ էլ քաղաքական զարգացման, բանակի հզորացման խնդիրներով, այլ զբաղվում են կոնկրետ Սամվել Բաբայանին հեռացնելով, կանգնեցնելով ու նրա հետ հաշիվներ մաքրելով: Անբարոյականություն չէ՞, երբ այսօր ինտերնետում կայքէջ են բացում, գրում են մեր պայքարի հետ կապ ունեցողների անունները, իսկ քո անունը չեն գրում՝ անդամակցելով քո ներդրումը արցախյան բանակի կայացման գործում: Ես ոչ թե վիրավորված եմ ու դրա համար եմ արտահայտվում, ոչ, ամենևին. դրանով նրանք ցույց են տալիս իրենց թուլությունը և վաղ նախադեպ են ստեղծում: Ես երբեք ուժով իշխանություն չեմ պահել ու չեմ գալու իշխանության ուժով: Ես ուժ ունեցել եմ և ունեմ. եթե ես չցանկանայի, ոչ ոք չէր կարող ինձ հեռացնել, ինչ հրաման էլ որ ձևակերպելու լինեին: Ես իմ օրինակով ցույց տվեցի, որ ժողովրդին չի կարելի բաժանել երկու մասի:

– Ինձ հայտնի է, որ Դուք ունեք բազմաթիվ ծրագրեր, Դուք այդ ծրագրերի հետ մի կո՞ղմ եք քաշվելու, թե՞ դրանք կենսագործելու հնարավոր փորձերակներ ունեք:

– Ես, բնականաբար, իմ ծրագրերն իրականացնելու եմ այն ժամանակ, երբ գամ իշխանության: Ես ոչ թե պրոբլեմներ ունեմ մի անձի հետ, այլ դեմ եմ ողջ համակարգին: Եթե դու գրում ես բյուջե, և դրա 15–20 փուլերը ներդրումային քաղաքականություն է ցույց տալիս, զարգացման ապագա է ցույց տալիս, գալնալիս և ասել, թե դա «ավանդյուրիսական բյուջե» է, և մեծ հաճությամբ այդ վարկերը ծախսել... Դա եղել է Ղարաբաղի առաջին բյուջեն, երբ որ վարկային ռեսուրս է դրվել, դա արել եմ ես: Խոսքեր՝ ինքնան կուզեք, թղթի վրա, օդում, բայց կոնկրետ զարգացման ոչ մի ծրագիր նրանց կողմից առ այսօր չեմ տեսնում: Եկեք ընդունենք, որ ոչ մի ներդրող չի մտնելու փարաձառյալ, որովհետև այն ռիսկի գոտի է, և պետությունը պիտի հոգա դրա մասին, երաշխավորի ու իր բիզնեսը սպեղծի: Այլ փորձերակներ մենք չունենք: Առ այսօր մենք Հայաստանի հետ չենք ճշտել մեր մոտեցումները... Հայաստանն այսօր նայում է Ղարաբաղին (պատերազմի գոտուն), ինչպես՝ Սյունիքին կամ մեկ այլ մարզի: Ես գրում եմ, որ սա սխալ ու ոչ պետական քաղաքականություն է: Ես ժամանակին փորձել եմ կողքից օգնել, բայց գրում եմ, որ քո գաղափարն ինքդ պիտի իրագործես, եթե ժողովուրդը կվստահի, ու ժամանակն էլ ցույց կտա քո իրավացիությունը:

– ԼՂՀ ՊԲ հզորությունը կապվում էր Ձեր անվան, Ձեր անհատականության հետ... Ասում են նաև, որ Ձեր հեռանալով այն թուլանալու է: Համաձայն եք այդ մտքին:

– Ես հակված չեմ այդ մտքին: Սակայն նաև մտածում եմ, որ եթե մեկին ազատում ես աշխարհաբեկ, նրանից հետո եկողը մի գլուխ բարձր պիտի լինի... Սրանից ելնելով՝ ոչ թե ամեն ինչ պիտի կապել Բաբայանի անձի հետ, այլ՝ այն բանի հետ, թե ինչ կադրային քաղաքականություն է վարվելու: Եվ թե՛ լավ ու վարի հարց չի եղել, բայց քեզ հեռացրել են, սա էլ արդեն մեկ այլ խնդիր է: Ես չեմ ուզում կանխագուշակություններ անել, ուղղակի ժամանակը ցույց կտա՝ ով էր ճշմարիտը: Ես վերացական խնդիրներ երբեք չեմ դրել, դեռ ավելին, ցույց էի տալիս կարարման մեխանիզմները, այդ մասին, ժամանակը կգա, կարտահայտվեն հրամանատարները, դեպքերից առաջ չընկնենք: Ես չեմ ուզում, որ անձնավորեն Սամվել Բաբայանին, մեր ազգն այդ թերությունն էլ ունի. մեկից անհարի պաշտամունք են սարքում ու ձեռից կրակն ընկնում: Բայց նաև գրում եմ, որ պետությունը սպեղծելու համար ճիշտ կադրային քաղաքականություն է պետք: Իմ կարծիքով՝ բանակի կադրերի 90 փուլուն իր տեղում է, ուղղակի պետք է խնդիրը ճիշտ դնել ու պահանջել:

– Դուք հայտնի եք Ձեր խստությամբ, այդպե՞ս եք արդյոք նաև ընտանիքում, ինչո՞ւ չէ՞ նաև ընկերական շրջապատում:

– Իմ խստությունը միշտ ուժեղացնում, թանձրացնում են, մեր ժողովուրդը մի քիչ այլ կերպ է հասկանում խստություն ասվածը: Ընտանիքում ես չեմ կարծում, թե խիստ եմ, առավել եմ՝ ընկերական շրջապատում: Ես շատ անմիջական եմ ու շփվող, սակայն աշխարհավայրում ես մի քիչ ուրիշ եմ, և իմ

ընկերն ինձ մոտ գործով արդեն որպես ընկեր չպիտի մտնի. դա յուրաքանչյուրը հասկանում է: Իսկ խիստ լինելառաջինը՝ պատերազմն էր սփիւսում, երկրորդը՝ պատասխանատվությունը ազգի առաջ, երրորդը՝ դա էր հաղթանակ փանելու միակ փորձերակը: Այս երեք խնդրի լուծման համար մի խստությունն ի՞նչ է, որ չդիմանային:

Իմ խստության մասին լուրերը շրջանառության մեջ մտան 91-ին, 92-ին, և դա խստություն էր ոչ թե հաճույքի համար, այլ պահի թելադրանքով էր ու դրությունից փրկվելու ելք էր: Ես պատասխանատվությունը երբեք ինձնից չեմ հեռացրել ու պարտավոր էի որոշակի պահերին նաև խիստ լինել. դա ժամանակի թելադրանքով էր:

– Ազգի սպարապետները երբեք չեն զորացրվում, ի՞նչ կցանկանար 35-ամյա սպարապետը ապագա սպարապետներին:

– Հայոց ամեն մի սպարապետ իր տեղն ու դերն ունեցավ որոշակի ժամանակահատվածում պատմական պահի: Ցանկությունս է, որ մեզանից հետո եկողները, սերտելով մեր դասերը, խուսափեն սխալներից, ունենան հստակ ծրագրեր ու դիրքորոշում, չլինեն փափանկող իրենց փեսակներում ու ընտրած ճանապարհին: Ես արդեն ասացի, որ մեր ազգը պիտի սրբկամության բարդությամբ թողափի. սա մի փաստայնակի խնդիր է, և կարող են այդ ընթացքում մի քանի սպարապետներ փոխվել, բայց այդ խնդրում պետք է հետևողական լինել ու հասնել նպատակին: Թող ապագա մեր բոլոր սպարապետները հասնեն իրենց նպատակին: Եթե մարդ իր առջև հստակ նպատակ է դնում, անպայման հասնում է... Եթե ազգն իր առջև նպատակ է դնում և հետևողականորեն այն իրագործում է, ապա նա անպայման հաղթելու է, եթե անգամ ողջ աշխարհն իրեն դեմ լինի: Թող երբեք ու ոչ մի հայ չդավաճանի ազգային նպատակներին:

«ՄԵՆՔ ԿԱՐՈՂԱՅԵԼ ԵՆՔ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԴԱՂԱՐԵՅՆԵԼ
ԱՌԱՆՑ ԵՐՐՈՐԴ ՈՒԺԻ, ՊԵՏՔ Է ՆԱԵՎ ԿԱՐՈՂԱՆՆՔ
ԿԱՆԻՆԵԼ ԱՅՆ ԱՌԱՆՑ ԵՐՐՈՐԴ ՈՒԺԻ»

Հարցազրույցը՝ Հովհաննես Գալաշյանի,
«Իրավունք», 3 դեկտեմբերի 2004թ.

Բանարագելությունից գեներալ-լեյտենանտ, ազգային հերոս Սամվել Բաբայանի երկար սպասված ազատումից հետո մեր հազարավոր ընթերցողները, ողջունելով և շնորհավորելով «Կոմանդություն չիլին», բազմաթիվ հարցեր են ուղղում նրան, որոնց այսօր պարոն Բաբայանը համաձայնել է պատասխանելու: Բայց հայտնի է, որ ԼՂՀ բանակի նախկին հրամանատարը գրավել է և բանակաշինությամբ, որը կապ է ունեցել փնտրության բոլոր ճյուղերի և, բնականաբար, քաղաքականության, օրենսդրության հետ: Ակնհայտ է նաև, որ Արցախի Պաշտպանության բանակի նախկին հրամանատարը հանդիպել է, առանց բացառության, բոլոր նրանց հետ, ովքեր գրավել են Ղարաբաղի

հիմնահարցով, լինեն նրանք ռազմական, թե քաղաքական գործիչներ: Մեր հարցազրույցի մեջ կշռափվեն այդ բոլոր հարցերը, սակայն սկսենք ազատման առնչվող հարցից:

– **Պարոն Բաբայան, Ձեր ազատումից հետո մամուլում երևացին փառաբանություններ: Շարքերը դա կապեցին Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման հետ:**

– Իմ ազատումը պայմանավորված չէ հակամարտության խնդրի կարգավորմամբ կամ որևէ այլ քաղաքական հարցով, համեմայնդեպս՝ ինձ հետ ոչ ոք այդ հարցի և որևէ այլ հարցի շուրջ չի խոսել, որևէ բանակցություն չի եղել, ոչ մի պայմանավորվածություն չկա: Բացի այդ՝ չեմ կարծում, որ ԼՂՀ հիմնահարցը լուծման մոտակա փուլում է, և կարելի է դա կապել ինձ հետ:

– **Հետադարձ հայացք ներկելով Ձեր անցած քաղաքական ուղուն՝ ընդունո՞ւմ եք, որ եղել են նաև սխալներ:**

– Ամենամեծ սխալը, իմ կարծիքով, եղել է այն, որ ես անգամ զինադադարից հետո շարունակել եմ աշխատել իմ գաղափարները և հայացքները չընդունող անձանց հետ:

– **Պարոն Բաբայան, հեղափոխություն է իմանալ, թե որոշ ընդմիջումից հետո ինչպիսի՞նք եք տեսնում և գնահատում Հայաստանի Հանրապետությունում ներքաղաքական իրավիճակը:**

– Ներկայումս ես զբաղված եմ ընդհանրական և առողջությունս վերականգնելու խնդիրներով, ուստի շատ բան ասել չեմ կարող, սակայն կարծում եմ, որ ներքաղաքական դաշտում օրենսդրական փոփոխություններով պետք է հասնել իշխանության ապակենտրոնացման և կայացնել իրավասական որոշումներ՝ հաշվի առնելով, որ օրենքն ընդունելու ժամանակ պետք է հարց տանք մեզ՝ այդ օրենքն համապատասխանո՞ւմ է առկա իրադրությանը և հասարակության համար ընդունելի՞ է: Օրինակ՝ անհրաժեշտ է ունենալ այնպիսի օրենսդրություն, որը կապահովի տեղական ինքնակառավարման մարմիններում ընտրված անձի գործունեության անկախությունը և կընդլայնի տեղական ինքնակառավարման մարմնի լիազորությունների շրջանակը: Ընտրված անձը պետք է դառնա կամուրջ հասարակության ու գործադիր իշխանության միջև և օրենքի շրջանակներում կատարի ընտրողի հանդեպ իր պարտավորությունները: Նա ֆինանսապես ևս պետք է անկախ լինի: Իշխանության ապակենտրոնացումից հետո միայն կարելի է բարեփոխել ընտրական օրենսգրքը, քանի որ միայն այդ դեպքում բարեփոխումը կլինի արդյունավետ: Ընդ որում՝ ապակենտրոնացում ասելով՝ նկատի ունեմ անխորհրդ քվոր բնագավառները, այդ թվում՝ կրթությունը, առողջապահությունը և այլն:

– **Պարոն Բաբայան, կարելի՞ է ենթադրել, որ ապակենտրոնացում եք առաջարկում նաև իրավապահ կառույցներում:**

– Անշուշտ, նույնը պետք է կիրառել նաև ոստիկանության համակարգում: Ես կարծում եմ, որ օպերատիվ ու քննչական մարմինները պետք է լինեն ոստիկանության համակարգում, իսկ հասարակական կարգի պահպանումը պետք է վերապահել տեղական ինքնակառավարման մարմիններին: Միայն այս պարագայում երկու կառույցները կշարունակեն փոխգործակցել օրենքի

շրջանակներում: Եթե անդրադառնանք դատախազական համակարգին, ապա այստեղ էլ կան անելիքներ: Ես կարծում եմ, որ դատախազի նշանակումը և ազատումը պետք է լինեն Ազգային ժողովի պարզամտությունների համաձայնությամբ, քանի որ օրենսդիրը սպեղծում է մեխանիզմ, իսկ հսկողություն իրականացնողը պետք է այն ճիշտ կիրառելու պարտավորություն ունենա: Օրենսդիրը պետք է ունենա լծակ դատախազի վրա ազդելու համար: Այլ ոչ թե վարչապետը առաջարկի, իսկ երկրի նախագահը, ով պարասխանաբար է գործադիրի համար, նշանակի դատախազին: Դատախազն էլ, լինելով ընդամենը գործադիրից կախված պաշտոնյա, հսկի օրենսդիր իշխանության ընդունած օրենքի ճիշտ կիրառումը: Ես կարծում եմ, որ սա փարիմասք է և ոչ ճիշտ (վերջին դրույթներն այս ոգով իսկ կարգավորվել են հաջորդ՝ 2005 թվականին փոփոխված սահմանադրությամբ. — ծանոթ. կազմողի): Ինչ վերաբերում է դատական համակարգին, դա առավել բարդ է, չնայած ջանում են ցույց տալ, որ դա անկախ է: Բայց այստեղ կա մի պարզ և հասկանալի դրույթ. դատական համակարգի տարանջատումը և անկախ դատական համակարգի առկայությունը կանխելու են ամենաթողությունն ու անպարժեխության մթնոլորտը: Հասարակությունը պետք է այս ոլորտում ևս ընտրելու հնարավորություն ունենա, և դատական համակարգը նույնպես պետք է լինի ընտրովի:

– **Դուք խոսում եք համակարգային փոփոխությունների մասին: Արդյոք հասարակությունը պարբերա՞պես է ընդունելու նման փոփոխությունները:**

– Այո՛, հասարակությունը պարբերա՞պես է, և, կարծում եմ, վաղուց է սպասում: Պետք չէ փորձել ապացուցել, որ եթե բոլոր բնագավառներում փոփոխություններ կիրառենք, ապա չի ստացվի: Ճիշտ հակառակը: Քաղաքական ուժերը չպետք է դա շահարկման առարկա դարձնեն: Եթե իշխանությունը փորձի կյանքի կոչել այդ բարեփոխումները, ապա պետք է աջակցել նրան: Ինչ վերաբերում է ընտրական օրենսդրությանը, քանի դեռ չկա ապակենտրոնացված իշխանություն, որքան էլ օրենսդրական փաթեթը փոփոխության ենթարկենք, այն չի գործելու:

– **Պարոն Բաբայան, ի՞նչ կասեք Հայաստանում խոսքի ազատության մակարդակի մասին: Հարկապես Ձեր ձեռքակալությունից հետո մի շարք լրավածիչոցներ փառքեր մեկնաբանություններով հանդես եկան:**

– Լրավածիչոցների մասին որքան էլ ասենք, որ նրանք ազատ են, միևնույն է՝ այդպես չէ: Միայն զարգացած ու ազատական փոփոխություն, կայուն իրավաքաղաքական համակարգ ունեցող երկրում է հնարավոր անկախ ՁԼՄ-ների գոյությունը, այսինքն՝ երբ դրանք ֆինանսապես անկախ են: Պետությունը պետք է բոլոր հնարավոր պայմաններն ապահովի անկախ մամուլի, որպես տարանջատված չորրորդ իշխանության, լրագրողների համակողմանի պաշտպանվածության համար՝ մշակելով և վարելով հստակ քաղաքականություն: Ներկայումս ես չեմ տեսնում անկախ դատարան, դատախազություն, ուստի անհիմաստ է կեղծ լրագրության համար դիմել դատարան: Չէի ցանկանա անձնավորել... Խնդիրն այն է, որ առհասարակ ամբողջ օրենսդրական դաշտը պետք է փոխվի: Քաղաքացին պետք է կարողանա իր շահերը պաշտպանել:

պանել դաբարանում՝ անկախ նրանից, թե լրարվամիջոցներն են իրեն գրադարել, թե՛ իշխանության որևէ ներկայացուցիչ: Կարծում եմ, որ յուրաքանչյուր քաղաքացի պետք է իրեն ապահով ու պաշտպանված զգա, լինի դա Սամվել Բաբայանը, թե մեկ ուրիշը:

– **Վերադառնալով ներքաղաքական խնդիրներին՝ ինչպիսի՞ն է, ըստ Ձեզ, մեր երկրի քաղաքական դաշտը:**

– Քաղաքական դաշտում համագործակցությունը պետք է լինի գաղափարի շուրջ և նպատակի օրենսդրական դաշտի բարելավմանը: Այսօր իշխանությունը կոալիցիան է, վաղը կարող է ընդդիմությունը լինել: Քաղաքական ուժերը մի բան պետք է հստակ գիտակցեն. առաջիկա ընտրական պայքարը քաղաքակիրթ անցկացնելու համար պետք է հստակեցնել օրենսդրական դաշտը: Պետք է առաջ ընթանանք և հնարավորություն չստանաք արտաքին ուժերին օգտագործելու մեր ներքին հակասությունները: Կուսակցությունները, որոնք ընդգրկված չեն ԱԺ-ում, կարծում եմ, պետք է սերտորեն համագործակցեն և օրենսդրական առաջարկություններ ներկայացնեն խորհրդարանի քննարկմանը: Ազգային ժողովը պետք է պարտադրվի լինի իրականացնելու իրադրության օրենսդրական փոփոխություններ, ստեղծի վստահության մթնոլորտ, նաև այդ կուսակցությունների, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպությունների մասնակցությամբ ապահովի օրենսդրական փոփոխությունների արդյունավետությունը:

– **Պարոն Բաբայան, Դուք չանդրադարձաք փնտեսությանը, կարելի՞ է ենթադրել, որ այսօրեղ ամեն ինչ հարթ է:**

– Ո՛հ, փնտեսության զարգացման համար նույնպես պետք է ունենանք հստակ օրենսդրական փաթեթ, ուսումնասիրենք հարևան երկրների փնտեսական համակարգը: Ավելացնեմ նաև, որ Հայաստանն ունի հաղորդակցողիների խնդիր: Մեր օրենսդրական դաշտը պետք է այնպիսին լինի, որով հնարավոր դառնա լուծել այդ խնդիրը: Փոքր և միջին բիզնեսով զբաղվողներին պետք է աջակցել և հնարավորություններ ստեղծել, որ նրանք կարողանան դուրս գալ արտաքին շուկա և լինեն մրցունակ: Միայն ճիշդ և արդյունավետ օրենք ունենալու դեպքում հնարավոր կլինի ապահովել մրցունակություն ու շահագրգռել գործարարին արտահանման համար: Հարկային դաշտում վարչարարությունը պիտի նպատակամիտ լինի փնտեսվարող բոլոր սուբյեկտներին այդ դաշտը բերելուն ու հարկային կարգապահություն հաստատելուն: Այդ համակարգը պարտավոր է մարգային ու հանրապետական կառույցների միջոցով արդյունավետ աշխատանքային մեխանիզմ ստեղծել: Հարկատու էլ իր հերթին չպետք է շրջանցի օրենքը: Այսինքն՝ օրենքը պետք է ընդունվի կատարելու համար, մինչդեռ շատ դեպքերում հասարակության զգալի մասն այն խախտում է: Այսօրվա գործող օրենքն այնպիսի վիճակի մեջ է դնում հարկատուներին, որ, անկախ իրենց կամքից, նրանք կարարում են փնտեսական հանցագործություն: Պետք է ապահովենք փնտեսության զարգացում, ոլորտի ճիշդ կառավարման քաղաքականություն, բացառենք կրկնակի հարկումները: Հակառակ դեպքում մենք փարաձառյալանում չենք կարող զարգացող փնտեսություն ունենալ: Սա ավելի արդյունավետ մեխանիզմ կլի-

նի փարաձառյալանային ինքնագրման, հեղափոխական համագործակցության և իրական դաշտում մրցունակություն ապահովելու համար: Հարկային փաթեթն ընդունելիս պետք է հստակ գիտակցենք, որ մենք ունենք մասնակի շրջափակում և օդային բաց ճանապարհ, փարանցիկ փոխադրումների փոքրերը ստանդարտից մի քանի անգամ բարձր են, և կան ներմուծման հեղափոխական անուղղակի այլ հարկեր, որոնք անմիջականորեն ազդում են մեր պետությունում արտադրվող ապրանքի ինքնարժեքի և, ինչու՞ չէ, հեղափոխում նաև նրա արժեքի վրա՝ դարձնելով ապրանքն անմրցունակ: Ես կարծում եմ, որ մեր պետությունը պետք է հնարավորինս արագացնի ներմուծվող ապրանքները կրկնակի հարկումից ազատելու գործընթացը, բանակցություններ վարի փարքեր պետությունների հեղափոխական փոխադրումների համար սահմանված վճարների իջեցման ուղղությամբ: Կամ գուցե այդ ժամանակավոր բացը լրացնի իր ներքին հարկային դաշտում համապատասխան հարկային դրույքաչափերի նվազեցման վերաբերյալ օրենքների ընդունմամբ:

– **Ձեր կարծիքով՝ ինչպիսի՞ն պետք է լինի ներդրումների նկատմամբ պետության քաղաքականությունը:**

– Երբ խոսում էի փնտեսական, դադարական համակարգերի և ապակենտրոնացված իշխանության օրենսդրական դաշտ ունենալու մասին, նկատի ունեի դրանց բնականոն գործունեության ապահովումը, որը կհանգեցնի պետության կայունությանը և կշահագրգռի ներդրողներին: Ներդրողներին մեր շուկան կհեղափոխի միայն այն դեպքում, եթե ճիշդ են կիրառվում օրենքները, և դրանք գործում են ոչ թե առանձին անձերի, այլ հասարակության համար: Բացի այդ, ներդրողը պետք է վստահ լինի, որ պետության վարած քաղաքականությունը կայուն է, և իր շահերն օրենքով պաշտպանված են: Փոքր ու միջին բիզնեսի զարգացումը պետության կայունության հենասյունն է. այս ճյուղի ճիշդ զարգացման դեպքում պետությունը ցնցումներ չի ապրի:

– **Պարոն Բաբայան, Դուք խոսում եք երկրի զարգացումից, բայց գաղտնիք չէ, որ կոռուպցիան փարաձառյալան է հասարակության մեջ:**

– Ապակենտրոնացված իշխանություն ունենալու դեպքում նվազագույնի կհասցվի կոռուպցիայի հավանականությունը: Ինքնըստիմացության կնվազի որևէ նախարարի կամ բաժնի պետի դերակատարությունը այս կամ այն հարցի լուծման մեջ: Ասել է թե՛ պաշտոնյան հնարավորություն չի ունենա օրենքը շրջանցելու և սեփական հայեցողությամբ որոշում կայացնելու: Տնտեսական ոլորտում օրենքի խախտումներով մենք թուլացնում ենք պետության հիմքերը: Իսկ խախտողները պետք է պարժվեն օրենքի ամբողջ խստությամբ: Թեպետ մեր հասարակությունն արդեն իսկ խորհրդային ժամանակներից ժառանգել է մի այնպիսի հիմնադրություն, ինչպիսին է կոռուպցիան, հարկ է օրենսդրական դաշտը բարելավելով, դրա դեմ պայքարել օրենքի շրջանակներում:

– **Ներքին քաղաքականությունն անմիջականորեն առնչվում է արտաքինին: Ինչպիսի՞նք եք տեսնում առաջիկա զարգացումները փարաձառյալանի անմիջական հարևանների՝ Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ:**

– Վրաստանի հետ պետք է անմիջապես փորձենք բանակցային գործընթաց սկսել երկկողմանի պայմանագրի շրջանակներում, քանի որ կան մի շարք խնդիրներ, որոնցով շաղկապված ենք: Անհրաժեշտ է գալ ընդհանուր եզրակացության, կողմերը պետք է ձեռքագրվեն Հարավային Կովկասում այլ պետության ռազմական ներկայության համախառնիշխմ: Ես կառաջարկեի կողմերին հնարավորություն տալ փորձառնություն հետաքրքրված բոլոր պետություններին հետաքրքրության գոտիներ տեսնել առաջին հերթին փնտրեսական դաշրում: Պետք է հարավկովկասյան պետությունները զան փորձառնություն այլ պետության ռազմահենակետեր չտեղակայելու մասին համաձայնության, վարեն ընդհանուր փորձառնության քաղաքականություն: Այդ դեպքում արդեն կարող ենք մրցակցություն ապահովել փնտրեսական դաշրում, լինի դա անմիջական հարևան, թե հեռավոր երկիր: Սա, կարծում եմ, ճիշտ կլինի, և ավելի կայուն զարգացումներ կունենանք: Չնայած մենք Ադրբեյջանի հետ հակամարտություն ունենք, բայց չի բացառվում, որ, հենց իր շահերից ելնելով, նա էլ ինտեգրվի, ինչն էլ կբերի փոխկապակցության՝ Ղարաբաղի հիմնահարցի լուծման կապակցությամբ: Առհասարակ, կարծում եմ, որ փնտրեսությունը և արտաքին քաղաքականությունը շաղկապված են, ու չի կարելի դրանք փարանջարել: Կողմերը պետք է փնտրեսական և առկարային շահեր ունենան, դա էլ հիմք կդառնա Հարավային Կովկասում քաղաքական ինտեգրմանը:

– Աշխարհաքաղաքական զարգացումներից չի կարող անմասն մնալ նաև Հայաստանը: Արդյոք նպատակահարմար էք համարում Հայաստանի անդամակցությունը ՆԱՏՕ-ին:

– Իմ փնտրեսությունն այն է, որ մի ծայրահեղությունից չի կարելի անցնել մյուսին: Առհասարակ, ռազմական բազաներ տեղակայելը Հարավային Կովկասում հավասար է նոր պատերազմի, ազգամիջյան նոր հակամարտությունների առաջացման: Ցնցումներ ապրող փորձառնությունում, բնականաբար, փնտրեսական զարգացում արդեն չի լինի, իսկ դա չի բխում հենց իրենց՝ փորձառնության ժողովուրդների շահերից: Այդ պարագայում էլ պետք է փորձառնությանը դարձնել մի գոտի, որտեղ կբացառվի այլ պետության ռազմական բազայի տեղակայումը:

– Ի փորձությունը հարավկովկասյան երկու պետությունների, որոնք շտապում են անդամագրվել ՆԱՏՕ-ին, մենք, ըստ Ձեզ, համագործակցության ինչպիսի՞ քայլեր պետք է նախընտրենք:

– Ես չգիտեմ՝ ինչ քայլերով են նրանք համագործակցում, բայց գիտեմ, որ մենք իրավունք ենք վերապահում մեզ գործակցելու ՆԱՏՕ-ի, Ռուսաստանի, Եվրամիության և մի շարք այլ պետությունների ու կառույցների հետ մեր շահերի շրջանակներում: Իսկ ինչո՞ւ ոչ: Ես կարծում եմ, որ երկկողմանի պայմանագրեր պետք է լինեն անվտանգության, մասնագետների պարաստման, բայց ոչ փորձառնություն ռազմական բազայի տեղակայման մասին: Գերբերությունների մրցակցությունը փորձառնություն պետք է լինի բացառապես փնտրեսական ոլորտում: Այդ պարագայում էլ պայմանավորվածության գալ հարավկովկասյան պետությունների ու

նախ և առաջ Վրաստանի հետ, քանի որ Ադրբեյջանն առայժմ չի ցանկանում: Դրանից կշահեն փորձառնության ու այդպեղ ապրող ժողովուրդները:

– Հայաստանի և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հարաբերությունների զարգացումը ո՞ր ոլորտում էք մեզ համար շահավետ համարում:

– Ես համարում եմ, որ Հայաստանը պետք է երկկողմանի պայմանագրի շրջանակներում համագործակցի ԱՄՆ-ի հետ: Իր հարաբերությունները ինչպես մյուս երկրների, այնպես էլ ԱՄՆ-ի հետ պետք է կառուցի գործընկերության հիմքի վրա:

– Ի՞նչ համադրեքստում էք տեսնում Հայաստան-Եվրամիություն զարգացումները:

– Այն քայլերը, որոնց մասին ես ասացի ներքին քաղաքականության, հարավկովկասյան պետությունների փնտրեսությունների ինտեգրման մասին խոսելիս, ինքնըստինքյան կբերեն Եվրամիությանը հարավկովկասյան ընդհանրի ինտեգրման՝ համարյա թե նույն մեխանիզմներով, բայց փոքր-ինչ այլ օրենսդրական փոփոխություններով: Ծիշքը դա է, քանի որ Եվրամիությունը Հարավային Կովկասը դիտարկում է որպես մեկ միավոր, մենք պարավոր ենք առաջին հերթին իրար ինտեգրվելու: Խնդիրն այն է՝ արդյոք ցանկանո՞ւմ ենք, որ այդ ընթացքը սահուն լինի, թե՛ նոր հակամարտությունների դաշտ ենք ստեղծում:

– Պարոն Բաբայան, ինչպե՞ս էք տեսնում Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունները:

– Թուրքիան մեր հարևանն է, մենք նրան ընդունում ենք որպես անկախ պետության պետության, բայց եկել է պահը, երբ պետք է վերանայենք մեր հայացքները և չառաջնորդվենք զգացմունքներով: Նոր սերունդը հարցը պետք է այլ կերպ դնի. աշխարհաքաղաքական զարգացումները ցույց են տալիս, որ կարելի է այնպես գործել և այնպիսի քաղաքականություն վարել, որպեսզի Թուրքիան վերացնի շրջափակումը՝ բացելով ցամաքային ճանապարհները: Ցեղասպանությունը թեպետ փաստ է, բայց դրա ճանաչումը նախապայման չեմ համարում այդ երկրի հետ հարաբերություններ սկսելու համար:

– Տարածաշրջանային ամենամոտ հարևաններից է նաև Իրանը: Այդ երկրի հետ է՞լ փոխգործակցության առաջնահերթությունը տալիս էք փնտրեսական ոլորտին:

– Անշուշտ՝ Իրանն էլ, Թուրքիան էլ փորձառնություն ունեն իրենց շահերը: Ծիշքը քաղաքականություն վարելով՝ Իրանը պետք է փնտրեսական դաշրում մրցակցի: Նա մեր հարևանն է և հարավային դարպասը, և մենք չպետք է վարենք նրա շահերը խոչընդոտող քաղաքականություն: Առհասարակ, պետք է այնպիսի քաղաքականություն վարենք, որը չհակասի մեր հարևանների շահերին:

– Վերադառնալով դարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանը...

– ... Նախ համամիտ չեմ «դարաբաղյան հակամարտություն» բնորոշմանը, դարաբաղյան հիմնահարցը համահայկական հիմնախնդիր է, այսինքն՝

բոլոր հայերի՝ անկախ նրանից, թե որտեղ է ապրում հայը: Խնդրի կարգավորումը այսօր իրականացվում է բանակցություններով, ես չեմ ցանկանա բանակցությունների մասին հայտնել իմ կարծիքը: Կարող եմ ավելացնել, որ խնդրի քաղաքական կարգավորման նոր ուղիներ պետք է ընտրել:

– **Դուք ասացիք, որ տնտեսական դաշտում ինտեգրումը Ադրբեյջանի հետ կստեղծի փոխվստահության մթնոլորտ:**

– Ես կարծում եմ, որ, առանց փոխվստահության, ինտեգրման, հարցի լուծման մեխանիզմ չկա: Մնացած բոլորը, իմ կարծիքով, պարզապես այսպես ասած ժամանակ շահելու միջոց են:

– **Իսկ պնդումներն այն մասին, որ բանակցությունների կողմ պետք է դառնա ԼՂՀ-ն...**

– Նորից եմ կրկնում՝ չեմ ցանկանա անընդհար շոշափել ԼՂՀ հարցը: Կամի պարզ ճշմարտություն. դա պետք է բխի առաջին հերթին Ղարաբաղի բնակչության շահերից: Եթե բանակցում ենք հանուն բանակցությունների, սա այլ խնդիր է: Ես կարծում եմ՝ ճիշդը Ստեփանակերտ-Բաքու երկխոսությունն է: Ընդհանրապես սա է: Իմ կարծիքով՝ բանակցային գործընթացում փակուղիների կամ խոչընդոտների պարմառը հենց այն է, որ պաշտոնական Ստեփանակերտը բանակցային կողմ չէ:

– **Ի պարսխան ադրբեյջանցիների՝ պատերազմական գործողություններ վերսկսելու սպառնալիքների, մենք հայտարարում ենք, թե պարսպար ենք արժանի հակահարված տալու:**

– Արժանի հակահարվածը ռազմի դաշտում է երեվում. մեր ռազմական գերապետությունը պետք է ամենօրյա քրոնաջան աշխատանք կատարի այդ ուղղությամբ: Ամեն ինչ անի, որ հարցը դրան չհասնի, ու հակառակորդը նման ախորժակ չունենա, այլ իրեն զսպված պահի ու չփորձի ուժի դիրքերից խոսել: Եթե մեր ռազմական գերապետությունը կարողանա դա ապահովել, ապա ամեն ինչ կբեղավորվի քաղաքական դաշտ: Ես կարծում եմ, որ առանձին դեպքերում պետք է հանրությանը տեսանելի դարձնել ռազմական գերապետության իրական հնարավորությունները: Այլ ոչ թե սպասենք՝ պատերազմը սկսվի, հազարավոր զոհեր տանք, հետո ապացուցենք, որ կարող ենք հակահարված տալ: Ավելացնեմ նաև, որ մենք կարողացել ենք պատերազմը դադարեցնել առանց երրորդ ուժի, պետք է նաև կարողանանք կանխել այն առանց երրորդ ուժի:

«ԵՄ ՈՉ ՄԵԿԻՅ «ՊՐԵՍՈՂԻ» ԿԱՐԻԷ ՉՈՒՆԵՄ»

Հարցազրույցը՝ Արամ Աբրահամյանի,
«Առավոտ», 28 մարտի 2005թ.

– Երբ Դուք ասում եք, որ մտնում եք քաղաքականություն, նկարի ունեք Հայաստանը, թե՛ ԼՂՀ-ն:

– Ես այդ երկուսն իրարից չեմ բաժանում:

– **Այսինքն՝ Դուք ակտիվորեն մասնակցելու եք այս փարի Ղարաբաղում կայանալիք խորհրդարանական ընտրություններին:**

– Եթե չասեմ՝ ակտիվորեն, ապա ինչ-որ մասնակցություն, հավանաբար, կունենանք: Քանի նախընտրական պայքարը դեռ չի սկսվել, առայժմ հարկ չեմ համարում դրան մանրամասն անդրադառնալ:

– **Իսկ Դուք հավատո՞ւմ եք, որ Հայաստանում հնարավոր են արդար ընտրություններ:**

– Համարում եմ, որ դա հնարավոր է, եթե քաղաքական ուժերը նման ցանկություն և կամք ունենան:

– **Ենթադրենք՝ քաղաքական ուժերը դա ուզում են, իսկ նրանք, ում ձեռքին են բանակը, ոստիկանությունը, ազգային անվտանգությունը, հարկայինը, մաքսայինը և այլն, չեն ուզում:** Ի՞նչ կարող է հակադրվել նրանց:

– Այդ լծակները կարող են օգտագործվել թույլ, ոչ մաքուր խղճով մարդկանց դեպքում: Օրինակ՝ հարկայինը կարող է ճնշել այն գործարարին, ով խախտում է օրենքը:

– **Իսկ, ասենք, մարզպետին, քաղաքապետին, գյուղապետին չե՞ն կարող կանչել և հրամայել՝ լցրո՛ւ կամ նկարի՛ր:**

– Հարցը հենց այն է, որ այդ գյուղապետին էլ ընտրված չէ, վար է կատարում իր պարտականությունները, դրանով էլ ամբողջությամբ կախված է գործադիր իշխանությունից, և վերջինս էլ կարող է նրան ինչ ուզի՝ հրամայի: Օրենսդրական դաշտը պիտի այնքան կարգավորված լինի, իշխանությունները պետք է այնքան փարանջափված լինեն, որ այդ ճնշումը բացառվի: Եթե նույն գյուղապետն անկախ չէ, նա կամավոր է գնում կեղծիքների՝ նույնիսկ առանց որևէ պարտադրանքի: Սկզբից պետք է լինի այդ փարանջափումը, հետո միայն խոսենք ընտրական օրենսգրքից: Հակառակ դեպքում նույնիսկ ամենալավ ընտրական օրենսգիրքը ձևական փաստաթուղթ կմնա:

– **Հեղափոխություն, Դուք ելքը տեսնում եք օրենքների փոփոխությունների մեջ:**

– Այո, փողական ինքնակառավարման մարմինները պետք է հստակ փարանջափվեն գործադիր իշխանությունից իրենց ֆունկցիաներով այնպես, որ առաջինները կախվածության մեջ չլինեն երկրորդից: Դրա մեխանիզմները նախ և առաջ ֆինանսական են:

– **Հայաստանի պայմաններում, քանի որ ընտրական փողամասերի մեծ մասը դպրոցներում է, կեղծիքներին ակտիվորեն մասնակցում են նաև դպրոցների տնօրեններն ու ուսուցիչները:**

– Այսպես նույն խնդիրն է. 1999-ին Ղարաբաղում օրենք ընդունվեց, որ դպրոցի տնօրենը պետք է ընտրվի իր կուլեկտիվի և ծնողների կողմից: Դպրոցը ֆինանսավորվել է ուղիղ ֆինանսների նախարարությունից՝ իր կազմած բյուջեով: Դա ապահովում էր տնօրենների անկախությունը: 2001-ին այդ օրենքը, ցավոք, փոխվեց, և կրթական համակարգը վերադարձավ հին սկզբունքներին:

– Դուք պատրաստվում եք կուսակցություն ստեղծելու: Գաղափարական ո՞ր դաշտում է այն գործելու:

– Ազգայական, ժողովրդավարական դաշտում՝ իշխանությունների փարանշատում, ապակենտրոնացում, անկախ դատական համակարգ:

– Սակայն Դուք գիտեք, որ Սամվել Բաբայանը Ղարաբաղի նախկին բռնապետի «խմիչ» ունի: Ինչպե՞ս է այն համարեղվելու Ձեր դավանած ազգայական արժեքների հետ:

– Ամեն մարդ իր կարծիքն ունի, և ես չեմ փորձում որևէ մեկին համոզել, որ փոխի իր կարծիքը: Բայց կան փաստեր: Ես եղել եմ Ղարաբաղի կառավարության անդամ, և 98–99-ին իմ նախաձեռնությամբ կամ մասնակցությամբ ընդունվել են բազմաթիվ օրենքներ: Վերցրեք այդ օրենքները և վերլուծե՛ք՝ դրանք բռնապետական են, թե՛ ազգայական: Այդ օրենքներն ուղղված են եղել փարբեր ոլորտներում ընտրական համակարգի ներմուծմանը, իշխանության ապակենտրոնացմանը, մասնավոր սեփականության զարգացմանը: Եթե որևէ փաստեր կան իմ՝ բռնապետ լինելու մասին, թող ներկայացնեն դրանք, որ հասկանանք, թե ինչ նկարի ունեն՝ բռնապետ ասելով:

– Օրինակ՝ ուժային ճնշում գործարարների վրա, «տանիք կանգնել» և այլն:

– Բայց այդ գործարարները կան, չէ՞, այսօր: Շափերն էլ Երևան են փեղափոխվել: Խնդրում եմ՝ ճշտեք նրանցից՝ իրո՞ք իմ կողմից նման բաներ են եղել:

– Ի՞նչ է կոչվելու Ձեր կողմից ստեղծվելիք կուսակցությունը:

– Առայժմ դա լինելու է հասարակական կազմակերպություն՝ «Միացյալ Հայաստան»:

– Բացի Ձեզնից, այդ կազմակերպությունից ինչ-որ մարդկանց կարո՞ղ եք նշել:

– Կազմակերպությունը կհասարակարկի արդարադատության նախարարության կողմից, փեղի կունենա համագումար, և Դուք բոլորի հետ հնարավորություն կունենաք ծանոթանալու: Ասեմ միայն, որ նրանք չվարկաբեկված մարդիկ են, մի կուսակցությունից մյուսը թոչո՞ղ անձնավորություններ չեն:

– Այդպիսիք դեռ կա՞ն Հայաստանում:

– Այո, գուցե որպես քաղաքական գործիչների Դուք այդ մարդկանց չճանաչեք: Նրանք գրագետ, կիրթ մարդիկ են, որոնք ցավում են այս պետության համար:

– Հասարակական կազմակերպություն կամ կուսակցություն պահելը թա՞նկ հաճույք է: Ես մի փեղ կարդացել եմ, որ հարուկ Ձեր գործունեությունը ծավալելու համար բիզնեսներից մեկում Ձեզ այսպես ասած պրախո՞ղ են փվել:

– Ես ոչ մեկից «պրախո՞ղի» կարիք չեմ գգում: Ես ունեմ շրջապատ, որը զբաղվում է բիզնեսով՝ Հայաստանում և Ղարաբաղում: Նրանք ինձ հետ նորմալ հարաբերություններ ունեն և օգնում են ստեղծել այդ քաղաքական ուժը:

– Այդ բիզնեսմենների անունները Դուք, իհարկե, չեք ցանկանա փայլ որովհետև չէիք ուզենա նրանց հարվածի փակ դնել: Այդպես չէ՞:

– Ճիշտ չեմ գրնում նրանց անունները փայլ:

– Դուք շփումներ ունե՞ք քաղաքական ուժերի, գործիչների հետ, քննարկո՞ւմ եք նրանց հետ Հայաստանի ապագան:

– Այն գործիչները, ովքեր ցանկություն են հայտնում ինձ հետ հանդիպելու և իմ փեսակները լսելու կամ իրենց մտքերը ինձ ներկայացնելու, նրանց հետ հանդիպում եմ:

– Խոսակցություններ կան, որ Դուք աջակցելու եք նախկին իշխանություններին կամ, հակառակը, ներկա իշխանություններին:

– Ես աջակցելու եմ իմ գաղափարներին: Դրանցից մի քանիսը ես շարքի հակիրճ Ձեզ ներկայացրի: Այդ գաղափարների շրջանակներում ես համագործակցելու եմ ցանկացած ուժի հետ:

«ՈՐՔԱՆ ՀՈՒՏ ԼՈՒԾՎԻ, ԱՅՆՔԱՆ ԼԱՎ»

Հարցազրույցը՝ Արամ Աբրահամյանի, «Առավոտ», 29 մարտի 2005թ.

– Դուք ակտիվորեն մասնակցում էիք 1998-ի իշխանափոխության գործընթացին, որի պաշտոնական հիմնավորումն էին Ղարաբաղի խնդրի շուրջ փարաձայնությունները: Արդյունքում Ղարաբաղի հարցի լուծումը 7 փարո՞ղ հետաձգվեց: Մենք շահեցի՞նք այդ 7 փարում, թե՛ կորցրինք:

– Այսօր ես փեղյակ չեմ բանակցային գործընթացին, չգիտեմ, թե այս պահին ինչ հարցեր են քննարկվում, այդ պարագայում այժմ չեմ կարող ասել, թե ինչի ենք մենք հասել: Ինչ վերաբերում է 98-ի իշխանափոխությանը, ապա կար սկզբունքային հարց՝ Ղարաբաղի և նրան հարող փարածքների կարգավիճակը, այսփեղ ես մնացել եմ նույն կարծիքին. Ղարաբաղը և որոշակի փարածքներ չեն կարող Ադրբեջանի մաս կազմել:

– Իսկ ո՞ր փարածքները կարող են մտնել Ադրբեջանի կազմի մեջ:

– Երբ մի հարցի շուրջ դեռևս պետք է բանակցել, նախապես հայտարարել, թե ինչ ենք վերցնելու և ինչ փալու, ճիշտ չէ: Պետք է լինի այնպիսի վիճակ, որը կապահովի Ղարաբաղի բնակչության անվտանգությունը, որևէ ռազմավարական կետ չպիտի հանձնվի: Թե ինչ կարգավիճակ է ունենալու այդ պետական կազմավորումը, հեղափառական կուսակցությունների հարց է:

– Դուք այսօր փեսնո՞ւմ եք Ղարաբաղի հարցի կարգավորման հնարավորություն:

– Ներկա փուլում չեմ փեսնում: Հայաստանում և Ադրբեջանում հիմա այնպիսի քաղաքական և փնտեսական վիճակ է, որ այդ երկու երկրների ղեկավարները չեն կարող փոխգիշումների գնալ:

– Իսկ ընդհանրապես պե՞տք է լուծվի այս հարցը, թե՛ մենք կարող ենք ևս 50 կամ 100 փարի պահպանել այս կարգավիճակը:

– Ես գրնում եմ, որ պետք է լուծվի, և որքան շուտ, այնքան լավ՝ մեզ համար և, ընդհանրապես, Հարավային Կովկասի համար: Որպեսզի այս փա-

րաձաշրջանը փնտրեսապես զարգանա, ռազմական լարվածությունը պետք է թուլանա, Ղարաբաղի խնդիրը պետք է լուծվի: Եթե այս երեք պետությունները ծրագիր ունեն հեղափոխում ինտեգրվելու Եվրամիությանը, ապա նրանք նախ բոլոր նման խնդիրները պետք է լուծեն, այնուհետև փնտրեսապես և քաղաքականապես ինտեգրվեն միմյանց, նոր միայն հնարավոր կլինի խոսել Եվրամիության մասին: Միքում նման հեռանկար ունենալով՝ պետք է կարգավորել Ղարաբաղի հարցը: Բայց կարգավորել՝ ոչ ի վնաս որևէ կողմի: Մեզ համար կարևոր են նախ և առաջ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի անկախությունն ու անվտանգությունը: Իսկ փախստականների և բռնի տեղահանվածների խնդիրը հարկավոր է լուծել փոխադարձ հիմքերի վրա՝ թե՛ աղբյուրների պետք է վերադառնան Ղարաբաղում և այլ շրջաններում իրենց տները, թե՛ հայ փախստականները պետք է վերադառնան այն տարածքները, որտեղ ապրել են Խորհրդային Ադրբեջանի փարիներին: Դա էլ պետք է տեղի ունենա կարգավորման ինչ-որ փուլում. առանց փախստականների և տեղահանվածների վերադարձի, մշտապես պորբլեմ ենք ունենալու:

– Ադրբեջանում ժամանակ առ ժամանակ սրվում են ռազմարենչ քրամադրությունները, և հիմա հենց այդ ժամանակն է, երբ գրեթե ամեն օր սպառնալիքներ են հնչում՝ խնդիրը ռազմական ճանապարհով լուծելու: Այդ խոսակցությունները լո՞ւրջ եք համարում, թե՞, ինչպես ասում են, հաչան շունը չի կծում:

– Կարծում եմ՝ Ադրբեջանը պարբերաբար սրվում է քայլեր ձեռնարկելու ռազմական ուղղությամբ. անընդհար փորձում է բարելավել իր մարտական դիրքերը, հրետանի և այլ տեխնիկա է կուտակում: Այսինքն՝ ինչ-որ պարբերություններում է, որ եթե բանակցությունները չստացվեն, հարցերը այլ ճանապարհով լուծի: Աշխարհում էլ այնպիսի ֆոն է ստեղծվում, թե զինուժն անհնարին է, թե հայերի պահանջները իրադրական չեն, և հանուն տարածքային ամբողջականության իրենք իրավունք ունեն հարձակվելու և այլն: Այլ հարց է՝ իրականում պարբերաբար է Ադրբեջանը պարբերաբար, թե՞ ոչ: Գուցե նրանց միայն թվում է, թե պարբերաբար են: Հայաստանի և Ղարաբաղի խնդիրն էլ այն է, որ ունենանք այնպիսի բանակ և փնտրեսություն, որ հակառակորդը երբեք ախորժակ չունենա նման քայլերի դիմելու: Որովհետև եթե պարբերաբար սկսվի, նոր գոհեր, ավերածություններ, հաշմանդամներ կլինեն. այնքան էլ կարևոր չէ, թե ով է հաղթելու: Պետք է այնքան ուժեղ լինել, որ պարբերաբար չվերսկսվի:

«ՅԱՎՈՒՄ ԵՄ, ՈՐ ՄԵՐ ՄԵՋ ԿԱ ՄԻ ՄՈՒՈՒՅՔ՝ ՏԵՄԵՆԼ ՆԵՐՔԻՆ ԹՇՆԱՄՈՒՆ»

«Ազգ» օրաթերթի կայք, 11 նոյեմբերի 2005թ.

Մարիետա Խաչատրյան, «Ազգ» օրաթերթ

– **Պարոն Բաբայան, Ձեր հիմնադրած «Դաշինք» կուսակցության համագումարի հանդեպ հեղափոխությունը մեծ էր. այնուամենայնիվ՝ որոշ հարցեր մնացին չպարզաբանված. Հայաստանի քաղաքական դաշտի ո՞ր հատվածն եք զբաղեցնելու Դուք, ի՞նչ եք անելու, որ ուրիշները չեն անում:**

– Իմ համախոհների հետ հիմնադրել եմ «Դաշինքը», և մենք հույս ունենք ստեղծելու այնպիսի կուսակցություն, որը հիմնված չի լինի մեկ անձի հեղինակության վրա, նաև այս պարագայում ես հավակնություն չունեմ զբաղեցնելու քաղաքական դաշտի որևէ հատված: Իսկ ինչ չափով քաղաքական դաշտում իր տեղը և դերը կգտնի «Դաշինքը», կախված է մեր աշխատանքի արդյունավետությունից, որն էլ պարզ կդառնա 2007 թ. ԱԺ ընտրությունների արդյունքից: Չգիտեմ՝ ուրիշները ինչ են անում կամ չեն անում, մենք գործում ենք:

– **Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծման վերաբերյալ Ձեր մոտեցումները փարբերվո՞ւմ են իշխանության պաշտոնական դիրքորոշումից:**

– «Դաշինքը» ավելի քան մեկ ամիս առաջ մամուլով հասարակության դատին է ներկայացրել իր ծրագրային ընդհանուր դրույթները, որտեղ և արտացոլվել են մեր մոտեցումները նաև այս խնդրի վերաբերյալ: Համագումարում նույնպես խոսվել է այդ մասին: Հակամարտության կարգավորումը մենք տեսնում ենք չորս հիմնական սկզբունքների շրջանակում. դրանք են՝

1. միջազգային հեղինակավոր կազմակերպության հովանու ներքո միջանկյալ ինքնիշխանություն,
2. փախստականների և ներքին տեղահանված անձանց կամավոր վերաբնակում,

3. Արցախում տնտեսության զարգացման նախադրյալների ստեղծում,

4. Արցախի կարգավիճակի որոշում նոր հանրաքվեի միջոցով:

Եթե այս ամենին գումարենք նաև գոնե անցյալ մեկ տարում իմ տված փարբեր հարցազրույցները, ապա վստահ եմ, որ հարգարժան լրագրողը կարող է համադրել այդ ամենը իշխանության պաշտոնական դիրքորոշմանը և սրանալ իրեն հուզող հարցի պարասխանը:

– **Դուք հայտարարել եք, որ մասնակցելու եք բոլոր ընտրություններին. հատկապես ո՞ր կուսակցությունների հետ դաշինքով եք հավանական համարում Ձեր մասնակցությունը ապագա խորհրդարանական ընտրություններին:**

– «Դաշինքի» հիմնադիր համագումարում մենք տվել ենք այդ հարցի պարասխանը: Կրկնում եմ՝ «Դաշինքը» խորհրդարանական ընտրությունների չի գնալու որևէ կուսակցության հետ դաշինք կնքած, մենք դաշինք ենք կնքել մեր ժողովրդի հետ և ընտրության ենք գնալու՝ ակնկալելով նրա վստահությունը:

– **«Դաշինք» կուսակցության հիմնադիր համագումարին չէր մասնակցում արմատական ընդդիմության մեծ մասը: Վերլուծե՞լ եք, թե**

հարկապես ինչն էր դրա պարմառը, և արդյո՞ք «Դաշինքը» կարելի է իշխանամեդ ուժ համարել:

– Դուք ճիշդ եք նկատել, համագումարին ներկա չէին ընդդիմության որոշ գործիչներ: Որքանով են նրանք արմատական ընդդիմություն, դա դեռ հարց է: Սակայն ես ուզում եմ Ձեր ուշադրությունը հրավիրել նաև այն հանգամանքի վրա, որ ներկա չէր նաև կոալիցիայի մեծամասնությունը կազմող Հանրապետական կուսակցությունը: Խորհուրդ եմ տալիս վերհիշել, թե ներկայիս այդ ուժերն ինչպե՞ս են նախկինում համագործակցել: Պարահական չէր, որ «Դաշինքի» քաղաքական խորհրդի կողմից ընդունվեց հայտարարություն, որպեսզի, մասնավորապես, ասվում էր, որ մենք արհեստաժին ենք համարում ներկայիս իշխանամեդ կամ ընդդիմադիր կեղծ ու լողզված փարանշարունը: Վերլուծությունները թողնում եմ Ձեզ:

Աշոտ, ԱՄՆ

– Պարոն Բաբայան, կարդալով Ձեր կենսագրությունը՝ իրոք կարելի է ասել, որ Դուք կերպով եք Ձեր պարմությունը: Եվ նման պարմություն կերպած անձնավորության համար 4,5 փարի անհիմն բանաբանում նստելը, այն էլ՝ այն ժամանակ, երբ Դուք շրջապարված եք եղել Ձեր համախոհներով ու մարտական ընկերներով, Ձեզ չի՞ թելադրում գտնել այդ սխալի արմատները և պարմառները: Եթե գտնել եք, հեղափոխական կլինեք իմանալ:

Շնորհակալություն:

– Հարգելի Աշոտ, պարերազմի փարիներին ես համագործակցել եմ գրեթե բոլոր քաղաքական ուժերի հետ: Համագործակցությունն ունեցել է մեկ գլխավոր նպատակ՝ պաշտպանել մեր հայրենիքը և հաղթանակի հասնել թվապես, սպառազինությամբ մեզ գերազանցող թշնամու նկարմամբ: Այս մտքեցման շնորհիվ էլ մեր ժողովրդին հաջողվեց հաղթել պարերազմում: Զինադադարից հետո կարճ ժամանակ անց ինձ համար հասկանալի էր, որ Արցախում հարկավոր է կատարել բարեփոխումներ փրկեսության ազատականացման, իշխանության ապակենտրոնացման և բազմաթիվ այլ ոլորտներում: Այդ բարեփոխումները հարկավոր էին թեկուզև Արցախի սահմանների անվտանգությունը էլ ավելի բարձր մակարդակի հասցնելու նպատակով: Այդ պարզ ճշմարտությունը, սակայն, աստիճանաբար հանդիպեց իշխանության մեջ գտնվող փարեր խմբավորումների, մենաշնորհ ունեցող փարեր գործարարների հակազդեցությանը: Մի խոսքով՝ իմ սխալներից մեկը եղել է այն, որ ես անգամ զինադադարից հետո շարունակել եմ աշխատել իմ գաղափարները և հայացքները չընդունող անձանց հետ, բայց անգամ այդ հանգամանքը չէր կարող լինել վճռական: Կարծում եմ՝ իրականում կարևոր է, թե ինչպիսի երկրում ես ապրում. պետականության ավանդույթներ ունեցող ուժեղ, թե՛ անցումային շրջանում գտնվող պետության քաղաքացի ես: Ցավոք՝ մեր հայրենիքում ազատական արժեքները դեռևս խոր արմատներ չեն ձգել: Այդ արժեքներից շատ եմ կարևորում անկախ դատական համակարգի առկայությունը: Հենց դրա բացակայությամբ էր պայմանավորված իմ ազատագրությունը: «Դաշինքի» ծրագրում մենք խոսել ենք այդ մասին: Անկախ դատական համակարգի վերջնա-

կան կայացումը լինելու է մեր ամենօրյա պայքարի կիզակետում: Մենք այս հարցում որևէ զիջման չենք գնալու, համագործակցելու ենք այսօրվա բոլոր առողջ ուժերի հետ, ինչպես դա արել ենք պարերազմի փարիներին:

Աղաջանյան Յուրա, Ռուսաստան, Սամարա

– Ես ապրում եմ Ռուսաստանում, այսպեղ հայերի և ադրբեջանցիների հարաբերությունները շատ լավ եմ. շարունակություն են անում: Արդյոք կգա՞ մի պահ, որ Հայաստանը և Ադրբեջանը կընկերանան:

– Ինչպես Ադրբեջանը, այնպես էլ Թուրքիան մեր հարևաններն են: Չնայած առկա բազմաթիվ խնդիրներին՝ համոզված եմ, որ ապագան կախված է փարածաշրջանային փոխշահավետ համագործակցությունից: Բացի Իրանից, Հայաստանի մյուս բոլոր հարևաններն իրենց արտաքին քաղաքականության օրակարգի գլխավոր հարց են դիտարկում եվրասիականությունը: Ես հավատում եմ, որ դա իր հերթին կխթանի փարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացները: Ես լավատես եմ և գտնում եմ, որ այդ ուղիով զարգանալու դեպքում իրոք կգա մի պահ, երբ ոչ միայն Ադրբեջանի հետ, այլև մեր մյուս բոլոր հարևանների հետ մենք կունենանք լավագույն հարաբերություններ:

– Ո՞նց եք գտնում, ինչպիսի՞ն պիտի լինի իսկական դեմոկրատիան, և ո՞ր պետության դեմոկրատիան կցանկանայիք՝ Հայաստանինը լինեք (միայն չասեք՝ ամերիկյան):

– Մենք կրողն ենք ազատական-ժողովրդավարական գաղափարախոսության, որի հիմնական արժեքները, կարծում եմ, բոլորին են հայտնի: Ինչպես գիտեք, այդ արժեքները զանազան երկրներում զարգանում և արմատավորվում են փարբեր ճանապարհներով՝ ելնելով փոխյալ երկրներում առկա ավանդույթներից, հասարակական մրակերպվածքից և այլ գործոններից: Հերաբար, որքան էլ որ մենք համակրենք այս կամ այն երկրի փորձը և պետական կառուցվածքը, չենք կարող այն պարմենել Հայաստանում: Մենք ունենք ազգային առանձնահատկություններ, ազգային ավանդույթներ, որոնց հիման վրա, վստահ եմ, կստեղծվի ազատական արժեքների յուրահատուկ մոդել մեր հայրենիքում, և մենք կունենանք իրապես ժողովրդավարական, իրավական ու սոցիալական, բարգավաճ ու ազգային հզոր պետություն:

XXX YYYյան, Երևան

– Կոռուպցիայի դեմ պայքարելու՞ եք: Միայն գեներալին հատուկ խոսքում ավել: Ձեզ հաջողություն:

– Իհարկե: Սակայն կան փարբեր կարծիքներ պայքարի մեխանիզմների մասին: Ոմանք գտնում են, թե պետք է ցուցադրաբար մի երկուսին գնդակահարել, որպեսզի մյուսները խրափվեն: Ուրիշները գտնում են, որ կոռուպցիայի դեմ պայքարելու համար հարկավոր է ռազմավարական ծրագրեր ընդունել կամ նոր պետական վարկեր ստանալ: Ես կարծում եմ, որ այդ չարիքի դեմ պետք է պայքարել՝ համակարգային փոփոխություններ կատարելով երկրի կառավարման համակարգում: Զանի դեռ դատախազությունը անկախ չէ իր գործունեության մեջ, քանի դեռ դատարաններում դատավորների կողմից թույլ

են փրվում կամայականություններ մեր քաղաքացիների նկատմամբ, և գլխավորը՝ քանի դեռ երկրում իշխանությունը կենտրոնացված է, իսկ տեղական ինքնակառավարման մարմինները չունեն ինքնուրույնություն, կոռուպցիայի դեմ ամեն պայքար արդյունավետ չէ:

Գառնիկ Թադևոսյան, Սևան

– Առողջապահության ոլորտում ի՞նչ փոփոխություններ եք նախատեսում: Դո՞ւք էլ եք հանրապետության ներկա նախագահի նման բուժաշխարհում գործում: Ինչպե՞ս եք, օրինակ, նախ, որ վիրաբույժը 25000 դրամ աշխատավարձով, ասենք, սրտի վիրահատություն կատարի:

– Գրնում եմ, որ առողջապահության ոլորտը պետք է զբնվի պետական ամենօրյա հոգածության ներքո, քանի որ դա, իմ համոզմամբ, ուղղակիորեն առնչվում է մեր ազգային անվտանգությանը: Պետությունը պետք է ամբողջությամբ ստանձնի սանիտարահաճախամաճարակային կանխարգելիչ միջոցառումների, մոր և մանկան առողջության պահպանության ֆինանսավորումը: Պետության կողմից առանձնացված՝ անվճար բուժսպասարկման իրավունք ունեցող խավերին պետական միջոցները պետք է հատկացվեն ուղղակիորեն՝ հնարավորություն տալով, որ քաղաքացին ինքը որոշի, թե որ բուժփնիմարկում ստանա օգնություն: Դա թույլ կտա չփոշիացնել պետական միջոցները և օրենքով նախատեսված անվճար բուժսպասարկումը լիարժեք իրականացնել: Արդյունքում նաև բուժփնիմարկներում չեն ոտնահարվի մեր քաղաքացիների իրավունքները և արժանապատվությունը: Ինձ համար խիստ անընդունելի է նաև մեր պետական այրերի կողմից անվերջ կրկնվող այն հիմնական գովազդը, ըստ որի՝ Հայաստանում կն ոտակալ և էժան աշխատուժ: Ես գրնում եմ, որ Հայաստանում նվազագույն աշխատավարձը, թոշակները, նպաստները պետք է սահմանվեն առնվազն 28-ից 30 հազար դրամ: Հենց այդ ժամանակ Ձեր գործատուն այլևս չի կարող ստիպել, որ 25000 դրամով վիրահատություն կատարեք: Այլապես, նման մոտեցման դեպքում Դուք պարզապես կնախընտրեք չաշխատել, քանի որ կստանաք նույն գումարը, իսկ գործատուն, իր հերթին, շահագրգռված կլինի բարձր աշխատավարձով իր հիմնարկում աշխատանքի հրավիրելու լավագույն մասնագետներին:

Դավիթ Սողոմոնյան, Հայաստան, Երևան

– Պարոն Բաբայան, ի՞նչ եք կարծում, օրերից մի օր կունենա՞նք ամբողջական Հայաստան (այժմյան Հայաստանն ու Արցախը միասին), և ինչպե՞ս եք նայում այդ խնդրի իրականացմանը:

Շնորհակալություն:

– Իսկ ինչո՞ւ եք Դուք փարանշարում մտնում: Յուրաքանչյուր հայ Հայաստանն ու Արցախը դիտարկում է ամբողջության մեջ: Ինչ վերաբերում է խնդրի միջազգային կարգավորմանը, ապա մենք ներկայացրել ենք «Դաշինքի» մոտեցումներն այն սկզբունքների շրջանակներում, որոնց մասին ես արդեն խոսել եմ:

Յուրիկ, Դանիա

– Հարգելի գեներալ: 1) Դուք Քոչարյանի, Սերժ Սարգսյանի ու վարչապետի (նկարի ունի լուսահոգի Անդրանիկ Մարգարյանին.- ծանոթ. կազմողի) նման համարում ե՞ք, որ հոկտեմբերի 27-ը լիովին բացահայտված է: Եթե ոչ, ի՞նչ եք անում, որ գործն ամբողջությամբ բացահայտվի: 2) Ձեր և գեներալ Մանվել Գրիգորյանի միջև կա՞ն պրոբլեմներ: 3) Ձեզ նման փայլուն անցյալ ունեցող հայրենասերին սազական չէ հայրենիքի դաշնակցական դավաճանների ու «հոկտեմբերի 27-ի» հովանավորողների հետ շփվելը:

– Ձեր հարցադրումը բաղկացած է երեք մասից: Փորձեմ հերթով պատասխանել դրանց: Ես չեմ ցանկանում դարավորի դեր ստանձնել և գնահատականներ տալ՝ բացահայտված է, թե՛ ոչ: Ես քննիչ չեմ և որևէ իրավասություն չունեմ նոր հետաքննություն սկսելու: Որպես քաղաքական գործիչ՝ հետամուտ եմ լինելու անկախ դատական իշխանության կայացմանը, ինչի մասին արդեն նշել եմ:

Տարբեր առիթներով մամուլով լուրեր են փարածվում, որ ես խնդիրներ ունեմ այս կամ այն անձնավորության հետ: Նշեմ, որ որևէ խնդիր որևէ մեկի հետ չունեմ, այդ թվում՝ Մանվել Գրիգորյանի: Ես զբաղված եմ իմ ամենօրյա աշխատանքով: Իսկ եթե ուրիշներն ինձ հետ խնդիրներ ունեն, դա իրենց անձնական գործն է:

Եկեք խուսափենք որակումներից և գնահատականներից: Թե ովքեր են դավաճանները, թող որոշի պարտությունը:

Դավո, ԱՄՆ

– Կարծում եք՝ այս ձևով դարաբաշխյան հարցի լուծումը արդարացի կլինի՞ ... Ո՛չ աղբբեջանցիները և ո՛չ էլ հայերը չեն շոշափում քուրդ ժողովրդի շահերը գրավված տարածքներում... Միգուցե Դուք ու՛ժ կգտնեք գոնե շոշափելու այդ հարցը... Պարտությունը չի սիրում անարդարացի լուծումներ...

– Սկզբունքորեն ես չեմ խուսափում որևէ հարցի պատասխանելուց, բայց Ձեր հարցն ինձ համար անհասկանալի է, խնդրում եմ հաջորդ անգամ բացել փակագծերը և նշել, թե ինչ նկարի ունեք:

Մարտիրոս, Հայկ Սիսյան, Միրիա, ք. Հալեպ

Հարգելի գեներալ,

1. Ի՞նչ է Ձեր առնչությունը հոկտեմբերի 27-ի դավադրության հետ (հուսով եմ՝ հարցիս պատասխանելու դեպքում ինձ չեք դասի ապուշների շարքում):

2. Արդյո՞ք Դուք ևս, ինչպես և Ձեր հայրենակից Ռոբերտ Քոչարյանը, Դաշնակցության գաղտնի անդամ եք:

Շնորհակալություն:

– Ես ապուշներ եմ անվանել ոչ թե այն մարդկանց, ովքեր հարց են ուղղում հոկտեմբերի 27-ի վերաբերյալ, այլ նրանց, ովքեր մտածում են, որ ես առնչություն ունեմ այդ ռճրագործության հետ: Ես բազմիցս նշել եմ և հիմա էլ եմ շեշտում, որ հոկտեմբերի 27-ն ուղղված էր հայոց պետականության դեմ, որի կերպման գործում ես և Վազգեն Սարգսյանը համապետք բարդ ու դժվարին ճանապարհ ենք անցել:

Ես իմ բոլոր քաղաքական քայլերը իրականացնում եմ հրապարակավ: Ինչ վերաբերում է կուսակցական լինելուն, ապա ես համախոհներինս հետ միասին հիմնել եմ «Դաշինք» կուսակցությունը և, բնականաբար, հանդիսանում եմ այդ կուսակցության անդամ:

Յուրի Մանուկյան, Իսրայել, Թել-Ավիվ

– Պարոն Բաբայան, Արցախը կարարել է իր ընտրությունը, գուցե նրան հանգիստ թողնեն: Իսկ մնացածի շուրջ բանակցություններ վարվեն: Ինչպե՞ս է Ձեր կուսակցությունը պարտաստվում գործելու այդ ուղղությամբ: Ցանկանում եմ Ձեզ ամուր արցախյան առողջություն և բոլոր հայերի երազանքի իրականացում:

– Շնորհակալ եմ բարեմաղթանքների համար: Արդեն նշել եմ, թե հարցի կարգավորումը ինչպես ենք մենք պարկերացնում, և այդ սկզբունքների շրջանակում վերջին մեկ տարվա ընթացքում ես կարարել եմ ինձանից կախված ամեն ինչ հանուն մեր երազանքի իրականացման: «Դաշինքը» նույնպես շարունակելու է աշխատել այդ ուղղությամբ:

Արմինե Մարտիրոսյան, Երևան

– Շենգավիթի շրջանում ապրող, հիմնականում բանվորական դասին պարկանող բնակիչներս միշտ չէ, որ հնարավորություն ենք ունենում Երևանի կենտրոնի էլիտար շենքերում բազմած կուսակցական շտաբներ այցելելու: Այնինչ լավ կլինեք տեղերում աշխատել, որպեսզի ժողովրդի իրական կարիքները հասկանաք: Արդեն քանի շաբաթ է՝ Երևանի Շենգավիթի համայնքում, Ծերեթելու փողոցում, Ձեր կուսակցության գործող շտաբը փակվել է ու չի գործում (ասում են՝ ֆինանսական խնդիրների պատճառով գրասենյակներ պետք է լինեն միայն կենտրոնական վայրերում): Ձեխը ուզենա, որ մյուս կուսակցությունների նման Ձեր կուսակցությունը, դեռ չծնված, դառնար քաղքենի ու ծայրամասերիս բնակիչներին հիշեր միայն ընտրությունից ընտրություն: Այնինչ մենք Ձեք՝ Շենգավիթի համայնքի այդ շտաբի հետ մեծ հույսեր էինք կապում մեր զանազան խնդիրների արդարացի լուծման առումով:

– Նախ տեղեկացնեմ, որ մինչ հիմնադիր համագումար անցկացնելը մենք ամիսներ շարունակ մեծ աշխատանք ենք կատարել և կարողացել ենք ձևավորել վեց տասնյակից ավել տարածքային կազմակերպություններ ամբողջ Հայաստանի տարածքում: Այդ տարածքային կազմակերպություններն աշխատում են ամեն օր և մշտական կապ են պահպանում կուսակցության կենտրոնական գրասենյակի հետ: Եվ քանի որ կուսակցությունը,

ամեն դեպքում, նոր է ձևավորվում, ուստի առաջանում են նաև տեխնիկական որոշ դժվարություններ, որոնք մենք փորձում ենք արագ լուծել: Շենգավիթի շրջանի Ծերեթելու փողոցի գրասենյակը ոչ թե դադարեցրել է իր գործունեությունը, այլ տեղափոխվել է Բագրատունյաց, 15:

Արմեն Իսրայելյան, Երևան

– Հարգելի գեներալ:

Մի քանի անգամ եղել եմ Ձեր կուսակցության՝ Ծերեթելու փողոցի վրա գտնվող շտաբում, անպայման ցանկանում էի անդամագրվել: Մակայն հասկացա, որ այստեղ էլ է գործում պաշտոն փախցնելու կարգը: Ինչպե՞ս կարելի է Ձեզ հետ հանդիպել: Ի միջի այլոց՝ այդ գրասենյակը չբացված փակվել է, չի էլ գրված՝ որտեղ դիմել:

– Շնորհակալ եմ Շենգավիթի բնակիչների ակտիվության համար: Ես արդեն կարգադրել եմ, որ նոր գրասենյակի հասցեի մասին հայտարարություն փակցնեն: Ինչ վերաբերում է պաշտոն փախցնելուն, վստահեցնում եմ, որ մենք շարժվում ենք մեր կանոնադրությամբ, որը նախատեսում է բոլոր տարածքային կազմակերպություններում ընտրությունների անցկացում: Այո, դեռ ամեն տեղ կուսակցական աշխատանքն իր հունի մեջ չի մտել, որը, սակայն, ժամանակավոր է: Խորհուրդ կրայի կուսակցության բոլոր անդամներին ակտիվորեն ներգրավվելու տարածքային կառույցներում և մասնակցելու ինչպես ընտրություններին, այնպես էլ՝ հեղափոխական աշխատանքներին:

Արմեն Խաչատրյան, ՀՀ

1. Պարոն Բաբայան, կարծում եք՝ ապուշներ անվանելով պարասխանում եք ու փարսախանում եք կասկածները:

2. Համարո՞ւմ եք Քոչարյանին լեզիվիմ առաջադրված թեկնածու, եթե ոչ, կհամարե՞ք Ձեզ լեզիվիմ թեկնածու հաջորդ նախագահական ընտրությունում:

3. 2-րդ հարցի համատեքստից. Արցախի անկախությանը ի՞նչ վնաս կարող է տալ արցախցիների կողմից ընտրված՝ Արցախի նախագահի առաջադրումը այլ երկրի, Հայաստանի, Ռուսաստանի, Ամերիկայի կամ Նիդերլանդների նախագահի պաշտոնում:

– Ես արդեն պարասխանել եմ, թե ում եմ անվանում ապուշ:

Մինչ այժմ տեսական վեճ է ընթանում լեզիվիմության և լեզալության շուրջ: Ես այդ հարցի մասին արդեն բազմիցս խոսել եմ. եթե իմ պարասխանները Ձեզ չեն գոհացրել, կարող եք դիմել համապարասխան դարական արյաններին: Ինչ վերաբերում է իմ՝ նախագահության թեկնածությանը, ապա ես բազմիցս նշել եմ, որ չեմ պարտաստվում նախագահ դառնալու: Ձեր երրորդ հարցը փիլիսոփայության ոլորտից է: Մեր որդիներից ոչ ոք կամավոր ծառայություն չի կատարում ո՛չ Ռուսաստանում, ո՛չ Ամերիկայում, ո՛չ էլ Նիդերլանդում: Նրանք բոլորն էլ մեր հայրենիքում են ծառայում և երբ վերադառնում են, մենք նրանց ասու՞մ ենք, թե Դուք քաղաքացի չեք և չեք կարող մասնակցել ընտրություններին:

Միխայիլ, 24 փարեկան, Սրբեփանակերպ

– **Ամենից առաջ թույլ փվեր մաղթել Ձեզ հաջողություն Ձեր գործերում: Պարոն Բաբայան, ինչպե՞ս եք փեսնում Ձեր հեփազա քաղաքական գործունեությունը Ղարաբաղում, եթե, իհարկե, Դուք վերադառնաք այսօրեղ:**

– Շնորհակալ եմ բարեմաղթանքների համար: Իսկ ո՞վ ասաց, թե ես հեռացել եմ Արցախից: Ես ըստ անհրաժեշտության լինում եմ Սրբեփանակերպում: Եվ կամ ո՞վ ասաց, թե Հայաստանում գործում է մի քաղաքական դաշտ, իսկ Արցախում՝ այլ: Մերը մեկ պեփություն է, ըստ էության՝ միևնույն օրենսդրությամբ: Պարզապես ժամանակին պափերազմ էր ընթանում, և ես այդպեղ էի, իմ ժողովրդի հեփ էի, այսօր նույն պափերազմը շարունակվում է փնփեսություն, դիվանագիփության ոլորփներում, և ես կրկին իմ ժողովրդի հեփ եմ և փորձելու եմ օգփակար լինել: Անհրաժեշտության դեպքում ես կրկին կլինեմ այդպեղ:

Անահիփ, Հայաստան

– **Ինչպիսի՞ դրություն է Հայաստանում:**

– Հայաստանում փրորղ իրավիճակը ինձ չի գոհացնում. ես խնդիրներ եմ փեսնում բոլոր այն ոլորփներում, որոնք հանդիսանում են ազափական արժեքների կարևոր քաղաղրիչներից: Ես խնդիրներ եմ փեսնում իշխանական թևերի փարանշափման, փեղական մարմինների ինքնակառավարման սկզբունքի հիման վրա իշխանության ապակենփրոնացման, օրենքի գերակայության, իշխանությունների նկափմամբ հասարակական վերահսկողության, խոսքի ազափության, սեփականության անձեռնմխելիության, փնփեսության ազափականացման, քաղաքացիների իրավահավասարության կիրառման և այլ ոլորփներում:

Հովհաննիսյան Վահագն, Երևան, Հայաստան

– **Ձեր կարծիքով՝ այսօրվա մեր զինված ուժերի, մեր հայոց բանակի վիճակը գոհացուցի՞չ է: Ե՞րբ կքարելավվի, ըստ Ձեզ, մեր բանակի վիճակը: Մի՞թե անիմաստ չի կորում այդ երկու փարին՝ առողջության վափթարացումով ու առանց որևէ հեփաքքբության, ուղղակի, այսպես ասած, օրացույց ջնջելով՝ մահացնում ենք կյանքի երկու փարիներ: Ամեն դեպքում, ես ինքս, լինելով հայ փղա, համարում եմ, որ բոլորն էլ պեփք է անցնեն այդ երկու փարիները, և հիմա պափերազմը շարունակվում է... Անկեղծ ասած՝ ես կուզեի անղամագրվել Ձեր կուսակցությանը, ուղղակի չգիփեմ՝ դրա համար ինչ է պեփք:**

– Ձեմ կարծում, թե զանգվածային լրափվամիջոցներում նպափակահարմար է քննարկել զինված ուժերում փրորղ իրավիճակը, առկա խնդիրները: Ինչ վերաբերում է ծառայության ժամկեփին, պեփք է նշեմ, որ անհրաժեշտ է բանակն ասփիճանաբար համարել կարգավարժ (պրոֆեսիոնալ) սորոբաժանումներով և համապափասխանաբար կրճափել ժամկեփային պարփաղիր

զինվորական ծառայության փրորղությունը՝ պայմաններ ընձեռելով զորակոչիկներին փրապեփելու ռազմական փեխնիկային և արդի ռազմարվեսփին: Ինչ վերաբերում է մեր կուսակցությանն անղամագրվելուն, նշեմ, որ մենք Հայաստանի գրեթե բոլոր համայնքներում ունենք կառույցներ, և Դուք կարող եք դիմել Ձեր համայնքի փարաժքում գրնվող համապափասխան կառույցին և կափանաք Ձեր բոլոր հարցերի պափասխանները:

Անահիփ, ԱՄՆ, Մայամի

– **Ինչու՞ Ղարաբաղից եկածները իրենց համարում են միակ փղամարղը Հայաստանում:**

– Հայաստանում կա ինձ համար անընդունելի մի մփածեկակերպ: Ըստ որի, եթե որևէ մեկը գործունեություն է ծավալում քաղաքական կամ փնփեսական ոլորփներում, ապա անմիջապես նրան հարցնում են, թե «արդյո՞ք ունեք իշխանությունների թույլփությունը, կամ ի՞նչ պայմաններ են թելաղրել Ձեզ թույլփություն սփանալու դիմաց»: Նման հարցերին ես միշտ պափասխանել եմ, որ գոնե իմ դեպքում չկա որևէ մեկը, ով կարողանա ինձ որևէ պայման թելաղրել, այսինքն՝ ես պնդում եմ, որ այս երկրում բոլորը հավասար են, և կոչ եմ անում բոլորին ամեն հարց քննարկել իրև հավասարը հավասարի հեփ:

Շավասպ Աղամյան, Կանաղա, Տորոնտո

– **Պարոն գեներալ, Դուք էլ ե՞ք ուզում աթոռ: Իսկ ո՞վ է կովելու: Շուփով սկսվելու է ազերների առաջ գաղը, թե՞ մփածում եք, որ նորից Հայաստանի փղաները կկովեն, որ Արցախի փղամարղիկ Երևանում դեկավարեն: Ձե՞ք կարծում, որ Արցախը պեփք է ապրի առանձին իր ժողովրդով, Քոչարյանը շատ բան սովորեց, փարեք Ձեզ հեփ: Մենք կօգնենք Արցախի ազափ հանրապեփությանը:**

Հարզանքներս Ձեզ, պարոն գեներալ:

– Ես իմ ողջ զիփակցական կյանքը նվիրել եմ մեր հայրենիքի պաշտպանությանը, մեր երեխաների անվափագության ապահովմանը: Իմ պափկերացրած հայրենիքի սահմանները այլ են: Ես հավափում եմ իմ ժողովրդին, իմ զինվորներին և երբեք պափերազմի փարիներին հարց չեմ փվել, թե զինվորներս Սրբեփանակերփից են, Երևանից, թե՞ Տորոնտոյից: Մենք եղել ենք միասին և պաշտպանել ենք մեկ հայրենիք, մեկ պեփություն, մեկ ժողովրդի: Պափերազմի վերսկսման դեպքում ես կրկին լինելու եմ իմ զինվորների հեփ և կրկին հարց չեմ փալու իրենց փոքր հայրենիքների մասին: Մենք խոսելու ենք կրկին մեր մեկ հայրենիքի՝ Հայաստանի անվափագության մասին: Ցավում եմ, որ մեր մեջ կա մի մոլուցք՝ գրնել ներքին թշնամու: Երբ 20-րդ դարի կեսերին հայրենաղարժություն էր փեղի ունենում, այդ թշնամին սփյուռքահայերն էին, հիմա դարաքաղցիներն են, ոմանց համար էլ՝ ջավախքցիները կամ ապափանցիները: Եթե Ձեզ դուր է գալիս մեկ փոքր ժողովրդի մեջ այսչափ թշնամանք, դա Ձեր գործն է, եթե չասեմ՝ մեծ սխաղը:

Զավեն, Երևան

– Հարգելի պարոն Բաբայան, ինչպիսի՞ն է Ձեր վերաբերմունքը 2004 թ. ապրիլի 12–13-ի դեպքերին: Ի՞նչ եք կարծում, ո՞րն է այն կարևոր բանը, որ պետք է արվի, որպեսզի երկրում իշխանությունը ձևավորվի այնպես, ինչպես գրված է օրենքում՝ ժողովրդի կողմից արդարացի ձևով: Չե՞ք գտնում, որ 2006 թ. բյուջեի եկամուտը իշխանությունը բաշխել է անամոթաբար՝ խորացնելով երկրում փրոդ սոցիալական անարդարությունը:

– Ապրիլի 12–13-ի դեպքերի մասին ոչինչ ասել չեմ կարող, քանի որ ես այդ ժամանակ չեմ գտնվել ազատության մեջ: Սակայն գտնում եմ, որ այն քաղաքական ուժը, որը կազմակերպում է հանրահավաքներ, երթեր, պետք է ամբողջությամբ պատասխանատվություն զգա իր հետևից եկող բոլոր քաղաքացիների անվտանգության համար: Այդ կուսակցություններն այնքան կազմակերպված պետք է լինեն, որ հենց իրենց գործելակերպով թույլ չտան որևէ ուժի կիրառում իրենց համակիրների նկատմամբ:

Ես արդեն պատասխանել եմ, թե որ ոլորտներում է անհրաժեշտ կարարել բարեփոխումներ: Հիմնադիր համագումարում մենք խոսել ենք նաև բյուջեարային համակարգի մասին: Մեր կարծիքով՝ բյուջեարային քաղաքականությունը ամբողջությամբ պետք է դրվի ծրագրային հիմքերի վրա: Պետական ծախսերի իրականացումը անհրաժեշտ է համապատասխանեցնել հիմնավորված նորմափվներին, որոնք պետք է քննարկել և ընդունել: Այսպես պետական ծախսերը անվերահսկելիորեն կավելանան, իսկ ժողովրդի սոցիալական վիճակը այդպես էլ չի լավանա:

Վիկտոր Սրեփանյան

– Պարոն Բաբայան, երբ Դուք իշխանություն ունեիք, ԼՂՀ-ն ավտորիտար երկիր էր, Դուք Ձեզ պահում էիք լկրի և ամբարտապան, որը ներքի էր միայն պատերազմի ժամանակ և ոչ մի դեպքում՝ դրանից հետո: Ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ ԼՂՀ-ի համար չկա ժողովրդավարության այլընտրանք, որից Դուք շատ հեռու եք, և որը պահանջում է բարձր դիվանագիտական ունակություններ քաղաքական առաջնորդներից: Ես վստահ եմ, որ Դուք կգտնեք համախոհներ, բայց ո՞րն է Ձեզ համար գլխավորը՝ Ձեր սեփական ամբիջիաների իրագործումը, թե՞ ազգի ճակարագիրը:

– Պատերազմի փրփներին իմ գլխավոր խնդիրն եմ համարել հայրենիքիս պաշտպանությունը և բացառապես կլանված եմ եղել այդ խնդիրների լուծմամբ: Հրադադարից հետո մինչև 1998 թ. հիմնականում զբաղվել եմ բանակաշինությամբ: Այն ժամանակ չէի հետևում, թե ինչ է կատարվում թիկունքում: Իսկ շարքերը, իրենց փաթուկ գրասենյակում նստած, սեփական իշխանության խնդիրներն էին լուծում: Մինչդեռ, ինչպես արդեն նշել եմ, հասկանալի էր ինձ, որ մեր բոլոր ձեռքբերումները փանուկ կտանք, եթե արմատական բարեփոխումներ չկատարենք քաղաքացիական դաշտում՝ սոցիալ-տնտեսական զարգացման ասպարեզում: Սակայն իմ այդ մտադրությունները սվիններով ընդունվեցին: Ուստի սփիպված էի հրաժարականի դիմում ներկայացնելու,

ինչպես նաև հրաժարականիս դրդապարճառների մասին ծավալուն նամակ հղելու ՀՀ պաշտպանության նախարար Վազգեն Սարգսյանին (1998 թ. մայիս): Այդ նամակում, մասնավորապես, ընդգծել եմ. «Իմ գործունեության ընթացքում, ցավոք, միանգամից 4 հակառակորդների եմ դիմակայել. ա) թուրքը, բ) ԼՂՀ իշխանությունները, գ) ՀՀ իշխանությունները, դ) ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը: Թեև սկզբունքորեն պիտի պայքարեի միայն մեկ՝ թվում էր՝ մնացյալ երեքի համար էլ ընդհանուր թշնամու դեմ»: Հրաժարականս չընդունվեց, և հնարավորություն ստեղծվեց ձեռնամուխ լինելու իմ ծրագրային բարեփոխումների իրականացմանը: Նոր կառավարությունը կազմավորվեց 1998 թ. հունիսին: Հենց այդ պահից սկսած՝ ընդունվեցին այնպիսի կարևորագույն հիմնախնդիրների լուծմանը նպատակաուղղված օրենքներ և ենթաօրենսդրական ակտեր, ինչպիսիք էին տեղական ինքնակառավարման ձևավորումը, դպրոցների ինքնավարության և ուղղակի ֆինանսավորման ապահովումը, սոցիալական ապահովագրության համակարգի կարարելագործումը, դադարիտական բարեփոխումները և այլն: Մենք վերանայեցինք պետական ապարարի պահպանման ծախսերի նորմափվները և արդյունքում կարողացանք բարձրացնել նվազագույն աշխատավարձը, կենսաթոշակների չափը: Մասնավորապես՝ 1999 թ. հունվարի 1-ից նվազագույն աշխատավարձի չափը հասավ 10 հազար դրամի (այն դեպքում, երբ ՀՀ-ում ընդամենը հինգ հազար դրամ էր), իսկ կենսաթոշակառուների համար սահմանվեց «Արցախ» փարածքային հավելում՝ ամսական երկու հազարական դրամի չափով, ուսուցիչների միջին դրույքաչափը բարձրացվեց 2-2,5 անգամ և այլն: Որևէ մեկն այն ժամանակ չէր հարցնում, թե ինչպես է դա հաջողվել, փոխարենը նորմափվների վերանայման պարճառով մենք փրփեցինք շատ-շատերի, հարկապես բազմաթիվ պաշտոնյաների անձնական շահերը: Եվ իմ դեմ կազմակերպվեցին այդ բոլոր զրպարությունների խաչակրաց արշավանքն ու գոյություն չունեցող դատարանի բեմադրությունը, ինչն արդեն ձեզ բոլորիդ է հայտնի: Եթե Դուք իրոք անկողմնակալ ցանկություն ունեք համոզվելու՝ արդյո՞ք ես եղել եմ բռնակալ, թե՞ ոչ, ուսումնասիրեք այդ ժամանակաշրջանում ընդունված օրենսդրությունը: Իսկ ո՞ւմ էր հարկավոր իմ ավտորիտար դիկտատորի բացասական կերպարի մոգոնումը: Բոլոր նրանց, ում անձնական նեղ շահը ուրախարկել էր այդ բարեփոխումների հետևանքով: Իսկ Դուք պարզապես գոհ եք դարձել հենց նշածս ապարդեղեկավարական ագրեսիային: Բոլոր այն մարդկանց, ովքեր թույլ են փախս, որ իրենց ականջներից փարարեսակ ապարդեղեկավարական արտադրանք կախեն, խորհուրդ կտայի ուշադրություն դարձնել լուրերի փարածման աղբյուրին և պարճառներին:

Աշոտ, Գյումրի

– Ինչպե՞ս եք պարբաստվում լուծելու Քոչարյանի ստեղծած «արցախցի-հայաստանցի» կոնֆլիկտը: Դա Ձեզ չի՞ խանգարի:

– Իմ նախորդ պատասխաններում ես արդեն անդրադարձել եմ բոլոր նմանարիպ կոնֆլիկտներին. հավատում եմ ժողովրդի առողջ բանականությանը:

Արթուր Ղազարյան, Հայաստան, Երևան

– Պարոն գեներալ, ինչպե՞ս եք տեսնում ԼՂՀ բաղկացուցիչ մաս կազմող Շահումյանի շրջանի հետագա ճակատագիրը: Դուք կողմ եք կրկնական հանրաքվեի անցկացմանը, բայց չե՞ք որ առաջին հանրաքվեին մասնակցել է Շահումյանը, որն այսօր գերված է: Շահումյանը երկրորդ հանրաքվեին հիմա չի կարող արդեն մասնակցել, դա ավելի չի՞ խոչընդոտի նրա ազատագրման հարցում:

– Ես առաջարկում եմ առավել ուշադիր կարդալ չորս սկզբունքները և ուշադրություն դարձնել երկրորդ կետին: Հիշեցնեմ նաև, որ այսօր ևս գոյություն ունի Շահումյանի շրջանը: Ավելին ասել ներկայումս գրեթե եմ աննպատակահարմար:

Խաչիկ Օհանյան, Սիրիա, Հալեպ

– Պատվարժան հերոս, բարձր եմ գնահատում Ձեր սխրանքները, բայց կարծես Ձեզ չի բավարարում, այս հոգու Վեհությունն է Ձեր, կարող եք ընտրել երկու ուղիներից մեկը՝ ըլլալ Հայոց Կարիպալարին. Տիգրան Մեծ, Դավիթ-Քել, Նժդեհի շարքը բաց է և լրացումի կարիք ունի անհապաղ: Կամ էլ ըլլալ սրասպարապետ, սրաազգային, սրաամենքասեր, սրաարժեքներու մարմնացում, սրա... սրա... Ուղղակի չեմ ուզում՝ Դուք այս ուղիով քայլեք:

– Ձեր գովասանքն ու մրախոգությունը կընդունեմ ի գիտություն:

Շնորհակալություն:

Ռազմիկ Գալստյան, ԱՄՆ

– Ներկայացված Ձեր կենսագրությունում նշված է, որ Դուք 14 տարով անհիմն դատապարտվել եք բանտարկության: Որևէ քայլ արե՞լ եք արդարությունը վերականգնելու, այսինքն՝ արդարացվելու համար: Եթե ոչ, ապա ինչպե՞ս եք պարտավորվում մրնելու քաղաքականություն և պայքարել ուրիշների իրավունքների համար:

– Մի կողմից՝ ես արդարացվելու խնդիր չունեմ, քանի որ ինձ ազատագրված է դատապարտել գոյություն չունեցող դատարանը: Մյուս կողմից՝ վաղ թե ուշ ես հետամուտ եմ լինելու արդարության վերականգնմանը: Պարզապես դրա համար հարկավոր է նախ պայքարել անկախ արդարադատության կայացման համար:

«ԻՄ ՀԱՅԱՑՔՆԵՐՈՒՄ ԵՍ ԱՆԿԱՆ ԵՄ»

«Չորրորդ իշխանություն»,
17, 20 հունվարի 2006թ.

– Ինչպես՞ եք գնահատում դարաբաղյան կարգավորման գործընթացի առկա իրավիճակը:

– Ես իրավիճակը համարում եմ շարժվող: Շարժվար է. ես վստահ եմ, որ հաջողության չենք հասնելու: Ես չեմ տեսնում խնդրի լուծում նրանց մեջ, ովքեր բանակցում են:

– Այսինքն՝ Դուք չե՞ք պարկերացնում, թե՞ Ձեր պարկերացրածը չեք տեսնում:

– Իմ պարկերացրածը չեմ տեսնում, թե չէ, ինչու՞ չէ, շարժվալ եմ պարկերացնում. գոնե բանակցություններին 10 տարի մասնակցել եմ: Բավական է, որ երկու բառով արտահայտվեն, և դա ինձ հերիք է, որ հասկանամ, թե կոնկրետ ինչի մասին է խոսքը, ինչ ենթադրեքս որ ունի: Ասենք, երբ Ղարաբաղի իշխանությունները հայտարարում են, թե Հայաստանի իշխանությունների հետ կան փոքր-ինչ հակասություններ, և փորձում են դրանք լուծել, ապա ինձ համար արդեն պարզ է, թե դրանք ինչ հակասություններ են, ինչից են գալիս. ... Չեմ տեսնում ես լուծումը: Բայց չեմ էլ շրապում:

– Այդ փոքր-ինչ հակասությունը ո՞րն է՝ Քելբաջարի շրջա՞նը:

– Ոչ, ինձ չի թվում, թե դա Քելբաջարի շրջանն է: Ինձ թվում է՝ դա կապված է կոնկրետ գործերի տեղակայման, հանրաքվեի ժամկետների հետ: Ինչպես նաև վերադարձվող քաղաքների չափը, որոնք այս պահին ես չեմ ցանկանա կոնկրետացնել:

– Բայց մամուլում մի քանի անգամ նշվեց, թե Դուք այդ սկզբունքներին համաձայն եք:

– Գիտեք, ընդհանրապես, մամուլում ով ինչպես է ձևակերպում, դա ինձ չի հետաքրքրում: Երբ ասում են, թե իմ տեսակետները նման են, ապա՝ այո, նման են, երբ ես էլ եմ գրում, որ պետք է հանրաքվե լինի: Նման են, որ ես էլ եմ գրում, որ մենք չենք կարող միջազգային հանրությանը, հարցի կարգավորմամբ զբաղվող գերտերություններին համոզել, որ Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ձայնով միանգամից անկախություն ձևակերպեն, կամ ինչ-որ կարգավիճակ որոշվի: Ուրեմն՝ պետք է և՛ հայ փախստականները, և՛ ադրբեջանցիներին տեղահանվածները վերադառնան, բայց ո՞ր տարածքով, ո՞ր հարվածով, Ղարաբաղն ի՞նչ տարածք է ունենալու. դա պետք է հստակեցնել: Երրորդը՝ ուզում եմ նաև նշել, որ ես խաղաղարար ուժերի տեղակայմանը դեմ եմ: Ես կարծում եմ, որ այնպեղ գործեր բերելու կարիք չկա: Չեմ գրում, որ Ադրբեջանն այն պետությունն է, որ մեզ սպառնում է, և դրա համար պետք է մեր միջև գործ լինի՝ խաղաղություն պահպանելու համար: Բավական է փոքր ուժերով ապահովել այդ տարածքների անվտանգությունը: Բայց նորից եմ կրկնում իմ տեսակետը. առավելագույնը Լաչինը և Քելբաջարը՝ Ղարաբաղի 5 շրջանների հետ միասին, պետք է լինեն մեկ միավոր: Եթե մենք փորձում ենք վստահություն ձեռք բերել այդ թևերի միջև, ապա երբ հետագայում՝ 10–15 տարի հետո, հանրաքվե լինի, Ղարաբաղը ի՞նչ կարգավիճակ կստանա, ու՞մ կմիանա, ի՞նչ կորոշվի, թողնենք դա 15 տարի հետո: Իմ տեսակետը այս հարցում հստակ է և երբևիցե չի փոխվել. ո՛չ այն ժամանակ, ո՛չ էլ հիմա: Լաչինն ու Քելբաջարը պետք է լինեն Ղարաբաղի ենթակայության տակ:

– Ձեր ասելով՝ սրացվում է, որ Ղարաբաղին հարող հարավային շրջանները՝ Կուբաթլուն, Զանգեզանը և այլն, պետք է վերադարձնել, որի դեպքում

ռազմաճակատի գիծը բավական երկարում է: Դուք գտնում եք, որ այդ դեպքում էլ մենք մեր ուժերով կարող ենք ապահովել Ղարաբաղի անվտանգությունը՝ առանց միջազգային ուժերի:

– Ես նորից եմ կրկնում. բանակցություններում պետք է փոխզիջման գնալ: Թե դրանք որ շրջանները կլինեն, ինչպես դա կլինի, դա էլ իր ստրատեգիան ունի: Այսպեղ զինվորականները պետք է ունենան իրենց դիրքորոշումը՝ ինչպես են պաշտպանելու այդ փարածքները, Ղարաբաղի բնակչության վերադարձն ու անվտանգությունը: Պետք է ճշգրիտ Ղարաբաղի ապագա կարգավիճակի լուծման մեխանիզմը: Հարավային Կովկասը ինտեգրվում է Եվրամիությանը, Ղարաբաղը լինելու է Եվրամիության վիճելի փարածք, թե՛ ունենալու է այլ կարգավիճակ: Բայց ինչ-որ, գոնե ժամանակավոր, կարգավիճակ պետք է լինի, մինչև Հարավային Կովկասը հասունանա Եվրոպային ինտեգրվելու համար: Նոր հանրաքվե լինի:

– **Ճիշտ հասկացանք, որ Ձեզ համար Լաչինը և Քելբաջարը վերադարձնելն ընդհանրապես քննարկման առարկա չէ:**

– Այո՛, ոչ մի դեպքում Լաչինը և Քելբաջարը չպետք է վերադարձվեն: Ավելին. Ղարաբաղի բոլոր ջրային պաշարները՝ խմելու և ոռոգման, հոսում են հիմնականում այդ շրջաններից: Այսօր, երբ բազմաթիվ միջազգային փորձագետներ, գիտնականներ, վերլուծաբաններ նշում են, որ 30–40 տարի հետո աշխարհի բնակչությունը լինելու է 10 մլրդ, և խմելու ջրի լուրջ դեֆիցիտ է լինելու, ջուրը նավթից թանկ է լինելու, հարց է ծագում՝ ի՞նչ ենք անում, ո՞ր ենք գնում: Մենք, անվտանգություն ասելով, նկատի չունենք միայն բանակը, կամ որ զինվորը պետք է հսկի սահմանները: Դա հայոց պետականության համար կարևոր խնդիր է, դա նաև Հայաստանի սահմանն է: Նորի՞ց մտնենք օդակի մեջ և հույս դնենք, որ միջազգային որևէ գերտերություն մեզ պաշտպանելու է: Դա լուրջ չէ, որովհետև մենք ունեցել ենք այդ գերտերությունը՝ խՍՀՄ-ը, որը փլուզվել է: Ո՞վ է ասում, որ մի գեղեցիկ օր էլ Եվրամիությունը չի փլուզվի: Կամ ի՞նչ երաշխիք, որ երաշխավոր գերտերությունները մի օր հակաություններ չեն ունենա, և մենք նորից չենք կանգնի փաստի առաջ:

Ուրեմն՝ մենք պետք է այնպես հարցը լուծենք, որ որևէ գերտերությունից կախում չունենանք և անակնկալի չգանք. և՛ նորմալ վիճակում լինենք, և՛ կարողանանք ինքներս մեզ պաշտպանել: Իսկ ինչ վերաբերում է մյուս շրջաններին, ապա, եթե նկատեցիք, ես այդ թեման շրջանցում եմ, որովհետև այդ շրջանների հետ կապված կան փարածքներ, որոնք նույնպես ռազմական առումով կարևոր են մեզ համար: Սա ես ասում եմ՝ լավ տեղյակ լինելով այդ շրջաններին: Սա է պարճառը, որ ես չեմ ասում՝ այս կամ այն շրջանը:

– **Իսկ ինչո՞ւ չեք կոնկրետացնում, օրինակ, Շահումյանի շրջանը:**

– Կրկնեմ՝ երբ ասում եմ վերաբնակեցում, ապա նկատի ունեմ Ադրբեջանից տեղահանված շուրջ 400 հազար հայ փախստականներին: Այդ մարդկանց առջև, եթե մենք գնում ենք խաղաղության, պաշտպանաբարություն կրո՞ւմ ենք: Ի վերջո՞՝ նրանք Ղարաբաղի հարցի պարճառով են տեղահանվել: Ասենք՝ նրանք ցանկանում են կամավոր վերադառնալ Բաքու, բայց Բաքուն չի ապահովում նրանց անվտանգությունը կամ դեմ է դրան: Իսկ եթե նրանք ցանկա-

նում են բնակվել Շուշիում կամ Քելբաջարում, ապա, որպես նախկին խորհրդային Ադրբեջանի քաղաքացիներ, իրավունք ունեն, թե՛ ոչ: Այդ հնարավորությունը պետք է փան: Դրա համար եկեք հարցը այդպես չդնենք, թե ինչպես ենք լուծում, օրինակ, Շահումյանի հարցը: Եթե խնդիրը մարդու իրավունքներն են, ապա այդ իրավունքները պետք է պաշտպանվեն: Փաստաթղթում պետք է հստակ երևա, թե ինչպես ենք այդ մարդկանց հարցը լուծում:

– **Մենք խոսում ենք մի հարցի շուրջ, որով պետք է զբաղվեն Հայաստանի կամ Ղարաբաղի իշխանությունները: Դուք կուսակցության ղեկավար եք և այդ հարցերով չպետք է զբաղվեք: Այդպե՞ս է:**

– Ի՞նչ է նշանակում չպետք է:

– **Այսինքն՝ Դուք չեք զբաղվողը:**

– Իհարկե՛ ես անմիջական բանակցող չեմ: Օրվա իշխանությունն է բանակցում, ես կգա մի հանգուցալուծման, և եթե մեր հասարակությունը, առաջին հերթին՝ ԼՂՀ բնակչությունը, ընդունի իշխանությունների առաջարկվող մոդելը, ապա ես ինձ իրավունք չեմ վերապահի այդ մասին բարձր գոտգոտալու, թե ես դեմ եմ: Ես իմ տեսակները կարգադրեմ, բայց առանց որևիցե այլ խնդիր դնելու: Իսկ եթե այդ հասարակությունը չընդունի առաջարկվող փաթեթը, ապա իշխանությունները պետք է հրաժարական փան:

– **Ժամանակին Դուք այս ամենի մասին խոսում էիք որպես ԼՂՀ պաշտպանության նախարար...**

– Ձե, ես այս մասին որպես հայ եմ ասում, որպես Ղարաբաղում ինչ-որ լուծա դրած, ցավում եմ հարցի համար: Ես ունեմ իմ տեսակները, աշխատում եմ այդ հասարակության հետ: Ես չեի ցանկանա վերցնել մի բեռ, որ չեի կարողանալու փանել: Եթե ես կարողանում եմ 80 կգ ծանրաձող բարձրացնել, ինչո՞ւ պետք է ասեմ, թե կարող եմ 120 կգ-անոց բարձրացնել, հետո կանգնեմ փաստի առաջ: Եթե Դուք կարողանում եք 120 կգ բարձրացնել, բարձրացրեք, ես Ձեզ չեմ խանգարում:

– **Հիմա անդրադառնանք ձեր կուսակցական գործունեությանը: «Դաշինքը» ինչի՞ համար է ստեղծվել:**

– Կուսակցությունը ստեղծվել է Հայաստանի ապագա զարգացման համար: Իսկ Հայաստան ասելով՝ ես Ղարաբաղը չեմ փարանջարում: Ես Հայաստանի զարգացման վերաբերյալ ունեմ իմ մտքերս, հայացքները, ունեմ գաղափարակիցներ, հիմա համախմբվել ենք, մի թիւմ ենք դարձել և շարժվում ենք այդ ճանապարհով: Իսկ հասարակությունը որքան մեզ վստահի, այդքան բեռ էլ կվերցնենք:

– **Ասացիք՝ գաղափարակիցների թիւմ: Որո՞նք են այդ գաղափարները:**

– Ղարաբաղի հարցում արդեն գիտեք: Երկրորդը՝ ապակենտրոնացված իշխանություն: Օրինակ՝ չի կարելի, որպեսզի ներքին գործերը, ոստիկանությունը, թաղայինները ամբողջությամբ լինեն մի նախարարության ենթակայության տակ: Մեկը գրանցի, մյուսն այդ գրանցումը չեղյալ համարի: Այդ լիազորությունների մի մասը պետք է փալ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին: Համայնքի ղեկավարը պետք է լայն լծակներ ունենա: Դպրոցի տնօրենը, արդեն բառն ասում է, որ տնօրենը պետք է պաշտպանաբար լինի

ամեն ինչի համար. ոչ միայն կրթական, այլ նաև ֆինանսական, փնտրասական հարցերում, և հաշվետու ջինի միայն գիտելիքների համար: Ես, օրինակ, չեմ համարում, որ այսօր մեր դպրոցներն ունեն բարձր մակարդակ. խայտառակ վիճակ է: Եվ պարզապես հենց ամբողջականությունն է, երբ հստակ չէ, թե ով է այդ վիճակի պատասխանատու. լիազորությունների հստակություն չկա: Կամայականորեն են նշանակվում. նայած թե այդ պահին որ կուսակցությունն է նշանակողը, այդ փնտրենը ստանում է նշված կուսակցության փոխարինում նրան:

Նման ծրագրեր ունենք բոլոր ոլորտների համար: Գյուղատնտեսությունը պետք է զարգացնել: Պետք է ռազմա-օգնական օգնությունները Հայաստանի ջրային ռեսուրսները: Օրինակ՝ գյուղացուն ինքնահոս ջրով ապահովենք, որ դրա համար ավելորդ գումարներ չծախսի: Կամ ջրային ռեսուրսներով ապահովենք Հայաստանի էներգետիկ անկախությունը, որ հետո չստենք՝ Ռուսաստանը գազի գինը բարձրացնում է մինչև 200–230 դոլար: Աղբբեջանն այսօր շար է շահարկում նավթի գործունը, բայց եթե մենք կարողանանք լիովին կառավարել դարձնել մեր ջրային ռեսուրսները, որոնցով էլ ոռոգվում է Աղբբեջանի հողային փարածքների 60%-ը, ապա Աղբբեջանը պետք է իր նավթի վաճառքի գումարով մեզանից թանկ գնով ջուր գնի: Պարզ խնդիր է: Բնությունը մեզ այդ հնարավորությունը տվել է: Միլիարդները, որոնք կարող էինք ունենալ, գրոյացնում ենք:

Հարկային քաղաքականությունը պետք է հստակեցվի: Դրա համար պետք է ուսումնասիրվի փարածաշրջանի օրենսդրությունը: Այնպիսի հարկային դաշտ ձևավորվի, որ փնտրությունը, փոքր և միջին բիզնեսը զարգանան, հավասարություն լինի: Այս ծրագրերով ենք առաջնորդվելու: Այսպես ենք ներկայանալու հասարակությանը: Ոչ թե՝ կգանք, հետո կմտածենք: Ոչ թե մենք ինչ-որ մեկի ձեռքին գործուն ենք՝ օգնություններով: Կամ, ինչպես շարունակ են գրում: Ես ընդհանրապես ինձ թույլ չեմ տվել գործիք լինել: Եթե այդպիսին լինեի, 4–5 փարի բաներով չէի անցնի, մնացածների նման «չեսու» կտայի, ավել կոչում էլ կստանայի ու կնստերի իմ փողը: Ես ազատ եմ իմ հայացքներում և մեր ծրագրի շրջանակներում կհամագործակցեմ ցանկացած ուժի հետ: Ոչ ավելի:

– **Ենթադրենք, որ ընտրություններում դուք բավականին շատ ձայներ ստացաք, խորհրդարան մտաք և այնպեղ մեծ ներկայություն ապահովեցիք: Ձեր կուսակցության առաջին 3 քայլերը կարող եք ասել:**

– Առաջին երեք քայլերը օրենքներ ընդունելն է բոլոր ոլորտներում: Որոնց մասին մենք խոսում էինք: Մեր գաղափարները, ծրագրերը վերածենք օրենքի:

– **Իսկ եթե խորհրդարանում չկարողանաք ապահովել մեծամասնություն, ինչպե՞ս եք անցկացնելու ձեր օրենքները:**

– Մենք չենք էլ ձգտում մեծամասնություն լինել: Ընդհանրապես՝ ես ձեր թերթի վերլուծություններին համաձայն չեմ, ես ունեմ իմ փեսակները: Դեռ մինչև մարտ ժամանակ կա, կլինեն վերադասավորումներ, և պարզ կլինի, թե ով ինչ ուժերի հետ ինչ է անում, ուր են գնում: Ովքեր կլինեն մեծամասնություն, ովքեր մեծ լծակներ կվերցնեն. չէի ցանկանա այժմ շարապել և պարասխանել: Երբ կմտնենք խորհրդարան, այնպեղ պարզ կլինի՝ ով ինչ է իրենից

ներկայացնելու, նոր կարելի է խոսել: Երբ դեռ պարզ չէ, թե ինչ ուժեր են լինելու խորհրդարանում, համագործակցության մասին խոսելը ճիշտ չէ: Իմ կարծիքով՝ 6–7 կուսակցություն է մտնելու խորհրդարան: Թե ով ինչ տոկոս է ունենալու, կամ ով ում հետ է համագործակցելու, սա արդեն խնդրի մյուս կողմն է:

– **Խորհրդարանում փող գրավելու համար 6–7 կուսակցություն ցանկանում է պահպանել Քոչարյանի իշխանությունը...**

– Բայց ո՞նց կարող են անել, եթե Քոչարյանի վերջին ժամկետն է:

– **Դուք կարծում եք՝ հնարավոր չէ՞ այնպիսի իրավիճակ, որ իրավաբանորեն Քոչարյանին թույլատրվի երրորդ անգամ առաջադրվել:**

– Կարծում եմ ոչ:

– **Ոչ մի դեպքում հնարավոր չէ՞:**

– Չեմ փեսնում: Որքանով որ ես նրան ճանաչում եմ, նա չի գնա այդ քայլին:

– **Իսկ եթե գնա, Դուք դրա դեմ պայքարողների մեջ կլինե՞ք:**

– Ես ընդհանրապես չեմ ընդունում ինչ-որ մեկի դեմ սկզբունքը: Ես պայքարում եմ մեր հասարակությանը ներկայացնելու համար այն գաղափարները, որոնք ես կրում եմ: Իմ գաղափարներն անձնավորված չեն: Կապ չունի մարդը: Ով ուզում է լինի: Ով կլինի նրա դեմ կամ կողմ, ես խոսելու եմ ծրագրից՝ կեցերից: Չեմ նայելու՝ ով է իմ դեմ: Եթե այդ գաղափարները չի ընդունում, օրինակ, արտաքին քաղաքականության մեջ, որ փարածաշրջանում պետք է լարվածությունը թուլացնել, ու ոչ թե ռազմականացնել փողակայել՝ նախօ-ական, ռուսական, այլ պետք է ապառազականացնել, ապա համագործակցելու եմ այն ուժերի հետ, որոնք կընդունեն իմ այս գաղափարները: Շատ պարզ եմ ասում: Ոչ թե խաղում եմ:

– **Հարցը կոնկրետ է փրված: Ենթադրենք՝ Քոչարյանը երրորդ անգամ է առաջադրվում, ենթադրենք՝ խախտում է սահմանադրությունը, կամ մեկ այլ մարդ է խախտում սահմանադրությունը, օրինակ՝ ՀՀ քաղաքացի չհանդիսացող Արամ Կարապետյանը, ով պարտաստվում է առաջադրվելու, կամ մեկի 35 փարին չի լրացել, բայց ցանկանում է առաջադրվել, կպայքարե՞ք դրա դեմ: Անձերի մասին չէ խոսքը:**

– Իհարկե, եթե դա սահմանադրությանը դեմ է, պայքարելու ենք:

– **Եթե Սահմանադրական դատարանը (ՄԴ) հայտարարի, օրինակ, որ այսօր փոփոխված սահմանադրությունը նոր է, և Քոչարյանը կարող է նորից առաջադրվել...**

– Խնդիրն այն է, որ Սահմանադրությունը ոչ թե փոխվել է, այլ նրանում փոփոխություններ են արվել: ՄԴ-ն բոլոր դեպքերում նման խախտում չի կարող անել: Դա կվարկաբեկի այդ կառույցը: Կմարի:

– **Արդեն մարել է: Ձեր պատկերացմամբ՝ 2000-թ-ից հետո Ղարաբաղում դրական փոփոխություններ են եղել, թե՞ բացասական:**

– Գիտեք, որքանով փողյակ եք, ես Ղարաբաղում չեմ մնացել: Չեմ ցանկացել մնալ, մարդկանց հետ հանդիպել, քննարկել ինչ-որ հարցեր:

– Վերջերս հեռուստատեսությամբ Դուք նշեցիք, որ ժամանակին, երբ ԼՂՀ պաշտպանության նախարարն էիք, կառավարության անդամներին ազարում էիք աշխատանքից...

– Ես ասել եմ հերքելով. Հայաստանը ԼՂՀ-ին հարկացրել է 8 մլրդ 600 մլն դրամ 1998 թվականին: Գրեթե նույնքան էլ հարկացվել էր 1999 թվականին: Բայց այդ ընթացքում աշխատավարձերն ու թոշակներն այնպեղ կրկնապատկվել են: Եվ ես, որպես կառավարության անդամ, առաջարկել եմ վերանայել նորմատիվային ակտերը, մասնավորապես՝ բյուջեային ծախսերը: Սա է փաստը: Երկրորդ՝ եթե այդ գումարը 1998 թվականին 20 նախարար էր մխտում, կենտրոնացված «ուրում էին», դու վերցրել ես, բաշխել, փվել ես հասարակությանը:

Այսօր Հայաստանում 20 նախարար ուրում է այդ գումարը. 600 մլն դոլար գնում է պետական ապարարի պահպանման, ավտոմեքենաների, գրասենյակային ծախսերի վրա: Ես ասում եմ՝ այդ նորմատիվային ակտերը ուժեղացված են, փոխել: Փոխել, ուղղել դեպի հասարակությունը, որպեսզի փոխությունը զարգանա: Սա է իմ ասածը եղել:

Իսկ կոնկրետ նախարարներ փոխելու վերաբերյալ. եթե կրթության նախարարն իր ոլորտում փոփոխություններ է կատարում, Ձեզ թվում է՝ պաշտպանության նախարարը չպե՛տք է ստորագրի. մակագրում է, իր փեսակեպն է արտահայտում: Ես, լինելով կառավարության անդամ, իրավունք ունեմ չհամաձայնելու առաջարկին, կապ չունի, թե ինչ պաշտոն եմ կրում: Վարչապետն այդ կառավարության աշխատանքներն է կոորդինացնում: Հայաստանում մի քիչ ուրիշ կերպ են դա հասկանում. վարչապետին «պապա» են անվանում: Ամեն ոլորտի վերաբերյալ առաջարկներին կառավարության բոլոր անդամները պարտավոր են ծանոթանալ, հայտնել իրենց փեսակեպը և ստորագրել այդ փաստաթղթի փակ: Եթե որևիցե նախարար չի ստորագրել, ապա հնարավոր է, որ առաջարկը մերժվի, և այդ փաստաթուղթը չմտնի խորհրդարան: Կամ պետք է այդ նախարարին ազատեն աշխատանքից, կամ նա հրաժարական փա:

Իմ որոշ փարաձայնությունները ժամանակին Լեոնարդ Պետրոսյանի հետ գուր այդ մասով էին: Երբ Հայաստանում ասում էին՝ Սամվել Բաբայանը Լեոնարդ Պետրոսյանի հետ պորբեմներ ունի, որն է անձնական պորբեմ չենք ունեցել: Զուր գրվում էր, որ նորմատիվային այն ակտերը, որոնք կիրառվում էին Հայաստանում, Ղարաբաղի դեպքում չպետք է գործեին: Տարբեր մասշտաբներ էին: Ասենք՝ պաշտոնային մեքենայի համար հարկացվող բենզինի գումարը նույն էր թե՛ Հայաստանի, թե՛ Ղարաբաղի դեպքում: Դա լուրջ էր, որովհետև Ղարաբաղն իր փարաձեղով զգալի փոքր է Հայաստանից, այսինքն՝ ավելի քիչ բենզին պետք է պաշտոնյան ծախսեր: Ինքներս մեզ չխաբենք: Եվ առաջարկվել է այդ ակտերը փոփոխել, այլ ոչ թե արտագրել: Սա էր խնդիրը, մեկմեկու չէինք հասկացել, և մեկը պետք է հեռանար այդ փուլում: Հեռագայում այն, ինչ սկսվել էր, սկսվել էր 1998 թվականից և շարունակվում է: Թե ինչ է եղել, Բաբայան Սամվելը հանկարծ մարտին փեռորիսպ է դարձել, թե ինչ է դարձել... Ձե՛ր որ մինչև այդ հրաժա-

րական եմ փվել, պայքար էր ընթանում: Գաղափարական պայքար: Այդ ի՛նչ էր, որ չեմ կիսել: Եթե հավատանք լրավամիջոցներին, ես այնպեղ թագավոր էի: Մի՛թե չէի կարողանա իշխանությունը պահել: Կրոնեինք, կշարտեինք, փեղը կնստեինք: Բայց ես հասկանում էի, որ շարտելով չէ: Որևիցե մեկին պետք էր շարտել: Ես ունեի իմ հայացքներն ու գաղափարները. ձեռք չէր փալիս, խնդրեմ, հեռացրեք:

– **Անդրադառնանք ևս մեկ՝ Ձեր քաղաքացիության թեմային:**

– Ես Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի եմ: Րաֆֆի Հովհաննիսյանը, ԱՄՆ-ի քաղաքացի լինելով, հետո կարող է ՀՀ քաղաքացի լինել, Արամ Կարապետյանը ՌԴ քաղաքացի էր, կարող է ՀՀ քաղաքացի լինել, իսկ Բաբայան Սամվելը այլ պետության քաղաքացի երբևիցե եղե՛լ է: ԽՍՀՄ-ը փլուզվել է, և ես դարձել եմ ՀՀ քաղաքացի: ՀՀ դիվանագիտական անձնագիրը ստացել եմ 1995 թ.: Մինչև իմ ձերբակալությունը ես հանձնել եմ իմ անձնագիրը, ինձ ազատել են, և ես վերցրել եմ Հայաստանի անձնագիր: Մեր օրերում չի գրվում, թե որպեղ ես գրանցված: Բայց եթե պետք լինի, գրանցումս էլ կփոխեն: Այդքանից հետո մի՛թե ես իրավունք չունեմ Հայաստանում քաղաքականությամբ զբաղվելու:

– **Խոսքն այդ մասին չէ, թե Դուք իրավունք ունեք կամ չունեք Հայաստանում քաղաքականությամբ զբաղվելու: Խոսքն այն մասին է, թե այդ դեպքում ինչո՞ւ Ղարաբաղում բնակվող հայերը նույնպես իրավունք չունեն մասնակցելու Հայաստանի ընտրություններին կամ հանրաքվեին:**

– Սպասեք, ո՛վ է այսօր ձեր նախագահը:

– **Դա սխալ չէ՞:**

– Հարցն այն է, որ կան բաներ, որոնք չպետք է անել, քանզի կա արտաքին աշխարհի գործոնը:

– **Արտաքին աշխարհը հետևում է նաև Հայաստանի ընտրություններին:**

– Նախ՝ բոլոր դարաբաղցիները չեն, որ Հայաստանի անձնագիր են վերցրել: Լևոն Տեր-Պետրոսյանի օրոք Ազգային անվտանգության խորհրդում քննարկվել էր դարաբաղցիների քաղաքացիության հարցը, և որոշվել էր, որ հարցի լուծումը կարող է միջազգային ասպարեզում խնդիրներ հարուցել: Այդ իսկ պարաձառով հարցի լուծումը մինչ այսօր սառեցված է:

Ի վերջո՝ բոլորս էլ հասկանում ենք. Ղարաբաղն ու Հայաստանը մի պետություն են, բայց երբ որոշ պարաձառներ հայտարարում են, թե պետք է Ղարաբաղի անկախությունը ճանաչել, եկեք Հայաստանին սանկցիաների փակ չմրցենք: Այն, ինչ որ այսօր անում են ներկա իշխանությունները, որոնք իրենց վրա բեռ են վերցրել և բանակցում են, նրանք բանակցում են մինչև մի սահման, երբ փաստաթղթի նախագիծը դրվում է բանակցությունների սեղանին: Հետո բանակցում է Ղարաբաղը:

Ասենք՝ շրջանակը գծվել է, արդեն որոշվում է, թե որպեղ ինչ կետեր պիտի փոխվեն, ինչ փառ ավելացվի, կամ մասնիկ պակասեցվի: Նույն էլ եղել է Լ. Տեր-Պետրոսյանի ժամանակ: Լիպարիպյանը բանակցել է, բերել են փաստաթուղթը, համաձայնել կամ չենք համաձայնել: Հիմա էլ է այդպես: Բանակցում են: Վերջում մի փաստաթուղթ է լինելու:

Բայց ես գիտեմ, որ այսօրվա իշխանությունները չեն կարող այն չափով, ինչից ես եմ խոսում, վերցնել այդ բեռը:

– **Վերջին տարիներին, մամուլով, հեռուստատեսությամբ, կամ կոնկրետ Ռ.Քոչարյանը հայտարարեց, որ շատ դեպքերում մենք Ղարաբաղում պարտերազմական գործողությունները թաքուն էինք անում Հայաստանից, որովհետև մեզ չէին թողնում:** Եվ ստացվում է այնպես, որ Հայաստանը չէր ուզում, որ մենք պարտերազմում հաղթենք, իսկ Ղարաբաղը միայնակ թաքուն հաղթեց:

– Գիտեք, երբևիցե դուք լսած չեք լինի, որ ասեն, թե Մամվել Բաբայանն իրեն ինչ-որ բան է վերագրել Ղարաբաղի պարտերազմում: Բայց կասեմ՝ բոլոր ռազմական օպերացիաները մշակել եմ ես, կառավարել եմ ես՝ անձամբ: Որևիցե մեկը որևիցե կապ չունի: Այսօրվա այս գեներալները, մարշալները, հրամանարարները այն ժամանակ ամեն մեկը 20-կիլոմետրանոց մի հատված են ունեցել՝ իմ ենթակայության տակ: Ադդամի օպերացիայից Երևանում տեղյակ չէին: Մենք կրակակետերը ոչնչացնում էինք: Մեզ ռմբակոծում էին, պետք էր վնասագրերել: Նույնն էլ Ֆիզուլիի ժամանակ:

Նման դեպքերում ինչ-ինչ փարաձայնություններ առաջանում էին Հայաստանի ղեկավարության հետ, մանավանդ որ միջազգային ասպարեզում Հայաստանը դրանից հետո խնդիրների առաջ էր կանգնում:

Կարող է՝ ինչ-որ հարցերում մենք Հայաստանի հետ իսկապես խնդիրներ ենք ունեցել, բայց առանց Հայաստանի Ղարաբաղը ո՞նց կարող էր հաղթել:

«ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՂՈՒՄ ԿՈՎԿԱՍԻ ՇԱՀԵՐՆ ԵՆ, ՀԵՏՈ ՆՈՐ՝ ՌՈՒՍԱՍԱՆԻ»

ԼՂՀ պաշտպանության նախկին նախարարի հարցազրույցը ռուսաստանյան «Ռեզոնանս» լրատվական գործակալությանը

Թարգմանություն ռուսերենից, հարցազրույցը՝ ռուսաստանյան «Ռեզոնանս» լրատվական գործակալության, «Իրավունք», 2 փետրվարի 2006թ.

– **Պարոն Բաբայան, ներկայացրեք Ձեր ղեկավարած «Դաշինք» կուսակցության արտաքին և ներքին քաղաքական հիմնական առաջնահերթությունները:**

– Կուսակցության հիմնական արտաքին քաղաքական ուղղվածությունը եվրաընդամենին ինտեգրվելն է, որին առաջին հերթին պետք է նախորդի կովկասյան պետությունների ինտեգրումը: Բացի այդ, անհրաժեշտ է լիովին բացառել փարաձայնությունները երկրների ռազմական ներկայությունը, քանի որ ամեն նման փորձ, լինեն դրանք ռուսաստանյան, թե ՆԱՏՕ-ի գործեր, կհանգեցնի իրավիճակի լարման: Այս դեպքում պետությունները կսպարտեն այն պետությունների քաղաքականությանը, որոնք ունեն ռազմական բազաներ ավյալ փարաձայն: Ինչ վերաբերում է ներքին քաղաքականությանը, ապա մենք կփորձենք նպաստել մեր պետության զարգացմանը, ազատ շուկայական տնտեսության ձևավորմանը: Այս նպատակին հասնելու համար

անհրաժեշտ են անկախ դատական համակարգի կայացում և իշխանության ապակենտրոնացում:

– **Ի՞նչ տեղ է գրավում Ռուսաստանը Ձեր կուսակցության արտաքին քաղաքական օրակարգում:**

– Մենք պետք է կառուցենք մեր քաղաքականությունն այնպես, որ չվնասենք մեր հարևաններին, այսպես ասենք՝ ընդհանուր կովկասյան ընդամենին: Առաջին փուլում մեր շահերն են, Կովկասի շահերը, այնուհետև կարելի է մտածել նաև Ռուսաստանի շահերի մասին: Եվ ոչ հակառակը՝ կարծել, որ Ռուսաստանի համար կառաջանան խնդիրներ, եթե մենք հանկարծ հայտարարենք Հայաստանում տեղակայված ռուսաստանյան բազայի դուրսբերման մասին: Ռուսաստանն արդեն իսկ կորցրել է իր ազդեցությունը Վրաստանում և Ադրբեյջանում: Եթե մենք շարունակենք ապագայում ևս վարել ներկայիս քաղաքականությունը, ապա կարող ենք ունենալ, մեղմ ասած, վաղ հարաբերություններ մեր հարևանների հետ: Սկզբունքորեն մենք չենք գնում Ռուսաստանի դեմ, այլ հանդես ենք գալիս մեր ժողովրդի շահերի օգտին:

– **Ինչպե՞ս եք գնահատում Ռուսաստանի վարած քաղաքականությունը Հայաստանի նկատմամբ՝ բնական գազի սակագնի հնարավոր բարձրացման փեսանկյունից, և կարելի՞ է արդյոք դիտարկել Իրան-Հայաստան գազամուղը որպես այլընտրանք ռուսաստանյանին:**

– Համարում եմ, որ Ռուսաստանը կառուցում է իր քաղաքականությունը՝ ելնելով սեփական շահերից. նա իր խնդիրներն է լուծում: Գազի գների բարձրացման խնդիրը զուտ փոփոխական հարց է: Ռուսաստանը բարձրացրել է գները Ուկրաինայի և Վրաստանի համար, և այս պարագայում նա չի կարող շրջանցել Հայաստանը, քանի որ գազը տարանցիկ կարգով է փրամադրվում Վրաստանի փարաձայն: Բայց թե ինչպես են նրանք մտադիր փոխհատուցելու սակագների բարձրացման դիմաց Հայաստանին՝ որպես ռազմավարական գործընկերոջ, դա արդեն այլ հարց է: Ինչ-որ լուծում անպայման կգտնվի: Սրա հետ մեկտեղ չեմ կարծում, որ Հայաստանը պետք է ձեռքերը ծալած նստի և սպասի, թե երբ Ռուսաստանը կիջեցնի կամ կբարձրացնի գները. այսօր դա 110 դոլար է, իսկ վաղը կարող է հասնել մինչև 210 դոլարի: Հայաստանին անհրաժեշտ է կառուցել իր էներգետիկ անկախությունը, փնտրել էներգետիկ պաշարներ երկրի ներսում, օգտվել այլընտրանքային էներգաաղբյուրներից: Քանի դեռ մենք չենք ստեղծել նման պայմաններ, Հայաստանը միշտ էլ կախման մեջ կգտնվի: Մենք պետք է ունենանք հստակ, ռազմավարական դիրքորոշում, պետք է հասկանանք, թե ինչի ենք ընդունակ, իսկ մենք ընդունակ ենք շատ բաների: Մենք կարող ենք օգտագործել Հայաստանի հարուստ ջրային պաշարները, արեգակնային էներգիան. եթե այս ամենից կարողանանք քաղել առավելագույնը, ապա կարող ենք էներգետիկ ոլորտում 70 %-ով դառնալ անկախ: Հետագայում մենք կարող ենք սակարկել և՛ Իրանի, և՛ Ռուսաստանի հետ: Եթե այսօր եվրոպացիներն առաջարկում են մեզ փակել արտմակայանը և կառուցել հիդրոէլեկտրակայաններ մեր փարաձայնում, պետք է կշռադատենք և փորձենք իրականացնել այս նախագծերը, որպեսզի 10–12 փարի հետո կարողանանք փոխհատուցել այսօր արտմակայանում

արտադրվող էներգիայի 40 %-ը: Մենք պետք է ի վիճակի լինենք վերահսկելու մեր ջրային ռեսուրսները, որոնք այսօր հենց այնպես հոսում են դեպի Ադրբեջան, իսկ հեղափոխում, սրագրված շահույթի հաշվին, շարունակելու կառուցել, իրականացնել նոր ծրագրեր, շահագրգռել գործարարներին, ներդրումներ բերել: Դա մեծ լծակ է, որը հեղափոխում մեզ թույլ կտա հարևանների հետ խոսել ինչպես հավասարը՝ հավասարի:

Ինչ վերաբերում է Իրան-Հայաստան գազամուղին, ես այն չեմ դիտում որպես այլընտրանք: Կարծում եմ, որ Իրանն ու Ռուսաստանը համաձայնեցնում են իրենց քաղաքականությունը և գործողությունները Հայաստանի նկատմամբ, և եթե Ռուսաստանը շարունակի վարել ներկայիս քաղաքականությունը, մենք կգնենք իրանական գազը, եթե նույնիսկ այն ավելի թանկ լինի ռուսաստանյանից: Այս տեսանկյունից նշված գազափոխանակությունը կարող է դիտվել որպես այլընտրանք ռուսաստանյան գազին:

– Ձեր կարծիքով՝ ինչպե՞ս կարող է անդրադառնալ Հայաստանի վրա Իրանում միջուկային ծրագրի շուրջ ստեղծված իրավիճակը: Ինչպիսի՞ն էք տեսնում այս հարցի հանգուցալուծումը:

– Եթե Իրանի նկատմամբ կիրառվեն փոփոխական պարզամիջոցներ, բնական է՝ դա բացասաբար կազդի նաև Հայաստանի վրա: Այնպես որ Իրանում ամեն բարդացում ծանր կանդրադառնա Հայաստանի փոփոխական և սոցիալական վիճակի վրա: Սակայն ես չեմ կարծում, թե միջուկային ծրագրի հարցում Իրանը հեղափոխում ևս կպահպանի այդ դիրքորոշումը: Բանակցող կողմերն ընդհանուր լեզու կգտնեն: Հնարավոր է, որ Իրանը գնա որոշակի զիջումների: Ժամանակը ցույց կտա:

– Ճի՞շդ եք համարում Հայաստանի միացումը ՆԱՏՕ-ի հետ անհատական գործակցության ծրագրին (IPAP)՝ հաշվի առնելով Հայաստանի անդամակցությունը անվտանգության այլ կառույցի՝ Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպությանը:

– Հայաստանի համագործակցությունը ՆԱՏՕ-ի և այլ կազմակերպությունների հետ ճիշդ եմ համարում: Հայաստանը համագործակցում է փառքեր կազմակերպությունների հետ այնքանով, որքանով որ դա բխում է իր շահերից: Միևնույն ժամանակ պետք է հիշել Կովկասի փարաժքում երրորդ երկրների գործերի տեղակայման հնարավորությունը բացառելու մասին:

– Ներկայացրեք, թե ինչպիսիք եք տեսնում Կարս – Ախալքալաք – Թբիլիսի երկաթգիծը Հայաստանի՝ ներկայումս գոյություն ունեցող Կարս – Գյումրի – Թբիլիսի երկաթգծի շրջանցումով կառուցելու հեռանկարները:

– Այս հարցում ես որևէ մեկին չեմ մեղադրում: Ուղղակի Հայաստանին անհրաժեշտ է արմատապես վերանայել իր արտաքին քաղաքականությունը, որն այսօր միանշանակ կաղում է:

– Ինչպե՞ս եք վերաբերվում ԼՂՀ-ում հանրաքվեի դիմաց Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ գտնվող փարաժքների վերադարձի մասին վերջերս հաճախ հնչող գաղափարին և ինչպիսի՞ն էք, ընդհանուր առմամբ, տեսնում Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի կարգավորման գործընթացը:

– Չեմ կարծում, որ հարցը նման կերպ է դրված՝ փարաժքներ հանրաքվեի դիմաց: Սակայն փաստ է, որ հանուն խաղաղության մենք պետք է գնանք ինչ-ինչ զիջումների: Եթե մենք ցանկանում ենք, որ հարցը լուծվի գլոբալ առումով, պարզ է դառնում, որ անհրաժեշտ է կրկնական հանրաքվե: Հարցն այն է, թե Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ հատկապես ո՞ր փարաժքների մասին է խոսքը: Սա՝ առաջին հերթին: Երկրորդ՝ Լեռնային Ղարաբաղի սահմանները պետք է նորոգվի գծվեն: Այսօրվա Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը նույնը չէ, ինչ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը (ԼՂԻՄ): Այն ժամանակվա ԼՂՀ Շահումյանի շրջանը գտնվում է Ադրբեջանի վերահսկողության ներքո: Եվ հասկանալի չէ, թե հատկապես ո՞ր փարաժքը կներառի Լեռնային Ղարաբաղ միավորը, այնպես որ անհրաժեշտ է նոր քարտեզ: Բացի այդ՝ պետք է արժարժել խորհրդային Ադրբեջանի հայ բնակչության հարցը, որը հիմնախնդրի պարզառով դարձավ փախստական: Մենք պարասխանաբար ենք նրա համար: Եթե մենք այսօր խոսում ենք մարդու, նրա ազատության և իրավունքների մասին, ապա պարտավոր ենք մտածել այդ 400-հազարանոց բնակչության մասին և բոլոր փառքերակների պարագայում գտնել լուծում նրանց հարցին: Երբ միակողմանիորեն դրվում է ներքին տեղահանված ադրբեջանցիների՝ իրենց տուն վերադարձնելու հարցը, ապա ինքնաբերաբար և առավել ևս պետք է դրվի նաև Ադրբեջանից բռնազաղթած հայ փախստականների հարցը: Ամեն դեպքում, խնդրի կարգավորման ճանապարհին առաջին քայլը փախստականների և տեղահանվածների վերադարձն է: Դա ընդհանրապես լավ մոդել է բոլոր հակամարտությունների համար: Դրանից հետո, եթե կողմերի միջև առաջանան վստահություն, փոխըմբռնում, ապա կարելի է մտածել նաև հանրաքվեի մասին: Դա տեղի կունենա 5, 10, թե 15 տարի՝ հետո, չգիտեմ: Իսկ այն, որ դրվում է փարաժքների վերադարձի հարցը հանրաքվեի դիմաց, համարում եմ սխալ: Բացի այդ՝ մեզ համար, Լեռնային Ղարաբաղի, որպես հակամարտող կողմերից մեկի, համար, անընդունելի է որևէ երրորդ պետության ռազմական ներկայությունը:

– Ի՞նչ զարգացումներ կարելի է ակնկալել Հայաստանի ներքին քաղաքական դաշվում՝ հաշվի առնելով մոտեցող 2007 թվականի ԱԺ ընտրությունները: Ինչպե՞ս եք գնահատում ընդդիմության գործողությունները, արդյո՞ք նա ունի ընտրություններում հաջողության հասնելու հնարավորություններ:

– Այսօր բուն իշխանության ներսում, իշխանական կուսակցությունների կողմիցիայում կարելի է հանդիպել ավելի ընդդիմադիր փրամադրությունների, քան՝ բուն ընդդիմությունում: Խոսել ընդդիմադիր գործչի մասին, ինչպես մեկի, ով ընդամենը հանրաժամաբան է կազմակերպում, համարում եմ սխալ: Չեմ կարծում, որ ընդդիմադիր լինելը միայն դա է: Ընդդիմադիր և իշխանամետ ուժերին անհրաժեշտ է վերախմբավորվել: Ոմանց համար դա, իհարկե, ձեռնարկ չի լինի: Վերախմբավորումների գործընթացը դեռ երկար կտևի, նվազագույնը՝ մինչև մարտ, դրանից հետո պարզ կդառնա, թե որ ուժերը ում հետ են, ով՝ միայնակ, ով՝ դաշինք կազմած, կամ էլ՝ կուսիցիայի հետ: Ժամանակը ցույց կտա, սակայն, որ վերախմբավորումներն անհրաժեշտ են: Եթե ընդդիմությունը չհա-

մագործակցի այլ ուժերի հետ և շարունակի կարգավորել հարցերն իր ներսում, ապա, բնականաբար, նա ոչ մի նպատակի չի հասնի. կպահպանի իր ներկայիս կարգավիճակը և չի կարողանա վաստակել շար ձայներ խորհրդարանում: Անհրաժեշտ է գործել ամբողջ քաղաքական դաշտի մասշտաբով, հասկանալով ուժ և բարեկամն է և ինչ հարցեր է լուծում:

Ընդդիմությունը պետք է հանդես գա որոշակի ծրագրով, գաղափարներով և մասնակցի վերախմբավորումներին: Իշխանությունում այսօր քեղի են ունենում որոշակի վերադասավորումներ, իսկ ընդդիմությունն այս փուլում, իմ կարծիքով, գրավում է դիպորդի դերում:

– Դուք կմասնակցեք խորհրդարանական ընտրություններին միայնա՞յլ, թե՛, այնուամենայնիվ, կկազմեք դաշինք կամ կռապիցիա:

– Քանի որ «Դաշինքը» նորաստեղծ կուսակցություն է, մենք ցանկանում ենք փորձել մեր անմիջական ուժերն ընտրություններում: Այդ իսկ պարզառով որևէ կռապիցիա կամ դաշինք չենք ստեղծելու: Մեր կուսակցությունը հանդես է գալիս՝ ելնելով իր հնարավորություններից, ծրագրերից: Մենք կհամագործակցենք այն կուսակցությունների հետ, որոնք ակտիվորեն զբաղվում են քաղաքականությամբ, և որոնց ծրագրերի հետ մենք էական տարաձայնություններ չունենք:

– Դուք մտադիր եք առաջադրելու Ձեր թեկնածությունը ՀՀ նախագահի պաշտոնում:

– Ոչ: Ես նման ցանկություն չունեմ, ցանկություն չունեմ նաև առաջադրվելու խորհրդարանի նախագահի պաշտոնում: Ես հրաշալի գիտեմ իմ տեղն ու դերը և՛ ինչ հարցեր են վճռելու:

– Ձեր՝ բանարագությունից ազատվելուց հետո Դուք շարունակեցիք Ձեր քաղաքական գործունեությունը ոչ թե Լեռնային Ղարաբաղում, այլ Հայաստանում: Ինչի՞ հետ է դա կապված:

– Ես երբեք չեմ դիմել Լեռնային Ղարաբաղը որպես առանձին մաս: Ժամանակին ես սկսել եմ իմ գործունեությունը Հայաստանում, և այն ժամանակ ինձ որևէ մեկը նման հարց չի քննարկել: Հայաստանը և Լեռնային Ղարաբաղը մի պետություն են: Ինձ և բնակչության մեծ մասին հասկանալի է, թե ինչ նպատակ է իմ առջև դրված: Իսկ ինչ կարող եմ անել ես Լեռնային Ղարաբաղում: Բոլոր խնդիրները լուծվում են Հայաստանում, Երևանում:

«ԶԻՋՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ԽՈՍԵԼՆ ԱՆԻՄԱՍՏ Է, ՔԱՆԻ ԴԵՌ ԱԴԻԲԵ-ԶԱՆԸ ԽՈՍՈՒՄ Է ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԻ ԼԵԶՎՈՎ»

Հարցազրույցը՝ Լիլիթ Պողոսյանի,
«Հայոց աշխարհ», 14 մարտի 2006թ.

ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄ

Քոչարյան-Ալին բանակցությունների վերջին ռաունդից հետո ով չի ծուլանում՝ Ռամբույեի հանդիպման վարիացիաներով մրավարժանքներ է

անում: Մինչդեռ Արցախյան ազատամարտի հրամանատարները՝ հաղթանակն արարողները, չեն շրապում հանդես գալ հայտարարություններով: Առավել ևս՝ ամենագեղի դիրքերից դարել ու դարապարել հայկական կողմի «պարզվողական» վիճակը:

Հեղաքրքրական է՝ բանակցային գործընթացի արդի փուլը ինչպե՞ս է գնահատում ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի նախկին հրամանատարը: Ստորև՝ «Դաշինք» կուսակցության նախագահ ՍԱՄՎԵԼ ԲԱԲԱՅԱՆԻ փեսակերները:

– Չեմ համարում, թե Ռամբույեում ինչ-որ արտառոց բան է տեղի ունեցել, կամ բանակցային գործընթացը մտել է փակուղի: Մեծ ակնկալիք պետք չէր ունենալ: Աղբրեջանի ղեկավարները դեռ մինչև Ռամբույեի հանդիպումը միանշանակ հայտարարում էին, որ Ղարաբաղը Աղբրեջանի մասն է և 100 տարի հետո էլ Աղբրեջանի մասն է լինելու: Այս պարագայում ակնկալել, թե Ռամբույեում հիմնախնդիրը կարող է լուծվել, կամ կարգավորման հիմնական սկզբունքների շուրջ համաձայնություն ձեռք կբերվի, ուղղակի լուրջ չէր լինի:

Ավելին. այս ձևաչափով հիմնախնդիրն ընդհանրապես չի լուծվի, և դրա համար շար պարզառենք կան: Սկսենք նրանից, որ Ղարաբաղը, որպես հակամարտության սուբյեկտ, ըստ էության, չի մասնակցում բանակցություններին:

– Աղբրեջանը, ինչպես հայտնի է, կորականապես հրաժարվում է բանակցել Ղարաբաղի հետ: Այս պայմաններում Ղարաբաղի լիարժեք մասնակցությունը պնդելը չէ՞ր նշանակի կանխավ փակուղի մտցնել բանակցային գործընթացը:

– Իմ կարծիքով՝ միջնորդներն առաջին հերթին պետք է Ղարաբաղի ղեկավարության հետ փորձեն համաձայնեցնել հիմնախնդրի լուծման մեխանիզմները և միայն դրանից հետո բանակցեն Հայաստանի ու Աղբրեջանի հետ: Ի վերջո, սա նախ և առաջ Ղարաբաղի հարցն է, և մինչև ԼՂՀ-ն չտա իր համաձայնությունը, վերջնական կարգավորման մասին խոսելն ուղղակի անիմաստ կլինի:

Բայց սա հարցի միայն մի՞ կողմն է: Ըստ իս՝ խնդիրն այն չէ, թե ով է բանակցում աղբրեջանական կողմի հետ՝ Հայաստանը, թե՛ Ղարաբաղը: Մի կողմ թողնենք նաև, որ Աղբրեջանն այսօր ընդհանրապես պարտապարհ չէ որևէ փոխգիշման: Խնդիրը հեղիայն է. Ղարաբաղը և Հայաստանը գոնե միմյանց հետ հստակեցրե՞լ են զիջումների փաթեթը: Պայմանավորվե՞լ են՝ որն է այն առավելագույն սահմանը, որից այն կողմ գնալը կնշանակեք հարցականի տակ դնել մեր անվտանգությունն այս տարածաշրջանում:

Չկա միասնական ծրագիր՝ մոտեցումների ընդհանուր փաթեթ, որի շրջանակում հայկական կողմը պետք է բանակցություններ վարի Աղբրեջանի հետ, անկախ նրանից՝ բանակցողը Հայաստանն է, թե՛ Ղարաբաղը: Քանի դեռ այդ փաթեթը չկա, միշտ կարող է այնպիսի իրավիճակ ստեղծվել, որ Հայաստանը, որպես բանակցող կողմ, Աղբրեջանի հետ հասնի ինչ-որ հանգրվանի, իսկ Ղարաբաղի ղեկավարությունը չհամաձայնի կամ պարտապարհ չլինի իր վրա վերցնելու այդ պարտախանարվությունը:

– Այս տեսանկյունից արդարացված էր համարում ունանց ակնկալիքները, թե Հայաստանի և Ղարաբաղի միջև «արմատական» հակասությունները կարող են իշխանափոխության պարփակում դառնալ, ինչպես 1998-ին: Դուք նման իրավիճակ տեսնո՞ւմ եք:

– Ոչ: Որ հակասություններ կան՝ դա փաստ է: Բայց չեմ կարծում, թե այդ հակասություններն այնքան խորն են, որ կարող է իշխանափոխության խնդիր առաջանալ: ՀՀ նախագահը, որպես անմիջական բանակցող կողմ, փորձապարհում է իրավիճակին և շատ լավ գիտի այն քայլերը, որ պետք է արվեն: Այնպես որ 98-ի սցենարը ես ուղղակի չեմ տեսնում: Որքան էլ բանակցությունները զաղտնի են, ակնհայտ է, որ Ռաբրովեում նախագահներին առաջարկված փաստաթուղթը նախապես է, Հայաստանի հետ ցամաքային կապը պահպանելով, Ղարաբաղում նոր ինքնորոշման հանրաքվե անցկացնել:

Հայկական կողմը պնդում է, որ բանի դեռ ԼՂ կարգավիճակի հարցն առկա է, Լաչինի և Քելբաջարի հարցն ընդհանրապես քննարկման առարկա չի կարող լինել: Ադրբեջանն առաջարկում է ազարել բոլոր փորձերը և դրանից հետո միայն՝ 15–20 փրի անց, հանրաքվեով որոշել Ղարաբաղի կարգավիճակը: Փաստորեն Հայաստանը գնդակը տեղափոխել է Ադրբեջանի դաշտ՝ միջնորդներին հասկացնելով, որ Ադրբեջանը պարտադրաբար չէ կառուցողական քայլերի: Հեղափոխությունը հայկական կողմը այս «խաղից» պարտված դուրս չի եկել:

– Բանակցային փակուղու դեպքում ԼՂՀ անկախությունը ճանաչելու վերաբերյալ Ռոբերտ Քոչարյանի հայտարարությունն իրավիճակին համարժեք էր, թե՛, ինչպես ունենք «սարսափով» արձանագրում են, պարտազմի մարտահրավեր էր՝ ուղղված Ադրբեջանին:

– Չեմ համարում, թե դա ռազմաքաղաքական հայտարարություն էր: Այն, ինչի մասին ասում էր ՀՀ նախագահը, պետք է դիտարկել զուր քաղաքական համարեքստում: Վերջին հաշվով, Ադրբեջանի հետ Քոչարյանն է բանակցում, և ինքը գիտի՝ ինչ է ասում ու ինչի համար: Նաև չմոռանաք, որ 90-ականների սկզբին Հայաստանը, ըստ էության, զուր կամավորական հիմունքներով էր ներգրավված պարտազմական գործողություններում և կաշկանդված էր լիարժեք մասնակցելու հայ ժողովրդի մի հարվածի պաշտպանական մարտերին: Իմ կարծիքով՝ սա առաջին հերթին քաղաքական հայտարարություն էր, որով ՀՀ նախագահը ևս մեկ անգամ փաստեց, որ ռազմական գործողությունների վերսկսվելու դեպքում այդ իրավիճակն այլևս չի կրկնվի:

– Կարծում եք՝ Ադրբեջանը խոսքից գործի՝ կանցնի: Այսինքն՝ խնդիրը պարտազմի միջոցով լուծելու մասին հոխորտալից հայտարարություններից այն կողմ գնալու համարձակություն կունենա՞:

– Նախ և առաջ դա կախված է մեր ռազմական գերադասության հետագա քայլերից: Այսինքն՝ հայոց բանակը ինչքանով պարտադրաբար կլինի հակահարված փայլու Ադրբեջանին և, ցուցադրելով մեր ռազմական պոպոնդիալը, զսպելու հակառակորդին, թույլ չտալու, որ պարտազմը վերսկսվի: Եվ բանի դեռ

խաղաղության համաձայնագիրը չի ստորագրվել, Ադրբեջանի ղեկավարությանը այսպիսով միշտ զգոն կպահի: Սա՝ առաջին: Երկրորդ՝ ես այն կարծիքին չեմ, թե Ադրբեջանն այսօր ի վիճակի է պարտազմ սկսելու: Ավելին. ճանաչելով Ադրբեջանի ռազմական գերադասության պարտախանապարհներին՝ սրիպված եմ հիշեցնելու, որ այդ փորձերն անձամբ պաշտպանության նախարար Աբիևն է հանձնել: Այսինքն՝ ղեկավարելով ռազմական գերադասությունը՝ չի կարողացել պաշտպանել Ադրբեջանի, իրենց բնորոշմամբ, «փորձաքային ամբողջականությունը»:

Եվ վերջապես՝ Ղարաբաղը ստեղծել է իր բուֆերային գոտին, որտեղ 15–20 կմ շառավղով բնակելի փորձերն էր չկան: Ադրբեջանի կողմից այդ բուֆերային գոտու հետ շփման գիծն ընդամենը 100 մետր է, և ցանկացած ռազմական գործողությունների դեպքում Ադրբեջանը 2–3 շաբաթում կես միլիոնից մեկ միլիոն նոր տեղահանված բնակչություն է ունենալու: Ադրբեջանի ղեկավարությունը հրաշալի գիտակցում է՝ անկախ նրանից, թե ԼՂՀ-ն պարտազմական գործողությունների առաջին փուլում իր հաշվին ինչպիսի հաջողություններ կգրանցի, մինչև Կուր գետն ընկած փորձերի ազգաբնակչությունը դառնալու է թիրախ: Այնպես որ եթե Ադրբեջանն իսկապես պարտազմը վերսկսելու ցանկություն ունի, պետք է գոնե իրեն հաշիվ տա, որ փախույթ փայլու դեպքում ոչ միայն փորձերն է կորցնելու, այլև 3–3,5 միլիոն տեղահանված բնակչություն է ունենալու:

– Ինչպե՞ս եք վերաբերվում Արաբշեն Գեղամյանի հայտարարությանը, թե ժողովուրդը իշխանություններից այնպես «վառված» ու բարոյալքված է, որ պարտազմի վերսկսվելու դեպքում չի գնա պաշտպանելու հայրենիքը:

– Պարտազմի հետ կապված՝ ես իմ կարծիքն արդեն ասացի: Ինչ վերաբերում է Արաբշեն Գեղամյանի կամ մյուս քաղաքական ուժերի հայտարարություններին, նրանց իրավունքն է. մարդիկ ազատ են իրենց արտահայտությունների մեջ, և ես չեմ ուզենա գնահատականներ տալ կամ հանդես գալ դավաճանի դիրքերից:

– Ղարաբաղը ծախելու հարցում է՞լ են ազատ:

– Բարեբախտաբար՝ իրենք ոչ ծախող են, ոչ առնող, այնպես որ նրանցից շատ բան կախված չէ:

– Ներսիս ու դոսի՝ պարտազմի հայրենական և արտասահմանյան քարոզիչների կողմից համառորեն փորձեր են արվում համոզելու հանրությանը, թե Ադրբեջանի բանակը նավթադուլարների հաշվին կուժեղանա և մի գեղեցիկ օր Հայաստանի նկատմամբ գերազանցության կհասնի: Այս մասին ի՞նչ կասեք:

– Ադրբեջանը ե՛րբ կհարստանա, ինչպե՞ս և ինչքանով կհզորացնի իր բանակը՝ թողնենք Ադրբեջանին: Մենք պետք է ամեն ինչ անենք՝ բարելավելու մեր տնտեսական քաղաքականությունը, ճիշտ արտաքին քաղաքականություն վարենք և ունենանք ապակենսվորմանցված իշխանություն, որպեսզի, ազատ մրցակցություն ապահովելով, զարգացնենք մեր տնտեսությունը:

Այսինքն՝ մեր ներսում լուծենք մեր ազգային խնդիրները, որպեսզի կարողանանք դիմակայել արտաքին սպառնալիքներին: Միայն այդպես մենք կարող ենք պահել Ղարաբաղը և փեր կանգնել մեր հաղթանակներին: Կարծում եմ՝ սա ուղղակի անվիճելի է:

– **ԼՂՀ նախագահ Արկադի Դուկասյանը վերջերս հայտարարեց, թե Հայաստանը պետք է դուրս գա բանակցություններից և իր փողը զիջի Ղարաբաղին: Սա կարող է առաջընթաց ապահովել բանակցային գործընթացում:**

– Հայաստանն ընդհանրապես բանակցային գործընթացից դուրս մղելը, իմ կարծիքով, ճիշդ մոտեցում չէր լինի: Միաժամանակ փաստ է, որ Ղարաբաղը պետք է լինի լիարժեք բանակցող կողմ, և ինքը լուծի իր հարցերը: Ինչ վերաբերում է բուն հայտարարության համատեքստին, սա ընդամենը ավելորդ անգամ փաստում է, որ Ղարաբաղի և Հայաստանի դիրքորոշումները որոշ հարցերում համաձայնեցված չեն, և անհրաժեշտ է միասնական ծրագիր մշակել՝ բանակցություններում հանդես գալ հսկայի դիրքորոշումներով:

Չէի ցանկանա գնահատական տալ ով է ճիշդ, ով՝ սխալ, կամ Ղարաբաղը բանակցային գործընթացին երբ, ինչպե՞ս և ի՞նչ չափով պետք է մասնակցի: Մասնավոր մանրամասներին լավաբանական չեմ: Համենայն դեպս, միջազգային հանրությունը հսկայի ամրագրել է, որ Ղարաբաղը բանակցությունների սուբյեկտ է՝ օբյեկտ չէ, և, երբ էլ լինի, որպես լիարժեք բանակցային կողմ, պետք է մասնակցի այդ գործընթացին, քանի որ առանց Ղարաբաղի, կրկնում եմ, որևէ հարց չի լուծվի:

– **Պարոն Բաբայան, «փուլային» ջարդագովները հանրությանը փորձում են ապակողմնորոշել՝ պնդելով, թե այսօր առաջարկվող փաթեթակն ավելի լավ է, ավելին. ավելի վարն է, քան՝ 1998-ին մերժվածը, որով նախատեսվում էր առանց նախապայմանների, կարգավիճակի հարցը բացարձակապես առկախ թողնելով, հանձնել «գրավյալ» փարածքները: Չե՞ր կարծիքով այդպե՞ս է:**

– Ես այլ բան կասեի: Բանակցային գործընթացում մեր դիրքերը, անշուշտ, ես պետք բարելավվել են: Բայց այն, ինչ հայկական կողմին առաջարկվում է՝ բավարարող է հսկայանարությունից սուբյեկտին, այսինքն՝ Ղարաբաղին: Սա՛ է խնդիրը: Ինչ վերաբերում է 98-ի և այսօր քննարկվող առաջարկների «համեմատական վերլուծությանը», այսօր սեղանին դրված փաթեթակով փարածքային ամբողջականության սկզբունքը հավասարեցված է ինքնորոշման սկզբունքին, և Ղարաբաղի ապագա կարգավիճակն այդ հարթության վրա է քննարկվում:

Մինչդեռ 1997-ի փաթեթակով արդեն էն գլխից որոշված էր, որ Ղարաբաղը մնում է Ադրբեյջանի կազմում, այսինքն՝ կարգավիճակի հարցն ընդհանրապես չէր արժարժվում: Մեկնաբանությունները, կարծում եմ, ավելորդ են:

– **Այնուհանդերձ, այն, ինչ դրված է բանակցությունների սեղանին, Չե՞զ համար ընդունելի՞ է:**

– Ոչ: «Դաշինքն» ունի իր հսկայի դիրքորոշումը: Նախ պետք է լուծվի Ադրբեյջանից բռնագաղթած շուրջ 400 հազար հայ փախստականների վերաբ-

նակեցման խնդիրը, եթե, իհարկե, նրանք ցանկանում են վերադառնալ իրենց նախկին բնակության վայրերը կամ վերաբնակվել այն փարածքներում, որոնք մեր վերահսկողության տակ են գտնվում: Նույն կերպ ադրբեյջանցիները պետք է հնարավորություն ունենան վերադառնալու իրենց նախկին բնակավայրերը, եթե ուզում են: Այսինքն՝ պետք է փոխադարձ վստահության քայլեր անել, հետո գնալ կարգավիճակի վերջնական լուծմանը:

«Դաշինքի» դիրքորոշումը հետևյալն է. հանուն խաղաղության զիջումներ պետք են, և հաղթող կողմը պետք է պարտասու լինի ինչ-որ քայլերի: Դա փաստ է: Բայց այդ զիջումները պետք է լինեն չափավոր և ոչ մի դեպքում չվարանգեն մեր պետության անվտանգությունը: Հայկական կողմը հսկայի երաշխիքներ պետք է ունենա, որ վաղը ևս մի «սովեթ» չի փլուզվի, և մենք չենք սկսի փնտրել, թե էլի ով մեզ անվտանգության երաշխիքներ կրա: Սա է մեր մտահոգությունը: Այսինքն՝ հայկական կողմը պետք է հենվի իր ուժերի վրա և հայոց պետականության համար ռազմավարական փարածքները սակարկության առարկա չդարձնի:

Բայց քանի դեռ Ադրբեյջանը խոսում է սպառնալիքների լեզվով, զիջումների մասին խոսելն ընդհանրապես անիմաստ է:

«ԱՐՑԱՆԻ ՀԱՐՅԻ ԼՈՒԾՈՒՄ ՀՆԱՐԱՎՈՐ Է ՓՈԽՋԻՋՄԱՆ ԴԵՊԶՈՒՄ»

«Առավուր» թերթ, իրավական բաժին,
13 մայիսի 2006թ.

– Մայիսի 9-ը Շուշիի ազատագրման օրն է՝ Լեռնային Ղարաբաղի անկախության կերպման ուղենիշը: Շարժերն են գնահատական տվել այդ օպերացիային, ումանք՝ նույնիսկ հաղթանակը վերագրելով մեկ-երկու անձի: Ինչպիսի՞ն է ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի նախկին հրամանատարի վերաբերմունքն այդ տեսակետներին:

– Չգիտեմ՝ ինչամ տեսակետներից որը նկատի ունեք, բայց ակնհայտ է, որ պարտերազմի ողջ պարմությունը խեղաթյուրված է՝ մասամբ գիտակցաբար, թե ոչ, կարևոր չէ: Ումանք այն խեղաթյուրել են. իրենց կարծիքով օգրակար գործ են արել, ինչ-որ մարդկանցից հերոսի կերպար են սրելով այն ապրիմանի, որ մի ամբողջ ռազմական գործողության հաջողություն կամ անհաջողություն վերագրել են մի անձի, սակայն պարմությունը կեղծիքներ չի ներում, ժամանակի ընթացքում նա բոլորին իր անաչառ գնահատականներն է տալիս: Իրական պարմության հիմքում այսօր արխիվային գաղափարի փաստաթղթերն են, որոնք կրացվեն 25 տարի անց: Ցավում եմ, որ պարտերազմի ու հաղթանակների հետ իրենց անունները կապում են նրանք, ովքեր հարյուրավոր կիլոմետրեր հեռու են գտնվել ռազմաճակատից, ովքեր երբեք չեն առել նույնիսկ վառողի հոտը: Արցախյան պարտերազմի հաղթանակը ոչ թե որևէ նախարարի, հրամանատարի սեփականությունն է, այլ ողջ ժողովրդինը՝ շարքային

զինվորինը, նրան պարտադրված ճանապարհած ու սպասումներով ապրած ծնողներինը: Մենք պարտավոր ենք հիշել ու խոնարհվել նրանց բոլորի առջև:

Ինչ վերաբերում է Շուշիի օպերացիային, ապա պետք է նշեմ, որ այն ազատագրել ենք փակարկակապես: Սրբեղծեցինք մի իրավիճակ, երբ հակառակորդը շրջափակման մեջ մնալու վրանգի առջև կանգնեց: Այդ պարտադրված էլ հակառակորդը լքեց քաղաքը: Շրջափակման մեջ գցելու մարտավարությունը կիրառել ենք բոլոր մյուս օպերացիաների ժամանակ, ինչը հնարավորություն է ընձեռել ունենալու ավելի քիչ մարդկային կորուստներ:

– **Սակայն Քելբաջարում մարդկային կորուստները մեծ եղան...**

– Խնդիրն այն է, որ 1993-ին և 1994-ին մշակվել ու իրականացվել է Քելբաջարի երկու գործողություն: 1993-ին, երբ որոշ հաջողություններ ունեինք Մարտակերպում, հակառակորդն էլ սպասում էր, որ դրանք կզարգացնենք հենց այդ ուղղությամբ: Ռազմական գործողությունների ուղղությունը փոխեցինք Լաչին-Քելբաջար: Պարտերազմի ժամանակ պետք է կարողանաս թելադրել, և հակառակորդը չպետք է զգա կամ հասկանա, թե որտեղ է լինելու հաջորդ հարվածը: Պարտերազմի օրենքն է՝ ռազմադաշտում հաղթանակում է իր կամքը թելադրողը: Արդյունքում հաջողվեց վերցնել Քելբաջարը, որտեղ փրկակայվեցին ՀՀ պաշտպանության նախարարության ուղիղ ենթակայության փակ գտնվող զորքերը, քանի որ իմ ենթակայության փակ գտնվող զորքը ես պետք է փրկափոխեի այլ ուղղությամբ: 1993-ի դեկտեմբերին սկսվեց Ադրբեյջանի լայնածավալ հարձակումը, և Քելբաջարում գտնվող հայկական զորքը նահանջեց՝ նաև սարսափելի սառնամանիքի պարտադրված, և հենց այդ ժամանակ զգալի կորուստներ ունեցանք: Իմ ուժերը կրկին փրկափոխեցի Քելբաջար, որի աշխարհագրական դիրքը շատ կարևոր է ինչպես Արցախի, այնպես էլ Հայաստանի համար: Հենց այդ պարտադրված եմ միշտ շեշտում Քելբաջարի կարևորությունը և այդ մասով զինույնների անհնարինությունը: 1994-ի օպերացիայի ժամանակ, ցավոք, շուրջ երկու փասնայակ գոհ փվեցինք: Սակայն հաշվի առնելով բարդությունները՝ մեր կորուստները կարող էին ավելին լինել: Հակառակորդի ուժերի մի մասին գերի վերցրինք, մյուս մասը ձյան մեջ մնաց կամ փախավ: Քելբաջարում դիրքավորված ադրբեյջանական այդ բրիգադը 2500-ից ավելի զինվոր ուներ. թե դրանցից քանիսն են փրկվել՝ չեմ կարող ասել:

– **Ըստ Ձեզ՝ ի՞նչ սխալներ կամ բացթողումներ եղան, որոնք, թեկուզ անփորձ լինելու պարտադրված, ունեցավ մեր բանակը:**

– Հիմնական սխալը, կարծում եմ, բանակինը չէ, այլ մեր պետությանն է: Խաղաղության թանկագին փարիները մենք սխալ օգտագործեցինք: Բուն հակամարտության լուծումը պետք էր սկսել պարտերազմի հետևանքները վերացնելուց: Իսկ գլխավոր հետևանքը շուրջ 400.000 հայ փախստականների և մոտ 300.000 ադրբեյջանցի փրկահանվածների խնդիրն է: Հասկանալի է, որ, խաղաղության պայմանագիրը չկնքած, հնարավոր չէր լուծել այդ խնդիրն ամբողջությամբ: Բայց գոնե հայ փախստականների մասով մենք կարող էինք ճիշտ քաղաքականություն վարել: Պետք էր այդ մարդկանց խնդիրները լու-

ծել, վերաբնակեցնել նրանց ազատագրված տարածքներում, որովհետև հասկանալի է, որ փախստականներին չենք կարող համոզել, թե ապագայում Բաքվում իրենց սպասում է անվտանգ կյանք: Ահա սա եմ համարում մեր ամենամեծ բացթողումը: Իհարկե, սա չի նշանակում, թե այլ սխալներ տեղ չեն գրել: Ժամանակը սխալ է օգտագործված թե՛ քաղաքական, թե՛ դիվանագիտական, թե՛ տնտեսական առումներով:

– **Պարոն Բաբայան, համամի՞տ եք տեսակետին, որ մենք դեռևս պարտերազմական իրավիճակում ենք գտնվում:**

– Իհարկե: Քանի դեռ չկա խաղաղության պայմանագիրը, պարտերազմի վերսկսման հավանականությունը մեծ է: Ես մի վրանգ եմ տեսնում. բոլորն անհամբեր սպասում են հաշտությանը, և այնպիսի տպավորություն կա, որ համաձայնագրից հետո բոլոր սպառնալիքները կվերանան: Մերի նման պետությունը, անկախ նրանից՝ գտնվում է պարտերազմի մեջ, թե՛ ոչ, միշտ պետք է պարտաստ լինի իրադարձությունների անսպասելի զարգացումներին: Իսկ դրա համար զինված ուժերը միշտ պետք է պատրաստ մակարդակի լինեն:

– **Կարելի է ենթադրել, որ Ձեզ չի գոհացնում Հայաստանի զինված ուժերի պարտաստության ներկա վիճակը:**

– Զինված ուժերի պարտաստության իրական մակարդակը երևում է ռազմական գործողությունների ժամանակ: Մեր հրամանատարությունը միշտ պետք է ջանա ցուցադրել ողջ կարողությունը, որպեսզի թշնամին պարտերազմը վերսկսելու ախորժակ չունենա: Ինչ վերաբերում է իմ գնահատականին, մամուլն այն տեղը չէ, որտեղ հարկ է քննարկել բանակային խնդիրները:

– **Ինչպե՞ս եք տեսնում հակամարտության կարգավորումը և հնարավոր համարո՞ւմ եք դրա լուծումն այս փառի:**

– Արցախի հիմնախնդրի լուծումը հնարավոր է միայն հակամարտող կողմերի ժողովրդավարացման, փոխզիջման դեպքում: Կարգավորման հիմքում պետք է ընկած լինեն որևէ միջազգային հեղինակավոր կազմակերպության հովանու ներքո Արցախի միջանկյալ ինքնիշխանության, փախստականների և ներքին փրկահանված անձանց կամավոր վերաբնակման, Արցախում տնտեսության զարգացման նախադրյալներ ստեղծելու և Արցախի կարգավիճակը նոր հանրաքվեի միջոցով որոշելու սկզբունքները: Լուրջ չեմ համարում խնդրի կարգավորման առումով որևէ ժամկետի նշումը: Առավել կարևորում եմ, որ հայկական կողմը բանակցություններում հանդես գա մեկ միասնական տեսակետով: Մինչդեռ փարբեր գործիչների հայտարարություններից պարզ է դառնում, որ կան հակասություններ Սրբեփանակերպի և Երևանի միջև: Պետք է ընդունել մի ճշմարտություն, որ առանց Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի կամքը հաշվի առնելու հնարավոր չէ վերջնական հաշտության հասնել:

– **Պարոն Բաբայան, քաղաքականությամբ զբաղվելու Ձեր ներկայացրած հայտը որոշ քաղաքական գործիչների, մեղմ ասած, դուր չեկավ: Ումանք անթույլատրելի համարեցին զինվորականների հարելը քաղաքականությանը:**

– Եթե խոսք լիներ գործող գինվորականի մասին, կհամաձայնեի, բայց քանի որ ես այլևս գործող հրամանատար չեմ, հեղափոխություն չեմ անում, և եթե նկատվում է, որ ես այլևս գործող հրամանատար չեմ, հեղափոխություն չեմ անում, և եթե նկատվում է, որ ես այլևս գործող հրամանատար չեմ, հեղափոխություն չեմ անում:

– Բայց «Դաշինք» ակտիվ մասնակցություն չի ունենում քաղաքական գործընթացներին: Ինչո՞ւ դա բացատրել, և արդյո՞ք նման քաղաքականությունը Ձեզ հաջողություն կբերի:

– Ակտիվության Ձեր գնահատականին մի փոքր համաձայն չեմ: Նայած թե ինչ եք պարկեզում, ակտիվություն ասելով: Եթե նկատվում է, որ ես այլևս գործող հրամանատար չեմ, հեղափոխություն չեմ անում, և եթե նկատվում է, որ ես այլևս գործող հրամանատար չեմ, հեղափոխություն չեմ անում, և եթե նկատվում է, որ ես այլևս գործող հրամանատար չեմ, հեղափոխություն չեմ անում:

– Բաղադրական ո՞ր ուժերին եք տեսնում ապագա խորհրդարանում և ինչպե՞ս եք պատրաստվում պայքարելու ընտրակեղծիքների դեմ, որոնց մասին այդքան շատ սիրում են խոսել մեր քաղաքական գործիչները:

– Կան քաղաքական գործիչներ, ովքեր շատ են սիրում կանխատեսումներ անել: Ձեր հարցը երևի նրանց է ուղղված: Ես տեսնում եմ ապագա խորհրդարանում միայն այն ուժերին, ում կվստահի ընտրողը: Պայքարն, անշուշտ, լինելու է շատ ավելի դժվար՝ բոլոր առումներով, կարելի է ասել, որ քարոզարշավն արդեն սկսված է, իսկ այդ պայքարում կշահի այն քաղաքական ուժը, որը ճիշտ մարտավարություն կընտրի: Ինչ վերաբերում է ընտրակեղծիքներին, ապա կոչ եմ անում բոլոր քաղաքական ուժերին գոնե մեկ անգամ հանդես բերել պատասխանատվություն ու քաջություն՝ փեր կանգնելու սեփական քվեներին: Ինչ վերաբերում է մեզ, ապա ամեն ուրեքություն կամ մեր դեմ ուղղված կեղծիք ստանալու է արժանի հակահարված: Մրանում կարող են համոզված լինել բոլորը:

– 2000 թվականի հայրենի դեպքերից, ապա նաև Համլետ Ղուկասյանի տեսանկյունից ցուցադրումից հետո Ձեր անձի նկատմամբ հակասական վերաբերմունք ձևավորվեց: Եթե նկատվում է, որ «Դաշինք» կուսակցությունը դեռևս այդքան ճանաչում չունի, ընտրություններն էլ սարերի հետևում չեն, ինչպե՞ս եք գնահատում Ձեր հնարավորությունները:

– Մեր հնարավորությունների մասին արդեն նշեցի՝ ամեն ինչ կախված է ժողովրդի ընտրությունից: Ինչ վերաբերում է հիշատակված տեսանկյունին, ապա պետք է նշեմ, որ կգա ժամանակը, և ինչպես տեսանկյունի հեղինակները, այնպես էլ պարզվողներն առնվազն ներողություն կխնդրեն, իսկ եթե ոչ՝ հարցը լուծում կստանա օրենքի շրջանակներում:

ԲԱՐԱՅԱՆԸ ԺԱՆԴԱՐՄ ՉԷ, ԱՅԼ՝ ԱՉԱՏԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՅԷ

«Ա1+», 1 նոյեմբերի 2007թ.

«Բաբայանը որևէ մեկին չի պաշտպանում, Բաբայանն ուղղակի ուզում է, որ իրեն «բոբոյի» փող չդնեն. Բաբայանը ժանդարմ էր, որ Ղարաբաղից բոլորին բռնե: Հիմա էլ փորձում են վիճակը սրել և ինձ օգտագործել Սերժ Սարգսյանի դեմ», – «Ա1+»-ի հեղափոխություն մեկնաբանելով իր և Սերժ Սարգսյանի հարաբերությունները՝ ասել է ԼԼՀ Պաշտպանության բանակի նախկին հրամանատար, «Դաշինք» կուսակցության նախագահ Սամվել Բաբայանը:

«Շատ հոյակապ, նորմալ հարաբերություններ ունեմ Սերժ Սարգսյանի հետ. գաղափարական՝ արտաքին քաղաքական կամ այլ հարցերում, կարող է իրար չհասկանանք, բայց թշնամանք չկա», – ասաց Սամվել Բաբայանը: Նա խորհուրդ տվեց փաստերով գնահատականներ հնչեցնել իր և Սերժ Սարգսյանի հարաբերությունների մասին. «Կան փաստեր, փաստաթղթեր՝ սևով սպիտակի վրա գրված՝ հրաժարական, հրամանագիր և այլն: Եվ, ի վերջո, կա 1997 թվականին Վազգեն Սարգսյանի ելույթը, որում ասում է. «Ես ինքս եմ գնացել Սերժ Սարգսյանին խնդրել, բերել», – իր և Սարգսյանի միջև անընդհատ արձարձվող հակասություններն է հերքում Սամվել Բաբայանը: – Հարաբերությունների սրում որևիցե ժամանակ չի եղել, արդեն 17–18 տարուց ավել մոտիկից ճանաչում եմ Սերժ Սարգսյանին և որևիցե անգամ բարձր ձայնով իրար հետ խոսած չկանք»:

Մեր հարցին, թե արդյո՞ք այսօր իրենք հանդիպում են, «Դաշինք» կուսակցության նախագահը պատասխանեց. «Հանդիպումներ լինում են, բայց ոչ շատ հաճախ, ասենք 3 ամիսը մեկ: Քույրայանի հետ վերջին 2 տարում մեկ անգամ եմ հանդիպել»:

Ի դեպ՝ Սամվել Բաբայանի համար փոքր-ինչ անհասկանալի է մեր քաղաքական դաշտում ընդդիմության և իշխանության գործառնությունը. ըստ նրա՝ այս բևեռների դասական իմաստը Հայաստանում խեղաթյուրված է. «Հայաստանում իշխանության և ընդդիմության փարանջատումն այսօր պայմանավորված է միայն մեկի՝ իշխանություն ունենալով, մյուսի՝ չունենալով: Վերջ»: Սամվել Բաբայանը նկատում է, որ ինքը դադարվոր չէ, որ ասի՝ իշխանությունը վարն է:

«Դադարվորը ժողովուրդն է, որն ընտրությունների միջոցով արտահայտում է իր կարծիքը. եթե չի ընդունում ընտրության արդյունքը, ըմբոստանում է: Չըմ-

բուստացավ: Ուրեմն բոլորին ձեռք է տալիս այս վիճակը, ավելորդ է այդ մասին խոսելը: Ընդդիմադիր գործիչները, երբ տեսնում են ղեկավարներին, երկու ձեռքով են բարև տալիս, երկու անգամ էլ խոնարհվում են, բայց միևնույն է՝ իշխանությունը աշխատանք չի առաջարկում, դրա համար ասում են՝ ընդդիմություն ենք», - ընդդիմության հիմնական մասին բնութագրում է Սամվել Բաբայանը: «Ես ունեմ իմ հայացքները, որոնք ձևավորվել են 1997-1999 թթ.: Պեքք է դարել հայացքներով ու գաղափարներով: Եթե աշխարհայացքը համընկնում է իշխանության հետ, ուրեմն իշխանություն ես, եթե չի համընկնում, ու դրա մասին բարձրաձայն ասում ես, ուրեմն ընդդիմություն ես», - ասում է նա:

Սամվել Բաբայանը գրնում է, որ Հայաստանում խորհրդարանական ընտրություններով իշխանության հարցը, մեծ հաշվով, լուծված է, թեև չի թերագնահատում նաև նախագահական ընտրությունները: «Նախագահական ընտրություններում դեռ կկողմնորոշվենք: Այդ առումով հետևում ենք բոլոր գործընթացներին: Սակայն արդեն կա պաշտամենական մեծամասնություն, որն էլ որոշում է կառավարության ծրագրերը, քաղաքականությունը: Ուստի՝ մեծ ակնկալիքներ նախագահական ընտրություններից առանձնապես չունենք», - նախագահական ընտրությունների մասին իրենց պարկերացումները բացառելով Սամվել Բաբայանը:

«Ա1+»-ի հետ գրույցում ԼՀՀ բանակի նախկին հրամանատարը խոսեց այն ուժերից, ովքեր խոսում են ազատականությունից՝ առանց հասկանալու դրա իմաստը. «Ես այսպես եմ հասկանում. ամեն մի մարդու մեջ կա չարիք, և այդ չարիքը սահմանափակվում է օրենքներով: Նույն օրենքներն էլ օժանդակում են մարդուն՝ դրսևորելու իր դրական լիցքերը՝ հանուն իր պետականության: Այ, սրանով սկսվում և ավարտվում է ազատականությունը: Ազատականությունը վայնասուն բարձրացնելը, գոռալն ու հայհոյելը չէ: Ազատականությունը կարարյալ - պարզեցված օրենսդրական դաշտ ստեղծելն է, օրենքներ՝ առանց սողանքների, առանց երկիմաստության: Օրենքներ, որոնք հնարավորություն չեն տալու չինովնիկներին իշխան զգալու: Օրենքներ, որոնք սահմանափակելու են նույն չինովնիկների դերակատարությունն ընդհանրապես: Այ, սա է իմ պարկերացրած ազատականությունը»:

ԲԱԲԱՅԱՆ - ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՏԱՐԱԶՄՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԵՌ ԱՌԿԱՆ ԵՆ

«Ա1+», 5 նոյեմբերի, 2007թ.

«ՀՌԱԿ-ին «Դաշինքի» միաձուլումը այլևս իրողություն է, և դրան խոչընդոտելու, խանգարելու բոլոր փորձերն անիմաստ են. չեն ստացվելու», - «Ա1+»-ի հետ գրույցում ասաց «Դաշինք» կուսակցության նախագահ Սամվել Բաբայանը: «Սա բանակցային փուլ չէ. արդեն վերջացած են բոլոր խնդիրները, որ որևէ մեկից կախված են, ոչ էլ հարց կա. միաձուլումը կատարված է,

ուղղակի համագումարի ենք սպասում, որպեսզի մի հարց է լինելու՝ միաձուլվել», - նշեց նա:

Ընդ որում՝ ըստ Բաբայանի, ոչ միայն կուսակցականներն են միավորվելու, այլև ծրագրերն ու կանոնադրությունները:

Երբ նրան հիշեցրինք Հարություն Առաքելյանի այն միպրքը, թե 122 տարվա կուսակցությունը չի պարտասպանում կանոնադրություն ու ծրագիր փոխելու, պարոն Բաբայանը պարասխանեց. «ՀՌԱԿ-ի կանոնադրության, ծրագրի մեջ կամփոփվեն մեր բոլոր ազատական գաղափարները, որոնք ի մի կբերենք: Մեզ հետաքրքրում է գաղափարական թիմ ունենալը: Իսկ ինչ վերաբերում է Առաքելյանի ասածին, ապա ո՛չ ինքը, ո՛չ ես չենք պարտասպանում փոխելու ծրագիրը կամ կանոնադրությունը: Դա անում է համագումարը: Հրավիրվելու է համագումար՝ հին կանոնադրությամբ, համագումարում քննարկվելու են ինչ-ինչ կետեր, որից հետո ծրագիրն ու կանոնադրությունը կընդունվեն»:

Սամվել Բաբայանը պարմեց, որ այդ միավորման գաղափարը ծնվել է դեռ խորհրդարանական ընտրություններից առաջ. «Մենք միացանք ռամկավարների հետ, փորձեցինք խորհրդարան անցնել: Բազեյան Ալբերտը պեքք է իր կուսակցությամբ միավորվեր, և պաշտամենա միասին գնայինք, բայց վերջին պահին իրենց քաղխորհրդի ներքին որոշմամբ վճռեցին, որ միանում են Սյրեփան Դեմիրճյանին»:

Բաբայանն այդպեղ որևէ վար բան չի տեսել. «Ես դրան նորմալ էի նայում, քանի որ ընդհանրապես արդեն իսկ պարզ էր, որ պաշտամենա ընդդիմությունը ոչինչ չի կարող անել, քանի որ գաղափարական երեք միավոր ստեղծել ու համախմբել այդ երեք միավորը չարացվեց: Հասարակությանը չհաջողվեց ուղղորդել և տալ հնարավորություն ընտրություն կատարելու»: Ըստ նրա՝ խորհրդարանի ընտրություններից հետո սկսել են լուրջ բանակցել ծրագրային, գաղափարական, կանոնադրության բոլոր հարցերի շուրջ և եկել են համաձայնության:

Սամվել Բաբայանը համոզված է, որ Բազեյանի ղեկավարած «Ազգային վերածնունդում» լուրջ խնդիրներ չկան: «Եթե կա կուսակցությունում պրոբլեմ (ամեն կուսակցությունում կա պրոբլեմ), համագումարում կլուծվի: Կոնի իրենց համագումարը, կրեսենք, եթե չուղղենք այդքան շարունակ, ոչ մեկն իրենց չի սրիպում ոչ լուծարվել, ոչ միաձուլվել: Արդեն Բազեյանը կարող է իր համակիրների հետ որոշել միանալ մյուս թևին: Բայց առայժմ այդ հարցը չկա»:

Մեր հարցին, թե հնարավոր է, որ Սամվել Բաբայանի երբեմնի դաշնակից ՄԻՄ-ը ևս միավորվի ՀՌԱԿ-ին, պարոն Բաբայանն ասաց. «Երբ ՄԻՄ-ը փրոհվեց, հիշում եք, որ ինձ մեղադրում էին, որ ես ինչ-որ մասնակցություն եմ ունեցել. դա իրականությանը չէր համապատասխանում, դրանից հետո ես փորձեցի հարթել իրավիճակը, բայց այն, ինչ պայմանավորվել էինք, այդ սկզբունքները չեն պահպանվել, դրանից հետո ես չեմ խառնվում իրենց գործերին ու չեմ հանդիպել ոչ մի թևի, ոչ մյուսի հետ»:

Ի դեպ՝ Սամվել Բաբայանը չբացառեց հնարավորությունը, որ մինչև նախագահական ընտրություն ՀՌԱԿ-ին միավորումը չկայանա. «Կարող է դա լինել մինչև ընտրություններ, կարող է լինել ընտրություններից հետո, բայց ես հակված եմ, որ ամեն ինչ ընթանա նորմալ հունով, և միաձուլումը ձևական բնույթ չկրի: Եթե վաղը «Դաշինքը» կամ ՀՌԱԿ-ը հարց դնեն, որ իրենք պարաստ չեն համագումար անելու, իհարկե հեղաձուլվելու է»:

«Դաշինքի» առաջնորդը վարահեցրեց, որ այս գործընթացը Հայաստանի նախագահի ընտրությունների հետ որևէ կապ չունի: «Ունենալու ենք դիրքորոշում գուր ծրագրային: Եթե ես, որպես քաղաքական գործիչ կամ որպես մարդ, ինչ-որ մեկի կողքին կանգնեմ, ապա՝ միայն ծրագրային դրույթներից ելնելով»:

«Իսկ հնարավոր է, որ Տեր-Պետրոսյանի առաջադրման դեպքում նրան պաշտպանի ՀՌԱԿ-ը կամ «Դաշինքը» »:

«1997 թվականին հեռացել ենք Ղարաբաղի խնդրի շուրջ ունեցած փարաձայնությունների պարճառով: Տեր-Պետրոսյանը երբ Ղարաբաղի հարցի շուրջ իր դիրքորոշումը կձևավորի, իսկ մեր դիրքորոշումը ձևավորված է կեդրոնում, այդ ժամանակ կնայենք: Եթե գլխավոր ազգային խնդրի շուրջ ունենք փարբեր մոտեցումներ, պաշտպանելն անիմաստ է», – պարասխանեց նա:

Սամվել Բաբայանը՝ ազգային հերոսը, զորավարը, պետական, քաղաքական գործիչը, արցախյան գոյապայքարի մեջ մարավ կամոքն Աստուծո և օրհնությանը իր ժողովրդի: Նրա զորավարական հանճարը միևնույն սերուցք-հյուսվածքից է, ինչ որ՝ արցախյան ծագմամբ մեծ զորավարներին: Արցախյան բնությունը բաժին էր հանել նրան արցախցիների հատկություններից՝ նախաձեռնության ոգի, ճշգրիտ հաշվարկ, վճռականություն և կարգապահություն: Այսպես հարկապես կարելի է հիշել, որ գնեճալը պարերազմի բոլոր փարիներին կարողացավ կարգ ու կանոն մտցնել բանակում՝ «Ֆիդայական» սուբյեկտիվ քմահաճույքին հակադրելով պարերազմական ժամանակների օրյեկտիվ չափանիշներ, «Ֆիդայական» անհատապաշտությանը՝ բանակի, զորանոցային օրենքներ:

Բաբայանի փեղն ու դերակալարությունը մեր բազմադարյան պարմության և մերօրյա հերոսապարտմի մեջ պայմանավորված են նրա անմիջական հրամանադրությամբ փարած հաղթանակներով: Այդ հաղթանակների բնույթը ճիշտ պարկերացնելու համար պեք է նկարի ունենալ փվյալ ժամանակի աշխարհաքաղաքական հակասական ու բարդ, երբեմն ոչ հայանապաստ երևույթները:

Արցախի համար օրհասական պահին, երբ (1992 թվականի ամառ) հակառակորդը, օգրագործելով նախկին խորհրդային 4-րդ բանակի բոլոր ռեսուրսները, զավթեց Շահումյանի շրջանն ու Մարտակերտի շրջանի հիմնական մասը՝ անմիջականորեն սպառնալով մայրաքաղաք Սյրեփանակերտին, և բռնի փեղահանվեցին շուրջ 40 հազար բնակիչներ, ռազմաճակատ գործուղվեց Սամվել Բաբայանը՝ սփանձնելով Ինքնապաշտպանության ուժերի հրամանադրարի առաքելությունը: Այդ առաքելությամբ նա կարողացավ կազմակերպել մեծաքառով իսկ ԻՆՔՆԱԳՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, – հիրավի կրավորամերժ «կրոն... միակ միջոցը, որ թե՛ ժողովուրդների և թե՛ սրանց աստվածների գոյությունն է ապահովում» (Նժդեհ), – ի վերջո կանխել վերահաս նոր ցեղասպանությունը և հակամարտության մրցափայտակի վրա գրեթե փանուկ փրկված շախմատային պարփայի ելքը կարուկ փոխել՝ հօգուտ հայոց կողմի:

Տակավին քելբաջարյան հերոսամարտի ժամանակներից ի վեր ծնունդ առած քաղաքական բարդ մթնոլորտի ելևէջների պայմաններում Սամվել Բաբայանն ունեցավ իր անհատական ու ինքնուրույն դիրքորոշումը: Նա, օրինակ, բացահայտորեն իր վճռական վերաբերմունքը դրսևորեց Ադդամի, Ֆիգուլիի, Ջաբրայիլի, Կուբաթլուի ազափագրական մարտերի առնչությամբ Երևանի մերժողական մոտեցումների հանդեպ՝ հաշվի առնելով Արցախի և Սյունիքի անվրանգության ապահովման անհրաժեշտությունը: Այս և նման այլ փաստերն ու կռվանները, պարերազմի փարիների իրողություններին

աղերսվող և ներկա ժամանակների քաղաքական կոնկրետ դեմքերին ուղղված իր ազգաշահ կարծիքները հիմք են տալիս պնդելու, որ բաբայանական կարողությունները բխում են ռազմական, պետական և քաղաքական գործչի իրավասական մոտեցումներից: Մասնավորապես դարաբաղյան հիմնախնդրի լուծման իր տեսակետն արտահայտում է բավականին հստակ և՝ իրական գերակայություններից ելնելով: Բացի այդ նկատառումներից՝ Արցախի հիմնահարցում Բաբայանի վերաբերմունքի մասին կարևորագույն լիցք է պարունակում նրա այն ընդդիմագործ կեցվածքը, որ հասունացավ 1997 թվականի երկրորդ կեսին, ՀՀ առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հետ հանդիպման ժամանակ: Բաբայանի առաջարկած ծրագրով՝ Քելբաջարի, Լաչինի և ազարագրված այլ տարածքների ամրագրումը Արցախի ապագա վարչաքաղաքական քարտեզում առավել փոխզիջումային և ընդունելի տարբերակ է պարկերանում: Նամանավանդ որ վաղուց հետք հայտնի է, որ օգտակարն ու հաճելին իմաստավորվում են այն ժամանակ, երբ հանդես են գալիս միասնաբար, երբ գուցակից են միմյանց...

Օմարից մինչև Արաքս ձգվող ռազմաճակատներում տեղի ունեցած ազարագրական մարտերի ընթացքում Սամվել Բաբայանն ու իր գլխավորած Պաշտպանության բանակը հայ ժողովրդի ռազմական պարտության հերոսական էջերում իրենց կենսագրությունը կերտեցին ոսկե տառերով և վավերացրին անջնջելի դրոշմակնիքով:

Սամվել Բաբայանի գլխավորած պաշտպանական և ազարագրական ռազմագործողությունների օպերատիվ պլանների մշակման և իրականացման առանձնահատկությունների ամբողջությունը կարելի է սահմանել որպես **համադրական ինտենսիվ մարտավարություն**: Դրա էությունը տարատեսակ ռեսուրսների (մարդու, սպառազինություն և այլն) հնարավոր նվազագույն ծախսերով, կորուստներով ու ժամկետներում առավելագույն արդյունքների հասնելն է՝ հակառակորդի հոգեբանական ու բարոյամարտական վիճակի համարժեք գնահատման վրա խարսխված բաբայանական մարտարվեստի համալիր կիրառման ճանապարհով (հիմնական դրսևորումներն ու օրինակները հանգամանորեն ներկայացված են գրքի առաջին գլխում՝ բուն ռազմագործողությունների նկարագրման շարադրանքում):

Սամվել Բաբայանի ազգային-գաղափարական արժեքաբեկումների և գործունեության առանցքը, սկսած փակավիճակից ազգային զարթոնքի առաջնափուլի ձեռքբերումներից և արցախյան գոյապայքարի պատերազմական բեկումնափուլից, անվերապահորեն մարմնավորում են հայոց իղձերի վեկտորը, պետականության կայացումն ու հզորացումը, ազգային անվտանգության երաշխավորումը: Եվ եթե եղել են տարածայնություններ և հակասություններ պետական ավելի կամ պակաս հեղինակավոր պաշտոնատերերի հետ, ապա՝ բացառապես գաղափարական-քաղաքական սկզբունքների և հայացքների տարբերության հողի վրա, երբեք ու ոչ մի պարագայում չիջնելով տարբեր տեղերում դեռ, ցավով, թուրքմբռնաբար շահարկվող անձնական թշնամանքի սպորնամակարդակին: Մյուս կողմից՝ բոլոր ժամանակներում այն պաշտոն-

ները, որ զբաղեցրել է Բաբայանը կամ կարիք զգացվելու դեպքում կվարի վստահ, քիչ է ասել, թե ինքնանպատակ չէին ու չեն էլ կարող լինել. երևույթն ինքնին անհրաժեշտորեն թելադրվել և թելադրվելու է միմիայն ազգային և համապետական շահերով:

Այդ իսկ շահերից բխող և այդ շահերի ոլորտը լավագույն իմաստով ընդարձակող ազգային միասնության, հավաքական ուժի անմոռաց խրատումները նվիրագործեցին 1995 և 1997 թվականներին, իր հենց՝ Բաբայանի մտադրամամբ կազմակերպված՝ մեր վերանկախ պետականության տարեգրության մեջ առաջին համահայտնալվաք գործառնողները: Դրանք, ի շարք բարոյակամային ու ռազմատերիստիկական ամփոփ բնութագրերի, հավելյալ անգամ հաստատեցին այն ճշմարտությունը, որ Պաշտպանության բանակը տարածաշրջանում ամենից կարգապահն ու մարտունակն է:

Եվ այսպես՝ Բաբայանին չճանաչողները դեռ կարող են կասկածել, թե նա ինչ-ինչ պաշտոնների է ձգտել կամ էլ այժմ է հավակնում: Իրականում, ակնհայտ անհրաժեշտության պայմաններում միայն և մյուսներից առավել ազգանպաստ գործունեություն ապահովելու պայմանով միմիայն, պետականությանը դեռևս փախք պարտքի պարտադրանքով պիտի հավակնի իշխանական դիրքերի: Զինվորական ծառայության մարզում լինեն դրանք, թե՛ քաղաքականության կեռմաններում...

Այս գիրքը գեղարվեստական սրբոճագործություն չէ, թեև կան փողեր և էջեր, որոնք վիպական են: Բայց այս ամենի մեջ չկա որևէ ամփոփ միտք, որ չհամապատասխանի իրականությանը:

Ազարագրական մարտերի մասին շատ բան է գրված և՝ հաճախ չափազանցված: Ավելին. այդ հրապարակումներում շատերին վերագրված են գործեր, որ նրանք չեն կատարել, իսկ շատ դեպքերում էլ զանց են առնվել նրանց կատարած իրական գործերը: Ինչևէ՝ ռազմագործողությունների քարտեզագրական ու տեքստային նկարագրությունների ժամանակ հիմք են ընդունվել գորահրամանատարի մշակած ընդհանուր մարտական ուղղությունները:

Մենք գիտենք, որ մեր այս հերոսական տարեգրությունում իրենց փայլուն բաժինն ունեն նաև բազմաթիվ հերոսներ, ովքեր ապրում են մեր կողքին կամ գոհվել են ու սրբացրել հողը հայրենի:

Նախատեսվում է առանձին գրքույկներով ներկայացնել կարևորագույն ազարագրական ռազմագործողությունների ընթացքը, արդյունքներն ու նշանակությունը, այդ մարտերին մասնակցած և հաղթանակներին իրենց անուրանալի նպաստը բերած կամավորական ջոկատները, Պաշտպանական շրջանների գործառններն ու ստորաբաժանումները, առավել աչքի ընկած հրամանատարներին, վասն հայրենյաց փրկության սեփական կյանքը գոհաբերած ազարամարտիկներին և այս ամենը՝ հագեցրած բազմաբնույթ տեղեկատվությամբ, լուսանկարներով ու քարտեզներով:

Հաղթանակներ... Եթե փորձենք հետ գնալ հայոց պատմության հոլովույթի ընթացքով, ապա դժվար չէ համոզվել, որ դարաբաղյան պատերազմի հաղթանակները հայոց բազմադարյան գոյապայքարի մերօրյա

թագուպսակն են: Հինավուրց Արցախի նորագույն ազատամարտը հայ ժողովրդի սխրանքի ու հերոսության դրվագներից է: Նվաճված հաղթանակների մոլիջ ուժը եղել է իմացյալ մահով անմահանալու, ազգն ու երկիրն անմահացնելու պարտաստականությունը: Եվ այս գիտակցությամբ առաջնորդվել են մեր ժողովրդի բոլոր շերտերը: Այս իսկ իմաստով էլ դարաբաղյան ազատագրական պայքերից հայ ժողովրդի միաբանության ու հավաքական կամքի պայծառ արտահայտությունն է:

Գիրքը կարող է օգտակար լինել ապագա գրողների, պատմաբանների, ռազմագետների, քաղաքագետների, հանրության լայն շերտերի համար՝ ամբողջացնելու, վերաբնորոշելու հայ ժողովրդի անկրկնելի այս դյուցազնամարտը և նմանապես նրա հերոսների մարտական ուղիները:

Թե որքանով է հաջողվել մեզ ըստ հնարավորին սպառիչ ներկայացնել գորահրամանատարի կերպարը և մեր հաղթանակների նշանակությունը, արդեն մենք չէ, որ պիտի դատենք...

Հենրիկ Խաչատրյան
Գարեգին Ղազարյան

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՅԱՆԿ

1. Ազիզբեկյան Ռ., «Հայաստանը վերակառուցումից մինչև անկախություն. համառոտ ակնարկ», Եր., 1992:
2. Բալայան Զ., «Դժոխք և դրախտ», Եր., 1995:
3. Աբրահամյան Հ., «Երբ Հայրենիքը վրանգի մեջ է», Եր., 1997:
4. Մարգարյան Ս., «Մարտականք. չհայտարարված պայքերից կիզակերպ», Սյունիականներ, 1999:
5. Գևորգյան Հ., «Պեպո», Եր., 2000:
6. Հարությունյան Մ., «Արցախյան պայքերից սկիզբը և Շուշիի ազատագրումը», Եր., 2000:
7. Աղաջանյան Վ., «Ազգային հերոս Սամվել Բաբայան», Եր., 2001:
8. Հասարայան Ս., «Ղարաբաղյան պայքերից», Եր., 2001:
9. Մանուկյան Վ., «Հայկական երազանքը գոյարման փակուղում» (ելույթների և հոգվածների ժողովածու), Եր., 2002:
10. Այվազյան Հ., «Հաղթանակի և վերհուշի ճամփաներով», Եր., 2006:
11. Բարխուդարյան Ա., «Ղարաբաղ. դարավերջ», Եր., 2004:
12. Սյուրյան Վ., «Իմ առաքելությունը Հայաստանում 1992–1994», Եր., 2005:
13. Գարեգին Նժդեհ, «Բաց նամակներ հայ մրավորականության», Բեյրութ, 1929.
14. Кишмишев С., "Русско-турецкая война 1877 – 1878гг.", Тифлис, 1884.
15. Потто В., "Геройская оборона крепости Шуши", изд. 2-е, С.-Петербург, 1903.
16. Потто В., "Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии к России", Тифлис, 1899.
17. Ступишин В., "Карабахский конфликт", М., 1998.
18. Арсалы Д., "Армяно-азербайджанский конфликт: военный аспект", Баку, 2004.

Մամուլ

1. «Հայաստանի Հանրապետություն», թթ. 42, 78, 90, 1998 թվական, Երևան:
2. «Ազատ Արցախ», թթ. 9, 16, 40, 53–55, 108, 120, 1999 թվական, Սյունիականներ:
3. «Время», н. 44, 1993, Ереван.
4. «Голос Армении», н. 136, 1995, Ереван.
5. «Сегодня», 17.05.1994, Москва.

Հենրիկ Խաչատրյան
Գարեգին Ղազարյան
Սիրվարդ Մարգարյան

ՀԱՂԹԱՆԱԿՆԵՐՆ՝ ԻՆՉՊԵՍ ԵՂԵԼ ԵՆ ԱՁԴԱԿԱՆՉ 44

Խմբագիր-խորհրդատու՝ Ալբերտ Բազեյան
Խմբագիր՝ Գևել Ղևնյան
Ոճաբան-սրբագրիչ՝ Օֆելյա Միքայելյան
Շարվածքը՝ Գայանե Աղամալյանի
Էջադրու մը և ձևավորու մը՝ Աննա Ղազարյանի
Գրքի և կազմի ձևավորու մն ու պատկերների մշակու մը՝
Վահան Քոչարի
Պատկերների և քարտեզների մուպ քազրու մը՝
Քարտեզագիր Արամազ Բաբայանի
Լուսանկարները՝
Աշոտ Երամիշյանի, Մարտին Շահբազյանի,
Օլեգ Լիպվինի, Հովհաննես Արմենակյանի

«Անտարես» հրատարակչատուն
Երևան 0009, Մաշտոցի 50ա/1
Հեռ.՝ (+374 10) 58 10 59
հեռ./ֆաքս՝ (+374 10) 58 76 69
antares@antares.am
www.antares.am

Ես խոնարհվում եմ այն 6 հազար զոհված
ազատամարտիկների դայժառ հիշատակի առջև, ովքեր
իրենց արյունով վերագծեցին 12 հազար ֆառակուսի
կիլոմետր սահմանով մեր սահմանները: Մենք բոլորս
շնամուգած դուրսն ունենք նրանց հայր:

Սամվել Բաբայան

ԱՅՐԱԿԱՆՁ «44»

թվանշանների (խորհրդանշաբար երկու «4»-երի) ղայմանական զուգորդում, որ ընտրել էր «Կոմանդոյուսեչի» զորահրամանատար Սամվել Բաբայանն արցախյան ղաերազմի ողջ ընթացքում ռադիոկադի միջոցով զորերի կառավարումն իրականացնելու համար

ԱՅՐԱԿԱՆՁ «44»

սա սոսկ ռազմականչ չէր, ոչ էլ՝ ղարզ թվային փոխանում: Սա մի յուրաեեսակ ֆենոմեն էր, որ եթերում հնչելիս ամեն ինչ էր ասում թե կրողի իմնության և թե նրա անելիքի մասին՝ դառնալով գրոհի ազդանշան և հաղթանակների սկիզբ

ԱՅՐԱԿԱՆՁ «44»-ը

ոգեենչող մարտալիցի էր թե դաեային հրամանատարի և թե ռազմաձակաի առաջագծում մարենչող ազատամարիկի համար

ԱՅՐԱԿԱՆՁ «44»-ը

հակառակորդի եարերում խառնաեփոք սփռող «արազ զորեողության» ական էր

ԱՅՐԱԿԱՆՁ «44»-ը

Արցախ աեխարիում հայ ժողովրդի հաղթանակների կողմ է

